Gündüz Vassaf

Günlük Yaşam Felsefesi

Şimdiye Övgü

Söyleşi: Duru Uslu

Tuhaf

O yoldan
Bu yoldan

Gündüz Vassaf

Günlük Yaşam Felsefesi

Şimdiye Övgü

Günlük Yaşam Felsefesi: Şimdiye Övgü / *Gündüz Vassaf*

© *2026,* İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
İnkılâp Kitabevi ve Tuhaf işbirliğiyle

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 44066

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Genel yayın yönetmeni Gülşen İşeri
Editör Gökçe Şenoğlu
Kapak tasarım Şenol Alanbay
Sayfa tasarım Derya Balcı

ISBN: 978-605-72467-2-1

26 27 28 4 3 2 1
İstanbul, 2026

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkılap.com
inkilap.com

Gündüz Vassaf

Günlük Yaşam Felsefesi

Şimdiye Övgü

Söyleşi: Duru Uslu

Tuhaf

Gündüz Vassaf

Liseyi Robert Kolej'de tamamladıktan sonra aldığı futbol bursuyla psikoloji eğitimi gördüğü George Washington Üniversitesi'nden mezun oldu. Gençliğinde ABD'de akıl hastanesi gardiyanlığından TRT'de radyo spikerliğine kadar çeşitli işlerde çalıştı. Hacettepe Üniversitesi'nden psikoloji doktorasını aldıktan sonra, uzun süre Ankara Üniversitesi Mediko-Sosyal Merkezi'nde öğrencilere psikolojik danışmanlık yaptı. Sonradan pişman olacağı, Türkiye'nin ilk zekâ testini geliştirdi. Uzun yıllar bu testlerin bir tür zekâ katliamı olduğuna dikkat çekti. Uluslararası Psikologlar Konseyi yönetim kurulu üyeliğine seçildi, Union of Psychological Science Barış Komitesi kurucu üyesi oldu, American Psychological Association'ın toplum psikolojisi bölümünün Avrupa ve Ortadoğu koordinatörlüğünde görev aldı. 12 Eylül askerî darbesinden sonra öğretim üyeliği yaptığı Boğaziçi Üniversitesi'nden istifa etti. Türkiye'de Psikologlar Derneği'nin kurucu üyelerinden olmasının yanı sıra 12 Eylül'e kadar Uluslararası Af Örgütü'nün İstanbul Şubesi başkanlığında, Tüm Öğretim Üyeleri Derneği (TÜMÖD) yönetim kurulunda yer aldı. O tarihten sonra Kassel, Marburg ve Bremen üniversitelerinde öğretim üyesi, Kanada McGill Üniversitesi Center for Developing Area Studies'de "konuk" akademisyen, Amsterdam'da Averroes Stichting'de klinik psikolog, Viyana'da Institute für Höhere Studium ve Avrupa Bilim Vakfı'nda da konuk araştırmacı olarak çalıştı. Kurulduğu günden kapandığı 2016'ya kadar Radikal gazetesinde "Uçmakdere" başlıklı köşe yazılarıyla 20 yıl boyunca yer aldı.

Daha önce yayımlanmış eserleri:

Zekâ ve Zekâ Testleri Nedir Ne Değildir? (1977)
Temel Zihin Yetenekleri Testi, (1977)
Introduction to Psychology (Editör-1978)
Wir haben unsere Stimme noch nicht laut gemacht; Türkische Arbeiterkinder in Europa, Res Publicae (1985)
Cehenneme Övgü, Gündelik Hayatta Totalitarizm (1992)
Cennetin Dibi, Modern Zamanda Eğlencelik Hayat, (1996)
Annem Belkıs, (2000)
Daha Sesimizi Duyurmadık: Avrupa'da Türk İşçi Çocukları (2002)
40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra, Amerika Rusya (2006)
Tarihi Yargılıyorum (2007)

Türkiye Sen Kimsin? - Uçmakdere Yazıları 1 (2008)
Leventname (2009)
Dümezil'in Sosyoloji Dersi Notları (Belkıs Halim Vassaf'ın Defterinden) (2009)
Kimliğimi Kaybettim Hükümsüzdür! - Uçmakdere Yazıları 2, (2010)
Mostari - Bir Köprü Bekçisinin Günlüğü (2013)
Medeniyet, Kültür, Sanat - Uçmakdere Yazıları 3 (2014)
İstanbul'da Kedi (2014)
Boğaziçi'nde Balık (2015)
Nâzım (2015)
Ne Yapabilirim? Geleceğe Kartpostallar (2016)
Yol Arkadaşım: Havaalanı Yazıları (2017)
Sınırsız (2018)
Ressamın İsyanı (2023)
Doğana (2025)

Duru Uslu

2014 yılında İzmir Tevfik Fikret Lisesi'nden mezun oldu. 2019 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamladı. Eğitim, kimlik inşası ve geleceğin ekonomileri üzerine akademik çalışmalar yürüttü.

Amnesty International France'ta kültürel etkinlikler ve eylemler biriminde görev aldıktan sonra Türkiye'ye dönerek Good4Trust.org ve Türetim Ekonomisi Derneği'nde türetim ekonomisi, sürdürülebilir üretim modelleri ve yerel üreticilerin desteklenmesi alanlarında projeler yürüttü. İstanbul'da düzenlenen ilk Uluslararası Türetim Ekonomisi Konferansı ile Geleceğin Ekonomileri Zirvesi'nin organizasyonunda yer aldı.

Sanatın dönüştürücü gücüne ve özellikle sahne sanatlarına duyduğu ilgi, çalışmalarında kültür, insan hakları ve sürdürülebilir üretim kesişimine yönelmesini sağladı. 2025'in başından beri Paris'te gençlere fırsat eşitliği sunan bir dernekte görev yaparken, aynı zamanda alternatif ekonomi yaklaşımlarıyla sanatsal üretimi birleştiren Prosumart projesi üzerinde çalışıyor.

Aramızda olamayanlara...

İçindekiler

Binlerce Yıldır Cevapsız "Ben Kimim?" 25
Mutsuzluktan Kaçmak Yaz Yağmurunda Evde Kalmaya Benzer..... 39
Rutini Kırmak, Kendini Genişletmek: Söndürecek Yangınlarımız Var..... 47
"Her Şeyi Yapabilirsin" Sanayii: Ben, Ben Değilim!..... 61
Belirsizliğe Yolculuk 77
Sen Nereye Aitsin? Değişimi Yaratan Bizler..... 91
Siyasetçisi Olmayan Toplum: Yaşamanın Farklı Biçimleri..... 105
Arkadaşlık Üzerine..... 115
Zihnimizdeki Düşman..... 129
Ölüm ve Hayaletler..... 139
Belirsizlik İlkesi ve Genellemenin Yanılgısı 157
Direniş, Değişim, Arayış..... 171
Öğrenmek mi, Bilgilenmek mi? 181
Gezegenli Olmak..... 201
Cinsel Kimlik, Başarı, Rekabet..... 217
Bu Koşturmaca Nereye? Modern Yaşam Hızında Kaçırdıklarımız..... 231
İz Bırakmak..... 245
'68 Kuşağı'ndan Yapay Zekâ Çağına..... 253
Sanat Neye Yarar?..... 269
Aktivizm Açmazı..... 289
Süslü Bireysellik 295
Kelimeler Olmasa..... 301

Sunuş

Felsefe tarihi, çoğu zaman yaşamda karşılığını bulamamış düşüncelerin tarihidir; yaşanamamış iddiaların, bu iddialardan devşirilen imtiyazlı kimliklerin ve o kimliklerin doğurduğu kibirli yargıların tarihi...

Düşünceyle yaşam arasındaki mesafe ne kadar daralırsa; şikâyetin yerini eyleme, yargının yerini empatiye, kibrin yerini olgun bir anlayışa bırakma ihtimali bir o kadar güçleniyor.

Bu nedenle düşüncelerin sayfaları ve söylemleri aşarak; akşam yürüyüşlerine, üniversite kantinlerine, iş görüşmelerine, arkadaş sofralarına, aile ziyaretlerine sızdığı bir hayat düşlüyorum.

Gündüz Vassaf'ı ilk okuduğumda, onun düşüncelerinin sayfalarla sınırlı kalmadığını; gündelik hayatın içine taşarak yaşayan fikirlere dönüştüğünü ve okuyanın yaşamına tesir ettiğini bizzat kendi üzerimde gözlemlemiştim.

Yıllar içinde kendisinden çok şey öğrendim; öğretmeye çalıştığından değil, yaşantısıyla örnek teşkil eden varlığından.

İstiyordum ki daha çok insan bu düşüncelerden haberdar olabilsin, daha çok insan Gündüz Vassaf'ın varlığına şahitlik edebilsin.

Bu heyecan ve hevesle kendisini aradım; onun vesilesiyle Duru Hanım ile tanıştık ve bu yolculuğa ilk adımı attık.

Gündüz Vassaf ve Duru Uslu'nun birlikte başladıkları bu yolculuk, dünyayı etkin bir şekilde kucaklayabilmenin ve yaşama şikâyet yerine sorumlulukla yaklaşabilmenin izlerini sürüyor.

"*Günlük Yaşam Felsefesi*" bu nedenle yalnızca bir kitap de-

ğil; düşüncenin hayata temas ettiği, hayatın da bu temasa kendi diliyle karşılık verdiği canlı bir alan.

Bu kitap okunduğunda bitmek yerine başlıyor.

Çünkü düşünmeyi soyut tartışmalardan çıkarıp bir insanın sabah kahvesine, yürüyüşüne, sessizliğine indiriyor.

Bizi yalnızca düşünmeye değil; hissetmeye ve yaşamaya davet ediyor.

Zamanı, düzeni, kimliği, anlamı yeniden tartışmaya cesaret eden bu metnin okuyucusuna taze bir nefes getirmesini diliyor; bu deneyimi kalıcı bir esere dönüştürdükleri için Gündüz Bey'e ve Duru Hanım'a teşekkür ediyorum.

Nurhak Kaya

Neden Şimdiye Övgü?

Şimdi yaşadığım için
Dünü değiştiremeyeceğim, yarını bilemediğim için
Sevebileceğim, özür dileyebileceğim, dur diyebileceğim için
Başka bir zaman bilmiyorum.
Şimdi...
现在... Now... ตอนนี้... сейчас... Ora... الآن
Her dilde, her yerde, herkesle
Şimdi
Kendimi ne yarına saklayabilir ne de dünden koruyabilirim
Buradayım.
Benden hesap sorun
Buradayım.
Gözüm sende
Kendimizde saklanmak
Yetmedi mi?
Düne yalan söylemek,
Yarına kanca takmak,
Yerine şimdi.
Başka şansım yok.

Gündüz Vassaf

Önsöz

Yola çıkmadan önce bir iki söz...

"Güneş doğmuyor ki, biz güneşe doğru devriliyoruz."

Efes Antik Kenti'nde kesiştiğinde yollarımız "Birlikte ne yapabiliriz?" sorusuyla başlayan, hiçbir zaman düz yürümeyen çocuklarınki gibi meraklı ve oyunlu adımlarla bir yola çıktık Gündüz Vassaf ile.

Doğru bildiklerimi yıkıp sorgulamayı,

Aidiyetliklerden sıyrılıp gezegenli olmayı,

Kendimdense yaratabileceğim etkiye odaklanmayı öğrendiğim Gündüz Vassaf'a bu kitap sayesinde yol arkadaşlığı edeceğime inanamadığım, mutluluğuma sığamayıp taştığım ama bir yandan da nasıl olacağını çok merak ettiğim yolculuğumuz "kendiliğinden" başladı böylece.

Bu sayfadan sonra bize eşlik edeceğiniz yol, İğneada'nın ormanlarından, Foça'nın kedili yollarından, Gümüşsuyu'nun dik yokuşlarından, İstiklal Caddesi'nin kalabalığından, Seferihisar'ın sakinliğinden, Alsancak'ın deniz kokulu sokaklarından geçti.

Nereden başlayacağız, nereye gidiyoruz, kaybolur muyuz sorularıyla Foça'daki yürüyüşümüz sırasında, kendi yaptığı boncuk bilezikleri satan ortaokul öğrencisi Ahmet ile tanıştıktan hemen sonra, bu kitap boyu bize eşlik edecek tabelayı gördük bir kafenin önünde: "Cankurtaran Hizmeti Verilmemektedir!" "İşte bu!" dedik aynı anda.

Karar vermemeye, alışkanlık edinmemeye, sivil itaatsizliğe, yolunu değiştirmeye, yanılmaktan korkmamaya, insanları değil

tüm canlıları dinlemeye, baskıya karşı gülmeye, çocuk gibi oynamaya; ne yarına, ne düne değil ama şimdiye bir övgü...

Alarmsız güne başlamaya, her günün sonunda bugün ne öğrendiğinizi, bugün sizi neyin mutlu ettiğini düşünmeye, cümleleri farklı kurmaya bir davet...

Haftalar süren kayıtlarımızın üstünden aylar geçtikten sonra sadece fikirlerde kalmayıp hayatıma sızmış olduğunu farkettiğim bir "günlük yaşam felsefesi"...

İçinde bulunduğumuz tüm krizlerde ve umutsuzlukların içinde, ne yapabilirim diye düşünmeye "iyimser gerçekçi" bir çağrı...

Bence bu kitap, güneşe doğru devrildiğimiz her gün, yeniden kaybolan, yolunu arayan her birimize, yolda eşlik edecek bir arkadaş.

Teşekkürler Gündüz Bey, hem yol arkadaşı olarak beni seçtiğiniz hem de ayakları yere basan, ama bir yandan heyecandan yerinde duramayıp zıplayan bir umutla devam etmeye ilham olduğunuz için.

Duru Uslu

Teşekkürler

Aren Şenorkyan
Ahsen Küçükikiz
Burcu Borovalı
Derya Balcı
Doğan Morgan Vassaf
Gökçe Şenoğlu
Gülşen İşeri
Hale Özgür
Haruki
Lyvia Morgan
Murat Borovalı
Nurhak Kaya
Siner Gönenç
Suzan Uslu

"Yalnızca silen el, doğruyu yazabilir."

Meister Eckhart
(1260-1328)

"Şimdi köprüyü indirip deneyimlerimin kalesinden dışarı çıkma zamanı."

Murat İncealemdaroğlu

I

Tarihi Yazan Sensin!

Binlerce Yıldır Cevapsız "Ben Kimim?"

Gündüz Vassaf: Yolumuzu arıyor, yolumuzu yaşıyoruz. Bir şey bulmak için değil, yolumuzu yaşamak için beraberiz... Durucuğum birimizin geleceği, diğerinin geçmişi uzun, ortak bir geleceğimizin yolundayız. Bu sadece ikimizin yolu değil. Türümüzün geçmişinden yola çıkarak; belki avcı-toplayıcı döneminden yola çıkarak, günlük hayatımızda, "Türümüz nereye gidiyor?" sorusunu irdeleyeceğiz, ki nereye gideceğimizi azıcık görebilelim, alışkanlarımızı sorgulayıp çıplaklaşarak geleceğimize belki, daha emin adımlarla değil; fakat geçmişin sınırlayıcılığı olmadan, ufku daha açık adımlarla yol alabilelim.

▶ Duru Uslu: İlk buluştuğumuz günden beri, bu yolculuğun nasıl olacağını konuşuyoruz. Ve çok fazla fikrimiz var, çok heyecanlanıyoruz. Bu heyecan bir yandan bende, "Kaybolur muyuz?" hissi de yaratıyor. Sizin bu kitaba başlarken hissiniz nasıl?

Umarım kayboluruz. Kaybolurken birbirimizin elinden tutarak kaybolacağız. Birbirimizin elinden tutarak birbirimizi sorgulayacağız. Yoksa genel olarak kaybolduğumuzda, aitliklerimize sıkı sıkı sarılıyoruz. Bu aitlik dinimiz, bayrağımız, "beni ben yapan" dediğimiz herhangi bir inancımız olabilir. Türümüzle ilgili bildiklerimizin yavaş yavaş, aslında birer masal olduğunu, sorgulanması gereken şeyler olduğunu öğrendikçe kaybolup başka ufuklara açılmanın eşiğine geleceğiz. Nasıl ki geçmişte yüzyıllar-

ca dünyanın, güneşin etrafında değil de; güneşin dünyanın etrafında döndüğüne inandık, ama nihayetinde bunun bir masal olduğunu öğrendik, şimdi de farkında olmadan yarın geçerliliğini yitirecek birçok masalın içinde yaşıyor olabiliriz. İşte tüm bu masalları sizinle birlikte sorgulayalım istiyorum.

▶ Bu masallara örnek verir misiniz?

Mesela zekâ testleri. Zekâ nedir ki? Ölçülebilir mi? Yoksa zekâ; egemen düzenin işine yarayan, bilimsel gibi gözüken, adil olmayan bu düzenin sürmesini sağlayan bir masaldan mı ibaret? Ya da aidiyetlerimiz... Zamanında erkek ve kadın diye ikiye bölünmüşken, tarih boyunca birini öbüründen üstün bilmişken, şimdi benimsenen farklı farklı cinsel aidiyetlerimiz, kimliklerimiz var. Başka kimler olabileceğimizi kucaklayarak, kendimizden korkmayarak, birlikte bir yolculuğa çıkalım ve sorgulayalım istiyorum bütün bunları. "Duru kim?", "Gündüz kim?" Birbirimizden korkmadan, birbirimizi sansürlemeden, bakalım nereye kadar gidebileceğiz?

▶ Evet. Ve bu sorgulamaların hepsi gündelik hayatın içinden olacağından kalıplarımızı zorlayacağımız bir "kayboluş" olacak herhalde.

Yani bir tür günlük yaşam felsefesinin peşindeyiz. Peki var mı bir günlük yaşam felsefemiz, olabilir mi öyle bir şey? Niçin? Biraz da bunları araştıralım. Şimdiye kadar nice filozof çıkmış. Felsefelerini okumuşuz ama ister Konfüçyüs, ister Yunus Emre, ister de Nietzsche olsun; takıntımız hep orada mutlak bir gerçek olduğu. Ama çoğu birbirini doğrulamayan gerçekler, ayrı ayrı dünya bakışları. Bakalım bizim bakışımız ne? Ve tarih boyunca düşüncelerine kutsiyet atfettiğimiz bu insanların düşüncelerine, koşulsuz inanma ihtiyacımız var mı? Düşünsenize; "Ben kimim?" sorusunu, Sokrat'ın, "Kendini tanı," dediğinden beri, neredeyse 2500 yıldır kendimizi tanıyalım diye soruyoruz, ceva-

bını bulamadık, hâlâ soruyoruz. Okunacak başka şey yokmuş gibi dünyanın parasını harcayıp kitaplar alıyoruz; "Ben kimim?" takıntımızda yolumuzu bulmak için. Yol gösterenler de durmadan yazıyor. Popper'in önce teorileri yanlışlayarak daha iyi teoriler geliştirmemiz gerektiğini önermesi boşuna değil. Hele konu insan olunca, bol keseden şakıyoruz.

Bu bencilce ihtiyaç nereden kaynaklanıyor? Örneğin gezegenimiz ölüme doğru giderken, hâlâ, "Ben kimim?" diye soruyoruz. Dile kolay, 2500 yıl. Bari şunu şöyle... "Ben gezegenli olarak nereye gidiyorum? Gezegenim benimle, ben de gezegenimle nereye gidiyorum?" Onu bir soralım bakalım. Dünyayla kurduğumuz bağımıza bir bakalım. Tarih boyunca kendimizi, gezegenimizden, başka canlılardan o kadar uzak tuttuk ki. "Düşünüyorum, öyleyse varım." demiş Descartes. Haddini bilmemecesine insanı yüceleştirmiş, "İnsan dışındaki canlıların, hayvanların ruhu yoktur," demiş. Bilimsellik sanrısındaki deneyler için hayvanlara işkence yapılmasını meşrulaştırmışız mesela. "Ruhları yoktur, acı çekmezler," demişiz. Söylediklerini asla sorgulamadan böyle sayısız düşünürü baş tacı etmişiz. Bir de onları tanıyalım bakalım, böylesine kutsallık atfettiğimiz, bize yol gösteren o kişileri... Çoğu da son birkaç yüzyıldır dünyaya egemen, Batılı diye adlandırdığımız kültür insanları. Onları "bilirkişiler" diye tepemizde bir yerlere yerleştiriyoruz, kendimizi de onların altına. İnanıyorum ki asıl bilirkişi bizleriz, hepimiz, tek tek. Ama onların etkisi altında o kadar kaldık ki en temel gerçekleri bile sorgulamıyoruz. Devlet lazım mı ve niçin lazım? Türümüzde saldırganlık kaçınılmaz mı, hiçbir şeyi sorgulamıyoruz.

▶ Kendimize odaklanmanın, başka neler yapabileceğimizi ve parçası olduğumuz sistemleri sorgulamaktan bizi uzaklaştırdığını mı düşünüyorsunuz?

Şaşıyorum; dünya insan olsa yoğun bakımda yatması gerekirken, iklim kriziyle geri dönülemez bir felaketin eşiğindeyken, kendimize bu denli odaklanmamız ibret verici. Bireyin kendisine düş-

künlüğüne megaloman diyoruz. Aslında türümüz megaloman. Düşünürlerimiz de bu patolojiden mustarip. Amerikan Bilim Vakfı'nın bir araştırmasına göre, ABD'de yetişkinlerin %23'ü, yani dört kişiden biri, güneşin dünyanın etrafında döndüğüne, yetişkin nüfusun %7'si de çikolatalı sütün kahverengi ineklerden geldiğine inanıyormuş. Bilgiye bu kadar kolay ulaşılabilirken, dünyaya egemen bir süper devletin "ben" saplantılı bireylerinden söz ediyorum. İçinde yaşadığımız düzen için büyük bir ayıp. O kişileri "Aptal" diye tanımlayarak onlara gülüp geçebiliriz. Oysa tabii tutuldukları düzen onları cahil kılan. Reklamlarını dayatıyorlar, ipe sapa gelmeyen seçimlerini yaptırtıyorlar, biz de dünyamızı düzenin beklentileri üzerine kuruyor, uyumumuzla sistemi meşru kılıyoruz. Dünyamız evrende nereden nereye gidiyor, güneş bizi yutana kadar kaç yılımız kaldı, en yakın komşumuz yıldızın adı ne; ayılara, arılara, fillere, balinalara ne kadar benziyoruz? Onlardan neler öğrenebiliriz? Ağaçların kökleriyle haberleşerek birbirlerini koruduklarını, fillerin başka türlere de özverili davranışlarını, balinaların, yunusların birbirlerini isimlerinden tanıyıp kolladıklarını, dişi aslanların avlarının yavrularına bakabildiklerini şaşırarak öğrenirken, hâlâ orman kanunu masalına inananlarımız çok. Bencilliğimizin cehaletinden kurtulup özgürleşebilmemiz için kendimizi tokatlamadıkça, türümüzün uyurgezerliğinin mahkûmlarıyız.

▶ Peki bu mahkûmiyetten nasıl kurtulacağız? Örneğin "Ben kimim?" sorusu sohbetlerimde, filmlerde, kitapların çoğunda karşıma çıkıyor. Bizi bu soruya iten çok fazla unsurla çevriliyiz belki de. Sanki hep kendimizi bir tanıma, bir aidiyete sığdırmaya çalışırken oradan oraya savruluyoruz. Bu arayış boyunca kendi kendimize koyduğumuz teşhisler de oluyor. Bu kadar tanımla ve kalıpla çevriliyken bu sorudan nasıl uzaklaşabiliriz? Neden bu denli duyarsızlaştık?

Merakımızı uyandıran, günlük yaşantımıza hızla giren değişikliklerle afalladık. Çeşitliliklerle sarhoş olurcasına, onları tüketip

kusarcasına yaşarken, büyük resmi, yani dünyanın nereye doğru evrildiğini görebilsek bile, kimilerinin türcülük dediği ben merkezciliğimiz ağır basıyor, susuyoruz.

▶ Ve sorunlardan kaçıyoruz.

Sorunlardan kaçmaktan çok; bir şey yapamam, gücüm yetmez duygusu. Kaçmıyor, bir parmak bal için düzenin sunduğu seçeneklerin peşinde, bencilliğimiz ağır basıyor. Kâh coşup kâh depresyona girip kendimizi de dünyayı da batırıyoruz. İnişler ve çıkışlar. Hacı yatmaz gibiyiz.

▶ Şimdi böyle çakılıp kaldık mı yani?

Dünya ağırsıklet boks şampiyonu Muhammed Ali'yi Harvard'lı öğrenciler mezuniyet konuşmasına davet ediyorlar. Konuşması bitiyor. Öğrenciler "Şiir şiir!" diye tempo tutuyor. Akıllarında, Ali'nin meşhur "Kelebek gibi uçar, arı gibi sokarım," sözleri. Hemen şiir yazıyor. Belki dünyanın en kısa şiiri." "I/We", "Ben/Biz." Ben olma pahasına biz olmayı unuttuk. Rönesans'la, Aydınlanma'yla, bilimin Tanrı'dan ayrılmasıyla, 1600'lerde ben olmayı keşfettik. Her şeyi sorgulayabilirken kellelerin eskisi gibi uçmayacağı günlere yol alındı. Ve işte o "ben" alıp başını gitti. Tanrı'sından kopan insan haddini bilmeyi unuttu. Onu sarıp sarmalayan kapitalizmin, "ben"i tüketici yapmasıyla da öyle bir şımardık ki, "Her şey olabilirim, her şey hakkım" diyerek "biz"i unuttuk. Ailesi zengin olan hazıra konarken, sınıf atlayamayanların nedenlerini kendilerinde aramaları buyuruldu. Zekâ testleri, sınavlar gibi sözde nesnel ölçütlerle suratlarına kapılar kapananlara aşağılık kompleksleri şırıngalandı, özgüvenler yitirildi.

▶ Peki bu "ben"i yaratmaya çalıştığımız için mi mutlulukla bu kadar meşgulüz?

Psikologların çağdaş masallarından biri kendini gerçekleştirmek.

Yemek, barınmak gibi temel ihtiyaçlarını giderdikten sonra son aşama. Adil olmayan, yüzüne kapıların kapatıldığı, eşitsizliğin arttığı bir düzende, iklim krizi felaketinde, olası nükleer savaş eşiğinde kendini nasıl gerçekleştirebilirsin? Eski değerler teker teker iflas etmeye, çökmeye başlamış. Üstelik eskiden kendini gerçekleştirmek diye bir şey de yoktu ki. Birçok toplumda geçerli olan Konfüçyüs'ün öğretilerinde; ailene, topluma uyum sağlamakla mükelleftin. Beklenenleri yaptığında aferin alırdın. Yerine kendimizi gerçekleştirebilme anlatısı kafamıza sokuldu. Hakkaniyetsizliği hasıraltı edip "Özgürsün, her şeyi yapabilirsin," diyorlar, her şeyi yapmak senin elinde. Hangi okulun mezuniyet konuşmasına gitsen aynı sahte pompalama.

Psikologların çağdaş masallarından biri kendini gerçekleştirmek.

Ortak sorunumuz çok... Fizikçilerin Soğuk Savaş yıllarında tutmaya başladıkları saate göre nükleer savaşa dakikalar kaldı. Ee, ne yapabiliriz? Yoksa bir şey yapamayız düşüncesiyle kendimize dönüp bireyselliğimizin, bencilliğimizin siperlerine mi giriyoruz? Öyle tabii. Kendimizi nasıl tokatlamalıyız, onu konuşacağız. Çok masalımız var inancımızla yaşam boyu kurbanı olduğumuz... Onları görelim bakalım. Birlikte sorgulayalım.

▶ Tam da hep dediğiniz gibi, "Düzene rağmen günlük hayat felsefesi."

Düzene rağmen. Lazım mı bu günlük yaşam felsefesi? Pek bilmiyorum. Yani bir felsefem olduğunu da nereden bildiğimi bilmiyorum. "Ben buyum," diyebilirim. O da bir felsefe olabilir, ama ancak, benim ne kadar değiştiğimin bilincinde olabilmemle. Benim, kendime çakılmış bir ben olmadığımı idrak etmemle. Her

şey değişimken değişime karşı direncimiz var, kabullenmeyişimiz var. Alışkanlıklarımızın üniforması güven veriyor, aitliklerimiz apoletlerimiz oluyor.

Değişimle bütünleşmenin, yani bir önceki halimden özgürleşmemin bir örneğini 12-13 yaşımdan hatırlıyorum. ABD'de kilisedeyim. Papaz, vaazında Roma İmparatoru Marcus Aurelius'u anlatıyor. Şöyle bir örnek. Pikniğe gidecek, arkadaşlarınla eğleneceksin. Tam hazırsın. Belki sevgilin de gelecek, onu da görmenin heyecanındasın. Yağmur yağıyor, piknik iptal ediliyor, üzülüyorsun. Yağmuru engelleyemezsin, niçin üzülüyorsun? Yağmur seni üzdüğünün farkında değil zaten; irademden bağımsız yağıyor. Üzmesine müsaade ettiğim için edilgenleşiyorum. Ya da bir ülkenin diktatörü eziyet ediyor. Kızıyorum. Diktatör beni kızdırdığının farkında değil. Beni ne kadar kızdırırsa, beni kızdırmasına ne kadar müsaade edersem, ona olmayan bir güç vermiş oluyor, hepsinden önemlisi onu alt etme gücümü eksiltmiş oluyorum. Kendimizi diktatöre karşı zihnen koruyabilmemiz, onu sivrisinek kadar önemsizleştirmekten, Şarlo'nun Hitler'e yaptığı gibi onu karikatürleştirmekten geçiyor. Oysa adamın ekranda kükremesine öfkelenip küfrederken asıl karikatürleşen biziz. Epiktetus, ne olduğu değil, senin tepkindir önemli olan der.

▶ Peki kontrolümüzde olmadan bizi üzen şeylere karşı ne yapabiliriz? Bir söyleşinizde unutmanın gücünden bahsediyordunuz. Toplumsal mücadelemizi sürdürürken mücadele ettiğimiz meseleleri kişisel almamak mümkün mü? Bunun dengesini nasıl kuracağız?

Rumlar Constantinople'ın işgal edildiğini unutamadı. Aradan 500 yıl geçmiş Türkler de hâlâ İstanbul'un fethini kutluyor. Kuşaklar düşmanlıkla bilenirken başka savaşları tetikleyecek duygusal zemin hazırlanıyor. Başkasını düşmanlaştırmak için kullandığımız tarihi olayları kutlayacağımıza unutabilsek, daha sağlıklı insanlar olabiliriz. Düşmanlığı yaşatmak korkuyu da yaşatıyor. Ben o kişiye düşman diye bakıyorsam, ondan azıcık da

korkuyorum demektir; bana kötülük yapacak demektir. Bana kötülük yapacak diye bakıyorsam da benim daha güçlü olmam lazımdır. Niçin daha güçlü olacağım? Ondan korktuğum için. Korkuyla, korku üzerine kurulan tarih ancak bir zavallılığın ifadesi olabilir.

▶ Peki o zaman zulmedenlere karşı ne yapacağız?

Sizce?

▶ Ben kendi adıma haksızlıklara karşı çaresiz hissedebiliyorum. Bir yandan kendi yapabildiğim kadarını yapayım diyorum ama bir yandan da ben bir şey değiştiremeyeceğim hissi var hep... Böyle sürekli birbirini takip eden bir döngü benim için.

Biz düzenin sade kurbanı değil,
davranışlarımızla onu ayakta tutanlarız.

Beni çaresiz kılan, o zulmeden, o güçlü kişi, o diktatör değil; onları mümkün kılan düzene uyumum. Çaresizliğimi besleyen ortamın kurumları, bu kurumları içselleştiren inançlarımız, alışkanlıklarımız. Beni aldatarak, dünyanın halini unutturup şunu bunu satın aldırtan reklamlar, düzeni unutturan, paramı ve zamanımı yutan, hoş ve boş vakit geçirmemi sağlayan eğlence sanayii. Kendimle ilgili bilgileri medyaya yükleyerek, zevklerimi ve düşüncelerimi kaydedip kullananların gönüllü kurbanı olmam. Bizi ezen düzenin, bizi borçlu bırakan düzenin, bize kompleks veren, aşağılık kompleksi veren düzenin tüketicisi olmam... Onu satın alıyorum yetmiyor, bunu satın alıyorum yetmiyor. Bu kimliği, şu kimliği deniyorum olmuyor. Beni bu hale getiren kapitalizme kızarken yine kapitalizmin beni sınırladığı seçeneklerini tüketiyorum. İstediklerimi alamayınca, alana da kem gözle bakıyor,

kızıyor, onu kıskanıyorum. Kapitalizme kızıyor, ülkenin başkanına kızıyor, ama giderek köleleşen kendi davranışlarımı sorgulamadığım için kendime kızmıyorum. Yani biz bu düzenin sade kurbanı değil, davranışlarımızla onu ayakta tutanlarız. Seçimler mesela. Tercihlerini belirtenler genellikle oy verme hakkı olanların yarısı. Katılmayan %50 zaten düzenden umudunu yitirmiş. Diyelim aşağı yukarı eşit dağıldı oylar, kazanan oyların %20'siyle iktidarda. Apolitik olmakla suçlanan gençler "Ben bu oyunu oynamam, bu topa girmem," diyor. Gireceği top da ortada yok zaten. Ne top var ne de uygun saha. "Oynamayacağım," diyerek bize mevcut düzenin gayrimeşrulaştığını gösteriyor. Düzen belli. İklim krizi, nükleer savaş, ekonomik kriz dedikleri, demokrasi masalında rejimlerin kapitalizmi denetleyememesi. Oyun belki daha başladığında bitmişti. Gençler de bunun farkında; müzikleriyle farkında, filmleriyle farkında, fıkralarıyla, özlemleriyle farkında.

▶ *Ne Yapabilirim?* kitabınızda var, bu soruyu soruyorsunuz. Mesela oy vermemek "Ne yapabilirim?" demeye tersmiş gibi duyuluyor. Ama eylemsizliğin kendisi de bir eylem olabilir. Yani oy vermemek aslında düzene karşı bir başkaldırı. Ve bu değişim, bu sivil itaatsizlik, belki de gelecek.

Psikiyatr Robert J. Lifton, "Niçin yaşıyoruz?" diye soruyor, dört farklı cevabı var, hepsinde de ölümsüzlük için diyor. Biri "dinlerle" diyor, cennete gideceğim, ölümsüz olacağım. Bir diğeri "kalıtımsal ölümsüzlük." Çocuğum olacak, soyum sopum devam edecek, adımı, genlerimi taşıyacak. Üçüncüsü, "yaratıcı ölümsüzlük." Ağaç dikeceğim, kitap yazacağım, müzik yapacağım, gittikten sonra onlar hatırlanacak. Sonuncusu "tarihsel ölümsüzlük." Yaptığımız ya da yapmadığımız, söylediğimiz, söylemediğimiz her şeyle hepimiz teker teker ve hep birlikte günün tarihini yazarken önemimizi küçümsediğimizden bunu kendimize yakıştıramıyoruz. Tarihin bizler olduğunu, çocuklarımıza ait olduğunu yadsıyoruz. Tarih boyunca kadını ezdik, ona ikinci sınıf

rol verdiysek bunu yapan bizdik. Köle olduysak, iyi uyumlu köle olan, ayaklanmayan yine bizdik. Kadının tarihi yazılmadıysa benim dedem, büyük dedemdi yazdırtmayan. Çocukların da tarihi yok. Onları önemsemeyen, ırgat gibi işe koşan, tanrılarımıza kurban eden başkaları değil bizdik. Üstelik ne demek çocuk sahibi olmak. Onlar son kölelerimiz. Adını koyuyor, dinini veriyor, bayrağın bu diyoruz. Hiç olmazsa 16'sında karar versin, ya da hiç seçmesin. Kalıtım mühendisliğiyle cinsiyetini bile belirleyebiliriz. Shakespeare de kervana katılmış, *"Unutulmaktan kurtul bir oğul yaratarak... / O sen yaşlandığında yeniler varlığını... / Görevin bir başka sen yaratmaktır, bunu bil. / Ortaya senin eşin on tane çıkar."* Yoksa *"Çocuklar sizin çocuklarınız değil. / Onlar kendi yolunu izleyen Hayat'ın oğulları ve kızları. / Sizin aracılığınızla geldiler ama sizden gelmediler. / Ve sizinle birlikte olsalar da sizin değiller."* diyen Halil Cibran da var.

▶ Ya kadınlar? Cadı diye yaktılar.

Cadı diye *yaktık!* Bizdik onları yakan. Her yaptığımız tarihi belirliyor. Güney Afrika'da ırkçı bir rejim vardı; beyazların siyahları ezdiği. Nasıl değişti bu rejim? Silahla, savaşla, protestolarla değişmedi. Devletin zaten anayasal olarak vatandaşına karşı polisiyle, ordusuyla şiddet kullanma hakkı var. ABD'de öğrenciler tarihi değiştirdi. Bu ülkede Harvard gibi özel üniversiteler şirket gibi yönetiliyorlar, paraları var. Harvard'ın 60 milyar doları falan var borsaya yatırdığı. Ford, Coca Cola gibi şirketlere, yatırım yapıyorlar. Öğrencilerin Güney Afrika'yla iş yapan şirketlere ilişkini kes protestolarıyla Güney Afrika'daki ırkçı rejim çöktü. Demek istediğim neyi tüketip tüketmediğimizle, neyi yapıp yapmadığımızla bu kadar güçlü olabiliyoruz. Üstelik bu riskli bir eylem de değil. Tüketici davranışlarımızı eyleme yansıtarak hepimiz tarihi değiştirebiliriz.

▶ Belki de sorduğunuz sorularla çok meşgul olduğumuz için, günlük yaşamda gerçek bir etki yaratabileceğimiz meselelerden uzaklaşıyoruz.

Uzaklaşıyoruz tabii. Yani herkesin tarihi belirlemesi mümkün. Ama böyle şeylere gelince, "Yaa ben tarihi nasıl değiştireceğim işime bakayım," diyoruz. Çoğumuz yan yana gelince bizi üzen, öfkelendiren şeylerden dert yanıyor, hapse de giren arkadaşlarımızı unuturcasına "Biz adam olamayız," diye şikâyet ediyor, şikâyet ettikçe edilgenleşiyor, edilgenleştikçe güç kaybediyoruz. Bari sus! Şikâyetle yetineni de sustur.

Türümüz Afrika'dan çıkalı 80 bin yıl oldu, avcı toplayıcı falan derken kısa zamanda çok gezegenli bir tür olmanın eşiğine gelmemize rağmen elimizde nükleer silahlarla hâlâ emekleme çağında, yeni doğmuş bebekler gibiyiz.

Şikâyet ettikçe edilgenleşiyor, edilgenleştikçe güç kaybediyoruz.

Teknolojiyi kullanmamızla ahlâkımız arasındaki makas açılıyor. Einstein mesela, büyük beyin. Amerikan Başkanı'na İkinci Dünya Savaşı yıllarında mektup yazıyor: "Aman atom bombasını hemen geliştirelim, yoksa Almanlar savaşı kazanacak!" Kaybedince de bombayı, Japonlara atıyorlar. İlle bir şeyi yapabiliyoruz diye yapmak şart mı? Şimdi teleskop yolladık uzayın sonsuzluğuna, 13 buçuk milyar yıl ötemize. Hâlâ tanrılarımızı çarpıştırırken, gezegenimizi kendimizden koruyamazken, hazır mıyız paralel evrenlere. Kendimize yavaş diyemeyecek miyiz? Ahlâk bekçilerimiz, papazlar, imamlar da suskun.

Buluşlarımızın zararlı da olabileceğini öğrenmemiz pahalıya mal oldu. Genlerimizle oynayan biyolog bunu sormuyor. "Nasıl zarar vermekten kaçınırım?" sorusu ahlakımızın vazgeçilmezi olmalı. Nâzım Hikmet'in bir şiiri aklımda mesela, "Ben yanmasam, sen yanmasan nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa..." diyor. O feda edişi, Türkiye için kurulan tuzaklara düşen Deniz Gezmişler, idam sehpalarında canlarını vererek yaşadı. Belki Nâzım

Hikmet de pişman olurdu şiirinin bayraklaştırılmasıyla. Diyebilirsiniz ki, "O zaman her şeyden bir zarar beklenebilir." Bunu da düşünmek lazım.

▶ Bu dediğinizi yapmak için her eylemimizin hem karşımızdakine hem de çevreye etkisini düşünmek mi gerekiyor?

Evet, evet.

▶ Peki, sizin hiç pişmanlığınız var mı? Biraz önce anlattığınız gibi bir pişmanlık yaşadınız mı?

İlk aklıma gelenler annemle babamla ilgili... Her çocuk annesinden babasından bir şey gizler. 6-7 yaşındaki sırlarımız bağımsızlığımızın başlangıcıdır. Onları o merakta bırakmak, üzmek istemezdim... Sır tuta tuta onlarla ilişkilerimde ketumlaştım, oysa neler paylaşabilirdik. Sevmediğim halde seviyormuş gibi davranmam da başka bir pişmanlığım. Genç yaşlarımda sürüye ters düşmekten korkmam da öyle. Hâlâ bir nebze var. Açık olmak, samimi olmak, şeffaf olmak ne kadar zormuş. Erkek, sevişmek istiyorsa, söylesin korkmasın, "Seninle sevişmek istiyorum," desin. Riski alsın, kız da "istemiyorum" desin. Ya da tersi. Alsın o reddedilme riskini. Onun yerine ilişkini yalan üzerine kuruyorsun. Hediyeler alıyorsun, çiçekler getiriyorsun, doğum gününü hatırlıyorsun. Sevdiğin değil, sevişmek istediğin için.

▶ Bunu, o durumdayken kaybetmekten korktuğumuz şey her ne ise, onu kaybetmeyi göze alarak mı aşabiliriz?

Evet, riski göze alarak, "Kaybedeceğim, ben bu kadını kaybedeceğim. / Ben bu erkeği kaybedeceğim." Kaybet! Senin değil ki zaten. İşyerinde işimi kaybetmemek için yağ çekmek, yalan söylemek... Nereye kadar? Belki işini yine kaybedeceksin çünkü birisi bana riyakârlık yaparsa anlayacağım zaten. Kedinin nasıl gelip sana sırnaştığını, yemek yemek için bunu yaptığını görü-

yorsun. Patronun anlıyor, hocan da, işin kötüsü arkadaşların da.

▶ Ama işte burada da sanki yine düzen devreye giriyor. Örneğin iş dili denen bir dil var. Bazen ciddiye alınmak ya da etki yaratabilmek için ona uymamız gerekiyor. Benim gündelik konuşmamla işyerinde konuşmam bambaşka olmak zorunda kalıyor bazen. Mesela bunu nasıl aşabilirim? Yine düzene rağmen kendim mi olmalıyım?

Başkalarına ters düşmemek için gördüğümüzü bile inkâr etmeye meyilliyiz. ABD'li psikolog Asch, üniversiteli öğrencilerle yaptığı deneyde hepsinin boyları farklı ipi yan yana dizer, öğrencilerden sırayla en uzun olanını seçmesini ister. Önceden gizlice talimat verdiği ilk beş öğrenci en uzun ip diye daha kısa olanı seçince, gerçek denek de sıra kendisine gelince, daha kısa olana, öncekilere ters düşmek istemediğinden, uzun der.

İster devletlerin savaş çığırtkanlığında düşmanın bu diye bizi mobilize ettiğinde, ister geyik yapan erkeklerin kadınlar şöyledir diye atıp tutmalarında, bin bir başka konumda ters düşme riskinden korkar, bile bile lades der, başkalarıyla aynı kıbleye döneriz.

Mutsuzluktan Kaçmak Yaz Yağmurunda Evde Kalmaya Benzer

▶ Şimdi Gündüz Beyciğim, sizinle ilgili naçizane bir gözlemimi paylaşarak yaşama dair bir soru sormak istiyorum. Siz, en azından dışarıdan bir gözle, gerçekten yaşam coşkusu olan birisiniz. Yani her anı sanki böyle içinize çekmek ve doyasıya yaşamak istiyorsunuz. Hatta sizin kitaplarınızla ilgili şöyle bir ifade vardı, "Kendini yeniden üretip doğuruyor, hayatı ilk öpücük heyecanında yaşıyor" diye. Bu sanki sizin yaşam şeklinizi tarif ediyor gibi. Nâzım Hikmet Kampı için İğneada'da bulunduk birlikte ve bir kamp alanındaydık. Orada da hep hayata bir arının ya da diğer canlıların gözünden bakmak istediğinizi söylüyordunuz. Mesela çıplak ayakla gezdiniz hep. Ya da Karadeniz'de dev dalgalar arasında, biz orada bir sürü genç toplanmışken, bizden önce denize girdiniz, bizden sonra çıktınız, koşarak nasıl girdiğinizi de gördüm. Böyle bir yaşam coşkusuyla dolusunuz. Ya da belki de dışarıdan öyle görünüyor, bilmiyorum. Buradan Nâzım Hikmet'e de bir göndermeyle, sizin hayatınızın yerindeki önemiyle birlikte sizin "yaşadım diyebilmek için" ile başlayan cümleniz varsa, o nasıl başlıyor?

Hayatın tek amacı ölünceye kadar yaşamak. Ot gibi mi? Eh, felsefen yoksa. Varlığımızı sorgulmak, yaşamı anlamlandırmak felsefenin işi. Bu yolculukta insanın yaratıcılığı heyecanlı, yaşamın gizleri sonsuz. Daha ne olsun? Yoksa tatminsizliğin dipsiz kuyusuna doğru yol arayışlarımız bizi birbirimize düşürüyor, türümüze özgü olan intihara kadar götürebiliyor. Kediden, martıdan, sincaptan öğreneceklerim var. Onların canlarının sıkıldığını görmedim.

Kediden, martıdan, sincaptan öğreneceklerim var. Onların canlarının sıkıldığını görmedim.

Derdin her neyse, bir gün, bir ay, bilmedin bir yıl sonra, tamamen unutulacak olmasa da belleğimizin uzak köşelerine depolanacakken, nedir bu anımızı abartmak bencilliği? Nedir bu sabırsızlık, şımarıklık? Hele birisi, "Canım sıkılıyor," mu dedi, hoş geldiniz açık artırmalı şikâyet olimpiyatlarına. Ya da tam tersi, "Boş ver kardeşim, vur patlasın, çal oynasın!" O can sıkıntısı kapını çaldıysa gökyüzüne bak mesela, o bulutu takip et. Üç dakika, beş dakika. Bırak kendini, bırak bu bencilliği. Bulutun gökyüzünde gidişini takip et. Hafif rüzgârı yüzünde hisset, buna şahit olduğunu hisset. Yüzündeki rüzgâr ol. Bencilliğimiz, doğayı görmeyi, güzeli görmeyi, kendimizde güzeli görmeyi engelliyor. Haddimizi bilmezliğimizde beklentilerimizin kurbanıyız. Nasıl ölmek istediğinin siparişini verme, o ana kadar bilemezsin.

Aklımda Nasrettin Hoca'yla ilgili bir fıkra var. Rüyasında Tanrı'dan yüz altın istiyor. Tanrı tamam diyor, saymaya başlıyor. 99'da durunca Hoca çarşafla boğuşurken uyanıyor, bakıyor altınlar yok. Gözlerini yumup, "Tanrım 99'a razıyım," diyor.

Aşkımızla dolup taşarken bile sevgilimizle ilgili beklentiler kuruyoruz. E dur biraz, anı yaşa... Sabırsızlık, bencillik, sahip olma isteği... Hepsi mutsuzluğa reçete. Çağdaş uygarlığımızın uyurgezerliğinde debeleniyoruz.

Dertsiz olmak imkânsızı istemek. Derdim var diye hemen psikoloğa gitmek, kafayı yemek, içmek, şikâyet etmek bencilliğin daniskası. Kendine hakaret. Hayat coşkusu varsa, bizi şaşırtacak o kadar çok şey var ki. Kötü denilen bir şey bile şaşırtır, yaşama ivme kazandırır. Ve şaşırmak her zaman bizi daha duyarlı kılar. Çoğumuz meditasyonun iyi geldiğine inanıyoruz. Ama o aslında hayatı unutmak, uzak durmak hayattan. Hayatın beni etkilememesi için hayattan kaçmak. Huzurlu oluyorsun meditasyonla. Saatlerce yoga yapıyorsun. Neden? Yaşamamak için. Mutlu olmamak için, gülmemek için, meditasyon yaptığında gülmüyorsun çünkü.

Sabırsızlık, bencillik, sahip olma isteği... Hepsi mutsuzluğa reçete. Çağdaş uygarlığımızın uyurgezerliğinde debeleniyoruz.

▶ Hayattan kaçmak, telaş içinde yaşadığımız bu modern dünyada farklı bir anlam kazanıyor sanki. Bu da belki biraz önce dediğimiz gibi, beklentilerimizle ilgili bir şeydir. Bir güne başlarken bile gün içinde başarılması gerekenler, yapılacaklar listesi, o günün iyi geçmesi gerekliliği gibi o kadar çok beklentimiz var ki. Burada gözlemleyebildiğim kadarıyla siz güne, saat 5'te, günü kucaklayarak başlıyorsunuz. Geceyi överken böylesine gündüz insanı olmanız nasıl oldu peki?

Durucuğum, ben tabii ki bir örnek değilim. Çelişki doluyum. Ama kitabımıza hazırlanırken günlük yaşam felsefesini konuşacağımız için, bende de bazı değişiklikler oldu. Bir tanesi sabah uyandığımda alışılagelmişin dışında, bugün başka neyi yapmaktan keyif alacağım diye sormak. Belki de onu yapmayacağım. Çoğu zaman da yapmıyorum, ama düşünmek bile o keyfi biraz olsun yaşatıyor.

İkincisi bir sevdiğine, kaç zamandır haberleşmediğine öylesine bir dokunmak, beklenmedik, hoşuna gidebilecek bir sürpriz yapmak.

Üçüncüsü, o gün felaket bir şey olabilir, araba kazası, bir yakının ölmesi, kolunun kopması. Ona hazırlıklı olmak. Gözün önüne getirip abartmaya gerek yok, bir tık yeter. Yani olabilecek kötü şeylere karşı bir tür aşı. Esas olan ise "ne yapabilirim" ile "ne yapmamalıyım" tartımda yaşam coşkumdan bir şey yitirmemek.

▶ Peki gece ve gündüze bakış değişti mi sizin için? Artık gündüze de övgüleriniz var mı?

Einstein'ın sıradan bir lafı var: "Sevmediğin işi yaparken bir dakika beş saat gibi gelirken sevdiğin bir kızla beş saat sanki bir dakikada geçer," der. Almanya'da Nazilerin kamplarında gaz odalarına gideceğini bilen mahkûm buna rağmen düş kurup sevgilisiyle yiyemeyeceğini bildiği bir yemeği zihninde canlandırmanın mutluluğunu yaşayabiliyordu. Yani zamanın nasıl yaşanabileceği Einstein'in göreceliğinin de ötesinde. Adam ölmesine ramak kala kendisini iyi hissedebilecek bir şey yapabilirken ben ondan çok daha rahat koşullarda bunu yapamıyor, halimden şikâyet ediyorsam bencilliğimdendir. Hangi konumda olursan ol düşlerini coşturabilirsin. Gece de bizim gündüz de.

▶ Yine modern toplumlarda bir yetişme ve yetiştirme telaşı var. Zamanla bir yarıştayız, hep bir şeyleri kaçırıyoruz sanki. *Annem Belkıs* kitabınızda annenizin bir cümlesi vardı. "Gün kurtarılmaz evlatçığım. Yok farz edeceksen öyle bitireceksin." Siz bu konuyla ilgili ne düşünüyorsunuz merak ediyorum. "Yetiştirmek", "yetişmek", bunları nasıl aşacağız ve sizin zamanla, yetişmekle/yetiştirmekle/kaçırmakla ilişkiniz nasıl?

O yarışta peşinden koşmamızı istedikleri genellikle düzenin bizim için belirlediği hedefler arasında karşımıza çıkanlar. Peki neyi seçip neye karar vereceğim?

Bilinçaltı arzu ve korkularımızdan yola çıkıp bizi yönlendirenlerin yapay zekâyı da seferber etmesiyle ruhlarımızın ve davranışlarımızın avcıları at koşturuyor.

Eskilerden bir örnek Amerikan kahvaltısının öyküsü. 20. yüzyıl başlarında çoğu yeni göçmen ABD'lilerin aşağılık komplekslerine hitap eden reklam kampanyasındaki "millî kahvaltı" tanıtımıyla Amerikalı gibi olmak isteyenler geleneksel kahvaltı âdetlerinden vazgeçip sabahları jambonlu yumurta yemeye başlıyor. Gene o yıllarda başka bir kampanyayla ülkelerinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı olan ABD'liler ikna edilmişti. Hitler'in baş propagandacısı Goebbels de bir kampanyayla Almanların yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Yahudilere bakış açılarını değiştirebildi. Düzen her yerde bizleri gıdım gıdım yönlendiren teknikleriyle yalan/yanlış/eksik şeyleri önümüze sunarken, biz hâlâ bunları sorgulamadığımız, "Nereden biliyorsun?" diye sormadığımız için savunmasız konumdayız.

Doyumsuzluğu düzen yaratıyor, mutsuzluğu da biz.

Günümüzde bizler de özenerek, özendirilerek kapitalist yaşam tarzının gönüllü reklamcıları oluyoruz. Artık yetsin "Sana ne kadar yakıştı" diye başlayan cümlelerimiz. Yetsin kültür makyajı sanat sanayisinin zamanımızı gasp etmesine izin verişimiz. Doyumsuzluğu düzen yaratıyor, mutsuzluğu da biz. İklim krizini de tetikleyen gereksiz bir tüketimle, anlık heveslerle aldıklarımızın üretimiyle, nakliyesiyle küresel ısınmaya yol açan fosil yakıt israfını katlıyoruz. Kendi beğeni ve ihtiyaçlarımızı kendimiz belirlemekten âciz kaldık. Yerel didişmelerimizin ufuksuzluğunda büyük oyunu çoktan unuttuk. Gitgelli vicdanımızla gezegenimizi tüketiyoruz.

▶ Peki bundan nasıl kurtulabiliriz?

Kendimize güvenerek. Erişememek, yetişememek, edinememekten kurtularak.

▶ Toplumun bizden beklediği "olması gereken"leri nasıl aşacağız? Örneğin üniversite okumak, özellikle kadınlar için belli bir yaşa kadar evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi... Bunlardan nasıl sıyırabiliriz kendimizi bir toplumun içinde yaşıyorken?

Mutluluğu ısmarlamaktan sıyrılabiliriz. Niçin evleneceğim? Acelem ne? Hemen çocuk mu istiyorum? Arkadaşlarım arasında son evlenen ben olmayayım, annemi babamı mutlu edeyim diye mi? Maddi geleceğimi garantilemek için mi? Cinsel haz ile evliliği eş tuttuğumdan mı? Hele boşanmanın %50'lere vardığı, birlikte yaşamanın ve bu birlikteliklerdeki çocukların yasal güvence altına alındığı ülkelerde evlilik anlamını hızla yitiren bir kurum. Asırlardır özellikle kadından beklenen bir an önce evlenmesiyken erkeğin de askerliğini yapıp düzenle bütünleşmesiydi. Günümüzde erkeğin askerliği, kadının da genç yaşta evliliği sorgulaması başka temel değişimlerin de eşiğinde olduğumuzun belirtisi. Ancak birlikte yaşayan eşcinsellerin kimi ülkelerde karşılıklı veraset hakları da tanınmışken evlilik gibi köhne bir kuruma teslim olmaları aitlik kompleksimizin başka bir örneği.

▶ Bu biraz da kültürel bir şey o zaman değil mi?

Evet. Ayıp olmasın diye, içinden gelmeyen âdetlere, davetlere uymak, bize ters gelen sohbetlerde sessiz kalmak, hatta onaylarcasına başını sallamak. Tek başına kalmaktan, dışlanmaktan korkmak. Halbuki içten içten kim bilir kaç kişi ayıp olmasın diye uyum sağlıyor görünüyordur. Her ayıp olmasın dememizle koyunlaşıyor, totaliter düzene davetiye çıkarıyoruz.

▶ Peki hayır diyebilmek?

Devlet kurumlarının zayıf, haksızlığın sıradan olduğu toplumlarda güvenimizi cemaatte, bize arka çıkacak insanlarda arıyoruz. İsveç bireyin egemen olduğu bir cemiyet. Arkadaş sayısının iki üçü geçmediği, sosyal devletin, sivil toplum kuruluşlarının seni koruduğu, başın derde girerse torpille çözüm aramayacağın bir toplum. Türkiye gibi ülkeler ise cemiyet ile cemaat arası. Hindistan da öyle Endonezya da öyle. Doktor arkadaşın olsun, avukat, hâkim, siyasetçi arkadaşın olsun. Devlete güvenin olmadığından bu birliktelik güç veriyor, çıkarın olabileceği kişileri elinin altında tutmaya çalışıyor, fast food hızında arkadaş ediniyorsun.

▶ Bu dediğiniz birçok şeyi açıklıyor aslında. Benim İsveçli çok yakın bir arkadaşım vardı. Üniversiteye aynı anda başladık. O benden 5 yaş büyüktü çünkü liseden sonra ara verip hayatta ne yapmak istediklerini aramak ve biraz da kendi ayaklarının üstünde durup çalışmak için ara veriyorlarmış. Bizimkinin tam tersine, liseden sonra hemen üniversiteye başlamaya pek iyi bakılmazmış.

İşte, onların aksine biz cemaatte birbirimize ters düşmemek, dışlanmamak için risk almaktan korkarız. Örneğin erkek arkadaşlarımızla baş başa kaldığımızda bol bol kadınlar, cinsel tecrübeler hakkında konuşulur. Kadın genellikle ötekileştirilir, aşağılanır. Kimse orada çatlak ses çıkarmaz. Hele cinselliğe gelince palavralar alır başını gider. Aynı erkekler kadınlarla olduklarında bambaşka bir yüzle kendilerini beğendirmeye çalışırlar. Diz boyu riyakârlık, yalancılık. Kadınları bilmesem de erkeklerin bu kâh kükreyen kâh süngüsü düşen hallerine güldüklerinden şüphem yok. Kadınların da bu konuda bizden pek farklı olduklarını sanmıyorum.

Rutini Kırmak, Kendini Genişletmek: Söndürecek Yangınlarımız Var

▶ ***Annem Belkıs*** **kitabınızda kimilerinin sıradan diye baktığı günlük yaşamın önemini vurguluyorsunuz. Ben de sizin bir gününüzü merak ediyorum. Rutinleriniz var mı mesela? Bütün gün çalışıyor musunuz, boş durduğunuz oluyor mu?**

Mesele kendini tekrarlamamak. Yoksa dünyanı daraltıyorsun. İstanbul'da Karaköy Kadıköy vapuru mesela... Arada sırada binerdim. Tanıyorsun artık aynı saatte binenleri. Herkes kendi koltuğuymuş gibi oturduğu yeri arıyor. Herkes alışkanlıklarının kurbanı. Alışkanlık güven veriyor, sanki köpek gibi, kedi gibi kokun var o koltukta. Alışkanlıklarımın esiri olmak istemiyorum. Bakkala aynı yoldan gitmiyorum, belki yolu uzatıyorum, bir üst sokaktan, bir alt sokaktan, belki o gün yolu sol taraftan yürüyorum, ertesi gün sağ taraftan. Hepsi oyun tabii. İkinci kattaki balkonlara bakıyorum. Dönerken sade ağaçlara bakıyorum. Başka bir gün pabuçlara, yüzlere. Kendinle dolaşma, etrafını dolaş. Zen'den esinlenmiş olabilirim. Dümdüz yol yapmaz, yolu bir sola kıvırtır bir sağa ki hep ufkun değişsin sabite takılmayasın.

▶ **Buna Zen yürüyüşü mü deniyor?**

Öyle diyorum. Hep bir oyun. Lokantada mesela. Neden saatlerce aynı sandalye, aynı manzara? Duru karşımda, ben burada. Yer değiştirelim. Manzaramızı değiştirelim. Sofra öncesi kimin

nerede oturacağı seremonisi de anlamsızlaşır. Yemek yeniden başlamış gibi oluyor. Erken dönem insanı esnekti. Yıllar içinde yaşamımızı düzleştirip köşeleştirdik.

Herkes alışkanlıklarının kurbanı.

▶ Halbuki bize hep rutinlerin ne kadar yararlı olduğu söyleniyor.

Öyle mi?

▶ Öyle kitaplar var ya; büyük düşünürlerin rutinleri. Ya da başarılı olmak için her gün aynı şeyi yapın söylemleri.

Evet, o da var. Özellikle zor koşullarda, ortam güvensizse belirliliğe sığınmak. Bir tür içgüdüsel davranış. Kedide mesela, başka bir kedi geliyor; kaçacak mı kavga mı edecek kararsız. Yalanma ritüeliyle alışılagelmiş bir davranışa kaçıyor. Felaket koşullarında İngilizler meşhurdur değil mi? Çölde mahsur kalmıştır, ama yine de şapkasını düzeltir, gömleğini ilikler, istifini bozmaz. Ama o felaket anlarında önemli. Biz değişkenlikten bahsettik.

▶ Masada yerinizi değiştirdiğinizi söylediniz.

Masada yerini değiştirmek, yürürken yolunu değiştirmek. Okuduğun kitapları değiştirmek. Yoksa bir yazara, bir türe takılıyorsun. *Ressamın İsyanı*'nı yazarken, bir ara Harvard'ın kütüphanesinde çalışırken, günün sonunda neredeyse gözümü kapatarak gelişigüzel bir rafa gider, oradan bir kitap çekerdim, herhangi bir kitap. Biyoloji de olabilir, antropoloji de. Bir yarım saat falan o kitabı karıştırır, önsözünü, son sayfasını okurdum. Hiç bilmediğin bir tat veriyor, bakmadığın bir pencere açıyor dünyana. Alışkanlığının dışında bir yerdesin. Okuduğunu pek de anlamayacaksın belki ama olsun. Seni yakınlaştırıyor azıcık.

Hep aynı konuyla ilgilenmek de bir tür bencillik. Seni derinleştiriyor belki ama daralmak pahasına. Aynı işi yaptığında, sevdiğin, ustalaştığın bir şey olsa bile kendini tekrarlama tehlikesi var. Halet Çambel, arkeolog. "Gündüz, kâğıdın ne kadar sabrı var," demişti. "Ne yazarsan kabul ediyor. Saçmaladın, demiyor, yalan söyledin, kendini aldatıyorsun da demiyor." Yazarken hem severek yapıyorsun hem de korkuyorsun kendinden. Şimdi konuştuğumuz gibi. Biraz da korkarak yazmalı. Nerede saçmalıyorum, nerede saçmalamıyorum, torbanın ağzı açılıyor ya bir kere. Ama okur için iyidir yazarın saçmaladığını görmek, hele filozofları okurken. Sanki o bilge de her şeyi biliyor! Aslında ondan öğreneceğim kadar sorgulayacağım da var. Niçin bunu yazdı? Niçin bunu bu şekilde söyledi? Bir şeyi sorgulamadan okuyunca, sade kültürlenmek için, öğrenmek için okuyunca, aslında daha az kültürlü oluyoruz, daha az öğrenmiş oluyoruz. Mesela bir sayfada "neşeli" demiş romancı, bir sayfada aynı adam için "coşkulu" demiş. Ne değişti? Yoksa bir şey değişmedi de öylesine sallamış mı?

Hayal kurman kınanıyor, hayallerinden korkuluyor. Sağlıksız deniliyor. Boş yere korkmadılar John Lennon'ın "Imagine" şarkısından.

▶ Sıkılmamak için mi bu kadar uğraş, bu kadar oyalanma? Sıkılmayı göze almak mı lazım?

Sıkılacak zamanımız olmamalı. Çünkü sıkılmak kendimize hakaret. Zaman içi doldurulacak bir boşluk değil, zaman yaşamın ta kendisi. Varoluşun varlığını anlamlandırışın ta kendisi. Yaşamla yolculuğun her saniyesi kıymetli. Canın sıkılıyorsa havlu attın demektir. Mini bir intihar bu. Tek başına yaşayabileceğin,

kendini sorgulayacağın bir yolculuk var. "Bak ben de buradayım," dercesine yanındakiyle paylaşmaya mecbur değilsin gördüğün her şeyi. Rüya mesela, akşam sevgilinle yatıyor, rüyanda başkasıyla sevişiyorsun. Özel hayatını koru. Başkaları ne der diye değil. Sansürden değil. Özel hayat farklı. Resmini çizmek sana özgü. Rüyanda sincaplarla konuştuğunu kimseyle paylaşmaya mecbur değilsin çok ilginçti diye.

▶ Bugün "boş zaman" diye bir şeyden bahsediyoruz. Aslında zamanın dolusu boşu olmamalı... Siz bu kavramları nasıl konumlandırıyorsunuz kendi hayatınızda?

İşime, maaşıma köle olduğum zamanın dışındaki zamana boş zaman deniyor. O deyimi bilhassa yarattılar ki senden o boş zamanını satın almak, zamanını senden çalmak isteyenlere alan açılsın. Marangozluk aleti satacak, tatil satacak, kahve, içki satacak. Yaşam pazarlayıcıları sürekli peşimizde. "Sağlıklı ol," diyorlar, "fitness" merkezlerinde koşturmamızı istiyorlar, bize yürümeyi unutturuyorlar.

▶ Bir de "zaman yönetimi" var. Zamanı yönetebilir miyiz hakikaten?

İşte o boş zaman dedikleri yapay bir açlığın ifadesi. İlle içini dolduracaksın zamanın. Boş zaman rahatsız ediyor. Konuşmadan yan yana otursak bile rahatsız oluyoruz. Annemin bir hikâyesi vardı; iki adam buluşuyor, çömeliyorlar duvarın dibine. Bir saat geçiyor, konuşmadan kalkıyorlar, "Ne iyi vakit geçirdik değil mi?" diyorlar. Yani yan yana olmanın keyfini kedi, martı, şempanze yaşayabilirken bize ne oluyor? Ama illa o boşluğu dolduracağız bir şeyle. Oysa hiçbir şey boş değil.

▶ Sessizlikten korkuyoruz galiba.

Korkuyoruz. Çaresiz hissediyoruz ve kendimizden kaçıyoruz.

İlle bir şey yapacağız. Boş oturanı düzen de ayıplıyor dinler de. Hayal kurman kınanıyor, hayallerinden korkuluyor. Sağlıksız deniliyor. Boş yere korkmadılar John Lennon'ın "Imagine" şarkısından. "Dinler olmayacak, savaşlar olmayacak. Hayal et" diyor. Düzen için tehlikeli.

Avcı-toplayıcı toplumda, mevsimine göre ne gerekiyorsa yapıyorduk. Beslenmeden arta kalan zamanda hikâye, efsane, şarkı ve dansla dopdolu yaşam. Yaratıyor, keyif alıyorduk. Biz o boş zamanı tüketiyoruz. Onlar üreterek dolduruyordu. Hiçbir şey yapmayarak da üretebilir, yaratabilir, yaşatabilirsin.

▶ Nasıl mesela? Yani yapmış olmak için bir şey yapmaktansa durmak gibi mi?

Adada yürüyüşlere çıkıyorum, tek başıma. Birkaç dakika yürüyorum, aklıma bir şey geliyor. Kitapla ilgili bir şey olabilir, bir anı, kızdığım bir şey, akşam evde ne pişireceğin mesela. Birden yakalıyorum kendimi. Etrafıma, doğaya baktığım yok. Ne denize ne gökyüzüne ne martılara. "Gündüz, kov şu düşünceyi, hiçbir şey düşünme," diyorum. On adım atıyorum, başka bir düşünce. Ne yapacağım? Nasıl kurtulacağım düşünmekten? Kendimi yoklamaktan? Kendime saplanmaktan? On metre ötede bir ağaç dalına odaklanıyorum. Diyorum ki: "Oraya gelene kadar sade o ağaç dalına bakacaksın. Düşünmek yok." Onu yapabiliyorsun, çok zor değil. O ağaç dalından sonra da otuz metre sağda bir kaya var diyelim, ona bakacaksın. Fakat 3-4 defa yaptıktan sonra yine akla düşünceler geliyor. O sükûnet, doğaya bakmak ve seninle ilgili düşünceleri kovmak son derece zor.

▶ Meditasyona benzer bir şey aslında.

Meditasyonda düşüncelerini kovuyorsun. Kopuyorsun âlemden. Saatler de sürebilir bu. Diğeri yürürken doğayla birleşmek, doğayla bütün olmak. Onun mucizesini görebilmek. Taşla, toprakla, bulutla bütünleşmek. Başka canlarla canlılaşmak. Meditas-

yonda düşüncelerinden kaçarken öbüründe doğayla yaşıyorsun, doğa seni, sen doğayı yaşatıyorsun. Mucizenin içindesin. "Vay anasını! Demek böyleymiş," diyorsun.

▶ Bir çiftçiyle konuşurken söylemişti; işiyle uğraşırken başka bir şeyi düşünüyorsa mutlaka ya elini kanatıyor ya ayağına vuruyormuş çapayı. Aslında şehirde yaşamak bize bunu yapıyor çünkü uzaklaşamıyoruz. Hem dışarıdan duyduklarımız hem kendi kafamızdaki sesle. Ama doğada yaşarken bir bütünün parçası hissetmek daha kolay ve mesela o çiftçinin anlattığı gibi, doğa izin vermiyor başka bir şeyi düşünmene.

Geçen gün *Le Otto Montagne (Sekiz Dağ)* filmini konuşmuştuk. Şehirli çocuk dağ köyünde, İtalyancadan başka lehçeleri var, oralı arkadaşına "Doğaya ne dersiniz?" diye sorduğunda "Bizde doğa diye kelime yok," diyor "soyut şeyler kullanmayız. Nehir deriz, taş deriz, ağaç deriz." Zaten doğadan koptukça, şehirleştikçe, gökyüzünü göremez oldukça, şehir ışıkları bizi yıldızları görmekten alıkoydukça doğadan koptuk.

▶ Acaba doğadan kopmak zamanla olan ilişkimizi bu noktaya getiren asıl sebep olabilir mi? Sonuçta doğada her şey değişiyor ve zaman akıp gidiyor. Onun bir parçası olarak insan da zaten akıp değişiyor.

Bravo! Doğaya da üniforma giydirmeyi becerdik. Yazı kış, kışı yaz yaptık. Dört mevsimi aynı ısıya kilitledik. Hangi aklı evvel 20 derece idealdir dediyse okulda, evde, işyerinde, AVM'de vücudumuz esnekliğini yitirdi. Değişikliğe tahammülümüz azaldı, doğadan uzaklaşırken doğamız zayıfladı, kapalı, havasız mekânlarımızda hastalanır olduk. Geceyi aydınlattık, güneşe ayarlı uyku sistemimizi afallatıp bozduk

Çok şaşıyorum Duru; bizi didik didik eden bu kadar psikolog çıktı, sosyologlar, antropologlar da cabası. Doğanın, mevsimlerin ruh halimize etkisi konuşulmaz, araştırılmaz. Yağmurlu

ve güneşli günlerdeki insan davranışlarını merak etmiyorlar. Işık, ısı ruh halimizi etkilemez olur mu? Doğadan koptukça kendimize odaklandık. Kendimize odaklandıkça, kendimizi karıştırıp kendimizin nesnesi oldukça bütünü göremez olduk, kendiliğindenliğimizi kaybettik. Sonuç: Bir klinik vaka olarak insan türü. Kendisinden uzaklaşan, özveriden kopan, empatiye yabancılaşan, sevmeyi unutan. Çağdaş filozoflara bakın. Kimi kimliğimize yama peşinde, kimi türümüzü toptan yargılayan, kimi umutsuzluğa terk eden. Bunlar köyden değil şehirden çıktı. Kırsal hayattan böyle felsefe çıkmaz.

Geçenlerde New York metrosunda rayların üstüne itilme korkusundan trenin gelmesini duvara yaslanarak bekleyenleri gördüm. Toplumsal patolojinin içinde yaşadıklarının farkında değiller. Şehirde anonim cinayet var. Adam tanımadığı sayısız insanı öldürüyor. Kırsal kesimde kan davasıyla töresine saplanana ilkel diye bakan şehirdeki insan, burnunun dibinde olana "Ah neden oluyor böyle şeyler, adam sapıtmış olmalı" diyor, suçu düzene değil bireye atıyoruz. Şehir hastalık yuvası, kalabalık yaşam patoloji tetikleyicisi. Sorun düzenin insana uyumsuzluğu. Sınıf fark etmiyor. Şehirli insan uyku ilacıyla yaşıyor, psikoloğa gidiyor. İntihar ediyor, ilaç, ot, eroin müptelası. Şimdi biz mi hastayız bizi bu hale getiren düzen mi? Endonezya'nın başkenti Cakarta, 30 milyon nüfusa sahip. Trafik sebebiyle bir yerden bir yere gidemiyorlar. Buldukları çözüm: Uzakta yeni bir başkent yaparak şehri yoksullara terk etmek, ne halleri varsa görsünler diye. Zenginler, burjuvalar, ileride onun da iflası kaçınılmaz olan yeni başkentlerine taşınacaklar...

▶ Biraz önce "kendiliğinden" kelimesi üzerinde durdunuz, onu biraz daha açabilir misiniz? Bir kitabınızda da denk gelmiştim, siz "Kendin olmak" ile "kendiliğinden"i ayırıyorsunuz.

Kendin olmak, ne istediğini bilmek, samimi olmak, kendinle başkalarıyla olduğun gibi olmak. Zor iş. Günlük yaşamımızda karşılaştığımız bin bir kişinin karşısına bin bir farklı yüzümüzle

çıkmamızı T.S. Eliot "Karşılaştığın yüzleri karşılayacak bir yüzü hazırlamak" diye anlatır.

Kendiliğindenlikse azıcık akışa kaptırmak. Karşılaşana kadar aklımızdan geçmeyene pencere açmak. Bir nebze cazdaki doğaçlama gibi. Olan ile geleni buluşturup harmanlamak. Birisiyle buluşacağın yere önce gidip öylesine dolanmak. Seyahat ettiğinde biraz da kaybolmak. Tesadüflere göz kırpmak.

Kendiliğindenlik azıcık akışa kaptırmak, cazdaki doğaçlama gibi.

▶ Peki güne akış derken tarihe bakışımız?

Günüme tarihi perspektiften bakamıyorsam havanda su dövmüş, gereksiz risklere girmiş, peşimden başkalarını da sürükleyerek umutlarını kırmış olabilirim. Yoksa söndürülecek yangınlarımız çok. Günlük gazete yerine sık sık *Dünya Tarihi Kroniği* diye bir kitaba bakıyorum. Tarihimizde olup biteni gazete haberleri olarak vermiş. İlk sayfasında manşet, "İnsan iki ayak üstünde yürüdü." Sayfaları çevirdikçe, tanrılar, imparatorlar, tarihin tozlanmış raflarında. Günümüzü anlamak için sapla samanı ayırmak, akıntıya karşı kürek çekmemek için neyi nerede, nasıl, ne zaman yapabileceğimiz önemli. Tarihin tesadüfler silsilesi. Evrimden farksız. Nasıl türler mutasyonlar sonucu evriliyorsa tarih de öyle. Mesele var olabilmemizde, sağlıklı olanı ayırt edebilmemizde. Yoksa tarihi taraflara ayrılıp düşmanlıkları yaşatmaya indirgiyorsak bana ne tarihten.

Savaşlar mesela. Böyle gelmiş böyle gider diyenler, havlu atanlar çok. Tersini inkâr edenlere rağmen asırlardır daha az saldırgan, savaşsız bir dünyaya doğru gidiyoruz. Birinci Dünya Savaşı biteli yüz yıldan çok geçti, tarihçiler hâlâ neden çıktı diye kitap yazıyor. Filmlerle, kitaplarla, kahramanlarla bu denli sa-

vaşa odaklanılırsa beklentiyi gerçekleştirirsin, savaş kaçınılmaz olur. Tarihimizde asırlardır süren barış dönemleri de var. Merak eden, dinamiklerini araştıran, barışçıl bir toplumun olmazsa olmazlarını araştıranların yokluğunda, sevgi çağrıları eşliğinde beyaz güvercin uçuranlarla idare ediyoruz. Psikolojinin, savaş kazanmaya odaklı "Askerî Psikoloji" branşı bile var ama "Barış Psikolojisi" yok! Savaş röntgencisiyiz, bize heyecanlı geliyor, egemenler kültürümüzü onun üstüne kurmuş. Barışsa çok sıkıcı.

▶ Tarihçiler bizi savaşa yönlendiriyor diyorsunuz.

Tarih, siyaset, sanat, sermaye... Değişimi görmemizi istemiyorlar. Öyle bir dil kurmuşlar ki savaş karşıtlığında bile her şey savaşın kaçınılmazlığı üzerine kurulu. Barış için savaş ne demek!

Yakın tarihimizden somut örnek vereyim Duru. 20. yüzyılın başında Avrupa'da askerlik zorunlu, cepheye gitmek onurluydu. "Savaşmam," diyen gençleri devletleri kurşuna diziyordu. Günümüzde savaşları için asker bulamıyorlar. Zorunlu hizmet kalktı. Devlet paralı askerlere muhtaç. Vicdani ret birçok ülkede hak. Balolarda kılıç şakırdatılan günler, ordularının başında padişahlar ve krallar, marşlarla savaşlara uğurlanmak artık tarihin çöplüğünde. Sokaklarımız sivilleşti. Ankara'da Atatürk Bulvarı'nda oturuyordum. Harp Okulu öğrencileri hafta sonları tören üniformalarını giyer, bellerinde sarkan kılıçlarıyla kız tavlamak için piyasaya çıkar, kızlar da onlara bayılırdı. Şimdi güler geçer, oğlana deli diye bakarlar. Kahraman asker filmlerinin seyircisi kalmadı. Gençler devlet adına kurşun sıkmak yerine sivil itaatsizliğin çağrısında bir dünyada yaşamak istiyor. Bunlar türümüzün tarihinde ilk defa. Dünya iyiye de gidiyor, görmek istemiyoruz. *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* filmi ilk çıktığından birçok ülkede yasaklanmıştı. Geçenlerde Oscar ödülleriyle rekor kırdı.

Günümüzden bakınca...

Dünyaya bu kadar zarar veriyoruz, türümüz yok olsa daha iyi olur diyenlerin etkisi altında kalanlarımız var. E birader, kötü

gidişe karşı bir şey yapmıyorsan bari felaket tellalı olma. Madem intiharı da göze alamıyorsun, o zaman yaşayabileceğin kadar yaşa. Ama şikâyet edip başkalarını, kendini bedbaht etme. Kapa şikâyetçi çeneni. Küfrederek, kızarak, öfkeyle dünyaya kötülük yapıyorsun, kendine kötülük yapıyorsun, sevdiklerine kötülük yapıyorsun. Şikâyet veba gibi. Kendini, başkalarını depresyona sürükler, hareketsizliğinle edilgenleşir, edilgenleştikçe dünyayı bu hale getirenlerin ekmeğine yağ sürersin. "Ne yapabilirim?" diye sormuyorsan şikâyet etme. Kahramanlık düşleriyle tepeden de oynama. Depremde mesela neler neler yapıldı. Bir şey yapınca güçlü hissediyorsun. Birleşiyorsun, birleştikçe daha da çok şey yapmak istiyorsun. Yoksa bencilliğimizle, tüketim patolojimizde yalnızlaşarak çöküyoruz.

Her şeye rağmen eğlenmenden mutluluk anlarından da vazgeçme. Müzikle, filmle kendilerine başka pencereler açanları ayıplama. Depremde tanık olmuştum, felaketten birkaç saatliğine uzaklaşabilmemiz için birkaç film seyretmemizi önereni sosyal linçe uğratmışlardı.

▶ Bu dediğiniz aslında içinde bulunduğumuz dönemin kötümserliğinden kendimizi çıkarmakta çok yardımcı olabilecek bir şey. Çaresizlik hissinin bir kısmı belki de, "Nasıl bir döneme denk geldik? Tarihin en kötü döneminde biz yaşıyoruz," düşüncesinden geliyor. Halbuki baktığımızda iki dünya savaşını aynı anda görmüş bir nesil var. Şu anda da çok fazla şey oluyor. Ve belki de bizim dezavantajımız her şeyi, her an, her yerde görmek ve yaşanan her şeye geçmişe kıyasla sürekli ve daha çok şahit olmak.

Türümüzün tarihinin büyük bir kısmında, çocukların yaklaşık %40-50'si 15 yaşına gelmeden ölürdü. Günümüze bu oran %4 seviyelerinde. 1900'lerin başına göre iki misli daha çok yaşıyoruz, o yıllara yazma okuma oranı %15 bugün %80. Kadınların da oy hakkı yoktu, gençliğimde Türkiye'de evli kadın kocasının izni olmadan yurtdışına çıkamazdı. "Her şey kötüye gidiyor" diyorlar. Şikâyet ahlakımızın da bir haddi olmalı.

Her şey her zaman iyi gidemez. Ne de yalnızca bizleriz acı çeken. Açık artırma pazarında acılarımızı yakınırken hedef şaşırmıyor muyuz? Birleşmek yerine herkes başkalarının sesini bastırırcasına kendi mağduriyetini haykırmaya kaptırmış. Mağduriyetimizden kurtuluşumuzu geniş bir zaman yelpazesi içinde görmediğimizden bindiğimiz dalı kesebiliyoruz. Size bunları söyleyebilmem kendimi daha geniş bir zaman yelpazesi içinde görebilmemden.

Babam 1894 doğumlu, onunla kendimi 19. yüzyılda buldum; Osmanlı'yı ve Cumhuriyet'in kuruluşunun tanıklıklarını bizzat babamın sesinden yaşadım. Annem de 1904 doğumlu. İlk filmlerden o meşhur *L' Arrivée d'un train à La Ciotat / Arrival of a Train at La Ciotat* filmini anlatmıştı. Selanik'te seyretmiş. Ekranda lokomotif geliyor, seyirciler koltukların altına saklanıyor. Lokomotifin üstüme gelmesinin dehşetini ben de hissediyorum annemin korkusunda. Yetişkinliğinde rokete binilip Ay'a gidildiğini de gördü.

▶ "Farklı kuşaklar birlikte hareket etmeli, daha çok sohbet etmeli," diyorsunuz. Bu da bahsettiğiniz tarihe tanıklığı artıyor aslında.

Evet. Geçmişimiz genç kuşakların vicdanlarıyla çırpınmalarının, "Ne yapabilirim?" diye haksızlığa karşı çıkmalarının, sonunda da kurban olmalarının tarihi. 35-40 yaşına gelince de "Biz yaptık, denedik, hiçbir şey değişmedi," diyorlar, "Evladım yapma başın belaya girer," diyerek de düzenle el sıkışıyorlar, bu sebeple de nesiller arasındaki makas açılıyor. Genç dünyayı değiştirmeye çalışıyor, yetişkin, "Ortalığı karıştırdılar, yollar kapandı, vapurlar çalışmadı," diyor.

Dünyayı değiştirmek istiyorsan toplu halde değiştirmen lazım. Yetişkinleri de ikna etmen, onları da arkana alarak değiştirmen lazım. Yoksa yankı odanda yaşıtlarınla yenilgiye mahkûmsun. Arada iki tarafın da ördüğü genç-yetişkin duvarı. Aşıldığındaysa düzenin nasıl sarsıldığının bir örneğini yakın tarihimizde gördük. Devlet kendi halkına karşı şiddet kullandıysa da, Gezi'deki ağaçlar dimdik ayakta.

▶ Yetişkinler gençlikteki heyecanlarını hatırlamaya ihtiyaç duyuyor belki de...

Buna ihtiyaçları var. Ancak genellikle evlatlarını koruma duygusuyla karışık korkuları ve konfor alanlarının verdiği tembellikleri ağır basıyor. Oysa önünde, meşruiyetini yitirmiş, gezegenimizi felakete götüren bir düzen var. Değişimin devrimle değil evrimle gerçekleştiği süreci yaşıyoruz. Sosyalizm adına yaşanan Sovyet, Çin, Doğu Avrupa, Kamboçya faciaları... Proleterya diktatörlüğü adına katledilenler. O devir kapandı. İdeolojiler, liderler artık gençleri peşinden sürükleyemez. Gün artık; risk azaltarak, sabırla, tarihi perspektifle, yaratıcı eylemlerle düzenin egemenlerini gülünç kılarak, utandırtarak tarih sahnesinden kovmanın günü.

Gün risk azaltarak, sabırla, tarihi perspektifle, yaratıcı eylemlerle düzenin egemenlerini gülünç kılarak, utandırtarak tarih sahnesinden kovmanın günü.

▶ Gene de yankı odalarımızdan çıkamıyoruz.

Havanda su dövmek değil mi? Senin için endişelenen annenden babandan gizli yapıyorsun yaptığını. Oysa dayak yemeden yapabileceğin yaratıcı eylemler var. Anneni babanı da arkana alırsan, anlatabilirsen... Sadece gençlerle olmuyor. Hatta ters tepiyor. En yakınından başlaman, karşı komşunla konuşman lazım. Mahalle bakkalınla konuşmaktan bile çekiniyorsun ters düşersin diye. Senin gibi düşünenle beraber olmak oldukça can sıkıcı değil mi? Mahallede çöp sorunu varsa birlikte halledin. Ne sağcı ne solcu ne bu. Her yaştan herkes. Annen baban da katılsın.

▶ Sizin her aile yemeğinden sonra oğlunuza sorduğunuz iki soru

var: "Bugün seni ne mutlu etti?" ve "Bugün ne öğrendin?" Gündüz Bey, bugün sizi ne mutlu etti ve ne öğrendiniz?

Sabah Foçalı çocuklara bakmak. İlkokul muydu?

▶ İlkokul.

Yaşam coşkusu vardı. Foça'nın pazar yeri mutlu etti. Can cana yerellik. Sabah Carrefour mağazasında yaşadığımın tam tersi. O hapishane parmaklıklarına benzeyen metal telli arabanın içine, raflardan aldığın paketlenmiş yiyecekleri bir yükten kurtulur gibi aceleyle, tek tek atıyorsun. Oysa her yiyeceğin arkasında emek var. Sonra pazara gittik, orada emekçinin mahsule ihtimamla dokunduğunu, tarttığını görüyorsun. Bana verdiği kirazı tanıyor, anlatıyor, seninle konuşabiliyor, "Şu yağmurda bu olur, bu olmaz," diye. Tükettiğini ve onu üreteni tanıyorsun. O mutlu ediyor. Pazarlama yok, ürünü satın alasın diye makyaj yok. Konuşarak, anlaşarak, birbirinin gözünün içine bakarak, teşekkür ederek alışveriş. Nâzım Hikmet Kampı'nı konuşmak mutlu etti. İzmir'den gelen sevdiğim insanları görmek mutlu etti. Bugün hiç de fena bir gün değil.

▶ Peki ne öğrendiniz?

Soru o. Bugün pek bir şey öğrenmedim galiba.

▶ Foça'nın tarihini öğrendik aslında. Marsilya'yı kurmuşlar.

Tabii, teşekkürler. Pazarda kalmışım. Milattan önce 500'den falan bahsediyoruz. Ve Foçalılar Marsilya'da, şehri kurmuşlar. Ulus devlet problemi yok, bayrak yok, ırkçılık yok. Değiş tokuş, ticaret var, kültür gelgiti var. Akdeniz İpek Yolu gibi. Ama şimdi Marsilya'nın adını bilmez burada yaşayan insan. Orada yaşayan da Foça'yı. Farklı yerlerde yaşayanların ilişkileri bakımından ne

kadar zengin bir dünyaymış. Foçalılar başka bir şehir kurabiliyor. "Gidip orasını ele geçirelim, zapt edelim" falan değil. Değiş tokuşla dünyalarını, kültürlerini, dillerini zenginleştiriyorlar.

▶ Kendiliğinden yine.

Kendiliğinden. Bugünse göçmenler aynı denizde boğuluyor, ölüme terk ediliyor. Oysa neler mümkünmüş, ileride neden olmasın? İnecek o duvarlar. Göçlerle Parislilerin %40'ı Afrikalı olacak bir on yıl sonra. Londra'nın belediye başkanı Pakistanlı, ülkenin başbakanı Hint asıllı. Şehirler, Birleşmiş Milletler gibi olmaya başladı. İstanbul öyle, Londra öyle, Paris öyle. Kaç kültür, kaç din... Şehirler, devletlerden daha dünyalı. Ulus devlet mefhumu önce büyük şehirlerde çöküyor. Tepkiyse taşradan. Yabancıyı yadırgıyor, öldürüyor, kovuyor. Bu güvensiz, belirsiz, her şeyin tepetaklak olduğu, kapitalizmin denetlenemediği dünyada, bayrak ve dine sığınıp güven arıyoruz. Dünya tanınamayacak hızla değişiyor. Popülist liderler değişime direnenleri peşlerinden sürükleme gafletinde. Düzen gayrimeşrulaşıyor.

"Her Şeyi Yapabilirsin" Sanayii: Ben, Ben Değilim!

▶ Bu bölümde biraz daha duygularımızla ve psikolojiyle ilgili konuşmak istiyorum. Özellikle sosyal medyayla ve kişisel gelişim kavramının hayatımıza girmesiyle mutluluk, kaygı gibi konularla çok meşgulüz. Ve özellikle modern toplumlarda yaşayan bireyler olarak hayatımızı bir mutluluk arayışı üstüne kuruyoruz. Mutluluk arayıp bulanabilen bir şey mi?

Nâzım Hikmet işin içinden çıkamamış Abidin'e "Sen mutluluğun resmini yapabilir misin?" diye sormuş. Şu kelimeyi tedavülden kaldırırsak rahatlar, belki asıl o zaman mutlu oluruz. Sosyal medyada kendimizi mutlu gösterdiğimiz o "mış" gibi anlar bir tür eksiklik kompleksimizin göstergesi değil mi? Bilmem kaç kişi seni seyretmezse, "Neyim eksik?" diye depresyona girebiliyorsun. Sosyal medya öncesi ilişkilerden farklı olarak, günümüzde temas çoğaldıkça ilişki daraldı. Tükettiklerimizle birbirimize benzedikçe farklı olabilmek görüntü yarışmasına dönüştü. Mutlu ediyor mu? Tüketmemiz için bize buyurulanlarla aynılaşmak istemiyoruz. "X" "Y" "Z" kuşakları pazarlamacıların icadı. Mallarını satmak, moda yaratmak için uydurdukları aitlik kategorileri. Her yıl yeni modelleri çıkan iPhone'lar gibi, yaş aralıkları giderek daralan kuşaklar yaratmaya başladılar. Söylemeye dilim varmıyor ama bizi avuçlarının içine aldılar. Gönüllü kurbanlarız.

▶ Bunun daha önce konuştuğumuz konuyla da çok ilgili olduğunu düşünüyorum. Bir şeyleri yetiştirememe hissi, "Her şeyi yapabilirim ama nereden başlayacağımı bilemiyorum" ile sonuçlanıyor. Hatta bu bizim konuşmamızda bile başımıza geldi. Çok fazla şey yapabiliriz, peki nereden başlayacağız? Ve bir kere başladık mı da aslında her şey akıp gidiyor ama belki işte hayatta onu sürekli arayıp durduğumuz için bir şeyleri kaçırıyor gibi hissediyoruz.

Evet, suçlu ayağa kalksın. Aileler, çocuk her şeyi yapabilsin derken, oraya buraya yollarken nefesi çocuğun ensesinde. Taktığı cihazlarla onu takip ediyor, ne zaman nerede olduğunu biliyor. Gencin ne yapmak istediğinden yola çıkılmıyor. Belki tek başına kalmak, düşünmek istiyor. Bir şey yaratacak. Belki arkadaş canlısı değil, özel dünyası var. Nelerin teşvik edilmediği de kayda değer. Tarım yapsın, çiçek eksin. Çocuklar için toprak kampı kurulsun, arıcılığı öğrensin, karıncaların hayatını incelesin, kuşları, bitkileri tanısın. Ama toprakla niçin uğraşsın şimdi, değil mi? Uzay çağındayız, teknolojiyi, program yapmayı öğrensin. Çamurla mı uğraşacak? Rönesans'ın başkenti Floransa'da asillerin çocuklarının özel bahçeleri varmış. Ellerinin kirlenmesini, pabuçlarının tozlanmasını istemeyen burjuvaziyle koptuk doğadan.

▶ Aslında bu çocukluktan başlayan ve sosyal medyayla daha da artan şey; hep bir ben var, sanki bir kutu ve onun için biz bir şeylerle doldurup bir tanım yapmaya çalışıyoruz. Ve bu da mutlu olmamızı engelleyen bir şey gibi anlıyorum.

Mutlu olmak için yaşıyoruz diyen aklı evveller yok mu Duru? Mesela bizi libidomuz peşinde koşturan Freud patentli eros kuramı var. Seni mutlu kılacağı söylenen şeyler devamlı değişiyor. Kapitalizmde mutluluk tükettiklerimiz üzerine kurulu, yoksa çöker. Daha çok tüketelim derken kendimizle birlikte gezegenimizi de tüketiyoruz. Fosil yakıt yamyamı otomobiller mesela. Rek-

lamda dağın tepesine konduruyorlar. Otomobilde on saat geçiriyorsak, dokuzu trafikte. Derdim, kendimizi aldatmaktan, topluca kandırılmaktan nasıl kurtarabiliriz, buna açıklık getirmek.

Sigara reklamını yasaklatmayı becerebildik. Ama otomobil? Reklamcıyı bizi kandırmasından utandıracak bir yaşam kültürü oluşturabiliriz. Aksine caka satıyoruz reklam şirketinde iş buldum diye. Otomobil reklamı verilen dergileri, seyrettiğimiz dizileri boykot edemez miyiz? Riski de yok. Neden yapmadığımızın cevabı Nâzım Hikmet'ten.

Koyun gibisin kardeşim, [...] / kabahat senin, / demeğe de dilim varmıyor ama / kabahatın çoğu senin, canım kardeşim!

Kabahat bende. Dünyayı değiştirecek olan benim, onlar değil. Reklam şirketi çalışanına, "Değerlerine ihanet ettiğinin farkında mısın?" diyemiyoruz. Vatan hainineyse neler neler deniyor? Hem kim vatan haini? Savaşa gitmek, öldürmek, ölmek istemeyen. Dine inanmayan da din düşmanı. Suçlu. Linç edilmeli. Peki reklamcı? Halkla ilişkiler uzmanı? Muteberlerimiz. Dostlarımız. "Aferin, ne güzel de para kazanıyorsun," dediklerimiz.

▶ Burada kendini hep bir kurban olarak görmek de var, değil mi?

Hem suçlu hem de gönüllü kurban.

▶ Peki bu suçlu-kurban konumunu aşıp harekete geçme sorumluluğunu nasıl edinebiliriz?

12 Eylül günlerinde arkadaşımla şarküterinin önünden geçiyoruz. Vitrinde darbeden sonra satış yasağı kalkan Amerikan malları... Ketçap, hardal, kahve... "Almaya bütçem yetmez ama görmekle bile kendimi iyi hissediyorum," demişti arkadaşım. Solcu, anti-emperyalist ama iş tüketime gelince akan sular duruyor.

Gidişe dur dememizde esas sorunsa bin bir konuda mağduruz diye örgütlenebilirken iş temel konulara gelince ayaklarımızın geri gitmesi ya da kendi kurduğumuz örgütlerimizle birbirimizi dışla-

mamız. Dernek hiyerarşilerinde hizipleşmemiz. Sağ-sol kavramları birbirine girdiğinden bu yana siyasi partiler çoktan iflas etti. Gayri meşru bir düzeni ayakta tutmaktan öte fonksiyonları yok. İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgelerine uyguladığı böl yönet projesini kurduğumuz derneklerle kendi kendimize bölünürken, yankı odalarımızda patinaj halindeyiz. Kendilerine aktivist diyenler başkalarına göre vicdan iktidarı hissiyatındayken "izm"le biten her hareketin toplum nezdinde itici olduğunu yadsıyorlar. "Bu derneğe gir," "Bu eylem için imza ver," çağrıları çoğu zaman dostlar alışverişte görsünden öteye gitmiyor. Kitleler nezdinde ters tepebiliyor. Hoşlanmıyoruz örgütlerden. Çoğunluğu kaçıran bir şey. Mesele çoğunluğun kendiliğindenliği, toplumsal vicdanın gücü. Topluca yapabileceğimiz o kadar çok şey varken düzenin kurumlarını taklit ederek örgütlendikçe, aynı dili, aynı hiyerarşileri sürdürdükçe; yaşamın, eylemin kendiliğinden kopuyor, gücümüzü iğdiş ediyoruz.

▶ Örgütlenmekle ve insanın sorumlulukları örgütlere bırakmasıyla ilgili bir yazı okumuştum; örneğin bulunduğunuz bir caddede bir olay oluyorsa ve uzakta polisler varsa, polislerin varlığı sizi o olaya müdahale etmekten alıkoyar çünkü "Polisin işi bu," deyip birey olarak geri çekilmek daha kolay. Çünkü zaten bunu yapması gereken bir grup var orada.

Tabii, modern toplum bizi bin bir parçaya gömdü, parçalarımızı inceleyip yöneten uzmanların elinde edilgenleştik, inisiyatifimizi kaybettik. "Kedi kıçını görmüş yara zannetmiş," çağdaş insanın kartpostalı. Ufacık şeyi psikologlara danışır olduk! Aslında birkaç roman okusan masraftan da yalnızlığından da kurtulur, dünyanı başka kişilerin yaşamlarıyla bütünleştirir, sorunlarınla yönetilen değil kendine yön veren olursun. Uzmanlar diktatörlüğünde yaşıyoruz. Yemek pişirmesini unuttuk. Her şeyi uzmanlara, makinelere, robotlara, yapay zekâya teslim edeceğimiz bir yaşam istiyor muyuz? Herhangi birisinin YZ'den Covid benzeri virüs yapmayı öğrenip türümüzün sonunu getirmesine olanak sağlamasını engelleyebilecek miyiz? Robotlarsa şimdiden asker, öğretmen, arkadaş, seks nesnesi olarak devrede.

Yazının icadı, ardından da matbaanın icadı düzene güç kattı. Din, devlet, ideoloji gibi tarih boyunca tabi olduklarımızın masallarına güç kattı. Şimdi yapay zekâ ile toplumsal evrimimizin dönüm noktasının eşiğindeyiz. Denetleyebilecek miyiz? Çin ve ABD'nin amansız yarışında yoksa Frankenştaynlar mı yaratıyoruz? Yapay zekâ geliştiren algoritmaların sahibi şirket sahipleri bile kuşkulu.

▶ Bir de kendi psikolojimizin sorumluluğunu almak üzere konuşmak istiyorum. Bazen insan kendi kendine içinden çıkamadığı ve kendine yardım etmekte çok zorlandığı bir hale gelebiliyor. Siz terapiye gidiyor musunuz ve terapiyle ilgili ne düşünüyorsunuz, bunu merak ediyorum.

Doktora gidiyorum, şikâyetimi dinliyor, tetkikler yapılıyor. Diyelim teşhis apandisit. Ameliyatla iyileşiyorum. Somut kanıtlar tıbbın bilimsel ifadesi. Psikiyatrinin tıptan doğmasıysa kötü bir bir mutasyon. Klinik psikoloji hilkat garibesi. Reçete yazabilen psikiyatrlar ile özellikle zekâ testleriyle donanmış psikologların mesleki varlıkları bilimsel temellerden yoksun. Psikiyatri, tımarhanelere atılanları 19. yüzyılda zincirlerinden azat edip, ruhsal sorunlarına konuşarak yanaşmışken, günümüzde ilaç sanayisinin reçete katipleri durumundalar. Bize yol gösteren, yolumuzu bulabilmemizde ayna tutanlar ise yalnızca küçük bir istisna.

Apandisit ameliyatından ya da çürük diş çekiminden farklı olarak psikoterapi, psikanaliz gibi yöntemlerin iyi geldiğini gösteren araştırma, veri, kanıt yok. Sonucun belirleyicisi o iki kişinin ortak yolculuklarında oluşturdukları güven temelindeki ilişki. Meslekte genel görüş: Terapiye gelenlerin üçte birine iyi gelir, üçte biri aynı kalır, üçte biri kötüye gider. İyi gelenler arasında da; problem zamanla kendiliğinden mi düzeldi, birisinin dokunuşu, sevgisi mi iyi geldi, bunu bilemeyiz. Sorun, iyileşmenin somut kanıtının olmaması. Kararı terapist mi veriyor, ben mi, ikimiz birden mi? Senin bir şeyin yok git diyen de var, bilmem kaç yıl sürecek seansları isteyen de. Neye göre? Karar, kapısını

çaldığınız terapistin... Son yıllarda yaşam koçları ve Tik Tok terapistlerinin de türemesiyle mesleki alan Mahmutpaşa pazarına döndü.

▶ Her yerde böyle mi?

Sosyal bilimler yerinde sayar, Zizek gibi pop düşünürler performanslarıyla sahneyi alır, özellikle Fransa kökenli düşünürler de anlaşılmaz üsluplarıyla daha çok birbirleriyle diyaloglarını sürdürür, Fromm ve Reich gibi toplum ile birey ilişkisine odaklı psikologların yerine de psikologların kişisel gelişim kitapları çoksatan listelerine oynarken, özellikle havaalanları bu tür kitaplardan geçilmez oldu. Türkiye gibi ülkelere gelince işler daha da vahim. Dört yıllık lisans eğitiminden çıkıp psikoloğum diyen dükkân açabiliyor. Düzgün ülkelerde doktoran olmadan bu işi yapamazsın. Daha da vahimi sokağa tabelasını asıp "danışmanım" da diyebilir. Yeter ki doktorların tekelinde olan terapi kelimesini kullanmasın. "Aile danışmanı," "Çocuk danışmanı," diyebilir. Yaşam koçları keza aynı kefede.

▶ Sert sözler.

Bunları söyleyerek kimsenin umudunu, sarılacak dalını kırmak istemiyorum. Ama kendime sus mu demeliyim? Sovyetler'de, Çin'de katliamlara, daha iyi bir dünyayı getirecek inancımıza zarar vermesin diye onlarca yıl sesini çıkarmayan solculardan, bugün hâlâ geçmişlerini mağdur diye pazarlayıp özeleştirilerini yapmayanlardan mı olmalıyım?

Hayır, özellikle bir şeyin içinden geliyorsak, hain denmesi pahasına, bildiklerimizi paylaşma sorumluluğumuz var. Futbolcu futbolu, üniversite hocası üniversiteyi, inanmış inancını eleştirmeden çıkarının bekçisi olursa toplumun esenliğine zarar kaçınılmaz. Psikoloji eğitimi aldım. Annem psikolog, babam psikiyatr. Çocukluğum ABD'de üniversite yerleşkesi gibi olan, annemle babamın çalıştığı akıl hastanelerinde, hasta denilen kişiler

arasında geçti. Onlarla sohbet ettim, minyatür golf oynadım, ilk sigaramı onlardan otlandım. Yıllarca anne ve babamın eşliğinde uluslararası psikiyatri ve psikoloji kongrelerine katıldım. Akıl hastanelerinde gardiyanlık, işçi ve öğrencilerle psikoterapi, üniversitelerde hocalık yaptım. Uluslararası psikoloji derneklerinin yönetim kuruluna seçildim, sonradan pişman olduğum, Türkiye'nin ilk zekâ testini geliştirdim. Nasıl susabilirsin ki?

▶ "Sen Adam Olamazsın: Zekâ Testlerinin Toplumsal İşlevi" adında bir makaleniz var.

Aydın Engin, "Ya şu zekâ testleri ne menem şeydir?" diye sormuştu. Biraz anlattım. "Ben olsam geçemezdim," dedi. "Köyde büyüdüm. Bana kare, dörtgen gibi şekilleri sunup farklı olanı ayırt et deseler, önce bu gördüğüm yeni şeylerin estetiğine takılır, elinde kronometre tutan psikolog karşısında beni zamanla yarıştırırken heyecanlanır, süreçten kopar, çuvallardım. Ama ilk defa karşılaştığım geometrik şekiller yerine otları ayırt etmemi isteseler hepsini bilirim." Psikologların testleri, psikiyatrların yöntemleri sınıfsal ve kültürel farkları es geçiyor. İşçi sınıfından, kırsal kesimden, etnik azınlıklardan gelenlere, çoğu burjuva aitliğinde psikiyatrların beş dakikalık görüşme sonrası "iç görüleri yoktur, onlar psikoterapiye gelmez" diye, bugün olduğu gibi şizofreni teşhisi koyup ilaç dayatmaları kaçınılmaz.

Üstelik teşhislerin bilimsel temeli de yok. Amerikan Psikiyatri Cemiyeti her yıl yeni bir mikrop, virüs bulmuş gibi, "ruh hastalıkları" denen davranışlarımızın neler olduğuna karar verir, bir el kitabı basar, başka ülkelerde psikiyatrlar da bunu ölçüt bilir. Buyurun size tıpta kültür emperyalizmi örneği.

Psikiyatrlara göre 1973'e kadar eşcinsellik ruh hastalığıydı. '68 kuşağının, kot pantolonundan üniversite eğitimine kadar yaşam kültürümüze özgürlükçü bir etkisi olmasa böyle de kalabilirdi. Bu yargı nasıl değişti? Annemle ve babamla gittiğim ilaç firmalarının güzel turistik yerlerde finanse ettiği kongrelerde ziyafet, eğlence, dans ve albenili temsilcilerinin ilaç pazarlama

yöntemleri var. Mesleğe girdikten sonra ben de sık gider oldum. Bir gece pistte iki erkek psikiyatr dans ediyor. Skandal uzun sürmedi. Kamuoyunun baskısı ve başka psikiyatrların da katılmasıyla bir sonraki toplantılarında eşcinselliği hastalık olmaktan kaldırdılar.

▶ O dönemin ruh hali de etkilemiş olmalı.

Evet '68 kuşağının dönemi. O iki psikiyatr cesaretlerini topladılar, risk aldılar, oysa meslekten atılabilirlerdi. Adım adım birikimlerle, doğru zamanda, doğru hareketlerin tesadüfen yan yana gelmesiyle tarih değişiverdi. Teşhisler tehlikeli olabiliyor, bizi damgalı eşek yapabiliyor. Son yirmi yılda çocuklarda dikkat eksikliği diye bir şey çıktı. Devreye doktorlar girdi, çocuk yerinde dursun diye ritalin gibi ilaçlar dayatmaya başladılar. İflas etmiş eğitim sistemi yerine çocuğu sorguluyorlar. Baksanıza çocuğun dünyasında neler değiştiğine. Cep telefonlarının, bilgisayar oyunlarının yaşamına girmesine... Orada neden dikkatleri dağıl mıyor? Eğitimciler şimdi de bu teknolojilerden yararlanayım derken köhnemiş bir sistemi makyajlayarak dayatıyorlar.

Sorun psikiyatride teşhislerin bilimsel ölçütlerden yoksun olmasında. ABD'de üç dört psikiyatr bunu hasta rolünü oynadıkları deneyleriyle kanıtladılar.

▶ Yedi kişilerdi galiba. Hastanedekiler anlamıyorlardı, değil mi?

Anlamıyorlar. Makalenin adı "On Being Sane In Insane Places." Yani "Deli Mekânlarında Akıllı Olmak."

▶ Anlatın lütfen.

Hasta rolünde psikiyatrlar birkaç hastaneye gidip, "Durup dururken sesler işitiyorum," diyerek halüsinasyonlarından şikâyet ediyorlar. Hepsi hasta olarak kabul edilip yatırıldıktan sonra mesleklerini gizlemek dışında normal davranışlarını sürdürüyor.

Deney yaptıklarını tek bilen dışarıdaki meslektaşları. Arkadaşları hastane yetkililerine deneyi açıklayana kadar da akıl hastanesi doktorları durumu çakmıyor, öğrenince bozuluyor, bilsek hazırlıklı olurduk bu numarayı yutmazdık diyorlar. Yeni bir deney için anlaşıyorlar. Süre sonunda doktorlar hastanelerine hasta numarası yapan kişileri bildiriyor. Oysa deneyciler tek kişi göndermemiş.

Boğaziçi'ndeyken öğrencilerle Bakırköy'e gittik. O günkü aklımla, görsünler istedim akıl hastanesi nasıl bir yerdir diye. Oysa ayıp. Babam orada yatsa ister miydim başkalarının merakla onu görmeye gelmelerini. Bizi kadınlar koğuşuna aldılar. Kollarından yataklarına bağlananlar. Meraklılar çevremizi sardı. Doktor anlatıyor: "Bakın şu tabelaya." Tebeşirle yazılmış, koğuşa giren çıkan ve de ölenlerin sayısı. Ölen çok, ama çıkan pek yok. Doktor, "İşte istatistikler. İflah olmaz bunlar. Hastalıkları ağır. Şizofreni falan..." Bizi dinleyenlerden bir kadın, "Doktor Bey, iyi olacağım, buradan çıkacağım," dedi. Doktor "İşte bunlar iyileşeceklerini zannederler."

▶ Türkiye'de kime deli derler?

Araştırma yapalım diye üniversitelerin yedi yılda bir verdikleri izin sıram gelmişti. ABD'nin dayatmasından kurtulalım diye, Türkiye'de kime deli denir, araştırmak istedim. İşte Antalya'ya gideceğim, Sinop'a gideceğim, kahvede konuşacağım, öğretmenlere soracağım kime deli dersiniz diye. Fazla iddialıydı, yapabilecek olsaydım belki pilot bölge seçecektim. Kural varmış, araştırma iznini Türkiye'de geçiremezmişsin. Amaç bilgini, görgünü artırmakmış bu da ancak Avrupa'da, ABD'de olabilirmiş. Aşağılık kompleksine bakın. Ben de UNESCO'dan aldığım araştırma fonuyla Avrupa'daki Türk işçilerin çocuklarını araştırıp kitap yazdım.

Her kültürde deli denilenin yeri farklı. Batı'da şeytanın etkisine girdi diye inanılırdı mesela. Şamanlarda meczubun ele avuca gelmeyen kutsallığı var. Bunları araştıracaktım.

Tedavide Osmanlı bambaşkaydı. Bir dönem, uyumsuz addedilenleri köylere gönderiyorlar. Tarımla uğraşıyor. Köy vergiden muaf tutuluyor o ortamı sağlaması karşılığında. Edirne'de müzikle tedavi var, Ayvalık'ta Tımarhane Ada'sında doğa şifası. Şimdi de bizle empati kurabileceği söylenen yapay zekâlı robotlarımız gündemde. 21. yüzyıl yalnızlığı bizi zorluyor, epidemi gibi yayılıyor. Çekirdek aile çözülmenin eşiğinde.

Cenevre'deki Dünya Sağlık Teşkilatı toplantısına gitmiştim. Yeni seçilmiş başkan açılış konuşmasında, "Dünya sağlığına en büyük tehdit nereden geliyor?" diye sorunca AIDS mi, sıtma mı, yeni bir veba mı diye bakışırken; "Aile sofrasının dağılması," dedi. Sofrada birbirimizin ruh halini, keyfini, keyifsizliğini görüyoruz. Günümüzde geçinebilmek için herkes çalışınca, ortak programlarla saatlerin kesişmesi zorlanınca, özellikle çocuklar yalnızlığa, bin bir etkinliğe teslim edilince aile dağılıyor, bireyin yalnızlığını görecek kimse kalmıyor.

▶ Terapi de modern toplumdaki yalnızlığımızda bir kurtarıcı olarak görünüyor sanırım.

"Beni kimse anlamıyor. Kimsenin dinlemeye de vakti yok," diyoruz. Arkadaşlarımızın önerisiyse, "Kardeşim, bunun bilimi var, artık. Seni seviyorum, dinlerim. Ama bak uzmanı var, psikoloğa git," diyor. Veya ben utanıyorum gidip arkadaşımın vaktinden çalmaktan. Niçin başına dert olayım? Zaten kendi karısıyla, kocasıyla derdi de var... İşte böyle yalnızlaştık. Modern toplumda o cemaat yok. İdeolojiler, dernekler de bizi ötekileştiriyor.

▶ Arkadaşlar dinlesin, tavsiye versin istenir, psikolog da tavsiye versin istenir ama sadece dinler denir ya...

Derdimizi anlatmaya başlayınca açık artırma başlıyor, karşındaki sazı eline alıyor. "Boş ver" ile biten, "ben daha fakirim, daha üzgünüm, senin halin iyi" yarışı başlıyor. Psikolog bu noktada devreye giriyor, birlikte yolculuk başlıyor. İki kişinin uyuşması

lazım. Ancak psikoloğun önyargısız olması gerekiyorsa da bu imkânsız. Bunun için türümüzün yeniden icat edilmesi lazım.

▶ Peki yardım istediğimiz noktaya kadar geldiğimizde ne yapacağız o zaman? Çünkü psikolojinin yardım edeceğine güvenmek de insanı rahatlatıyor.

Psikoloğa gidecek olsam onu sorgularım. "7 yaşında annenle ilişkin nasıldı?" diye sorarsa, "Niçin bunu soruyorsun?" derim. Sanki psikoloğun dokunulmazlığı var. Oysa bana güven vermesi lazım. Açıklasın yapacağını, ne faydası olacağını. Doktor, "Bak şu ameliyatı yapacağım," der sana bir şema çizer, röntgenini gösterir. "Şunu almaya çalışacağım. Vücuduna buradan gireceğim, 2-3 saat sürebilir," vs. Psikoloğa şikâyetimi anlatacak olsam; "Şimdi ne yapacaksın?" diye sorar bana yol haritamızı anlatmasını isterim. Muhtemelen beni yargılarcasına, "Neden soruyorsun?" der. Memnun değilsem cevabından, parasını ödemez bir başkasına giderim. Farklı tedavi biçimleri var. O yolculukta birlikte yürümekten hoşnut olacağım insanı seçerim. İkinci, üçüncü görüş almak güvensizliğin değil kendine verdiğin kıymetin ifadesi. Sormak daha baştan beni edilgenlikten çıkarır, özgüvenimi artırır. Çoğunun hoşuna gitmeyecek tabii. "Bana güvenmiyor musun?" diye suçlayacak. Dirayetli olacaksın ki iyi seçim yapabilesin.

▶ Siz ne yapıyorsunuz peki iyi olmak için?

Beckett, "Hepimiz deli doğarız ama deli kalmak zordur" der. Çocukken deli doluyuz, her şeyi yapmak, denemek, koklamak, söylemek isteriz. Uçabileceğimize inanırız. Utanmak yoktur. Çocuk her şeyi her yerde yapma özgürlüğünü yaşar. Biz de onu sempatik bulur sonra zamanla törpüleriz; bizim gibi olsun diye. Dinlerimizin, devletimizin, atalarımızın ondan beklediği gibi olsun diye. Artık günümüzde daha özgürüz. Dayatanların buyrukları anlamını, ciddiyetini, geçerliğini yitirdi. Birey daha özgür ama

bir yandan tek başına da kaldı. Karşısındaysa ipe sapa gelmeyen, iflas yolunda bir düzenin seçenekleri. Aslında hiçbirisini seçmesen daha iyi olur. Gel gellerle kayboluyor, istediğini bilmediğini zannediyorsun. Oysa normal olan ne istediğini bilmemek. Zaman belirsizliklerle dansın zamanı.

▶ Öyle mi?

Çiftçiysen 50 kuşak çiftçiydin, 50 kuşak aristokrat, 50 kuşak papaz, 50 kuşak ırgattın. Şimdiyse 10 yıl sonrasının meslekleri bilinmiyor. Bu hızlı değişimde yakında meslek diye bir tanım kalmayacak. "Büyüyünce ne olacaksın?" aptalca bir soru, olamayacak beklenti yaratıyor.

Bütünleş çevrenle. Gözlerini ağacın köklerine, kulağını sevginin sesine aç.

Yaşama yeniden bak. Gezegenini tanı, doğayı tanı. Koptuğun şeyleri tanı. Topraktan koptun, yıldızlara bakmaktan koptun, doğadan koptun; onları tanı. Bütünleş çevrenle. Gözlerini ağacın köklerine, kulağını sevginin sesine aç.

Kültürümden kopamam, illa insanın, yani türümün yarattıklarıyla ilgileneceğim diyorsan, asıl o zaman kültürsüz kalır, türünün sonunu hızlandırırsın. Yavaşla. Nefes al. Etrafına bak. Düşün. Şöyle ya da böyle, bu son şansımız. Hızın antidotu yavaşlamak.

▶ Bugünün popüler ifadesi "Kendini gerçekleştirme" tanımını "Dünyayı tanı" ile değiştirebilir miyiz o halde?

"Gerçekleştirmek" kelimesi bana zor geliyor. Çünkü sürecin doğasında yok. Sanki bir şeyi gerçekleştirecek ve noktayı koyacaksın.

Heraclitus'un aynı suya iki defa giremezsin dediği gibi başı sonu olmayan bir süreçteyiz. Ben durmadan değişiyorum. Ne buyum diyebilirim ne de bu olmak istiyorum. Değişiyorum. Değişmemek elimizde değil. Seninle konuşurken, kitabımız için birbirimizle konuşurken değişeceğiz, değişiyoruz. Belki bittikten sonra kimseyle konuşmak istemeyip inzivaya çekileceğim. Belki seninle konuşmayı özleyeceğim.

▶ Ben küçükken kendimi rahatlatmak için "Ben, ben değilim," diye tekrarlardım aynaya bakıp.

"Ben, ben değilim." Ne kadar güzel! Bu işte! Bu!

▶ Çok rahat hissettirirdi beni.

"Ben, ben değilim.", "Ben, benden başka her şeyim." Nedir psikoterapinin amacı? İçgörü sağlamamız. Kendimize dışarıdan bakabilmemiz. Psikoloğa onun için gidiyorum. Dışarıdan bana bakabilsin, beni bana yansıtsın, aynam olsun diye. Peki ben kendime nasıl bakıyorum. Türkçeyle. Kendimi Türkçe kelimelerle, ana dilimin alışkanlığıyla tanımlıyorum. Halbuki her dilin farklı bakışı var. Kaç bin yıllık kültürün ifadesi var her dilin arkasında. Acaba yabancı bir dil öğrenerek kendime o dilde bakabilir miyim? Otomatiğe bağladığım "ben" yerine Fransızca "moi" Almanca "ich" desem? Kendimi nasıl algıladığım değişir mi, başka bir dilin kelimeleriyle kim olduğumu anlatsam? "Niçin böyle bir tedavi yöntemi olmasın?"diye aklımdan geçirmiştim. İşe yaramazsa hiç olmazsa başka bir dil öğrenmiş olursun.

▶ Çok güzelmiş!

Bana nasıl iyi oluyorsun diye sormuştunuz. Arkadaşım "Nasılsın?" diye sorduğunda "Dişim ağrıyor, ben çok iyiyim," deyince gülmüştü. Ağrıyan diş, ben iyiyim, yaşıyorum, daha ne olsun. Depresyondaysam, geçecek biliyorum. O gün belki istediğim

gibi yazamıyorum, sabahı severek kucaklayamadım. Ama geçecek. Karşı koymana gerek yok. Bugünün "ben"ini yaşatayım. Bugünü yaşıyor olmamın hakkını vereyim.

Suni teneffüsle yaşatılmazsa her acının raf ömrü var. Annenin ölümü, depremin acısı, açlığın sancısı. Acıyı taçlandırmazsak, geçmişi hortlatmazsak hepsi geçici.

Yaşım 14-15. Sevgilim terk etmişti. İntihar mı edeceğim? Nasıl yaşayacağım? Aşkın olduğu yerde acı vardır, daha bilmiyordum. Annem, "Kendini bir hafta, olmadı bir ay, bir yıl, beş yıl sonradaymış gibi düşün. Nerede olacağını düşün. Belki o kızın adını bile unutacaksın," demişti. Adını unutmadım. Mektupları da duruyor. Onu sevmiş halimi bugün de seviyorum. Acısıysa artık acıtmayan bir anı. Türümüzün sağlığı kötü şeyleri unutmamız üzerine kurulu. Bize kötüyü yaşattıranlar öteleyici aitliklerimiz. Kan davası, din, ulus devlet... Hesap sormak üzere bizi kışkırtarak tarihimize sulta kuranlar. Kaybedilmiş savaşların intikamcıları. Suni teneffüsle yaşatılmazsa her acının raf ömrü var. Annenin ölümü, depremin acısı, açlığın sancısı. Acıyı taçlandırmazsak, geçmişi hortlatmazsak hepsi geçici. Öfke gibi. Trafikte takıştığınla cinayet işlemek istemiyorsan derin nefes alıp 10'a kadar sayman yeter öfkenin yatışması için. Az sonra kendini az önceki haline gülerken bulursun..

▶ Geçeceğini kendime hatırlatmak...

Günümüzü abartıyoruz. Benciliz. İklim krizine karşı neden hareketsiziz? Gelecek kuşakların acısı bizi ilgilendirmiyor. Bugün yapmadıklarımızla, doğmamış kuşakların sorumlusuyuz. Bize gezegen katili diye baktıklarında burada olmayacağız. Gelece-

ğe sözümüz olmalı. Demokrasi seyirci sporu değil. Ahlakımızın temelleri sorgulanmayı bekliyor. Musa'nın Eski Ahit'te Tanrı'sının şu sözlerine bakın. "Üreyin, çoğalın, yeri doldurun ve onu yönetin; denizlerin balıkları, gökyüzünün kuşları ve yeryüzünde hareket eden her canlı üzerinde egemenlik kurun." Böyle geldik bugünlere. Tanrı'nın sözcüleriyle böyle inandık. Böyle inandırıldık.

▶ Kendimize koyduğumuz teşhisler konusunda ne düşünüyorsunuz?

"Ben buyum"a kilitlendiğimizde, "Ben bu değilim," diyemiyoruz. Kaosu düzene kilitleme gafletimizde sorgulayıcı özelliğimizi yitiriyor, kendimize, bildiklerimize bir adım öteden bakamıyor, Aristo'nun kategorilerini dağıtmak yerine bir daha, bir daha yeniden paketliyoruz. "Şu şudur, bu budur" diye kalıp çakıyoruz, bu insan, şu hayvan, o da bitkidir diye. O kadar kolay değil. Şimdi görüyoruz ki ağaçlar haberleşiyor, birbirlerine yardım ediyor, güçlü olan kökünü zayıf ağaca uzatıyor. Descartes'ı konuşmuştuk; "Hayvanların ruhu yoktur, acı çekmez," demişti. İnsanı hayvandan ayırt etme megalomanimizle türümüzü ötekileştirdik. Bilirkişilerimize sürpriz! O kadar da farklı değilmişiz. Sincap acı çekiyor, şempanze alet yapıyor. Başta akademik çevrelerin dışladığı, sonunda fahri doktoralarla donattıkları, ömrünü şempanzeleri gözlemlemeye vakfeden Jane Goodall'la insan tanımımız sarsıldı. İncelediği hayvanların da geçmişi hatırlaması, geleceği öngörmesi, çok yönlü kişilikleriyle toplumsal ilişkiler kurabilmesi, Darwin'e bile kafir diye bakanlarca hoş karşılanmıyor. Böyle baktıkça zavallı olan biziz hayvanlar değil. Başka hayvanlarda kendimizi keşfedeceğimize, sirklerden laboratuvarlara kadar hayvanları kendimize benzetmeye çalıştık. "Başka canlılar bize ne kadar benzerse o kadar akıllılar," demiş olmamızın gafletinden yeni uyanıyoruz. "Her canlı kendisine göre akıllıdır" söylemi de gerçeği yansıtmıyor. Yansıtmıyor çünkü aklın tanımı yok. Hiçbir tür aklıyla var olmadı, günümüze geldiyse aklının saye-

sinde gelmedi. Yok olduysa da akılsızlığından olmadı. İki ayak üstünde yürümemizin akılla ne alakası var! İnsana ille de özel bir yer arıyorsak, bu yer Tanrı'ya oynamamamızla, türümüzün evrimini yönlendirmemizle ilgili. Gen mühendisliğiyle, biyoteknolojiyle, yapay zekâyla, beynimize yerleştirilecek çiplerle bunun eşiğindeyiz. Belki türümüzden başka bir tür yaratacağız.

Belirsizliğe Yolculuk

▶ Bugün bize hep söylenen şey, "İstersen her şeyi olabilirsin, her şeyi başarabilirsin..." Ama siz daha önce dediniz ki, aslında ne yapmak istediğini bilmek zorunda değilsin. Peki böyle bir sistemde yaşıyorken ne istediğimizi bilmezsek nasıl başarılı olabiliriz?

Her şey olabilirsin büyük yalan. Düzen sana kapıların çoğunu kapatmış. Gençler problem olmasın diye beş para etmeyen üniversiteler açarak umut veriyor, işsizliği erteliyorlar. Mezun olduğunda haksızlığa tepkin törpülenmiş, kendini kurtarma çabasında geçen yıllara, 35'e geldiğinde de kronik mutsuzluğunu sürdürmektesin. Belki de yaşamımızda en büyük risk, risk almamak, yeteneklerimizi hadım etmek. Hepimiz yaratıcıyız. Sistemin ötesini görebilmek, zorlamak, sanatkâr yaratıcılığıyla yaşamak bir varoluş. Mesele geleceği dünyana bakışınla kaçınılmaz kılmak. Dünyayı değiştiren de biziz, değişen dünyayla değişen de.

▶ O zaman bize genelde öğütlendiği gibi, ne istediğimizi iyi tanımlamak gerekmiyor mu?

Hayatımızda ergenlik sonrası 18-22 arası yaşlar dönüm noktası. O güzel, dopdolu, heyecanlı, bir daha yaşanamayacak günleri erken ve yanlış kararlarımızın kilidi altına alıp heba ediyoruz. Yaşasın kararsızlık. Kararlılar gerçek bildiklerine inançlarının kölesi.

Üniversite öğrencileri için ihtiyaçlarımıza cevap vermiyorlar

diyen şirketler, onlardan korkan devletler, başka işlerde dikiş tutturamayan hocalar, mezun olup da kurtulalım diyen öğrenciler, kimse memnun değil.

ABD'de nasıl olsa mezun olunca iş bulamam, bulsam da önceden işe girmiş olanlara göre geriden başlarım diye başvurular düşüyormuş. En çok başvurunlar üniversiteye gittim diyebilmek için azınlıklardan. Yani iş bulmak için üniversiteye gidiyorsan boş ver. Tıp, hukuk tamam da yoksa pek işe yaramıyor. Bunca para ve daha önemlisi zaman harcayıp işsizliğini, istemediğiniz işlerde çalışmayı ertelemiş oluyorsun.

▶ Üniversite meslek ilişkisi?

İspanya'da, demokrasinin kapitalizmi denetleyemediği son krizde, üniversite öğrencilerinin %40'ı işsizdi. Bugün Türkiye'de dört kişiden biri. ABD'de istemedikleri işlerde çalışanlar gençlerde %54. Üniversitenin sunduğu dünya büyük bir aldatmaca. Belki de onun için esrar ve çeşitli uyarıcılar kullanımı daha çok üniversite öğrencileri arasında. İşveren de "Onu tekrar eğitmeye mecburum," diyor. Ya hiç gitme ya da '68 kuşağı gibi sesini çıkar.

Teknolojinin hızlı değişiminde yarının mesleklerinin, uğraşlarının ne olduğunu bilemeyiz. Tıp, dişçilik gibi pratik beceri eğitimi gerektiren alan dışında, hocanın kürsüden ahkam kestiği iflas etmiş bir sistemde hâlâ nasıl başarılı olabilirim yaklaşımının maskaralığı devam ediyor! Sil baştan konumundayız. Üstelik eğitim teknolojiyle çoktan küreselleştirildi. Harvard çevrimiçi derslerle diploma veriyor. Kim bilir yakında Metaverse'lerde avatarlarımız Arjantin'den, Çin'den, Hindistan'dan gelenlerin sınıf arkadaşları olur.

▶ Peki ne yapsın gençler?

Zaten yanlış yaşta üniversiteye gidiliyor. İlk defa evden uzak olma ve bağımsızlaşma sürecinde, muhtemelen tanımadığın yeni bir şehirde yaşıyor, onlarca yeni insanla, yeni yaşam biçimleriyle

karşılaşıyor, kızlı erkekli topluluklarda hormonların fışkırmış, hem kendini hem etrafındakileri keşfediyorsun ve senden beklenen, aileni de hüsrana uğratmadan derslere inek gibi çalışman, sınavlarda yarışman. Oysa bu yaşlar memleketi, dünyayı tanımanın zamanı. Sade Batı'ya takılma. Yeni diller öğren. Özverili olduğumuz yaşlar. Yeme içme, barınma karşılığında gönüllü projelerde çalışabileceğimiz, memleketimizi, dünyayı, her sınıftan ve kültürden insanı, başka canlıları tanıyabileceğimiz yaşlar. İsteyen istediğini, istediği yaşta, kendini ve dünyayı daha iyi tanıdıktan sonra üniversitede ya da ileride ona tekabül edecek başka bir ortamda okumalı. O halde gitme. Üniversiteyi bir iki yıl ertele. Yeni tanımaya başladığın özgürlüğünde ne yapacağını, okuyup okumayacağını, ne yapmak, nasıl yaşamak, kimlerle beraber olmak istediğini daha iyi anlarsın. Ne yaparsan yap, ertele! Acelen ne?

İlerisi için meslek düşünüyorsan o işte çalışanların kapısını çal, yaptığımız ne menem şeydir diye sor, içeriden öğren. Ankara Üniversitesi Mediko-Sosyal'deyken bir genç psikolog ne iş yapar öğrenmek için benden randevu almıştı. Ufku açık. Hukuk fakültesi öğrencisi, geçimini sağlamak için de trafik polisi. Kendi kendine İngilizce de öğreniyormuş, pratik yapma zamanı yok. Gündüz okulda, gece otoyolda trafik kontrolünde. Yabancı plakalı otomobil gördüğünde çevirip pratik yapıyor. "Bugün kahvaltıda ne yedin?" diye soruyor mesela, çünkü o gün yemekler üzerine çalışmış. Öğrenmenin yeri sonsuz yeter ki merak et, ufkun hep açık kalır.

▶ Peki siz psikolojiye nasıl karar verdiniz?

Karar vermeden. Psikiyatrist baba, psikolog anne... Liseden sonra zaten otomatiğe bağlanmış gibi üniversite de psikoloji... Derken üniversite hocalığı. O da tesadüf. Arkadaşlarımın evinde tanıştığım Boğaziçi'nde Şerif Mardin'den teklif gelmişti. Ortam güzel, liseyi zaten orada bitirmişim. Sevdiğim yer. Her şey çok kendiliğinden olduğu için belki de kendimi ben yönlendirmeli-

yim düşüncesiyle Dışişleri'ni düşündüm. Ama bakanlığın merdivenlerinden çıkarken temelinde devletin çıkarları doğrultusunda yalancı olmanı gerektiren bir meslekte çalışamayacağım dank etti, geri döndüm. 12 Eylül'den sonra Boğaziçi'nden istifa ettim. Yurtdışında üniversitelerde konuk hocalık yaptım, oğlumuz doğunca evde kalmayı tercih ettim. Eşim üniversitede. Ne yapacağım? Oğlumuz evde boş oturan baba görmesin derken de kendimi tutamayınca kitap yazar oldum.

▶ Mesleklerde yeteneklerimizin önemi sizce ne peki? Yani siz boş oturan baba olmamak için yazmaya başlamışsınız ancak yazarlık yeteneğiniz olmasa...

Psikologlar kişiliklerimizin mesleklere uygunluğunu ölçmek için testler geliştirmişler. Binlerce doktor, mühendis, avukat vs. ile konuşup meslek profili çıkarmışlar. Tiyatrodan mı hoşlanır futboldan mı? Yalnız mı kalmak ister arkadaş canlısı mıdır? Düşünce tarzı tümden gelime mi yakın tüme varıma mı? Tesadüflerin de belirlediği bireysel ayrılıklarımızın zenginliği karşısında testler işe yaramadı. Hele yapay zekânın günlük yaşamımıza girmesiyle, uğraşlarımızın algoritmalara devredilmesiyle bugün akla hayale gelmeyecek yepyeni yeteneklerimizi keşfetmenin arifesindeyiz. Belirsizliğin egemen olduğu, muhtemelen hep egemen kalacağı bir süreçten geçiyoruz. Rahat ol. Hayati karar diye bir şey yok... Sonsuz değişim ortamındayız.

▶ Siz bir sürü farklı meslekle uğraştınız değil mi?

Meslek demeyelim. Radyo spikerliği, anketörlük, gazetecilik, tezgâhtarlık, garsonluk, İngilizce ve Türkçe hocalığı, akıl hastanesi gardiyanlığı...

▶ Peki bu deneyimler size ne kattı?

Mesleklerine bağlananların işlerinde derinleşerek zenginleşmelerinden çok, alışkanlıklarında katılaştıklarını, kendilerini tekrarladık-

larını, ufuklarının daraldığını, hep aynı tür kişilerle beraber olduklarını gördüm. Değişim için risk almak gerek. Tembellik ile korku yan yana gelince aynı tas aynı hamam mahkûmiyetinde bir yaşam.

▶ Sizinle konuşmayı çok istediğim bir konu da iş-etik meselesi. Yalan söylememek için Dışişleri'ne girmemişsiniz ya.

Bazı meslekler A'dan Z'ye zararlı. Silah sanayiindeki fabrikatörlerle finansörler, kredi veren bankalar. Zamanında sigara kanser yapmaz raporu yazan doktorlardan, iklim krizi yoktur diyen jeologların, insanlığa karşı suç işleyen devlet adamlarından ne farkı var? Ya ilaç sanayiinde çalışan bilim insanları? Hamile kadınların rahatlamak için kullandıkları *thalodimide* ilacının neden olduğu kolsuz bacaksız doğan çocuklardan, bağımlılık yaratan *opiod* türevi ilaçların neden olduğu intiharlardan sorumlu olanlar, bilim insanı saygınlığı kamuflajında katiller değil mi? Halkla ilişkiler ve reklamcılık gibi yalan üzerine kurulu ahlaksızlık müsameresi meslekler? Ressam arkadaşım Altan Adalı otoportre en zor resimdir, yalanını hemen yakalarsın demişti. Başka bir ressam arkadaşım Mehmet Hikmet'le en zararsız meslek hangisidir diye konuşurken itfaiyeci dediğimde gülmüştü. Meğer o yıllarda yaşadığı Provence'da kahraman olabilmek için yangın çıkaran bir itfaiyeciyi yakalamışlar.

Meslek grupları, örgütleri de kast sistemi gibi. Geçenlerde Güney Kore'de doktorlar hükümetin daha çok tıp fakülteleri açma kararına karşı gelirimiz azalır diye greve gittiler. Kurucularından olduğum Türkiye Psikologlar Derneği'nin başkan yardımcısı seçilmiştim. Zekâ testlerini eleştiren bir yazı yazdığımda ekmeğimizle oynuyorsun diye hemen toplanıp beni azlettiler. Annem de ortaokulda öğretmenlik yaparken öğrencisinin bir sorusuna, "Bilmiyorum," dediğinden müdürü cezalandırılmıştı.

▶ İşten önce üniversite ve bölüm seçiminde baskılar başlıyor. Ben felsefe okumak istiyordum, birkaç üniversitede görüştüğüm felsefe profesörü para kazanamazsın dedi. Onları dinledim ve oku-

yacağım bölümü değiştirdim. Ha kötü oldu mu? Hayır. Şu an çok mutluyum ama mesele altın bileziğe, hangi meslek daha iyi para getirire dönüştüğünde pazarlığa oturmuş oluyorsunuz.

Özerkliğin, akademik özgürlüğün kalkması, hocaların, iş güvencelerinin kaldırılmasıyla üniversite çoktan öldü. Önce hocalardan sürekli yayın yapması istendi, fabrikasyona gelemeyenler işten atılır oldu. Şimdi, çalışmaları medyada duyurmazlarsa başarısız sayılıyorlar. Bizlerse doğru seçim aldatmacısını özel hayatımıza da yansıtır olduk. Senin için her şeyi yaparım, heyecanıyla ilişkilerimize başlarken beraber olacağımız kişiyi, geleceğime köstek mi destek mi diye de tartıyoruz.

▶ Hayatı birlikte geçireceğimiz insanları seçerken nelere dikkat etmeliyiz sizce? Bu bir seçimse tabii...

Siz kırmızı seviyorsunuz, benim de en sevdiğim renk. Mutlu oluyoruz benzeştiğimize. Birbirimizi tekrarlıyor, birlikteliğimizi sona erdirecek tek kalıba selam çakıyoruz.

Polonya'da bir arkadaşımla milli günlerinin törenindeyim. Nutuk üstüne nutuk. Lehçe bilmiyorum, etrafıma bakınıyorum. Çiftlere takıldım. Adamın sırt çantası varsa, yanındaki kadın da sırt çantalı. Elinde poşet varsa kadının da. Kıyafetleri de, birinde anoraksa diğerinin de. Ürktüm. Arkadaşıma baktım. O tüvit ceket giymiş, ben de. Pabuçlarımız aynı model. Pantolonlarımız kadife. Üniversiteden arkadaşız. Birbirimizi tekrarlayarak ikizleşmişiz.

▶ Kendimize güvenmediğimizi, bilinmeyenden korktuğumuzu söylemiştiniz. Genel olarak bilinmeyen şeylerse korku yaratıyor. Bir yerde çıkmaza giriyorum. Şimdi mesela belirsizlikleri engellemeye çalışıyoruz. Çünkü kendimizi güvende hissetmek istiyoruz. Kendimizi güvende hissetmenin de de bir nevi özgürlük getirdiğini düşünüyorum. Ne kadar kendim güvende olursam, belirsizlik-

leri azaltırsam, o kadar rahat olurum ve özgürce davranabilirim. Mesela iyi bir mesleğim olursa daha özgür birey olabilirim ya da döneceğim bir ev varsa daha rahat gidebilirim gibi. Belirsizliği ortadan kaldırmak, bir yandan bizi özgür kalıyormuş gibi. Ama aslında esas özgürlük, belirsizlikte mi?

Belirsizliği ortadan kaldırmak hapse koyuyor. Evet, ana rahmi uzantısında güven ortamlarımız, dualarımız gibi güven ritüellerimiz olabiliyor. Totaliter rejimler, popülist liderler bu ihtiyacımızı iyi kullanıyor, törenleriyle, simgeleriyle bizi teslim alıyorlar. Kendine güvenmeyen özgür olamaz.

▶ İlişkilerimizde de bu şekilde düşünebilir miyiz? Bunun nasıl önüne geçebiliriz?

İlişkilerin adı konmamalı. Adlandırmak, ilişkiyi sınırlamak, raf ömrüyle paketlemek demek.

İlişkilerin adı konmamalı. Adlandırmak, ilişkiyi sınırlamak, raf ömrüyle paketlemek demek.

İlişkiye girmeden daha baştan uzun vadeli diye tanımlamak, uzun vadeli olamayacağı potansiyelini kabullenmek demek. İlişki beklentilerle sınırlanmamalı. Ne olacaksa olacak. Evlilik yemininde "ölüme kadar" sözünü duyduğunuzda, gözünüz yaşarsa bile, kocaman bir acaba aklımızdan geçmiyor mu? Sözün tutulmaması kötü insan olduğumuzdan değil. İlle o sözü tutayım diye kendimi neden kahredeyim. Kötü hissediyorsam yanımdaki kişinin de hayatını cehenneme çeviriyorum demektir. Sigortalı ilişki olmaz. Evlilikleri para karşılığında sigortalama düzeni olsaydı, ödememek için boşanmaktan korkar belki de hiç evlenmezdik.

Tartışmaktan, hemfikir olmamaktan korkuyoruz. Başkasının düşüncesi, öğrenebileceklerimin değil, haklılığımı tekrarlayarak tartmamın vesilesi olunca çiftler ilişkilerini sürdürebilmek için düşüncelerini susturuyor. Tartışmamayı olgunluk sayarak ufuklarına takoz koyan, öfkelerini biriktiren çiftler çok. Gazetede okumuştum. Karı koca İngiliz. Mutlular. Evlilikleri boyunca adamın tek derdi karısının üç dakikalık rafadan yumurtanın ayarını tutturamaması. Adam öldüğünde vasiyeti üzerine yakılıyor, karısı küllerıyle üç dakikaya ayarlı kum saati yaptırtıyor. İlişkilerde her şeyi birlikte yapmak değil mesafe önemli. Tercihlerimiz ayrı olabilir. Olmalı. Önemi olan birlikte yapmak istediklerimiz.

▶ O zaman ilişkide illa bir ortaklık aramamalıyız.

Sevgi tek ortaklık.

▶ Tartışmayı kötü zannetmemiz de çok önemli bir nokta bence. Nasıl iyi tartışabiliriz?

Kendimizi sorgulayıp değişime açık olarak, düşüncende ısrar etmeyerek. Doğruların kanıtlandığı bilimlerde bile esas olan değişim. Thomas Kuhn *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* kitabında Newton Yasaları'yla yüzlerce yıl dokunulmazlığı olan fiziğin Einstein'ın görecelik kuramıyla tepetaklak olduğunu anlatır. Sabitlerimiz düşünceyi, sevgiyi öldürüyor. İlişkide sorgulayabilmenin esası sevgi.

▶ Peki yine ilişkilerde ben ve biz ayrımı nerede başlayıp bitiyor?

Öpmekle öpüşmek arasında fark...

▶ Bunu şunun için sordum, uyum sağlamak ne zaman fedakârlığa geçiyor? O ikisinin arasındaki denge çok zor.

Uyum sağlamak, bana rağmen başka bir ben olabilmek. Mesele ortak dil geliştirebilmek. Kendimizi birbirimizin de yerine koyarak buluştuğumuz yolun dili. Ana oğul, arkadaş, sevgili, şoför

yolcu... hatta işkenceciyle işkence gören... Onun diliyle, onun gözüyle kendime bakabilmek. Bir dem onun gibi olayım. Edebiyatın, sanatın yaptığı bu değil mi? Tarihte, polisin silahını atıp üstüne gittiği kişiyle kucaklaşmasının örnekleri yok mu? Çoğaltabiliriz.

▶ Biraz da kişisellikten çıkarmak galiba, çok kişisel algılamamak.

Evet.

▶ Aslında hayatımızdaki ilişkilerimiz dışında günlük hayattaki sohbetlerimiz, yolda karşılaştığımız insanla olan diyaloğumuz da çok önemli bence. Bazı tepkiler çok kişisel algılanabiliyor. "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" mantığı gibi...

Havaalanında kuyruk. Adam öne geçiyor. Görevli, "Beyefendi kuyruk var, lütfen arkaya geçin." Adam, "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" Görevli mikrofonu alıp havaalanına seslenyor. "Burada kim olduğunu bilmeyen biri var, tanıyan varsa lütfen gelsin alsın."

Dün konuşmuştuk. Ayağıma basacak, beni sinirlendirecek biri çıkabilir. Hazırlıklı olmalıyım. Günlük yaşamımızda yağmur her an yağabilir. Ayağına basmış, geçsin, gitsin. Küfretmiş, sövmüş. Sen de mi parlayacaksın? Değmez. Tersine o sivrisineği önemsemiş oluyorsun. Yutkunmak önemli. Ama kendimizi o kadar önemsiyoruz ki... Bana böyle davranılamaz diye egoma yediremiyorum.

▶ Orada verdiğimiz tepki, kendimizi gördüğümüz kişiyle alakalı mı? Demek istediğim, mesela Fransa'da bir gün market sırasındayken bir teyze bana bu ürünlerin arasına konulan separatörleri nasıl kullanacağımı çok sinirli bir şekilde gösterdi ve ben eve gidip bir saat boyunca ağladım, ben yabancı olduğum için bana böyle yapıyor diye. Halbuki belki kadın fark etmedi bile yabancı olduğumu. Bana bu kadar dokunmasının sebebi tamamen kendimi nasıl gördüğümle ilgiliydi, bunu tabii çok sonra anladım.
Evet!

▶ Yeni bulunduğumuz gözlerin üstümüzde olduğunu ortamlarda ne kadar da çok yaşadığımız bir şey. İlkokulda ilk günümüzden, çoğumuzun ayaklarının geri gittiğinden başlıyor zamanla düzenin uyumlusu oluyor, sunduklarıyla kendimizi tanımlıyoruz.

Arkadaşımın dokuz yaşında oğluyla trende, aynı kompartımanda bir hoca çocukla sohbeti koyulaşınca, "Söyle bakalım," diyor, "hayatın sırrı nedir?" Çocuğun cevabı: "Şıkları söyle amca!"

▶ Okulun düşünceyi kalıplaştırması.

Okul düzenin aynası. Anketlerde de gördüğümüz gibi ufkunu hadım eden şıklardan seçim yapmaya mecbur değilsin. Yoksa düzen, başka bir dünya mümkün değilmiş gibi, sanki sen karar vericiymişsin gibi seçime zorluyor. Göz koyduğum bir kızı sinemaya davet etmek istiyordum. Cesaretimi topladım. Ya "Hayır" derse? "Sinemayı mı gidelim yoksa bir şeyler mi atıştıralım" diye sormuştum. Mesele seçim yaparken biraz da alışkanlıklarımızdan arınmak, önyargılarımızı sorgulamak. "Tam bana göre"leri değil radarımda olmayanlara da duyarlı olmak. Amerikalı şair Robert Frost, meşhur kişilerle karşılaşmalarımızı unutmayız ya, yaz tatilinde garsonluk yaparken bardağına su koymuştum. Seçimlerle ilgili "Gidilmeyen Yol" şiirinde şöyle der:

bir ormanda yol ikiye ayrıldı / ve ben / ben gittim daha az geçilmişinden, / ve bütün farkı yaratan bu oldu işte.

Yeni bir şehre gittiğimde bildiklere takılmadan kendimi bırakırım, yol nereye götürecek diye. Önemli dediğimiz karar anlarımız da aslında bizi o duruma getiren tesadüflerin birikiminin sonucu. Kimler kararlı? Diktatörler. Tuttuğunu koparan, yumruğunu masaya vuran, pabuç bırakmayan. Onlar değil mi, iş bitirici değil, zaman alıyor diye demokrasileri küçümseyen, muhalefeti susturan. Onlar değil mi edilgenliğimizle, pısırıklığımızla yaşamımızı, ahlakımızı, teslim ettiklerimiz.

Erkeklerin at sırtında kılıç sallamalarının izleri günümüz de egemenliğini sürdürüyor. Kabaca, erkek kararlı, kadın kararsız.

Oysa erkek, hele bir süngüsü düştü mü, kararlılığının karikatürü. Oysa bal gibi biliyoruz ki türümüzün esenliği esnekliğimizde, her şeye açık olmamızda.

Annemin hikâyesi. Adam cimriliğiyle ün salmış. Dondurmasına iddiaya giriyorlar. "Söz ver, kaybedersen dondurma alacaksın," diyorlar. Adam iddiayı kaybediyor, "Hani bize dondurma alacaktın?" "Söz verdim ya kızım," diyor, "Bir de üstüne dondurma mı alacaktım?" Kararlılık, kendini haklı çıkarmak, gerçeklere rağmen inat etmek. Çoğu zaman ilkesizlikle karıştırdığımız kararından dönense yarı yolda bırakan, hain, başarısız.

▶ Bir de bazı durumlarda o kadar emek harcadım, geri dönmeyeyim de denebiliyor. Sıraya girip çıkamamak gibi.

Zararın neresinden dönsem kârdır diyememekten. Egonun dipsiz kuyusunda inatla direnmekten. İdeolojilerde de aynı. Koca Sovyetler Birliği. Eğitim bedava, sağlık hizmetleri bedava. Kiralar maaşının yüzde biri. Kadın, erkek boyunduruğundan kurtulmuş. Ama kötü şeyler de oluyor. Milyonlar aç kalır, ideolojiye ters düşenler gulaglarda katledilirken yandaşlar olanları inkâr ediyor, görmezlikten geliyor, susuyor, konuşmanın zamanı değil diye inançlarında sayıklıyorsun. Moskova'nın peşinden giden Türkiye solu da hem devletten tokat yedi hem de inancının bağnazlığında kendini topluma benimsettiremedi. Ya bize ölümsüzlük vaadinde dinlerin müritlerinin inanç kararlılıklarında savaşlara sürüklenmesi. Çöken evlilikler de böyle değil mi? Sürdürdükçe enkazın altında kalıyorsun. Yüzüğü parmağından çıkaramıyorsun. Rasyonalizasyon böyle bir şey. Sorgulama gücünü kullanmadığında kendini aldatmakta türümüzün üstüne yok. Kararın üniforma olmaması lazım. Bizi biz olmaktan çıkarıyor, o soyut kararın tutsağı oluyoruz.

▶ Ben artık hiçbir şeye karar vermemeye karar verdim.

Ben de. *Caravaggio* kitabında inanmamaya inanıyorum diye yazmıştım. Evet, birçok şeyi önce seçmeden yaşa. Ev kiralayacaksın, git yakında otel varsa bir gece otelde kal, mahalleyi tanı.

Her şeye balıklama atlamaya gerek yok.

▶ Seyahatte karar vermemek bile başka yollar keşfetmeye sebep olur ya.

Planlı seyahatçiler var. Amaç en kısa zamanda en çok şeyi görmek. Bırak, kaybol. Ankaralısın İstanbul'a ilk defa geliyorsun, kaybol. Hemen Topkapı'yı gör, bilmem ne müzesine git, şart değil.

▶ Kaybolmaktan neden korkuyoruz acaba?

Tüm canlılarda kaçınılmaz. Evrimimizden kaynaklanıyor olmalı. Avcı-toplayıcı insanın neyin nerede olduğunu bilmesi gerekiyor, yoksa yandı. Evrim, yön duygusu kuvvetli olanı yaşatıyor. Gıdası paketlenmiş çağdaş insanda kaybolma kaygısı doruk noktada. Türümüz oryantasyon yeteneğini yitirirken, sokak ismi, kapı numarası derken, yerleşik düzenin yolumuzu göstermesinin bağımlısı olduk. Cep telefonlarının sağa, sola sap talimatlarıyla ekrana kilitlendik, çevreden koptuk. Geçenlerde İngiltere'de bir adam talimatları takip ederek arabasını göle sürdü. Yol sormaz olduk, başka insanlardan çekinirken toplumdan koptuk. Hele uzaya açıldık mı göstergelerin belirttikleri dışında nerede, hangi zamanda olduğunu bilmeyen bambaşka bir varlık olacağız.

▶ Ben kaçıracaklarımdan korkarım herhalde. Kaybolursam görmek istediklerimi göremeyip yapmak istediklerimi yapamayacak olmaktan.

Ama işte kaybolunca başka şeylerle karşılaşacaksın. Tesadüfler, yaşanacak başka şeyler çıkacak, kendi hikâyeni yazacaksın. Programda o müzeye gitmek var, nerede olduğunu, kaçta kapandığını biliyorum. Kaybolursam başka gün gider, o an yaşadığımın hakkını veririm.

▶ Bu hayatta da böyle. Hem seyahat hem hayati kararlar için de geçerli. Peki A planı B planı C planı yapmak?

Yunan mitolojisinde Tanrılar insanın yaptığı planlara güler. Esnek ol, kendine güven.

Cennetin Dibi'nde sıradan dertlerimizi dinlemekten gına gelmiş bir psikoloğun öyküsünü yazmıştım. Başkalarının sorunları yerine onlara kendi imalatı kaliteli problemler sunar. Kapısında kuyruk. Mozart, Prenses Diana, Napolyon gibi tarihi kişilerin psikolojik problemlerine fiyakalı çözüm arayışları özellikle revaçta.

▶ Terapi hiç bitmez, hayat boyu sürer diye bir anlayış da var. Bununla ilgili ne düşünüyorsunuz?

İyi edebiyat nice terapiye bedel. Yeter ki edebiyata boş vaktimizi harcama amacıyla bakmayalım.

İyi edebiyat nice terapiye bedel. Yeter ki edebiyata boş vaktimizi harcama amacıyla bakmayalım. Tolstoy'u empatiyle oku, kahramanına seyirci kalma, edilgen okur olma. İntihar eden Anna Karenina'nın yerinde olsam ne yapardım, ondan farklı neler hissedebilirdim? Peki, saçma bir tabir olsa da, aldatılmış kocası olsaydım? Adını da koyalım. Buyurun size edebiyatla terapi. Televizyonlarda o beş paralık dizilerde kendini kimsenin yerine koyamazsın. Karikatür gibi insanlar. Onlar olamazsın ama Anna Karenina olabilirsin. İyi edebiyatın gücü de bu.

▶ Hiç böyle düşünmemiştim. Terapi olarak düşünmemiştim.

Terapi de demeyelim, ama seanstan ucuz olduğu kesin. Bir tür kendimizi zenginleştirmek. Kütüphanemde saklar, dönüp okuyabilir, kendimi tartar, iç görümü değerlendirir, her sefer okudukça nasıl değiştiğimi görebilirim.

Sen Nereye Aitsin?
Değişimi Yaratan Bizler

▶ Ulus devletleri konuşmak istiyorum sizinle. Sanki yüzyıllardır varmış gibi ama aslında yeni bir şey.

Çok yeni. Dinlerin Ortaçağ Avrupası'nda bağnazlığına borçluyuz ulus devletin ortaya çıkmasını. Siz de siyaset biliminde kılı kırk yararak ulus devletin şahlanışını okudunuz.

▶ Evet, öyle oldu.

Avrupa tarihinin en uzun savaşı... Kuzeyde Protestanlar Vatikan'a, Katolik kilisesine karşı. Birbirlerini aforoz ediyor, Tanrıları adına bağnazlıklarını savaştırıyorlar. İsa'yı en iyi ben bilirim diye, birbirlerini katledip yetti gayri dedikten sonra Protestan devletler bir tarafta, Katolikler öbür tarafta ulus devleti kuruyorlar. Birkaç yüz yıl sonra bizler de ayrışarak aynı yolun yolcusu. Anadolu'da Rumlar, Yunanistan'da Türkler yerlerinden oldu.

Eskiden krallara, sultanlara alışıkken tarihten yoksun yeni doğmuş ulus devletle teba yerine vatandaş oluyor, yeni masallar uydurmaya başlıyor, destanlar yazıyoruz, biz de şundan, bundan geliyoruz diye. Ardından ulus devletlerin savaş çağrıları. Fransızların milli marşı korkunçluğun zirvesi:

Vatan için ileri / Sıklaştırın safları, / Silahları kapın / Yürüyün, yürüyün ki alçakların kanları ile toprağımız sulansın.

Alçaklar kim? Fransızdan başka herkes.

▶ Anne babanız da önce Osmanlı tebaası sonra T.C. vatandaşı.

Annem Harvard'da okurken düşük yapar, kan lazım, Türk kanı isterim diye tutturur. MIT'de, Harvard'da öğrenciler toplanır, kanlarını bağışlar. Herkes milliyetçi bu yıllarda. Nâzım Hikmet de milliyetçi, Atatürk de, annem de. Bugün Türkiye'nin yarısından azı kendisine milliyetçiyim derken ulus devlet anlayışı da sınanıyor. Vatanseverlik tabii farklı bir şey. Yeni sağ, popülizm falan derken milliyetçilik artıyor diye kendimizi aldatmayalım. Eski aitliklerin raf ömrü dolmakta.

Bugün gençlerde, dünyada en iyi nerede çalışırım, en mutlu nerede olurum, en çok nerede yaşamak istiyorum diye küresel bir bilinç oluşmaya başladı. İklim krizi gezegenli bilincini doğruyor. Gençler tarihinizden, aitliklerinizden bana ne diyor.

▶ Gezegenli bilincini biraz daha açar mısınız?

Bu deyimi yeni kullanmaya başladım. Ulus ve dinle ilgili aidiyetler raf ömürlerini '68 kuşağıyla tamamlamaya başlar ardından da neoliberal ekonomi devleti küresel ekonominin kuklasına dönüştürürken, gençler ulusallıktan koptu. Boğaziçi Üniversitesi öğrencileriyle Türkiye'ye 12 Eylül cuntasıyla neoliberal ekonominin ilk girdiği yılda yaptığım ankette önce "ben mi" "devlet mi" diye sormuştum. Cumhuriyet ideolojisinin etkisinde son sınıflar "devletime hizmet" derken, birinci sınıflar "önce ben" demişti. Türkiye'de gençlerin devrimle devleti ele geçirme düşlerinin çöküşüyle son bulduğunda apolitik olmakla eleştirilmişlerdi. Bugün bir tür dünya vatandaşlığına yönelmekteler.

▶ Peki sizin gençliğinizde nasıldı? Onu da merak ediyorum.

Dünyalı olmakla, yaşadığımız ülkeyi kurtarmak arasındaydık.

▶ Sizin gençliğinizde devletle olan ilişki nasıldı sizin açınızdan? Bu anlattıklarınızı sonradan mı fark ettiniz ilişkinin içyüzünü?

İlkokulu Türkiye ve ABD'de okurken bayraklar önünde sabahları ayağa kaldırılırken robotlar gibiydik. Gençlik yıllarımda devletlerle ilişkimi belirleyen devletin yurttaşlarına şiddet başka ülkelere savaş açmasına bağlıydı.

Devlet ve bayrak ilişkisini en çok savaşlarla, başkalarını öldürürken öğretiyorlar. Bayrakların üstüne semboller yerine sadece devletlerin ismi yazılı olsaydı o duygusal etkiyi yaratamazlardı. Ulus devletleri meşruiyetlerini yitirme korkusunda, günün siyasetine, nüfusun özelliklerine göre ağız değiştiriyorlar. Türkiye tipik örnek. Kurucu Cumhurbaşkanı, "Ne mutlu Türküm diyene!" derken bugünkü başkan Kürdü, Lazı, Çerkezi, Arapı saymadan edemiyor.

▶ Aslında herkes onun içini başka şekilde dolduruyor.

Evet. ABD mesela. Herkes eskiden Amerikalıyım derdi. Polonya'dan gelmiş, Yunanistan'dan gelmiş, İtalya'dan gelmiş... Amerikalıyım diyordu. Zamanla devlete aidiyet hissi zayıfladı. İspanya'nın eski sömürgelerinde kökeni olanlar artık "Hispanic", Afrika'dan köle olarak gelenler "Afro American" idi, günümüzde ABD'yi de atıp, "Siyahi" oldular. Oradayken çocukluğumda Amerikalıydım şimdi "Turkish-American" diyorlar.

O büyük devlete artık ait olunmak istenmiyor. Köklerimizi arıyoruz. Bırakın ulusal aitlikleri, kimliklerimizi sorguluyoruz, sivil toplum kimlikleri geliştiriyoruz. Devletin gençlerle bağı çözülüyor, gezegenli olma bilinci doğuyor. Savaşları artık daha çok paralı askerler yaptığından, yakında da bu işi yapay zekâ ve robotlarla yapılacağından gençleri tavlamak için o ulus devlet propagandasına ihtiyaç kalmayacak.

▶ Ama yine de kurtulamadığımız ve bize atfedilen aitlikler var. Dediğiniz gibi mesela size Amerikalı Türk deniyormuş, yani bu sizin kendinizi tanımlama şekliniz değil ama sizi bir kere sınıflandırıyor dışarıdan. Şimdi dediğiniz gibi internetle de çok küreselleşen bir dünya var ve gençler aslında bunlardan da çıkmak istiyorlar. Bu çıkış nasıl olacak sizce?

Aitlikler toplumdaki adaletsizlikten kaynaklanmıyor mu? LGBTIQ mesela. Düzen, bizden değilsin diyor, aitliğimle buradayım, varım diyorum. Toplum, kadın-erkek eşitliğini, cinsel kimlikleri içselleştirdiğinde feminizm de kalmayacak LGBTIQ+'da. İdeal toplumda önce benim sorunlarımla ilgilen diye köşe kapmaca oynayan STK'lara da gerek yok.

▶ Peki sizce bu örgütlenmeler ya da birlik olmak o aidiyetlikleri nasıl bir yere taşıyor? Yani bizi yine taraf olmaya mı itiyor?

Evet bizi taraf olmaya itiyor. Haliyle en büyük haksızlık bana yapılıyor diyorum. Birbirimizle yarışıyor, en çok bizimkilerin sesi duyulsun istiyor, birlik içinde olmamızı engelliyoruz. Örneğin Türkiye'de 12 Eylül rejimi. Akademik özgürlük ve üniversite özerkliği o günden beri, neredeyse elli yıldır yok. Hocalar kapıkulu. İsviçre'de World University Service adlı bir STK'ya Türkiye'deki durumu anlatacaktım. Benden önce Güney Amerika üniversitelerini anlatanlar vardı. Amerikan emperyalizmi oraya da girmiş; Türkiye'de olduğu gibi hocalar, öğrenciler katlediliyor, zindanlara atılıyor. Boykot ettiler benim konuşmamı. Kendi sesleri duyulsun istiyorlar. Farklı STK'ların aynı çatı altında toplanacağı, güçlerini birleştirecekleri şemsiye topluluklara ihtiyaç var.

▶ Yani çok fazla hak mücadelesi olduğu için mi buradayız?

Emperyalizmin sömürgeler üzerindeki gücü böl ve yönet politikalarından kaynaklanmıyor mu? Biz de birbirimizle uğraşıyor,

bölünüp yek vücut olamıyoruz. Gökkuşağı koalisyonları lafta kalıyor. STK'lar, bağış ve imza kampanyalarıyla rekabet halinde.

▶ Dernekler, örgütler...

Önce kapımızın önü diyerek el ele verip büyük resme, iklim krizine odaklanmıyor. Fosil yakıtçı olsam bol bol STK finanse ederdim. Gezegenimizde tüm canlılar aynı akıbete maruzken vaktimi sadece ezildiğimi hissettiğim özel alana vermem bencillik. Ortaçağ Avrupa'sında, "toplu iğnenin ucuna kaç melek sığar" sözünün parodisini yapar gibiyiz.

▶ Peki yine bölünmeden, bir şekilde bu hakları aramanın yolu nedir o zaman? Haksızlıklara karşı sesimizi nasıl çıkaracağız?

Öncelik fosil yakıt kullanımına karşı birleşmek. Sağcısı, solcusu, beyazı, sarısı, siyahı. Kıtlıktan en çok etkilenen milyonlar kuzeye göçe zorlanacak Afrikalılarınsa sesi çıkmıyor. Yan yana gelelim, önümüzden kimse duramaz. Tek engel biziz.

▶ Hepimizi ilgilendiren bir şey bu. Aslında siz diyorsunuz ya, "İlla uzaydan öteki mi gerekli biz olabilmemiz için?" diye. Belki o uzaydan gelen öteki tam olarak buradaki iklim krizi olabilir mi?

Ötekimiz bizmişiz. Düşmana karşı birleşmek kolay. Varlığına o denli şartlanmışız ki, Seferis'in "Barbarları Beklerken" şiirindeki gibi, olmadık yerde düşman yaratmışız. Fosil yakıt şirketleri farklı. Onları gözle görülür düşman saymadığımızda radarımızda değiller. Isı iki derece artmış, üç derece artmış, ne var yani klimayı daha çok açarım! Aymazlığımızda İstanbul'da deprem bekleme halleri gibi kıyı şehirleriyle ada ülkelerinin sular altında kalacak olmasını normalleştirdik. Sonumuza hazırsızlık doğal halimiz. Dünya tarımı çöktüğünde yeniden başlayabilmemiz için Norveç'te buzulların altında tohum bankası kurulmuş. Geçenlerde *permafrost*'un ısınmasıyla su bastı.

▶ Krizin bizi aşan bir boyutta olduğunu düşündüğümüz için mi böyle acaba?

Sorumlu benden sonra tufancı Exxon Mobil, Shell gibi fosil yakıtçılar. Devlete başkaldırma alışkanlığımızdan şirketlere karşı sivil itaatsizliği bırakın pazarlarının tüketicisiyiz.

▶ Sivil itaatsizliğe somut bir örnek de verebilir misiniz?

ABD Meksika'yı ele geçirmek için İspanya'yla savaşta. *Walden*'ın yazarı Thoreau savaşa gidecek diye devlete vergi ödemeyince hapse atılır. Bildiğimiz ilk sivil itaatsizlik. Gandhi, Thoreau'yu örnek alır. Hindistan'ı sömüren İngilizlerin topladığı tuz vergisini vermemek için destekleyicileriyle denizden kuruttukları sudan tuz üretirler, hapse atılmalarıyla direniş büyür, Hindistan'ı İngiliz sömürgesi olmaktan kurtarırlar.

▶ Bunu devlete karşı yapıyoruz, şirketlere yapmıyoruz diyordunuz.

Kötülüğü devletten bilmeye alıştık. Tüketim patolojimizle kapitalizmi içselleştirdik, kimliklerimizi markalaştırdık. Müptelası olduğum markaya karşı eylem yapmak aynada kendimi taşlamak kadar uzak. Biz devletle uğraşaduralım şirketlere eylem çok daha kolay, devlete karşı gelmekten. Askeri, polisi yok. Malını boykot et, sanatkârları seferber et. Bizi nasıl aldatıyor, yalan söylüyor, hükümetleri nasıl deviriyorlar, ipliğini pazara çıkar.

▶ Bütün dediklerinizden şunu çıkarıyorum ben. Harekete geçmemiz için bir taraf gerekiyor: İklim krizi, silah sanayii ve denetimsiz yapay zekânın arkasında bizim de dolaylı da olsa müşterisi olduğumuz şirketler.

Şirketlere karşı gelmeyi işçi haklarını korumakla yetinen sendikalarla sınırladık. Silah sanayiinde tank, top, tüfek yapan işçileri bile sorgulamadan haklarını koruyoruz.

▶ Peki, ben sivil itaatsizliğe dönmek istiyorum. Sesli bir şekilde hakkımı savunsam da sivil itaatsizliğe başvursam da başıma bir şey gelebilir. Ve bu çoğu ülkede böyle. Özellikle korku kültürü egemen ise ki bugün çoğu yerde bununla karşılaşıyoruz, kendi coğrafyamız da olmak üzere. Bir kere yaşıyorum hayatı, hayata bir kere geldim ve o yüzden ben yaşamak istiyorum sadece. Yine de haksızlıklara karşı da sessiz kalmamalıyım. Ben bu ikisi arasındaki dengeyi nasıl kurabilirim? Siz nasıl kuruyorsunuz?

Kuramıyorum, yazıyorum, sözünü ediyorum, orada kalıyor. Beş saatliğine kimse Coca Cola içmesin diye sosyal medyada küresel eylem başlatabilsek gücümüzü göreceğiz. Dünyanın en zengin üç, dört kişisini etkilemek, onlara odaklı kampanyalar yapmak, sokağa çıkmalarından utandırmak sosyal medya âleminde çocuk oyuncağı. Ülkelerin yarısından fazla kazançları var, firavunlar kadar ahlakları yok. Bizi en çok harekete geçiren tüketici kimliğimiz. Tüketici bilincimiz en ucuza en iyi malı almak, kalitesini fiyatını kontrol etmekten öteye gitmiyorsa iyi köleden ne farkımız var? Çağdaş kölelik onlar için çalışıp onların mamullerini tüketmek. Emeğimizi sömürmeleri yetmiyormuş gibi, ürettiklerini tüketmemiz için bize verdikleri maaşı da iade etmiş oluyoruz. Çoğu zaman da onların bankalarına borçlanarak. Güzel oyun.

Niçin bu kitabı birlikte yapıyoruz? Bu basit şeylerin altını çizmek, günlük yaşamımızı sorgulamak için. Konuştuklarımız kadar neleri konuşmadıklarımızı akla getirmek için. Aklımızdan geçsin ki bir şey yapalım. Sistem, siyasetiyle, sporlarıyla, sanatıyla, dinleri ve yasalarıyla, böyle şeyler aklımızdan geçmesin diye örgütlenmiş. Sorguladıklarımızdan çok sorgulamadıklarımızdan da sorumluyuz. Yoksa düzen zehirlenmesinin sonu yok. İklim krizi ancak Greta'nın çocuk isyanıyla gündeme oturdu. Karbonun atmosferde çoğaldığını şirketler biliyordu. Gizlediler. Ortaya çıkınca inkâr ettiler yalanlarını, tuttukları bilim insanlarıyla makyajladılar. Aynı şey yıllar önce tütün şirketlerin sigaranın kansere neden olduğunu gizlemeleriydi.

▶ Bu dediğiniz bana H. Becker'ın kitabından bir kesiti hatırlattı. Bir adanın yerlileri ile ilgili bir araştırma yürütülürken orada işlenen bir suç bilinse de kimse hiçbir şey yapmıyormuş. Birinin bir şey yapması için, bu suçu herkesin bildiğinin yüksek sesle konuşulması gerekiyor. Yani ancak konuşulduğu zaman suçluya karşı harekete geçiliyor. Bugün de aslında o dediğiniz değişim şirketlerde başladı. Bunun en büyük göstergesi zorunda hissettikleri için yaptıkları yeşil badana dediğimiz şey. Çevreci önlemler almasalar bile yapmış gibi göstermeye çalışıyorlar. Çünkü aslında talep dile getirilmeye, hatta bir kesim tarafından haykırılmaya çoktan başladı. Ama yeterli değil.

Daha az su, elektrik tüketiyor, kırmızı ışıkta otomobilimizin kontağını kapatıyoruz, vicdanen kendimizi aklamak yetiyor.

İklim krizine karşı tavır almak kültürümüze hâlâ girmedi. Savaşa karşı onlarca barış şarkımız var. Sanatçılar iklim krizine duyarsız. Öyle bir roman daha yazılmadı. Böyle bir film daha yapılmadı. Kaç tane roman yazacaksın savaş karşıtı? Kaç film yapacak, kaç şarkı söyleyecek, *Hamlet*'i kaç defa oynayıp yorumlayacaksın? Sade sanatçılar mı? Baştan beri tarihçiler insanı tahta oturttu, doğayı yok saydı. Büyük resmi göremediler. İklim, tarihimizin oluşumunda arka plan değil, şekillendirici. İmparatorlukları, ideolojilerin çevresel faktörlerle bağının Peter Frankopan'ın *The Earth Transformed* kitabıyla yeni farkına varıyoruz. Gezegenli bilincimizin oluşmamasında tarihçilerin rolü affedilmez.

▶ Eylem yerine ya da eylemle birlikte, daha basit ve gündelik alışkanlıkları değiştirip belki daha yaratıcı şeyler bulabiliriz.

Günlük sohbetlerimizde ne yapabiliriz diye diyalog yok Siyasi partilerimizin seçim platformlarında, yok. Devletler Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda toplanıyor, sonuç? O devlet kim? Başındaki politikacı. Politikacı nasıl seçiliyor? Bunların parasıyla. ABD'ye baksanıza. Plütokrasinin daniskası.

▶ Peki kendi hayatınız boyunca gördüğünüz mücadelelerin değiştiğini düşünüyor musunuz?

Değişimi nasıl tanımladığımıza bağlı. Kuzey Avrupa'da, Estonya, Letonya ve Litvanya'da Şarkı Devrimi beni çok etkiledi. Onlar da Sovyet egemenliği altındaydı. Ülkelerinin sınırları boyunca bir uçtan bir uca el ele tutuşup şarkı söylediler. Yaratıcıydı. Kendini feda etmeden, güler yüzle, güldürerek neler olabileceğinin yakın zamandan bir örneği.

▶ "Her espri küçük bir devrimdir" diye yazmıştınız, o aklıma geldi.

Eylem biçimlerimiz hâlâ 1789 Fransız Devrimi'ndeki gibi. Protestolar, pankartlar, polis barikatlarını aşmalar, hayatımızı tehlikeye atmalar. Eylemlerimiz günlük yaşantıyı, işe, okula, alışverişe gitmek isteyenleri aksatıyor. Sen orada elli, yüz kişi yürüyorsun yüz binler işe gidememelerini senden biliyor. Onları kazanacağına kaybediyorsun. Havanda su dövüyoruz. Tarih boyunca da böyle olmuş. Devrim olduğundaysa da evlatlarını yemiş. Edebiyatımız, şarkılarımız, kahramanlarımız hâlâ kendilerini feda edenler üzerine. Bizi ezenler, sömürenler artık bambaşka yöntemler kullanıyorlar.

Sistem bizi zorla değil özendirerek çalıştırıyor. İmrendirerek, aldatarak çalıştırıyor. Gönüllü kurbanlarız. Sömürü biçimi değişmişken, ezme biçimi değişmişken inat edercesine aynı duvara tosluyoruz. Algoritmalarının gönüllü kurbanları olmamız da cabası. Onların yerinde olsam tekrar deneyelim, tekrar çuvallayalım diye daha da çok kahramanlar, efsaneler yaratırdım.

▶ Evet, mesela Fransa'da bu iş bırakma eylemleri çok oluyor ve onunla ilgili bir yılgınlık var toplumun belli bir kesiminde. Değişim yaratmaktansa sistemsel bir değişimin ne kadar zor olduğunu ya da olamayacağını hatırlatıyor sanki insanlara.

Bir şeyin değişmesini istemiyorsan daha çok eylemciyi provoke et, sokağa sür ki halk nefret etsin, yetti gayri desin.

▶ Bu, neşeli devrim dediğimiz şeye dönmek istiyorum. Çünkü bence çok önemli, farklı ve belki hatırlamamız gereken bir şey. Özellikle gülmenin bu kadar unutulduğu zamanlarda. Kaç sene önceki bir kitabınızda yine bir ankette bugün güldünüz mü ya da kahkaha attınız mı sorusuna en çok Türkler hayır cevabını vermiş. Ve gülmeyi unuttuğumuz bir zamanda gülerek sesimizi çıkarabilmemiz bence çok önemli.

Karikatürü unuttuk mesela. Diyebilirsiniz ki artık o karikatürleri yayınlamak yasak. Kendi aranda dolaştırabilirsin. En korkutucu rejimlerden biri Sovyetler Birliği'ydi. Direnenler daktiloyla yazdıklarını karbon kâğıtla kopyalayıp el altından paylaştılar; şiir, fıkra, roman ondan ona geçti. Şimdi daha kolay bunu yapabilmek.

▶ Siz peki, kendim zorlandığım için soruyorum, günlük hayatınızdaki sorunlarla ya da böyle mücadelelerde bunu espriye nasıl dönüştürebiliyorsunuz? Bu da zor bir şey çünkü.

Çok zor. Bende espri zekâsı yok.

▶ Mesela kendi sorunlarınızda kullanabiliyor musunuz gülmeyi?

Hayır. Oysa asıl hikâye espride. Ezenler, haksızlık yapanlar hakkında espri yapmak bize iyi gelirken onları çileden çıkartıyor. Kızıyor, şaşırıyor, korkuyor, paranoyak oluyor, bindikleri dalı kesmeye başlıyorlar. Taş atarsan geri tepiyor. Espri vuruyor.

▶ Bir yerde ciddiye de almamak mı oluyor?

Evet, daha ne olsun, Durucuğum.

▶ Bu ciddiye almamayı siz bir de gençlerin siyasetle olan ilişkisiyle ilgili olarak da söylüyorsunuz. Bunun esas politik bir duruş olduğuna dair. Çünkü bugün mesela Türkiye'de gençler siyasetle ilgi-

lenmiyor deniyor. Ama siz de diyorsunuz ki esas politik bir duruş olan budur. Çünkü ciddiye almamak verilebilecek en güçlü cevap.

Gençler seçimlere katılmıyor, oyunu oynamıyor, topa girmiyor, savaşa katılmıyorlar. Bazı özel koşullarda oy vermeleri düzeni kabullendiklerini göstermiyor. Türkiye'de iklim krizi, yapay zekâ, silahlanma, siyasi partilerin umurunda değil. Çöplüklerinde didişiyorlar. On yıl, belki daha da kısa zamanda, yapay zekânın neden olacağı işsizlikten, bu durumda ne yapacaklarından söz eden var mı?

▶ Bu bir de bizim maruz kaldığımız haberlerle ilgili. O yüzden şunu da çok merak ediyorum; siz, hangi haberleri, neye göre ve nasıl takip ediyorsunuz?

Bankacıların, büyük şirket sahiplerinin, CEO denilenlerin okuduğu *Financial Times*'a akşamları göz atıyorum Neden korktuklarının, neleri öngördüklerinin gazetesi. Günlük gazete okuyacaksanız sabahları değil akşamları okuyun, günlük meşgalenizin daha çok hakkını verirsiniz. Haberler önemliyse akşama kadar zaten duymuş olursunuz.

▶ Başka?

Hangi yayın kuruluşu olursa olsun hangi haberi verdikleri kadar, hatta daha da çok hangilerini vermedikleri önemli. Medyada bize haber diye verilenler buzulun görünen kısmı bile değil, bütünden gelişigüzel kopmuş bizi oyalayan buzul parçacıkları. Esas buzullarsa egemenlerin gizledikleri, zaman zaman zorlandıklarında üstte görüneni, o da ancak kısmen bizle paylaştıkları.

▶ İşte bu çok güzel mesela. Bakış açımızı değiştirirsek gündemimizi kendimiz yaratabiliriz. Dediğiniz gibi, ne konuşulacağı bize söylendiğinden, bizim için asıl neyin önemli olduğunu kaçırıyoruz.
Konuşmamızı istediklerini haber yapıyorlar. Örnek mi? Yıllardır Batı'nın düşmanı İran, dostuysa Suudi Arabistan. İkisi de İslam

devleti olma iddiasında. İran'da devlet insan haklarını ihlal ettiğinde hemen haber. Suudi ha babam kelle kesiyor, Batı sus pus.

Associated Press, United Press International, Agence France-Presse ve Reuters dünya haber akışını kontrol ediyor. Yıllar önce UNESCO bu Batı tekeline karşı Yeni Uluslararası Haberleşme Düzeni adı altında girişimde bulunmak isteyince bütçenin %25'ini karşılayan ABD rest çekti, Genel Sekreter istifaya zorlandı. Eski tas eski hamam Batı'nın çıkarlarına ters düşecek haber almamız istenmiyor.

▶ Peki, takip edilecek çok fazla kaynak olduğundan ve sizin yönteminizin birçoğumuza faydalı olabileceğini düşünerek; konular üzerine mi arama yapıyorsunuz yoksa seçtiğiniz kaynaklardaki tüm haberleri okumaya mı vakit ayırıyorsunuz?

Kuşkuyla yaklaşıyor, seziyle anlamaya çalışıyorum. Farklı görüşleri ayrıntısıyla takip ederek boşta çırpınmamayı çoktan öğrendim. Eskiden basına, yürütme, yasama ve yargıyı odak altına alabildiğinden dördüncü kuvvet denilirdi. Hepsine ayna tutardı. Medya artık düzenin parçası, düzen de medyanın sahibi.

▶ Sosyal medya eski basının yerini almış olabilir mi diye soracaktım ama sosyal medya da sanırım yavaş yavaş bu dediğinize dönüşmeye başladı, değil mi?

Eğer dünyayı dönüştürmekten, daha adil bir düzenden bahsediyorsak; haberleri almamıza, gazete okumamıza, radyo dinlememize, televizyon seyretmemize pek de ihtiyaç yok.

Haberlerin ne olduğundan çok kimden alındığı önem kazandı. O kişi, kaynak, influencer her neyse, benimsediğim bir adresten geldiğinden herkes kendi doğrusunun algısında.

Adaletsizliği zaten biliyoruz. İşyerimizden biliyoruz, okullarımızdan, üniversiteden, alışverişten, göçmenlerden, uyumsuzluğu bize yükleyip psikologlara gidin diyen düzenin günlük yaşam patolojisinden biliyoruz. Haberleri takip sanki bir sorumluluk. Ter-

sine beynimizi yıkıyor, oyalıyor bizi. Medya meşruiyetini yitirdi. Yeni kuşakların umurunda değil. ABD haber programlarında en çok ilaç şirketlerinin reklamları var. Sadece yaşlılar haberleri seyrediyor.

▶ Şimdilerde galiba en çok X haber alma aracı olarak görülüyor. Ama orada da kimi takip ettiğinize göre karşınıza haber çıkıyor. Yani yine bir taraflılık durumu var.

Atışmalarını bilmesek ne olur? Geçici, anlık gündemler. Takip etmekle, birbirimizle, "Ne oldu duydun mu?" diye paylaşmakla, düzenin bizi mahkûm ettiği yalnızlıktan mı kurtulacağız?

▶ Evet. Bir de haberleri okudukça umutsuzluk hissi ağırlaşıyor.

İstemedikleri haberleri verenler hapsi boyluyor. İşte ABD'nin gizlediği savaş belgelerini açıklayan Wikileaks ve Julian Assange. Bilmem kaç yüz yıl hapisle yargılanacağı için ABD'ye dönemeyen Edward Snowden. Olumsuzluklara odaklandığımızdan günümüzü tarihsel süreçten soyutlaştırarak görüyoruz. Oysa yaşamımız boyunca bile başka dünyaların mümkünleştiğinin tanığıyız. Evet kadınlara haksızlık ediliyor. Gençliğimde Harvard gibi üniversitelerde kadın erkek birlikte okuyamazken rektörleri kadın oldu.

Farkında olmamamız günün şikâyetlerine odaklanmamızdan. Rüyalarımızı yaşatalım, yolumuz uzun.

Gençliğimde ABD'de eşcinseller hapse atılır, ülkeye turist olarak gelmek isteyenlere vize verilmezdi. Bugün eşcinsel başkan adayları, CIA ajanları, ilkokul öğretmenleri var. Dünya iyiye gidiyor, görmüyoruz. Farkında olmamamız tarihsel süreci kaale

almayıp günün şikâyetlerine odaklanmamızdan. Rüyalarımızı yaşatalım, yolumuz uzun.

▶ Peki o zaman bunları da kaçırmamak için, daha doğrusu esas bunlara ulaşabilmek için ne yapmamız gerek?

Merak. İlgi alanınızın kokusunu alınca algoritmalar oraya yöneltiyor zaten. Yeni eğitim modelleri arıyorsanız; internette bulursunuz. Onlarca, yüzlerce farklı eğitim modeli. Örnek, Paolo Freire'in *Ezilenlerin Pedagojisi* ya da *Özgürlük İçin Kültürel Eylemler* kitaplarındaki modelleri. Mesele bu düzende ne yapabiliriz diye yakınmak yerine dayatılan modellerin, masalların dışına çıkabilmek.

▶ Bu konuştuklarımız kafamdaki bir soruya cevap oldu aslında. Bu kadar adaletsizliğin içinde gençler hâlâ umutlu olup hayallerinin peşinden nasıl gidebilirler diye bir soruydu. Merak etmek buna iyi bir cevap sanırım.

Niçin merak ediyoruz? Neyi araştıracağız? Olabiliri görmek için. Güzel günler göreceğiz gibi soyut laflarla avunmayarak, onu vaat edenlerin peşine düşmeyerek. Kandırıldığımız uyuşturucu laflar bunlar. Ben bir şey yapmıyorsam, hayalini bile kurmuyorsam, somut bir eylem önermiyorsam... Yolu biz bulacağız, yol gösterme hırsında olanlar değil. Ter gerekli, emek gerekli. Yoksa bunlar politikacıların kullandığı laflar; yeter ki oy vereyim diye.

Yolu biz bulacağız, yol gösterme hırsında olanlar değil. Ter gerekli, emek gerekli.

Aklıma John Lennon'ın "Hayal et" şarkısı geliyor yine. Yaptıkça görürsün yolunu.

Siyasetçisi Olmayan Toplum: Yaşamanın Farklı Biçimleri

Meteorolog, mühendis, piyanist, pilot... Bu kimseleri bir tür bilirkişi olduklarından, ellerinden iş geldiklerinden ciddiye alırız. Ama politikacı... Nedir politikacı? Halka hizmet arzusuyla makyajlı iktidar hırslısı. Başkasının ayağını kaydırma, seni kandırma, iktidara gelip iktidarda kalma ustası.

▶ Politikacısız bir toplum?

Bu düzen kaçınılmaz değil. Eski Yunan'da, Likya Birliği'nde. Rönesans Avrupası şehir devletlerinde, bir tür sosyalizmin geçerli olduğu Paris komününde, sınırlı bir süre için herkes yönetici olmakla sorumluydu. Avrupalıların istilasından önce Orta Amerika'da da öyle. Hatta bir süre için lider olacakla alay ediyor, küçük düşürüyorlar. "Senden adam olmaz, aptalsın, şişmansın, çirkinsin," diye hakaret ediyor, baştan haddini bildiriyorlar. Günümüzde de sosyal medyanın olanaklarıyla hepimizin sorumluluk alabileceği, karar verme sürecine katılabileceği, farklı düzeylerde birbirimizi tanıdığımız modeller kurmak mümkün. Tarihte farklı insan topluluklarının nasıl yaşadığı geleceğimize ışık tutabilir. Başka canlılarla, doğayla ve birbirimizle yaşamanın, yerellik esasını da göz önünde tutarak yeni modellerini oluşturabiliriz. Erken dönem Homo Sapiens başka yaratıklarla başa çıkacak güçte değil. Doğal zırhı, yırtıcı dişleri, tırnakları yok, iyi gizlenen, hızlı koşabilen de değil. Türümüz güçlü bireylerle değil,

işbirliğiyle gelişiyor. Orman kanunu ırkçılığın, faşizmin uydurması. Darwin'le alakası yok.

▶ Bu dediğiniz bence çok önemli Gündüz Bey. Çünkü şu anda özellikle böyle bir retorik var: "İnsan kötüdür. İktidar olmak için her şeyi yapacaktır. Ve bu düzen ne kadar değişirse değişsin, yine insan insanın kurdudur; o yüzden bu olmasa başka bir hale gelecektir."

Hobbes'un *Leviathan* kitabından beri genel inanç bu. İnsan kötü olduğundan zapturap altına alacak devlet lazım, Oysa Duru ve Gündüz'ün, yani ikimizin ilişkisi için ne kanuna ne devlete ihtiyacımız var. On kişi olsak da komün olarak yaşayabiliriz, devlete ihtiyacımız yok. Devlet soyut bir mefhum. Hobbes'un karşıtı Rousseau'nun doğrultusunda devletsiz yaşam biçimleri mümkün. Hele devlet şiddeti olmayan küçük birimlerde. Kimi toplumlarda en büyük ceza insanı toplum dışına atmak, sürgüne yollamak. Ailesinden, toprağından, kültüründen, sevdiklerinden, malından mülkünden uzaklaştırıyorsun.

Bugün geldiğimiz nokta geçmişimizin tesadüf ve mutasyonlarını sorgulamadığımız bir aptallık tarihinin sonucu. Uygarlığımız canavarlaşmış, hilkat garibesine dönüşmüş. Aymazlığımızın kurumlarını, kişilerini ciddiye alıyor; ipe sapa gelmeyen bir düzende onlardan doğruları yapmalarını, imkânsızlığı imkânlı kılmalarını bekliyoruz.

▶ Ve gülmek de bunu kırmanın bir yolu.

Vahşiden de öte absürt, saçma sapan düzen. Gülmek bunu kırmanın, haddini bildirmenin yolu. Hepimizin kendine de gülebilmesi, kendini tiye alabilmesi gerekli. Kralların, sultanların şarlatanı, dalga geçeni vardı. Hiç olmazsa başımızdakilerin kahkahalarla güldüklerini görebilsek. Gülerken fotoğraf bile vermekten korkuyorlar. Hiciv ve karikatür, siyaset parodisi, komedi edebiyatımızdan da çıktı sohbetlerimizden de. Despotluktan da öte dibe vurduğundan. Tiye alınacak tarafı kalmadı, neresinden tutsan dökülüyor.

▶ Aşka bile ciddiyet katmadık mı?

Başka tür aşklar da mümkün... Afrika'da, hangi bölgede hatırlamıyorum; aşk evliliği var... Kadın ve erkek evli; kadın erkeğin evinde çocuklarıyla yaşarken başka erkeğe âşık oluyor, gidiyor onun evinde kalıyor. Aşk evliliği biterse evine, kocasına dönüyor, yine baş tacı ediliyor.

▶ Evet, mutlaka bir "olması gereken"den yola çıkıyoruz herhalde.

Evlilikler geçmişte pazarlıkla tezgâhlanmıyor muydu? Bir ölçüde hâlâ var. Kız için karar veriliyor falanca yaşına geldiğinde falancayla evlenecek diye. Ailelerin çıkarlarına uygun izdivaçlar aranıyor yüksek sosyetede. Damat artı gelin eşittir sermaye. Servet dağılmasın. Örnekleri çok: Sevgi yoksa da sıkıysa boşan. Ortaçağ beraberliği. Hal böyle olunca Boccaccio'yu, Chaucer'ı okursanız kadın - erkek fark etmiyor, eşlerinden başkalarıyla sevişen sevişene... İmkânsızı yapıyoruz, evlilik ile aşkı ayrılmaz ikili görerek, bu sebeple de evlilik müessesesi çöküyor. Gırla yalan, gizli iş. Boşanan boşanana. "Keşke âşık olmasaydım", "Nasıl âşık olmuşum?" diyerek yerin dibine batırıyoruz o sevgiliyi. Bittiyse bitti, acısı değil tadı damağımızda kalsın. Boş ver öfkeni.

▶ O halde acaba bazı duygular da mı öğrenilmiş oluyor? Mesela kıskançlık?

Tabii.

▶ Siz kıskanır mısınız hiçbir şeyi ya da birini?

Kıskanmam desem kaçış olur ama terk edilen, tercih edilmeyen olmak istemem. Yeter ki farklı ilişkiler sevgiyi eksiltmesin, sevgisizliğin yerine kullanılan kaçış olmasın. Kıskançlık düpedüz bencillik. Mesele sevdiğimizle beraber olmamayı, beraber olmak

kadar rahat yaşayabilmek. Birbirimizi ortaklığımızın zamanına hapsetmemek.

▶ Aslında zaten *Cehenneme Övgü*'nün tamamı bunu yapıyor. Yani bizim olması gerektiğini zannettiğimiz şeylerin aslında çok basit bir şekilde hiç de öyle olmadığını, bir sürü farklı yol olduğunu bize hatırlatıyor. Yani günlük yaşamımızı çevreleyen her şeyi "-meli, -malı" eklerinden arındırıyor aslında. Ve belki hayatı hafife alıp değişime açılmanın en büyük yolu "-meli, -malı" dememek.

Farkında olmadan hepimiz oyuncuyuz. Babayız, sevgiliyiz, anneyiz ve toplumun beklentilerini katarak rollerimizi oynuyoruz.

Farkında olmadan hepimiz oyuncuyuz. Oyuncu olarak bize ad bile takmışlar, Homo Ludens. Babayız, sevgiliyiz, anneyiz; toplumun da beklentilerini katarak rollerimizi oynuyoruz. Oyunu görebilmek rolümüzün dışına çıkmakla, sahnedeki kendimize seyirci gözüyle bakabilmemizle mümkün. Rollerin ağırlığından, ciddiyetinden soyunmamızla pencereler açılıyor. Oyunu ciddiye alıyor, inatla sarılıyor, bitmesin diye direniyorsan, farkında olmadan kendini de yiyip bitiriyorsun. Oyunlarımız, rollerimiz ebedî değil değişken. Devletler bitiyor, Tanrılar bitiyor, başkaları geliyor, tarih devam ediyor. Kalıcıymış gibi yapışıyor, kuramları, âdetleri kalıcı zannediyor, sahiplendikçe yaşamı, dünyamızı kalıplaştırıyor, kalıplarımızı savaştırıyoruz. Oysa hepsi oynandıkça değişen farklı oyunlar.

▶ Hayatı oyun gibi yaşamaya, kendi hayatınızdan örnek verebilir misiniz?

Becerebildiğimi söyleyemem ama kendimle dalga geçiyorum, ya-

şamın anlamını sorgulamıyorum. Konuşmaya giderken iyi olacak mı diye heyecanlanırdım, şimdi yine heyecanlanıyorum, yine iyi olsun diye hazırlanıyorum, ama artık sonuç nasıl olacak diye merak etmek yerine iyi vakit geçirmeye, bildiklerimi anlatmaya değil paylaşmaya, bir topmuş ya da uçurtmaymış gibi bildiklerimle oynamaya gidiyorum, sonucu olmayan bir oyunun dama taşıymış gibi. Bilmiyorum cevap bu mu?

▶ Evet evet, tam olarak böyle bir şey sordum. Belki de yaptığımız her şeyde sonuçtansa sürece daha dikkat etmeliyiz.

Oyunun özü, ciddiye aldıklarımızın geçici olduğunu bilmenin hafifliği. Sahneden sahneye değişen baba rolünün, âşık rolünün sahibi değil oyuncusuyuz.

Oyunun özü, ciddiye aldıklarımızın geçici olduğunu bilmenin hafifliği. Sahneden sahneye değişen baba rolünün, âşık rolünün sahibi değil oyuncusuyuz. Rolüne kalıcı kalıplar koyduğunda yaşamı inkâr ediyorsun, oyundan keyif almanın önüne set çekiyorsun çünkü oyun tek başına oynanamaz. Rolünün içeriğini başkaları da belirler. "Nasıl birisisin?" sorusuna birbirinden abes cevap verme gayretlerimiz kendimizi sahnede tek başına zannetmemizin göstergesi. Roller geçici. Bir yaşındaki çocuk ile on bir yaşındaki çocuğun babası aynı baba değil, çocuk aynı çocuk değil. Özgürlüğe inanan ebeveynin otoriteyi temsil eden anne baba kalıplarını kırması lazım. Çocukları tehlikeden korumak adına "dur" ve "yapma"larla oluşan anne baba imajı, çocuk büyüdükçe, eşitleyici bir diyaloğun kurulabilmesi için unutturulmalı. Bir yaştan sonra "anne" "baba" yerine onları ilk isimleriyle çağırmak olabilir.

Rolüne kalıcı kalıplar koyduğunda yaşamı inkâr ediyorsun, oyundan keyif almanın önüne set çekiyorsun; oyun tek başına oynanamaz.

Annemi annelikten, evlenmeden, beni doğurmadan önceki fotoğraflarına bakarak arındırdığımda geç kalmıştım. Ancak o zaman anladım benden önce de bir hayatı olduğunu. Dünyasında yoktum, sıfırdım. İşte o zaman annem değil, başka birisi, nevi şahsına münhasır bir insan oldu. Annem olmaktan çıktı, başka türlü konuşulabileceğim, dertleşebileceğim, sohbet edeceğim, belki geyik yapacağım insana dönüştü. Size baktığım gibi bakabileceğim biri oldu. Önceleri onu yaşam boyunca kendisi olarak görmek yerine hep annem olmasının kalıplarında sahiplenmiştim.

▶ Evet, bir insanı sahiplendiğimiz ve "benim bir şeyim" dediğimiz zaman sanki o ilişkiler değişiyor, başka bir şey oluyor.

Kelimenin sonundaki o "M" harfiyle ganimetmiş gibi sahiplenmediğim yok. Benim işim, benim dünyam, benim sevgilim, kedim...

▶ Bir de mesela bazen ailemizi daha sert eleştirebiliyoruz. Belki onu, dediğiniz gibi, anne kimliğinin dışında görmek de bu rolü kırıp, kendisine özgü başka yaşanmışlıklarını görmeye yardımcı olabilir.

Evet Durucuğum, birini benim yapmamın başka bir boyutu da vur abalıya. Anneyse annem, sevgiliyse sevgilim mükemmel olacak, gizlisi saklısı olmayacak, yalan söylemeyecek, haksızlık yapmayacak. Çelişkilerini, açığını arıyor, yüzüne çarpıyoruz.

▶ Oğlunuzla ilişkinizi kurarken, siz ne yapmaya çalıştınız bunu aşmak için?

Kendimi onun yaşında görmeye çalıştım. İlkokul öncesi dört beş yaşlarımı hayal meyal hatırlıyorum. Yedi sekiz yaşlarımda az çok ne yaptığımı, kimlerle neye güldüğümü, ne okuduğumu, hayal kurdumsa hayallerimin ne olduğunu hatırlıyorum. On, on beş, yirmi yaşlarımı iyi tanıyorum. Büyürken oğlumuzu o yaşlarda görmeye gayret ettim. Bir nebze oğlum olmaktan çıktı, onun gözleriyle kendime, etrafa bakabildim. Bir tür eşitlik.

▶ Hımmm eşit olmak derken...

Eşitlik doğru kelimeyse tabii. Empati de diyebiliriz. O da yetersiz. Mesele kendini onun yerine koymaktan öte; ikimize özgü ortak bir dil geliştirmek.

▶ Toplumun bize biçtiği rol ile kendi oynamak istediğim oyun arasındaki dengeyi nasıl kuracağım?

Devlet tepemize çökmüş, âdetler peşimizi bırakmamış, yaşamın özgürlüğü, çeşitliliği, kalıplara boğduğu tekdüzelikte, inisiyatif alma cesaretimizi ve ufkumuzu yitiriyoruz. Başka dünya kurmak, kolayından başlayarak adım adım yol almak her şeye rağmen mümkün. Engel biziz. Yolu açacak olan günlük yaşantımızı sorgulamamız. Mesela, aileden söz ediyoruz ya. Çoğumuz farkındayız birçok kurum gibi ailenin de çöktüğünün, çocuklar için sağlıksız yaşam biçimine dönüştüğünün. Mesele çekirdek ailenin tanımını değiştirerek genişletmek. Bunu yaşayarak yapacak olan da bizden başkası değil.

▶ Sizce ne yapmalı? Psikologlar, yaşam koçları, rehberler bu soruna karşı nasıl bir yol izlemeli?

Bildiğimiz çekirdek aile kavramı, hayatımıza en çok Sanayi Devrimi'yle, köylülerin işçi olarak şehirlere göçmesiyle girdi. Kırsal kesimde üç dört kuşağın birlikte yaşadığı, ev denilen mekânın ihtiyaçlara göre genişlediği, komşu ailelerinin daya-

nışma içinde olduğu, çocuğun gelişmesinde tüm mahallenin ilgisinin başat olduğu ortam, yerini giderek metrekareyle ölçülen dar alanlara bıraktı. Birbirimizi aile ilişkilerindeki sıkışıklığın tahammülsüzlüğüne zorlarken, çocuğun da anne babanın odak noktası olmasıyla; sevgi, ilgi, otorite iki kişiye indirgendi, bu rol model diktasında çeşitlilik yok oldu. Anne babanın çocuğu hayal kırıklığına uğratması kaçınılmaz. Bugün psikolog çözümün değil sorunun ifadesi. Geniş ailede çocuk, farklı kişilerin kimliklerinde dünyaya farklı bakışların zenginliğini görebiliyor, her biriyle ayrı ayrı geliştirdiği ilişkilerinde toplulukta var olabilmenin dilini, becerilerini öğrenebiliyor, günümüzün deyimiyle sosyalleşebiliyordu. Bugün çocuk evde; çoğunlukla aynı zamanda birlikte bile olamadığı ebeveynleriyle yalnız yaşamaya mahkûm.

▶ Nereden nereye... Ama eskisine göre çocuğa daha fazla değer verilen bir toplumda yaşamıyor muyuz? Hatta eskiler şimdiki çocukların şımartıldığından söz ediyor.

Çocuğun ilk çemberinde daha çok kişinin olması lazım. Cevap çocuğu aileden koparıp, İsrail'de *kibbutz*'lardaki gibi ideolojinin tahakkümünde komünlere kurban etmek değil, doğal, yakın çevremizden başka bir birim çıkarmak.

▶ Önemli olan farklılıkları görebilmesi.

Apartmanlarda yeni mahalleler oluşturmak kolay. Yasalar nasıl otoparkı şart koşuyor, sitelerde seni tavlamak için havuzlar yapılıyorsa, ailelerin buluşabileceği sosyal mekânları, kütüphaneleri, çocuklara kapalı oyun ve etkinlik alanlarını oluşturmak mümkün. Komşuların dayanışması ve tanıdıklarının aracılığıyla üniversite öğrencilerine okurken ya da yaz tatillerinde iş olanakları sağlamak, mümkün. Bırakın sokakta tek başına dolaşmayı, komşusunu görünce kapı arkasına kaçan korkak nesiller yetişiyor. Bizi kodeslere tıkan, Covid'den sonra evden çalışmanın da artmasıyla kafayı yemeye, depresyona, intihara çağıran bu yaşam biçimini değiştirmek şart.

▶ Kesinlikle! Peki ama kentlerdeki eşitsizlik sebebiyle, sadece çevremizle sınırlı kalırsak ne kadar farklılıklara ulaşabiliriz? Benzer ekonomik durumlarda yaşayan insanların toplanma yerine dönüşmedi mi mekânlarımız?

Her toplumda böyle değil. Örneğin Londra'da yeni binalar yapıldığında dairelerin %30'u, yani 10 daire varsa 3 dairesi daha ucuz olacak. Devlet senin kiranın bir kısmını ödeyecek, satın alman için sana kredi verecek, müteahhitlerin kârından daha çok vergi alınacak. Yani yeni şehirlerde yönetişim anlayışı, aynı binalarda değişik gelir gruplarından insanların yaşayabilmesini zorunlu kılmak üzerine. Çağdaş belediyecilik bu.

▶ Çok iyiymiş...

Çok da kolay. Bizden oy isteyenlere biz de istediklerimizi şart koşalım; onların palavralarını, ben neler neler yaptım diyen propagandalarını dinleyeceğimize.

▶ Evet.

Yoksa devlete, topluma pahalıya mal oluyor. Yoksul mahallelerde huzursuzluk artıyor, asayiş sorunları çıkıyor. Gençler suç işliyor, esrar, uyuşturucu haplar yayılıyor, mafya devreye giriyor. Devlet müdahale edeyim deyince polis şiddetiyle çatışmalar ortaya çıkıyor.

▶ Böylece taraflaşma da azalır çünkü imkânlar eşitlenmiş olacak.

Düzenin korkusu ekonomik: Farklı gelir gruplarının aynı çatı altında yaşamaya başlamasıyla daire fiyatlarının düşmesinden korkuyorlar. Evine, eski deyimle yuvana, yatırım aracı olarak bakıyorsan geçmiş olsun. Bak ne kadar çalıştım, her koyun kendi bacağından asılır diye dünyanı mülkünle gölgeliyorsan, top-

lumda çıkacak huzursuzluklardan sen de sorumlusun. Bir gün bunlar senin ve çocuklarının başına da patlarken, belki çocuğun seni karşısına alıp ayıplayacak, tabii şimdiden ayıplamıyorsa.

Arkadaşlık Üzerine

▶ ***Ne Yapabilirim? – Geleceğe Kartpostallar*** **kitabınızda arkadaşsızlığın özgürlük olduğundan bahsediyorsunuz. Diyorsunuz ki, "Yeni farkına varıyorum arkadaşsızlığın özgürlük olduğunun. Bencillik değil özgürlük." Ben de buradan yola çıkarak arkadaşlığın hayatımızdaki yerini size sormak istiyorum.**

Abartıyoruz arkadaşlığı. Filozofların arkadaşlıklarla ilgili söylediklerine baktım. Hepsi övüyor. Aristoteles, "Arkadaşın yoksa ya vahşi bir hayvan ya da tanrısın" diyor. Kendimizi sosyal hayvan olarak tanımladığımıza göre arkadaşlık kaçınılmaz, ama abartıyoruz. Herkes arada sırada arkadaşlarını gözden geçirmeli, gerektiğinde iyi bir bahar temizliği yapmalı. Sade arkadaşlarımızı değil kendimizi de gözden geçirmeliyiz, ben falancayla neden arkadaşlık yapıyorum diye. Çıkar mı, mecburiyet mi, yalnız kalamadığımızdan mı? Birbirimizi kullandığımızdan mı? Olmazsa olmaz dostluk mu? İstenmeyen ilişkilerin bedelini ödemeye hazır mısınız? O bedel en kıymetli şeyinizin, zamanınızın kaybı da olabilir, kendinizi başka istenmedik kişilerle istenmedik durumlarda bulmak da olabilir. Adını arkadaşlık koyduğumuz kimi ilişkilerin raf ömrü dolmadı mı?

Okul arkadaşı, askerlik arkadaşı, mesai arkadaşı, seyahat arkadaşı. Yani farklı konumlarda edinip kutuladıklarımız. Okul arkadaşlarınız mesela, yıllardır görüşmemiş, aklınızdan çıkarmışsınız. Arkadaşının arkadaşları, onlar da arkadaş. Tapınaklarımızdan arkadaşlarımız. Hepsi "arkadaş." Hafife almıyor

muyuz arkadaş kelimesini. Arkadaş orucuna girmeli. Tanıdık demek neden zor?

Sokakta yürüyorsun. Yirmi yıldır görmediğin arkadaşın, ikinizin de yüzünde, sevinç, sarılma, öpüşme, içten bir, "Ne yapıyorsun? Nasılsın? Mutlaka görüşelim." Telefon numaraları değiş tokuşu. İçtensiniz ama bir daha görüşmeyeceğinizi ikiniz de biliyorsunuz. Şart mı telefonunu istemek? "Ben kimim?" diye soracağımıza asıl dostluklar sorgulanmalı ileride hayal kırıklığına uğramamak için. Arkadaşlık, boşanmalarla sonuçlanan karı-koca ilişkisinden de daha kalıcı. Alışkanlıktan mı? "Arkadaşız zaten, nesini sorgulayacağım?" dersek dostluğa ihanet ediliyormuş duygusu. Birlikte büyüyebilmek için ilişkinin sorgulanması gerekir. Yoksa bir şeye karşı çıktığımda, o da hemfikir olmadığı halde sırf iyi arkadaş olduğundan tarafımı tutacaksa, o besleyici bir arkadaşlık değil.

İlkeler önemli. Kültürden kültüre de değişiyor o ilkeler. Türkiye'de sınıfta arkadaşlarımızdan kopya çekeriz, milli bir spor neredeyse. ABD'de yatılı okuldayım, hafta sonu evinde kalacağım arkadaşımdan derste kopya istedim, kâğıdını geri çekti, içimden, "Bu ne biçim arkadaş?" dedim. Kopya çekilmeyen bir toplumda büyümüş. Diyelim yalana karşıyım, peki arkadaşımı korumak için yalan söyler miyim? O da yalan söylememi ister mi? İlkelerimden ne kadar ödün vereceğim onunla arkadaşlığımı korumak için. Tek cevabı olmayan, bağlam içinde değerlendirilmesi gereken zor sorular. İdeolojilerin doğruları üzerine arkadaşlık kurmak da abes değil mi? Hele politikada. Kuralları, herkesin birbirini arkadan bıçaklamasını kaçınılmaz kılan ortamlarda.

▶ Sanki günümüzde arkadaşlıklar hep bu yönde, hep birbirlerine benzerler buluşuyor; özellikle Türkiye'de bunu görüyorum.

Kalıp arkadaşlıklar zararın uç noktası. Özellikle cinsiyetimiz üzerine kurulu olan arkadaşlık öteleyici. Erkek geyik yapıyor, kadını aşağılıyor, sonra yanına gittiğinde bacım, cicim, güzelim. Kadın da farklı değil. Bu arkadaşlığın birlikteliği değil aşağılıklığın teyidi.

Önyargılarımız üzerine sürdürülen arkadaşlık makyajındaki birliktelik, bizi sürekli yeni hedeflere düşman kılar. Arkadaş dediklerimizle başkalarına karşı taraf olmak, vur abalıya babında kendimizi güçlü hissetmek sakın aşağılık komplekslerimizin ifadesi olmasın. Sofrada Macarları aşağılayan fıkra anlatılırken ters gelse de gülüyor, sofraya ait olabilmek için benzer bir fıkra anlatıyorsam, arkadaş olma ihtiyacımı yalan üzerine kuruyorsam... Kendimle nasılsam Duru'nun önünde öyle olabilmeliyim. Küçük yalanlarımızdır düzeni, dinleri, devleti, totalitarizmi ayakta tutan.

▶ Sizin dediğinizden yola çıkarak, yakın arkadaşlıklar bizi kısıtlıyor mu sizce?

Kesinlikle, kesinlikle! Yalnız kalmamak için, dışlanmamak için, hayal kırıklığına uğratmamak için karşındaki kişiye uyum sağlıyorsun. Bunlar arkadaşlık mı? Bahar temizliğinde süpürmeli çoğunu.

▶ "Neden ben bu kişiyle arkadaşım?" sorusunu öne çıkardınız, peki sizin genelde buna cevabınız ne oluyor?

Bir yerde onunla beraber olmak istemediğimi anlıyorum. Birlikteliğimize, tekrarlanmış bir zaman kaybı diye bakıyorum. Aynı fıkraları, aynı ilgi alanları, aynı konuşmalar... takılmış plak gibi. Ama şöyle de bakıyor olabilirsiniz: "Ya bu adam kendisini yalnız hissedecek, kırılıp üzülecek, Gündüz niçin artık benimle konuşmuyor?" diye. O üzülmesin diye sürdürüyorsam, istemediğim bir rolü oynamaya devam ediyorsam, bu benim tercihim. Böyle oynar, ilişkiyi sürdürür yahut özgürlüğümü alırım o kişi ve kişilerden.

▶ Arkadaşınız olanlarda ne arıyorsunuz?

Bir şey aramıyorum. Kendiliğinden oluyor. Montaigne arkadaş-

lığın adını, "Karşılıklı çıkar," diye koymuş. Ben ondan kahve isterim, o da benden şeker. Korkmadan, çekinmeden, utanmadan paylaşıp verebilmek. Bu mu yani arkadaşlık? Bu tür çıkar ilişkileri, "Bir gün ona işim düşer," diye düşündüğümüz, daha çok sosyal devletin zayıf olduğu toplumlara özgü. "Pek hoşlanmıyorum, çok konuşuyor ama iyi doktor. Doktor arkadaşları da var," diyorum mesela. Ama böyle düşündüğümü kendime yakıştırmadığımdan da, "Ne de olsa kültürlü adam," deyip bahaneler uyduruyor, onu cebimde tutuyorum. Belki o da beni cebinde başka bir nedenle tutuyor. Sevilmek, aranmak arzusu gibi çok temel nedenler de olabilir.

Özellikle totaliter toplumlarda, korku toplumlarında arkadaşlık adına ürkütücü çıkar ilişkileri var, şüphelendiğimiz kişilere arkadaşmış gibi davranmamıza neden olan. Kolay mı, "Bu vatan hainidir," "Bu din düşmanıdır," "Bu başkanımıza hakaret ediyor," diyerek beni ihbar edebilir endişenize eşlik edenleri yakanızdan silkip atmak.

▶ Çıkar ilişkisi olmayan arkadaşlık var mı?

Sizinle olmaktan hoşlanıyorsam, zaman çabuk geçiyorsa, ayrıldığımızda memnun ayrılıyorsam, hele siz de aynı düşünüyorsanız, buna çıkar ilişkisi denilebilir mi? Çıkar, menfaat edinmekle, menfaat edinme potansiyeliyle olur.

▶ Peki arkadaşlığın zamanla bir ilişkisini olduğunu düşünüyor musunuz?

Farklı yerlerde yaşamaya başlıyoruz, ilgi alanlarımız, düşüncelerimiz değişiyor, hayatımıza yeni insanlar giriyor. Arkadaşlığımızın tanımını yeni konumumuza da uyumlu kılamazsak ilişkiyi zorluyor, bitirebiliyor. Yoksa dostluk adına inatçı bir bağnazlığın kurbanı olmak var.

▶ Peki arkadaşlık zamanla, çabayla inşa edilmiyor mu?

Çiftler birlikte büyüyor, birlikte değişiyor, birlikte yeni ortak diller, yaşama dilleri buluyor, beceremiyorlarsa ayrılıyor ya da çoğunluğun yaptığı gibi zoraki bir birlikteliğe kendilerini mahkûm ediyorlar. Arkadaşlık daha uzun sürebiliyor, ilişki tekrarında, bildik kalıplarda, yeni diller bulma zorunluluğu hissetmiyorsunuz. Bilakis ilişkiniz korunan, sorgulanmayan bir sabit oluyor. Evde eşinizle didişebiliyorsunuz. Kolay değil birlikte yaşamak. Halbuki arkadaşımla buluştuğum zaman, "Ah, beni olduğum gibi kabul ediyor," düşüncesi var. Arkadaşlık sığınak aynı zamanda. Annemiz ve babamızdan, okuldan, eşimizden, rekabet ve çekememezliğin esas olduğu işyerimizden kaçtığımız bir sığınak.

▶ Evet, burada galiba yine kendimiz olabildiğimiz, en rahat olabildiğimiz yere dönmüş oluyoruz.

Arkadaşlık en rahat olduğumuz yer ama kaçış yeri de aynı zamanda. Alıp başımızı gidemediğimizden hepimizin zaman zaman ihtiyacı olan kaçışımızın yol arkadaşlığı. Peşinde koştuğumuz o soyut mutluluk.

▶ Bu kaçış yeri ifadesi güzelmiş. Arkadaşlığa neden bu kadar ihtiyacımız varmış gibi hissettiğimizi de açıklıyor gibi geldi bana. O sığınak ve kendini güvende hissetme ihtiyacı...

Sosyal hayvan olma özelliğimizi de pekiştiriyor. Başkalarını çekiştirmekten, ondan bundan şikâyet etmekten, seyrettiğimiz filmlerden uzaklaşabildiğimizde, beraber olduğum arkadaşım beni zenginleştiriyor.

▶ Evet, hatta siz bunu, "Arkadaşlarımda aradığım bana ufuk açması," diye ifade ediyorsunuz. Ama şimdi benim kafam karıştı. Çünkü çok güzel şeyler söylediniz arkadaşlıkla ilgili.

Hepsi çelişkili mi geldi?

▶ Başta da "Arkadaşlık abartılıyor," denmişti. Ama şimdi konuştuklarımızdan sonra bende "arkadaşlık abartıldığı kadar varmış" hissi uyandı.

Sevindim, düşüncelerimin esiri olmamışım. Konuşalım biraz daha. İsveçli ile Pakistanlının arkadaş tanımları farklı olabilir mi? Biri cemiyet diğeri cemaat toplumundan. Sonuç? İkincisinde arkadaş enflasyonu. Türkiye'de farklı değil. Fast food hızında arkadaş oluyor, aynı hızla küsüyoruz. İşte, "Boş ver, boş ver arkadaş, başka bulursun" şarkısı. Küslük Batı dillerine tercümesi zor bir kelime.

Arkadaşlık, tek başına kalamama, yalnızlık korkuna bir sigorta olabilir mi?

Haddinden fazla arkadaşımız var. Boşanınca yalnız kalıyorsun, arkadaştan olunca dopdolu arkadaş havuzu seni bekliyor. Boşanmanın maddi, manevi maliyeti var. Arkadaşlıkta ne mal bölüşülüyor ne ortada çocuk kalıyor. Küsüp, kıskanıp bir çırpıda ilişkiyi bitirmek kolay. Bir de şu var, ya bu arkadaşlık kendini büyütmen, ilgi alanlarını genişletmen, kitap okuman, konferansa gitmen, bir filozofla tanışman, dil öğrenmen, müzeye gitmen için ayıracağın harcayacağın zamanı, hayatındaki yeni pencereleri engelliyorsa? Arkadaşlık, tek başına kalamama, yalnızlık korkuna sigorta olabilir mi? Bir vitamin gibi ruh haline güven veriyor belki. Bir yerlerde takılmak, geyik yapmak, onu bunu çekiştirmek, gülmek sana yetiyorsa neden olmasın? Dostluğa ihtiyacımız var. Son kertede sosyal hayvanız. Ama o ihtiyaç karşılıklı sırtımızı sıvazlamakla kalıyorsa, şempanzelerin birbirlerinin bitlerini temizlemesinden öteye gitmiyor demektir.

▶ Peki, siz bir de, "Arkadaşların iyiliğini düşünmek her zaman iyilik mi?" diye sorguluyorsunuz. Bu noktada şunu soracağım; birinin iyiliğini düşünmeye baştan hakkımız var mı?

Bu en çok intiharda söz konusu herhalde. Arkadaşının intihar edebileceğini seziyorsan ne yapacaksın? İntihar etmek hakkı mı, yolunu kesmeli misin? Ben keserim. Elimden geleni yaparım. Belki bencilliğimden. Öldükten sonra, bir şey yapmadım diye kötü hissetmemem için. Sonrası onun bileceği. Her intiharda nasıl fark etmedik diye suçlarız kendimizi. Başka bir konu geçimsiz çiftler. Yıllarla o olumsuz dinamik kurulmuş, ayrılamıyorlar, sevişemiyorlar, ikisi de birbirlerinin kötülüklerinden besleniyor. Maddi çıkarları da yok. "Boşanın, ayrılın," diyecek misin? Sonrasının sorumluluğunu almaya hazır mısın?

▶ Buna herhalde net olarak "evet" ya da "hayır" gibi bir cevap vermek zor. Biraz duruma göre değişebilen bir şey gibi.

Zor ve ahlaki kararlar. Ama, "Bırak şu karıyı/şu herifi! Görmüyor musun, özgürleşeceksin, boşan, kurtul," deyip, sonra ayrıldığında, arkadaşın belki de sudan çıkmış balık halindeyken onu bırakmak sorumsuzluk. Ya bu nedenle eşi intihara kalkışıyorsa? "Psikoloğa git," demen lazım belki. Veya "Şu kitabı oku, şunu düşün," "Yormuyor mu seni bu ilişki?" ya da "Ne yapabilirsin?" gibi sorularla çeşitli seçenekleri onun kararına sunabilirsin, kendince senin doğru bildiğine ikna etmek yerine. Bir uçta da ille iyilik yapacağım diye kendini tutamayan, saçını süpürge eden, dolaylı Münchhausen sendromundan mustarip olanlar da var ki, arkadaşlıktan değil yardım etme patolojilerinden seni kolluyorlar. Asıl onlar yardıma muhtaç.

▶ Peki, bütün bu başta konuştuğumuz arkadaşlık tanımına göre siz nasıl bir arkadaş olduğunuzu düşünüyorsunuz? Sizin bugüne kadarki arkadaşlıklarınız nasıl? Çok uzun süre size eşlik eden bir arkadaşınız oldu mu mesela?

Evet, en son bir kişi oldu, öldü.

▶ Mehmet Hikmet mi?

Evet. Çırılçıplak bir ilişkiydi.

▶ Ne manada?

Anlatması zor. Nâzım Hikmet'in, "Sen mutluluğun resmini yapabilir misin?" diye sorduğundaki yaşam coşkusu hali. Ama şunu söyleyebilirim. Mehmet'le birbirimize ne kadar yakın olsak da başkalarının özel hayatı hakkında bildiklerimizi konuşmamaya özen gösterdik. Bunlar günlüklere de yazılmaz. Kaba örnek vereyim, kimin kiminle seviştiğini bilsek de paylaşmazdık.

▶ Hımm, bu ilginç! Sır tutmak da aslında arkadaşlığın büyük bir parçası sanki.

Sırlar tutulmuyor genelde. Sır tutarken, "Kimseye söyleme," derken bile bile lades. Sır olabilecek şeyleri konuşmuyor, susuyor, konuyu değiştiriyorduk.

▶ Tabii. Ama söylememeyi tercih etmesi arkadaşlığı, o yakınlığı sağlayacak, güçlendirecek bir şey.

Evet, hakkında her şeye vâkıfım diyelim. Kimseye söylemeyeceğimi biliyor. Kanıtı başkalarıyla ilgili bir şey söylememiş olmam. Yoksa sırları kolay satabiliyoruz o an yakın gördüklerimize. Arkadaşlığa yakışmaz. Bir de ortak düşmanlar nedeniyle, köprüyü geçene kadar süren dostluk. Onu ideolojilerinin ilkesizliğinde olanlar çok yapar... Aklıma İkinci Dünya Savaşı'nda herkesi şaşırtan Hitler ve Stalin dostluk paktı. Sonrası malum. Lider peşinde arkadaşlık olmaz.

▶ Peki arkadaşlarımızla her şeyi konuşalım mı?

Hastalığımı onu üzecekse neden söyleyeyim? Doktora gidiyorsan, ilaç alıyorsan ne gerek var. Beni bir nebze rahatlatır o kadar. Kızacaktır belki, "Niçin söylemedin?" diye. Kızsın. Sonradan kızdığında zaten iyileşmiş ya da ölmüş olacaksın. Her şeyi söylemeli

mi? Duruma bağlı. Arkadaşlık boş torba mı içini dolduracağın? Birlikte yaşar, paylaşırken zaten her şeyi söylemiş oluyorsunuz.

▶ Peki bu sınırları nasıl çizebiliriz? Mesela genelde "hayır" demek en sevdiklerimize daha zor sanki. Sınırlar nasıl çizilir?

Sınır çizmek? Daha az insan görmek, daha az ilişkiye girmek. Büyük sofralardan uzak durmak.

▶ Neden?

Birkaç kişi olduğunda fevkalade. Konuşabiliyorsun, içten olabiliyorsun. Büyük sofralarda sade konuşma değil dinleme adabımızı da yitirdik. Birbirimize terbiyesizlik. Daldan dala konular. Çapraz konuşmalar. Sofrayı yoruyor.

▶ Bir de bugünkü ilişkilerde dinlemek yerine hep kendimizi anlatmaya çalışıyoruz gibi geliyor bana.

Kendi sesimizden sıkılabilmek meziyet değil mi? Ne söyleyeceğimi zaten biliyorum.

"Hemfikirim," "Geçelim senin diyeceklerini, ben konuşayım," demek. Oysa kendi sesimizden sıkılabilmek meziyet değil mi? Ne söyleyeceğimi zaten biliyorum.

▶ Gerçekten dinlemek zor. Mesela bazı sohbetlerde ben kendimi yakalıyorum. Anlatılan şeyle ilgili kendimden bir örnek aklıma geliyor hemen.

Hastalık konuşulurken çok oluyor değil mi? "Dişim ağrıdı," diyorsun. Karşındaki "Ah bilsen," diye kendi dişlerinden bahsederek senden sahne çalıyor.

Arkadaşlıktan konuşuyorduk. Erkek-kadın arkadaşlığı karmaşık bir şey. On yıl arkadaşsınız, cinsel çekim yok, birden öpüşüyorsunuz. Sadece kadın ve erkek değil tabii, bütün cinsel kimlikler için geçerli. Her ilişkide o olasılık var.

▶ Sizce kimlerle görüştüğümüz, sık görüştüğümüz bizi dönüştürüyor mu?

İkisi de. Zenginleşiyor, benzeştikçe de indirgeniyoruz. Hele toplu ilişkilerde. Ardından buyurun size kitle davranışları. Canetti'nin *Kitle ve İktidar* kitabı. Grubun keyfi, aitliği, esprisi, en çok da potansiyel dehşeti var. Diktatörlerin kitlelere seslenip, onları provoke edip, oradan beslenerek düşman yaratması nice vahşetin ifadesi.

Ama aklım arkadaşlıkta kaldı. Çocukken herkes arkadaş. Komşunun çocuğu için daha tanışmadan, "bak arkadaş," diyorlar. Adıyla tanıtsana. Yıldızın barışmıyor ya da o an oynamak istemiyorsan da, kulağından çekercesine, "Ama arkadaşlar böyle yapmaz." Arkadaşlığın ne olduğunu bilmeden yabancısı olduğun bir tanıma kilitliyorlar seni.

Ebeveynler ikazlarında zaman zaman haklı çıksa da, nasıl zamanla modaya uymayarak kendimize kıyafet yakıştırıyorsak, arkadaşlık da, koşulların değil, benim seçtiğim kişiyle oluyor. Durucuğum, sorularınız sayesinde şunu düşündüm. Arkadaşlarım ne kadar birbirine benzemiyorsa, ne kadar farklı kültür, sınıf, mahalle, meslek vesaireden geliyorsa bir o kadar şanslıyım. Bana garip gelen yol arkadaşlığı. Bilmiyorum size oldu mu? Hele eski Türkiye'de uzun otobüs yolculuklarında... On saat otobüste gideceksiniz, yanınızda biri oturuyor, anlatmadığı kalmıyor. Özel hayatı, çocukları, karısı, kocası... Sen utanıyorsun, "Ya bu mahremin içeriden nasıl girdim?" diye.

▶ "Ben niye bunu dinliyorum?" diye soruyorum.

Beni bir daha görmeyecek, içini boşaltıyor, iç sansürünü kaldırıyor. Kimi rüyalarımızı yakınlarımızla paylaşamadığımız gibi.

Peki ben size sorayım, arkadaşımızla ilişkilerimizde ne zaman hayal kırıklığına uğruyoruz? Uğrayınca ne yapıyoruz? Yutkunuyor muyuz? Yüzleşiyor muyuz, "Sen beni hayal kırıklığına uğrattın," diye? Size oluyor mu, oldu mu?

▶ Hayal kırıklığı bence beklentiyle ilgili. Benim hayal kırıklıklarım oldu ama ne kadar haklıyım bilmiyorum. Çünkü benim problemim gibi görüyorum hayal kırıklığımı. Ve hayal kırıklığı yaşadığımda özellikle yakın arkadaşlarımla direkt yüzleşirim. Eğer birkaç kere söyleyip hâlâ ortak bir noktada buluşamıyorsak galiba benim için esas hayal kırıklığı orada başlıyor. Sizin için nasıl?

Mesela Mehmet beni hayal kırıklığına uğrattı. Zil zurna âşığım ama öyle bir yolculuğa çıkmak istemiyorum. Benimle kalıyordu o arada, Fransa'ya, evine dönecek, "Aman beni bırakma, ne yapacağım belli olmaz," demiştim. Belki canı kalmak istemedi, belki karışmak istemiyordu, çekti gitti. Hayal kırıklığına uğradım ama arkadaşlığımızı engelleyen, değiştiren bir şey olmadı. Haklıydı. Aşkını birisiyle konuşmak havanda su dövmek gibi. Üstelik biliyoruz bu çaresiz konuşmaların sonunda yine başa dönüldüğünü. Yolumuza koyulup birbirinizin zamanından ve duygularından çalmamaya özen göstermeli.

▶ Belki Mehmet örneğinde, "hayal kırıklığı" adını koymak yanlış. Çünkü arkadaşlık onu öğütüyor sanki.

Evet. Gidince intihar etmeyeceğimi biliyor. Aşkım sürecek ya da sürmeyecek. Ne desin, ne yapsın? Daha ne kadar yanımda kalsın?

▶ Peki o hayal kırıklığı geçti mi? Yoksa öyle kalıp...

Hem geçti hem geçmedi. Bazen beni bıraktın diye takılırdım.

▶ Ve o aslında biraz önce sorduğum sınıra da iyi bir örnek Mehmet'in yaptığı.

Arkadaşlarımla şöyle bir tartışma olmuştu. Bin Laden New York'ta İkiz Kuleler'de binlerce insanın ölümünden sorumlu. Linç edecekler, peşinden koşuyorlar. Adam kaçarken evine sığınmak istiyor. Korur musun korumaz mısın? Ben "Korurum," dedim. Adaletin önüne çıksın, savunsun kendisini. Yanımdakiler böyle yaparsan arkadaşlığımızı gözden geçiririz demişti.

▶ Hâlâ korurum diye düşünüyor musunuz peki?

Evet. Bu söylediklerimin arkadaşlıkla alakası yok. Üstelik afaki. Ne yapacağımızı ancak yaşadığımızda biliriz. Filozoflar "Tren Problemi" dedikleri ahlaki bir ikilem sunar. Raylara bağlı beş kişi trenin bu yol boyunca devam etmesiyle ölecek. Treni başka bir ray üzerine yönlendiren kolu çekersen orada bir kişi ölecek. Ne yaparsın? Karışmazsan beş kişi ölecek kolu çekersen bir. Anlamsız beyin jimnastiği. Cevap bağlam içinde, yaşandığında ortaya çıkıyor.

▶ Peki, kültürlere göre değişen arkadaşlıktan bahsetmiştik. Orada sizin Türkiye'de ya da farklı kültürler arasında fark ettiğiniz belirgin bir şey var mı?

Bir ayağım İngiltere'de. Aylardır Türkiye'de değildim. İngiltere'de birisi bana "günaydın" desin neredeyse teşekkür ediyordum. Döndüğümde kendimi arkadaşıma teşekkür ederken yakalayınca ilişkimize yabancılaştığımı hissettim. *Radikal* gazetesinde köşem vardı. Ertesi gün teşekkür etmek üzerine bir özür yazım çıktı. Kültüre göre arkadaşlar arası vücut dili de farklı. ABD'de maç sonrası takım arkadaşlarımla aynı duşlar altında yan yana çıplak yıkanıyorken Türkiye'de soyunurken arkanı önünü kapatıyorsun.

Türkiye'de vücut dillerimiz hem çok yakın hem de çok uzak. Tanımadığınla kazara cinselliği çağrıştıracak dokunuş elekt-

rik çarpması gibi. Otobüste, metroda vücutlar yapışıyor, sorun yok. İsveç'te arkadaşının koluna dokunuyor özür diliyor, saunada birlikte çıplaksın. Çelişkiler de oluyor, ortama bağlı olarak. Türkiye'de polis işkencede arkadaşımın hayalarına elektrik veriyor, arkadaşım çözülüyor, ne isterseniz itiraf edeyim, imzalayayım diyor. İşkencecisiyle yan odaya geçip oturuyorlar, adam itirafnameyi uzatırken dizi kazara arkadaşıma değince özür diliyor.

▶ Arkadaşlarınızla haberleşir misiniz?

Beklenmedik şeyler yapar, sürpriz olsun isterim. O gün perşembeyse durup dururken e-posta yazar perşembesini kutlarım. Uzaydan çekilmiş fotoğraf yollar ama âdet olsun istemediğimden kimseye yılbaşı, doğum günü tebriği göndermem. Oysa hesabını tutanlar var, formüle ve sayıya bindirilmiş arkadaşlıklar var. Hatta artık teknolojide uygulamalarla sen ölmüş olsan bile önümdeki bilmem kaç yıl için, istediğiniz kadar sayıda kişinin doğum gününü kutlamanızı mümkün kılıyor.

▶ Şimdi biraz sosyal medyadan da bahsedelim istiyorum. Çünkü artık arkadaşlıklar oradan da şekillendiriyor.

Türümüzün ilk yıllarında yüz yüze konuşuyorduk. Yazıyla birbirimizden kopup uzaklaştık, telefonla sesten ibaret şizofrenik bir ilişkiye girdik. Şimdi ekranda sesli görüntülerimizle ilk günlerimize dönüyoruz. Yakında her şey sesli olunca yazmayı da unutacağız. Sosyal medya bağımlılığımızı İngiltere'nin Çinlileri afyona alıştırmalarına benzetiyorum. Aradaki fark İngilizlerin bunu yapabilmek için Çin'e, hem de iki defa, Afyon Savaş'ı açmasıyken, bizim her sosyal medya kullandığımızda bilgilerimizi gönüllü kurbanlar olarak paylaşmamız. Yakın geçmişte güçlü insan bilgilere haiz olandı, bugünse bilgi/data karmaşasının enflasyonunda çöpü samandan ayırabilmeyi beceren başarılı.

▶ Bir de sosyal medya her an ulaşılabilir olmayı yarattı. Mesela

arkadaşlıkta bu beni çok yoruyor şahsi olarak. Siz tabii kullanmıyorsunuz bu araçları, değil mi?

Hayır. Ama e-postam var. Yanımda taşıdığım telefon aracılığıyla bana her an ulaşabilmesi kuşatılmışlık hissi yaratıyor. Sabit telefon günlerinde doğada, denizde, dağda ulaşılamazdınız. Şimdi tuvalette "alo" diyenler var. Düğmeye basıp reddetseniz alınganlıklara gebe.

Zihnimizdeki Düşman

▶ Arkadaşlığı konuştuk; peki ya düşmanlık duygusu?

Düşmanım yok. Kişiler gelip geçici. Sorun, ahlak ilkelerimizi çiğneyen inanç ve ideolojilerini hırslarına alet edenler. Kabullenmemiz zor da olsa biri başkalarına şiddet çağrısında bulunmadıkça onu sineye çekmek toplumsal yaşamın kaçınılmaz gerekliliği.

Beni kaygılandıran hedef şaşırmamız.

Çoğu vicdan temizleyicisi, kısa ömürlü tartışma ve eylemlerle havanda su dövüyoruz. Maymun iştahlıyız. Kendi davulumuzu çalıyor, kitlelere ulaşacağımıza inançlarını pekiştiriyor, doğrularımızla şahlanıp diyaloğu engelliyoruz. İşin peşini kovalamadığımızdan, çabuk yıldığımızdan eylemlerimizin sonunu getiremiyor, günün adaletsizliğine göre konudan konuya atlıyor, karşı geldiğimizin çıkış noktasına duyarlı olacağımıza hemen taraflaşıyoruz.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurucusu Arafat'ın davetlisi olarak Beyrut'taydık. Göçmen kamplarında bir yuvaya gittiğimde çocuklardan bana kendi portrelerini çizmelerini istedim. Hepsinin elinde kalaşnikof. İsrailli bir çocuğun da resmini yapın dedim, şeytan çarpmışçasına bana baktıktan sonra resimlerine koyuldular. Ne ben ne tercümanım ne de hocaları, hiçbirimiz anlayamadık. Kâğıtların tepesinde çarpı işaretleri, çarpıların altıysa nokta, nokta, nokta. Kâğıdın dibine kadar nokta. Çarpılar her gün Beyrut semalarında korku salan İsrail uçakları nokta-

larsa attıkları bombalarmış. Çocuklar beş yaşında, hayatlarında İsrailli görmemiş, yaşıtını ölüm yağdıran uçaklar ve bombalarıyla tahayyül ediyor. Gazze'de siyonizmin soykırımından önce Filistin-İsrail çatışması için önerim vardı. Tel Aviv ve Gazze'nin işlek yerlerinde dev ekranlarda iki tarafın günlük yaşamı birbirlerine yansıtılacak. Alışveriş yapanlar, el ele tutuşanlar, trafikte kavga edenler, lokantalar... Ekranların altına hattı 24 saat açık telefonlar. Tel Avivli ve Gazzeli ahizeyi kaldırdığında birbirleriyle konuşacaklar. Tartış, küfret, tanış, havayı sor. Düşman bildiğinle yüz yüze gel. Tarafları yapay zorlamalarla buluşturmak yerine direkt diyalog kurulsun. Kime söyledimse ikna edemedim. Aydınlar, STK'lar masraflı, tepeden inmeci projeler peşindeydi.

Düşmanımız ancak düşünceler olabilir, onu da silahla alt edemezsin. Birleşmiş Milletler'in kuruluş bildirgesinde savaşlar insanın kafasından çıkar, insanın kafasında durdurulmalıdır der. Savaş kendiliğinden çıkmıyor, ben çıkarıyorum, düşünerek çıkarıyorum. Bir anda boğa gibi kırmızı gördüğüm için değil. Hazırlık yapıyorum, ona göre tarih yazıyor, yalanlarıma kanıyor, taktikler, silahlar geliştiriyorum. Bütün savaşlara karşıyım çünkü bütün savaşlar insana karşı.

▶ Peki ya size saldırsalar?

Haklı savaş mı? Türkler mesela her savaşta haklı. Hem Anadolu'yu istilaya geldiğinde Malazgirt'te haklı, hem de Çanakkale'de Anadolu'yu koruduğunda. Savaşları başlatırken gerekçe uydurmak kolay. Birinci Dünya Savaşı biteli yüz küsur yılı geçti hâlâ kitaplar yazılıyor acaba neden çıktı diye.

Kadınların mücadelesi. Kaç bin yıldır ötekileştirdiğimiz, aşağıladığımız, dövülmesine, öldürülmesine göz yumduğumuz kadının bugün adım adım değişen rolü, düşüncelerimizin değişmesiyle oldu. Şiddet kullanmadılar, ayaklanmadılar. Zamanla, sabırla, adım adım, kocalarının, ruhban sınıfının, devletin aymazlıklarına gözlerini açtılar. Bugün şeriat rejimleri kadınları istedikleri kadar taşlasınlar, kılıçla kol kafa kessinler, akıntıya

kürek çekiyorlar. Karşılarında ilkelerden gücünü aldığı için evrenselleşen bir özgürlük düşüncesi var. Bu devlet müsveddesi şeriat rejimleriyle işbirliği yapan ülkelerimiz bizim ayıplarımız. Sessiz kaldıkça senin, benim ayıbım.

▶ Dediğiniz inanılmaz önemli. Çünkü bazen kişilere çok takıldığımız için suçluyu kişi yapıyoruz ve sistemleri görmezden geliyoruz aslında. Peki sizin yakınınıza biri düşmanca bir kötülük yaptığında da o kişiye düşman değilmiş gibi bakabilir misiniz sizce?

Esas soru bu. İspanya'da Af Örgütü'nün ileri gelenlerinden arkadaşımın, "Biri oğlumu öldürse canını alırım," dediğini hatırlıyorum. Benim için de böyle bir durum olduğunda bilebilirim sorunuzun gerçek cevabını. Ama tersi de olamaz mı? Kan davasına rest çeken Romeo Juliet aşkı mesela. Duruma bağlı. Şanslıyım. Çocukluğumdan bu yana, şu bu düşmanımdır diye koşullanmaktan nasıl olduysa kurtuldum. Düşman kişi mefhumundan özgürleşmek için önce devlet, din, ırk, her neyse, o aitliğimizden soyunabilmeliyiz. Bu yeni kuşaklarda türümüzün tarihinde ilk defa oluyor, küresel bilinçle aitlik bagajlarından arınıyorlar. Devletlerse çete gibi. Düşmanını kâh asıyor kâh baş tacı ediyor.

Düşman kişi mefhumundan özgürleşmek için önce devlet, din, ırk, her neyse, o aitliğimizden soyunabilmeliyiz.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, Nazileri Nurnberg Mahkemeleri'nde yargıladı, ileri gelenlerini asarken İngiltere'yi bombalayan V-2 roketlerinin mucidi Von Braun'u uzay programlarının başına getirdi. Sovyetler de savaştan sonra can düşmanları Nazi bilim insanlarına kucak açmıştı. Hitler'in Silahlanma Bakanı Speer, kısa bir süre yattıktan sonra ABD'de aranan yazar oldu.

▶ Bugün nasıl?

Babil hükümdarı Hammurapi'nin "Dişe diş göze göz yasaları" bile bugün hafif kalıyor. Senden daha çok diş söker, gözünü çıkarırım diyorlar. Devletler yalan söyleyerek, halkını "Saldırmasaydım bana saldıracaklardı" diyerek başkanların hamasi nutukları eşliğinde savaş tamtamları çalıyor. Uygarlığımız bu ilkelliği çoktan geçti ama düzene meşruiyet veren ulusal aitliklerimizle düşmanlığı hâlâ yaşatıyoruz. Yoksa '68 kuşağının "Savaş çıkarsalar da kimse gitmese" şeklindeki slogan niteliğinde temennisi, gençlerin askerliğe, savaşlara sırtlarını çevirmesiyle giderek gerçekleşiyor.

▶ Ama tek başınıza tehdit altında kaldığınızda...

Savaş halindeki devletlerin korkusu, düşmandan çok kendi insanlarını savaşa kandıramaması.

Ne yapacağımızı, önceden bilemeyiz. Kendimizi her zaman kontrol edemeyeceğimizden, her şeye muktediriz. Adamın yüzüne tükürerek bir şey yaptın zanneder rahatlar, başka bir zaman bir an kendini kaybeder, bakarsın katil olmuşsun. Korkulacak olan, tarihte düşmana yaptıklarımız üzerine kurulu anmalarla, anılarla, şehitlerle, ilkokul günlerimizden başlayan şartlanmamız. Savaşta frene basmak yok. Varsa adı korkaklık. Kötü bir şeymiş gibi kavgadan kaçmak. Birinci Dünya Savaşı'nda Noel günü çatışmalara ara verilince siperlerinden çıkan Fransız ile Alman askerlerin buluşup, haşir neşir olup, sigara, kahve ikram etmelerinden ürken komutanlar bunu hemen yasaklamıştı. Savaş halindeki devletlerin korkusu, düşmandan çok kendi insanlarını savaşa kandıramaması. Tarih anlayışımız genellikle günün gün-

deminden öteye gidemediğinden yalanlarına kolay kandırıyor, savaşlarına alkış tutturuyorlar.

ABD'li başkanlar, Vietnam'a saldırabilmek için gemimize ateş açtılar, Irak için de kitle imha silahları var diyerek Birleşmiş Milletler'e, meclislerine yalan söylemediler mi? Milyonları katlettiler. Bu günlerde Siyonistlerin Gazze katliamını protesto eden İsrailli gençlerin "Utanmıyor musun" diyebilmeleriyse kayda değer.

Tarih anlayışımız genellikle günün gündeminden öteye gidemediğinden yalanlarına kolay kandırıyor, savaşlarına alkış tutturuyorlar.

▶ O intikam hissini başka neye çevirebiliriz? Bize ya da sevdiklerimize kötü bir şey yapıldığında bu duyguyu nasıl dönüştürürüz?

Düşman bellediğinle konuşmayı deneyebilmek. Konuşacak mı? Konuşabilecek misin? Kedinin gözlerinin içine baktığın gibi bakabilecek misin? Borges'in empatiyi de aşan yaklaşımı affetmek. Öfke beni yiyip bitiren zararlı bir duygu. Uykunu kaçırır, gözünü karartır, kanser yapar. "Hitler'i affetmekle öfkemdem kurtuluyorum. Yakınlarıma da yayabileceğim öfkeden onları arındırıyorum. Egoma iyi geliyor. Affetmekle güçleniyor onu sivrisinek kadar önemsizleştiriyorum. Hitler, affedip affetmediğimin farkında değil. Ama o öfkeyi, o hıncı, o ilkel duyguyu atmamla kâbusum kalkıyor, esas yapabileceklerimin kararlılığıyla yola koyuluyorum. Sıra başka diktatörlerde. Hayalinizde deneyin. Gözlerinin içine bakıp, "Seni affediyorum," deyin. Ekranda onu gördüğünde küfretmek ne kazandırıyordu ki? Affediyorum dediğinde ezikliğimi silerken onu küçültüyor, zavallılaştırıyorsun. Affediyorum çünkü onu bu noktaya bizim nasıl getirdiğimizi, başta sessizliğimizi, hat-

ta yakınlarımızın bir yere kadar onaylayıp evet dediğini biliyorum. Kendiliğinden çıkmıyor, aramıza paraşütle inmiyor bu insanlar. İnsan kötü olduğundan kötü olmuyor. Ben onları ağızlarında kuş da tutsalar öfkemle daha da kötüleştirdikçe onlar da çocuk inadında kötüleşiyor, kötülük zırhlarına daha sıkı sarılıyorlar. Liderin pisliklerini, yalanlarını, hırsızlığını gösterdiğinde taraftarı ona daha çok sarılıyor. Son örneği hakkında açılan davalara, hükümeti devirme teşebbüslerine, çocuk yaşta kızların tacizine rağmen ABD'de Trump'ın başkan olması. Değişim için taraftarlarıyla diyalog kurmak lazım. İtham ederek, üstten bakarak, ders vermeye, bilinçlendirmeye kalkarak değil, eşitler olarak. Son kertede esas olansa düşünceden de kat kat güçlü olan sevgi. Üstelik biliyoruz ki düşmanlık bilgiyle değil duygularla belirleniyor.

Lakin o kerteye gelip, sevebilmek için çok fırın ekmek yemek lazım. Hâlâ "rüya görme, gerçekçi ol" saplantısındayız. "Affetmek ne haddime, ancak Tanrı affeder" sözü bizi düşmanımızdan farklı kılmaz. Biri bana "gerçekçi ol" diyorsa farkında olmadan gerçeği düzenin masalıyla karıştırıyordur. Tersi de oluyor. Fransız İhtilali'nin romantisizminde hâlâ düşlerini devrimde görenlerimiz de var.

▶ Bir çok şeyi devrimlere borçlu değil miyiz?

Uygarlığımız matahmış gibi bizden öncekilerin omuzlarından yükselerek bugünlere geldik lafına katılmıyorum. Hele kişilere odaklanmakla hedef şaşırıyoruz Ne yapıyorsak yapalım, yaptığımız şey insanı, canlıları, yaşamı sevdiğimizden kaynaklanmıyorsa, şiddeti kaçınılmaz kılıyorsa, yeni bir dünya adına öfke ve intikam saçmak yerine keyfimize bakalım, öfkeyi yayarak zararlı olmaktan kurtuluruz. Öfkeyle bertaraf ettiğimiz düzen başka bir öfke düzenini getirir. Yolda boş yere kahraman yaratmış, kurban vermiş oluruz.

▶ Çok erdemli ve ermiş bir bakış açısı gibi geldi. Bunu yapabilirsek çok rahatlarız, birçok konuda.

Konuştuklarımız erişilmez gibi görünen erdemin sesi değil, hepimizin özlem ve duygularına ortak barışın çağrısı. Büyük masallarımızdan biri savaşın, saldırganlığın türümüzde kaçınılmaz olduğu. Ne kalıtımsal ne de kültürel olarak doğru. Bunu özümsemedikçe savaşlara mahkumuz düşüncesinden arınamayız. Şempanzelerden ve bonobolardan eşit derecede genlerimizi almışız. Benzeşmemiz %98.8. Şempanzelerde durup dururken saldırganlık var. Özellikle alfa erkeklerin dişiler üzerine kurduğu rekabet durup dururken de saldırganlığı tetikleyebiliyor. Aynı saldırganlık potansiyeli bizde de var. Şempanzelerle eşit derece genlerimi aldığım, varlıklarını yeni keşfettiğimiz bonobolarda saldırganlık sıfır. Şempanzelerde saldırganlığı tetikleyecek ortamlarda bonobolar kavga yerine cinsel ilişkiye giriyor, gerginliği azaltmak, dost edinmek için sevişiyorlar. Tansiyon düşüyor, huzur kuruluyor.

▶ "Aşk yap, savaşma" '68 sloganı değil miydi?

Kalıtımsal olarak türümüz sevişmeye de meyilli. Hangisi olacağında kültür devreye giriyor. Tarihimize baktığımızda savaştan geçilmiyor. Oysa barış dönemlerinin savaş anlarından kat kat uzun olduğu gibi, günümüzü abartmaktan uzaklaşıp baktığımızda savaşların azaldığını görüyoruz. Tarihi yazan erkekler olduğundan barışla pek ilgilenmemişler. Üstelik savaş heyecanlı, barış sıkıcı. Kaç kişi barış filmine gitmek ister ki. Adı sanı bile yok. Steven Pinker, *The Better Angels of our Nature* kitabında tarihimiz boyunca savaşların azaldığını somut rakamlarla kanıtlar. Ötesi, türümüzün tarihinin en iyi döneminde yaşıyor olmamıza karşın günümüzü kötüleme özelliğimiz.

▶ Ezberimiz şikâyet.

Dinlerin sorgulanmaz kıldıklarıyla ve Aydınlanma'nın günlük yaşamımıza yansımasından sonra ivme kazanan uygarlığımız

insanın önünü açtı. Tarihimiz boyunca yaşam süremiz 30 yılı geçmezken özellikle çocuk ölümlerinin azalması ve tıptaki buluşlarla bugün gelişmiş ülkelerde ortalama insan ömrü 80 yıl, dünya genelinde ise 71 yıl. Avrupa'da okuma yazma oranı iki yüzyıl önce %15'ken bugün dünyada %80. Yaşlıların ölümüyle de yakında herkes okur yazar olacak, kız erkek eşitsizliği kalmayacak. Korkudan şehir kapılarının denetlendiği, asker kaçaklarıyla çetelerin kol gezdiği Ortaçağ Avrupası'ndan cinayetle sonuçlanan cürümler bugüne göre devede kulak kalır.

Savaşlarda ölü sayısı geçmiş yüzyıllara göre hızla düştü. Ya günlük hayatımız? Evlerimizde yaşamımızı idame ettirmek bütün günümüzü alırken; şimdi eğlenceye, keyfe ayırdığımız zaman çoğalmakta, çalışma sürelerimiz azalmakta. Çocukluğumda örneğin tek tatil günü pazarken, cumartesi yarım gün çalışılır ya da okula gidilirdi. Uzatmayayım yaşam iyiye gidiyor. Ama topa da basayım. Yaşam şartlar itibariyle iyiye giderken; kaygı, depresyon, alkolizm ve uyuşturucu müptelalığının denetlenemez hala geldiği günümüzde mutlu muyuz? İklim kriziyle, yapay zekânın gelişimiyle, oyunun sonuna geldik mi? Bu soruların cevabı, sana, bana, bize bağlı.

▶ Bu durum, "İnsan iyi midir, kötü mü?" sorusunu yıkmakla başlıyor galiba.

Evet. Anlamsız bir soru. Diyelim ki geçmişimizi kazdık, dinleri, filozofları, edebiyatı... Taranacak her şeyi taradık ve insan kötüdür kanaatine vardık. Ee, şimdi ne yapacağız? Nefes alışımızı dinleyen, rüyalarımızı denetleyen bir polis devleti mi kurmalı kötülük yapmayalım diye? Başka canlıları, kendimizi, gezegenimizi bizden korumak için, insan kötüdür inancımızla seferber olup türümüzü mü imha edelim? Çocuk yapmayı mı sonlandıralım türümüz tedricen bitsin diye. Ya da Voltaire'in Candid'i gibi Leibniz'in felsefesi doğrultusunda "olabilecek en iyi dünyada yaşıyoruz" deyip, İstanbul'da Kuledibi bostanlarında inzivaya çekilip domates mi yetiştirelim?

Rousseau insan iyidir, Hobbes kötüdür diyor. Mesele o güzel günleri görebilmek için abes sorulara cevap aramamak. Yazdıklarıyla bizi oraya buraya savuran Sartre gibi her şeyin saçmalığına, Konfüçyüs gibi herkes görevini yapmakla yükümlü olduğuna inanmaya, Lao Tse'nin yin yang çelişkilerine, Seneca'nın arzularımıza ket vurulması gerektiğine... Yazsınlar bakalım, bizler de bilgelerimizin tozunu alıp okuyalım. Mesele, "Ben ne yapabilirim?" diye sormak. Adaletsizlik üzerine kurulu düzenimiz, yasal bekçilerini katil yaparak ayakta duruyor. Geriye ne kaldıysa onların hizmetinde.

Mesela psikoloji. Askeri psikoloji diye bir dal var. Adı yeter. Askerin en küçük birimi on kişilik manga. Mesele hepsinin düşmanı vurma gücünü en yüksek düzeyde tutmak. Manga araziye çıkmış, ellerinde silahları, parmakları tetikte, düşman peşinde. Tehlikeli iş. Mangada ilk kurşunu yiyecek öndekiyle arkadaki olduğundan en çok korkan da onlar. Hışırtı duyup kazara ateş eden, düşmana birliğinin yerini belli edecek. Psikologların buluşu, öndeki ile arkadakine daha az kurşun vermek. Cephanesini hesaplı kullansın, boşa harcamasın, gerçek çatışmaya saklasın diye. Düzen askeri psikolojiyi gerekli görmüş. Barış psikolojisi diye; bireyde ve toplumda barışın dinamiklerini inceleyen bir dal yok. Barış kelimesi düzenin nutuklarına süs. Tarih de pek farklı değil. Bakın Harvard, Oxford kütüphanelerinde tarih kitaplarına. Her yerde savaş. Psikolojisi, sosyolojisi, ekonomisi... İspanya'da Endülüs uygarlığında yüzlerce yıl sürmüş barışçıl bir dönem var. İslam'ın, Yahudilerin altın çağı. Rönesans'ı beslemiş. İncelememişler barışın dinamikleri nedir diye. Sormuyorlar "Bunlar niçin, nasıl 400 yıl savaşmadan altın çağı yaratabildiler?" Böyle meseleleri yok.

▶ Sparta'nın herkesi savaşçı yapan kültürü tarihte kalmadı mı? Kime sorsanız barışa inanıyor.

Barışa inanıp savaşı seyrediyorlar. Barış sıkıcıyken iki kişinin kavgası bile pornografi cezbediciliğinde. Durdurmayacaksan

çek git, seyretme. Dövüş üzerine kurulu seyir kültürümüz var. Olimpiyatlar'da barış reklamı yapıyor, boksçuları, güreşçileri dövüştürüp boyunlarına madalya takıyor, şiddete rol modelleri yaratıyoruz. Bizler de bu çılgın patolojik düzene uyum sağlamakla meşgulüz. Patolojik bir düzen diyorum çünkü normal insan bu değil.

▶ İddialarımızla, inançlarımız ve yaşadıklarımız arasında da çoğu zaman belirgin bir çelişki yok mu? Asıl yumurta kapıya dayanınca belli olmuyor mu düşünce ve davranışın birliği. Mesela sizin yine bahsettiğiniz bir anket vardı. Hitler'in yapacaklarını bilseydim, onu bebekken öldürürdüm diyenlerin oranı %70. Gerçekten önüne bir bebek koyduğunda onu öldürebilecek olan kaç kişi var aramızda?

Zor. Geçen yüzyılın başında, ulus devlet idealinde, Ermeniler Osmanlı'dan kopup bağımsız devlet kurmak istiyor, çatışmalar çıkıyor, derken soykırım. Ermeni, bebeğimi kurtar diye Türkün kapısında. Alıyor, adını değiştiriyor, Müslüman yapıyorsun. O anket kimlerle yapıldıysa onlara bu hikâyeyi anlatmalı.

Ölüm ve Hayaletler

Bu sabah bir anlamda ölümle uyandım ben. Siz de herhalde öylesiniz. Çünkü ölümü konuşacağız. Bir söz vardı, neydi o?

▶ "Ölümden kaçış yok."

Oysa çoğumuz hayatımızı ölümden kaçmak üzerine kuruyoruz. Ölümü konuşmamak, ölümü düşünmemek üzerine. Doğumu doğal karşılarken ölümde bocalıyoruz. Kendimizi nasıl hazır edebiliriz, onu düşünmüyoruz. Yaşam felsefemiz diye bir şey varsa, ki bence olmalı, o zaman sohbetimize hoş geldin ölüm. Yaşamımız ölümlü olduğumuzu unutmak üzerine kurulu. İşe çocuklardan gizlemekle başlıyoruz. Yoksa her gün öleceğimize biraz daha yaklaştık diye düşünsek kafayı yeriz. Felsefe üniversite hocalarının mantık oyunu değil, olmamalı, felsefe, hepimizin kendisine yakıştırdığı, yaşatırken değiştirdiği, olgunlaştığı bir yaşam biçimi.

Yolumuzu kaybettik. Gün dünya kabuk değiştirirken masallarımızdan arınarak, insanın temel konumunu kendimizden de hesap sorarcasına sorgulamanın günü. Başka dünyalar mümkünken masallarımızla direniyoruz.

▶ Bunu okuyan kişiler yaşamı, yaşam felsefesini konuşacağımız bir kitapta ölüm nereden çıktı, diye soruyor olabilir. Ama siz tam olarak diyorsunuz ki, "Yaşam ve ölüm birbirinin zıttı değil, ölüm, yaşamın parçası. İlle zıtlık arıyorsak doğum ve ölüm diyebiliriz. O

daha yakın." Birçoğumuz için kabullenmesi de konuşması da zor bir konu...

Zor konu çünkü benciliz Duru. Ruhlara inananlar bile, "Doğmadan önce neredeydik?" diye merak etmiyor. Eski Mısır'da doğduğunda ruhun burnundan giriyor. Neredeydi önceden? Dinler, filozoflar da topa girmemiş, geleceğimize ölüm korkusuyla iktidar kurmuşlar. Bizler de korkumuzu sigortalarcasına ölünce ne olacağını dinlerimizin tekeline vermişiz. "Ölürsem," diyoruz, ölmeyecekmişiz gibi. Anketlerde soruyorlar, "Nasıl ölmek istersin?" diye. "Uykumda," diyen çok. Bencilliğin daniskası. Arkanda bıraktığın sabah gelecek, ölünü görecek. Sevgilin yanında yatan ölünle uyanacak. O ani ölüme de yakınlarını hazırlamak yükümlülüğün. Ölümü yok sayıyor, konuşmanın sırası değil diyorsun. Öldükten sonra ardında bıraktıkların ayıklasın p rincin taşını.

▶ Ölecek olanın dahi sorumlulukları olduğundan mı söz ediyorsunuz?

Evet, sonuna kadar yaşamak ama ölümü de kapının dışında bırakmamak. Bunu en iyi "*hospice*" denilen ölüm evleri yapıyor. Burada ölümü, korkunu konuşuyor, nasıl oluyor diye soruyorsun, onlar da anlatıyor, seni ölümle tanıştırıyorlar. Hastanenin tam tersi, orada ölüm döşeğindesin, "Ölmek istiyorum," diyorsun, "Bugün daha iyi görünüyorsun, şu ilacı da al iyi gelir," diyorlar. Huzurevleri başka bir âlem. O da büyük bir yalanın oynandığı, uygarlığımızın bize yakıştırdığı bir tür ölüm sanayii. Hiç olmazsa Hollanda, İsviçre gibi kimi Avrupa ülkelerinde ölümcül hastaların fişin çekilmesine karar verme hakkı var. Yoksa devlet, sağlığı yerinde insanın canını alabiliyor, yetti gayri diyenin ise ölme arzusuna yasaklar koyuluyor.

Evden başlayarak ölüm her yerde, her yaşta konuşulabilmeli. Günlük yaşamdan koparılmamalı. O kaçınılmaz günlerden

önce ölüm karşısında ne hissettiğini anlatabilmelisin. Yoksa kriz anında, yumurta kapıya dayanınca söylemeye mecbur kalıyorsun. Telaşlı olduğun için de çuvallıyorsun. "Bunu çocuğuma nasıl anlatacağım," diye. Sizce de öyle değil mi?

▶ Ben galiba babasına, "Bunu şimdi konuşmayalım," diyen kişiyim. Özellikle annemle ilgili olarak bu gerçeği kabullenemiyorum, düşünmek bile istemiyorum. Ve annemin buna dair herhangi bir esprisinden dahi hiç hoşlanmıyorum.

Çocukların en büyük korkusu anne ve babanın ölümü. İlk adımlarımızı atarken elimizden tuttukları gibi onlardan ölmeyi de öğreniyoruz. En zor işi yapıyor, kendi ölümlerine giderken bile günün deyimiyle bize "rol modeli" oluyorlar. Annem ölmeden üç-dört ay önceydi. Sabah uyandı, "Anneciğim rüya gördün mü?" diye sorduğumda "Evet. Ölümü gördüm, demek ölebiliyormuşum" demişti. Hazırlıyordu kendisini ve beni. Huzur içindeydi ölümünü gördüğü için. Gençken ölüm acemisiyiz. Yirmi yaşındaydım; babam hastanede, birkaç saat sonra ölecek. Yataktan doğruldu, "Kaldır beni oğlum," dedi. Hastalar yatağında yatmalı, kalkmamalı diye babamın arzusunu yerine getirmedim. İçimde kaldı. Hasta oldukları için onlar üzerinde iktidar kurmamalıyız.

▶ Bir çocukla ölümü konuşmak...

Ölümü gizleyerek çocuğa korku aşılıyoruz. Bir şey olmuyor tiyatrosunda ister istemez çuvallıyor, yalanlarımızla karşılıklı güveni sabote ediyoruz. "Doğum kadar ölüm de normaldir," gerçeği ve üzüntülerimiz de gizlemeden paylaşıldığında süreç tüm doğallığıyla yaşanabiliyor. Hurafelerle de ölümü yabancılaştırıyoruz. Konu açıldığında tepki, "Nazar değer böyle konuşma," bizi ölüme hazırlıksız kılıyor. Oğlunun, kızının yarın da ölebileceği aklına gelince, bu düşünceyi zihninden hemen kovmazsan, zaten ister istemez kendini hazırlamış oluyorsun.

▶ Yakınlarımızı kaybettikten sonraki yas sürecini sormak istiyorum. Sizin için anneniz, babanız ya da belki Mehmet'in kaybı. Nasıl süreçlerdi? Yas atlatılabilen bir şey mi? Öyleyse nasıl atlatılıyor?

Atlatılan değil içselleştirilerek sağlıklı yaşanabilecek öğretici, olgunlaştırıcı bir tecübe. Psikologların gözlemlediği bir süreç var. İlk tepki kabul etmemek, inkâr etmek...

▶ Beş aşama galiba...

İnkâr, öfke, pazarlık, yani zaten çok çekiyordu diye kaybı anlaşılır kılmak, depresyon ve kabullenmek. Rüyalarımız iyi gelebiliyor. Annem ve babam, ilk rüyama geldiklerinde, "Aa, ne güzel yaşıyor! Ölmemiş!" huzurunu yaşadıktan sonra uyandığımda ikinci defa ölmüş gibi oluyorlardı ve yine o acıyı yaşıyordum. Zamanla, tekrar rüyama geldiklerinde yine seviniyor, ama bu sefer uyandığımda da mutlu oluyordum. "O Patagonya'da, ben Alaska'da olabilirim. İşte şimdi tesadüfen görüştük, ne güzel! İyi ki geldi," diyorum. O anlamda ölmüyorlar. Rüyalarımız gerçek gibi yaşandıklarından birer mucize. Çocuklar da belki ölümle ilk hayvanlar aracılığıyla tanışıyor. Hele ki kırsal kesimde. Orada ölüm doğal, yaşamın yakın bir parçası. Zamanla ölülerin çoğalınca "O da mı?" diyor, hatta kimi arkadaşlarının yaşayıp yaşamadığını bile unutuyorsun.

▶ Benim için de ölümle ilk tanışma hayvanlar yoluyla olmuştu.

İşte ölüm yalanı da orada başlıyor. "Senin kuşun cennette şimdi." Öyle okkalı bir yalan ki... Üstelik Hıristiyanlar ile Müslümanlar kitaplarında cennetlerin mimarı olmalarına rağmen buraya çocuğunun kedisini bile kabul etmiyorlar. Çocuk kendini iyi hissetsin diye cennet yalanı zamanla geri tepiyor haliyle. Anneye babaya güven sarsılıyor. Bu belki de iyi. Bağımsızlığa adım atılmış oluyor. Ölümü yalan üzerine kurmak çocuklara haksızlık.

Yüzyıllarca simyacılar gençlik iksirini bulmakla uğraştı. Daha çok yaşamak, bir gün daha yaşamak! Hırs o kadar somut ki. Bu arada ilginçtir: İstatistiksel olarak kişinin doğum gününde ölme olasılığı daha yüksek. Size tavsiyem yaşlıların doğum gününü kutlamayın.

▶ Nasıl yani?

Doğum günleri zorluyor. Diyelim 86'ya birkaç ay kalmış, onu da devireyim, diyorsun "Bir yıl daha yaşadım," diyebilmek için. Bir tür zihinsel adrenalin pompalaması. 86 geliyor, kendini bırakıyor, ölüyorsun. Ya da kutlarken coşuyor, kafayı buluyor, vücudu zorluyor, gidiyorsun.

▶ Bahsettiğiniz yaşam hırsının yanında, yaşam sevgisinin getirdiği daha naif bir ölüm korkusu da olamaz mı? Hani, "Daha yaşamak istediğim çok şey var," hissi.

O da bencillik değil mi? "Ölmek istemiyorum, yarın ne olacağını merak ediyorum." Dünyada merak edecek başka şey kalmadı mı senin yarınından başka? Yaşama, sonunu görmenin mümkün olmadığı, bitmeyen bir senfoni diye de bakabilirsin, uzatmalara oynuyor olmanın ağırlığıyla da cebelleşebilirsin. Sana kalmış. Zamanını bozuk para gibi harcamıyorsan... Yoksa o yarın merakından, ölüme çare bulunur hırsından servet harcayıp kendilerini dondu-ranlar var. Ailen geri gelmeni isteyecek mi bakalım. Evini, paranı geri mi isteyeceksin? Miras hukukuna ne olacak? Geleceğin insanı neden senin hilkat garibesi yükünü kaldırsın? Hiç düşündün mü, ola ki seni yargılarlar yarına devrettiğin dünyadan sorumlusun diye. Felaketin içindeyiz. Gezegenimizin son 125.000 yılının en sıcak günlerini yaşadık bu sene. Türümüzü, biyo-çeşitliliği koruyacağımıza aynadaki suretimizi kalıcı sanıyoruz.

▶ Yani hayatta yaptığımız çoğu şey ya da bazı şeyler ölümsüzlükle ilgili. Burada bir iz bırakma çabamız var.

"İnsan ölümsüzlük için yaşar." diyen Lifton'u, "Hepimiz her yaptığımızla, yapmadığımızla, söylediğimiz ve söylemediğimizle tarih yazıyoruz," dediğini konuşmuştuk. Bu sorumluk herkes tarafından üstlenebilse bambaşka bir dünya olurdu. Tarihi biz yazıyoruz, lider dediklerimiz değil. İşte bu düşünceden yola çıkarak katil olabilirdim. Yirmi yaşımdayım. Babamı yeni gömmüşüz, annemle Kuş Adası'nda akrabalarımızın otelinde kalırken mekân birden güvenlik nedeniyle konuklardan boşaltıldı. Zamanın Dışişleri Bakanı, babamı da tanıyan İhsan Sabri Bey'le İran Şah'ı birkaç gün otelde kalacaklar. Canları sıkıldığında bizden başka konuşacakları yok, karşılıklı kahve, sigara içiyoruz. Geceleriyse Şah'ı öldürürsem dünya tarihini değiştirebilir miyim düşüncesiyle beni uyku tutmuyor. O yıllarda Amerikan emperyalizmin uşağı diye bakılan, gizli polisi Savak'ın işkenceleriyle bilinen, üniversite gençliğinin bir numaralı düşmanı İran Şah'ı önümde! Birkaç gece bu düşünceyle geçti. Korktum mu, tarihi tek başıma değiştiremem mi dedim, hatırlamıyorum.

Hepimiz sorumluyuz günümüz ve de gelecekten, lakin düzene karşı sabrımızın taşması provokasyonlara alet edilmemizi kolaylaştırıyor. Hepimiz her an her şeye muktediriz, mesele o tetikleyici ortamda ona kadar sayıp kendimizi frenleyebilmek, gücümüzü fevri çıkışlarla bozuk para gibi harcamamak.

Ölümlü olduğumuzu unutmanın koyvermişliğiyle monoton, standartlaştırılmış bir yaşamı, dostlar alışverişte görsün şikâyetleriyle, fincancı katırını ürkütmeden sürdürüyoruz.

Hep yaşayacakmışız gibi yaşayarak miskinleşiyor, yaşama aktif biçimde katılmayı, eyleme geçmeyi, cesur olmayı beceremiyoruz.

Diğer yandan hep yaşayacakmışız gibi yaşayarak miskinleşiyor, yaşama aktif biçimde katılmayı, eyleme geçmeyi, cesur olmayı beceremiyoruz. Ölümlü olduğumuzu unutmanın koyvermişliğiyle monoton, standartlaştırılmış bir yaşamı, dostlar alışverişte görsün şikâyetleriyle, fincancı katırını ürkütmeden sürdürüyoruz.

▶ Şimdi de teknoloji aracılığıyla ölümsüz olmaya çalışıyoruz.

Sokrates de sizin gibi düşünüyor Duru, ölmek üzereyken sonrasını sorduklarında, "Mesele iz bırakmak," diyor. Oysa gün gelecek, dünyada seni tanıyan kimse kalmayacak. Percy Shelley, Ozymandias şiirinde çölde kaidesi bulunmuş bir heykeli anlatır. Üstünde şöyle yazar:

Ben Krallar Kralı Ozmandias. / Ey güçlü olan, şu yaptığım işlere bak ve titre. / O tarihi anıtın, uçsuz bucaksız çevresinde / Arasan sadece koca bir gövde ve kalıntılar / Başkaca uzanıp giden yalnızlık ve kumlar.

▶ Peki sizin bu yaşamı kucaklayışınızın, ölümü yaşamın parçası olarak görmenizle ve bu kabullenişinizle bir ilgisi var mı?

Ancak o an geldiğinde göreceğiz ölümü nasıl yaşayacağımızı. Ola ki keyifli bile geçebilir. Yaşamadığımız, bilmediğimiz, tekrarlanmayacak bir macera. "Ölüm böyle yaşanabiliyormuş," diye belki not alacaksın, şiir yazacaksın. Aklıma takmıyorum ölümü ama hazırım derken kendimi aldatıyor olabilirim. Bakalım öyle mi? Belki ayaklarım geri geri gidecek, korkacağım, bağırıp çağıracağım. Doktorlara isyan edeceğim, "Yanlış ilaç verdiniz," diye. Son sözlerimle kötü hissettireceğim yakınlarımı. Belki tarihe geçer bencilliğimde provasını yaptığım son sözlerimi unutacağım. Kim bilir?

▶ Peki yakınlarınızı kaybettiğinizde o süreci nasıl atlattınız? Mesela Mehmet Hikmet'le ilgili bir anınız var; o çok etkileyici, belki anlatmak istersiniz.

Herkesin acısı kendisine göre. Benim kalan günlerimi yaşama şansım var. O yaşayamadı, ben yaşayabiliyorum. O zaman hakkını ver yaşadığının. Zamanını güzel kullan, sevgiyi paylaş. Yakınının ölmesi hayatının kıymetini vurguluyor. O yaşayamıyor bu gökyüzünü, bu denizi, bu güzel Foça'ya bakamıyor. Şanslıyım bakabildiğim için. Mehmetle nelere gülmedik ki? Çok yaşadık absürditenin acısının kahkahasını.

Hakkını ver yaşadığının. Zamanını güzel kullan, sevgiyi paylaş.

Ölüm gibi ölülerden de korktuğumuzu konuşmadık. Eski Çin'de imparatoru atlarıyla, uşaklarıyla, muhafızlarıyla, cariyeleriyle gömüyorlar. Yanına da bol altın ve mücevher. Mısır'da da öyle, değil mi? Niçin? Oralarda her şey yolunda gitsin ki geri gelmesin. Malına, mülküne, parasına, konmuşum çünkü. Hortlayıp yakamıza yapışmaları korkusu. Günümüzde anma âdetleri, şatafatlı mezarlar artık adını koyamadığımız bu korkunun ifadesi. Edebiyatımız da ölülerden korkumuzun örnekleriyle dolu.

▶ Kültürlere göre ölüme farklı bakışın yaşama şekillerimiz üzerinde etkisi var mı? Siz yaşadığınız yerlerde neler gözlemlediniz bu anlamda?

Türkiye'de sınıf farkı, adaletsizlik. Buradaki ölüm ilanlarını başka yerde görmedim. Adamın ölümü gazetede haber bile değil, ama parasına göre çarşaf çarşaf, kocaman harflerle bir, iki, üç sayfa ilan. "Benim ölüm, senin ölünden meşhur olsun." On şirketi varsa onu da ilan veriyor. Paralarını ölüleriyle yarıştırıyorlar.

Siyasetin ölüme karışması da yüzsüzlüğümüzün başka ifadesi... İşte, Atatürk'ün Anıtkabir'i. Asker 27 Mayıs'ta darbe yapıyor, polisinin öldürdüğü genci Atatürk'ün yakınına gömüyor.

Derken başka bir rejim iktidarda, ölüyü mezarından çıkarıp başka yere koyuyor. Komünizmde amaç neydi? Lidersiz, devletsiz, polissiz dünya. Stalin öldükten sonra Lenin'in mumyasının yanına koydular. Derken onun da ölüsünü duvarın dibine postaladılar. Buyurun size ideoloji.

▶ Hepsi tarih yazmak için. Yani tarihi nasıl yazacağımıza göre ölüleri kullanıyoruz o halde.

Devlet öldürerek güç gösterisinde bulunuyor, sonra da öldürdüklerinden korkuyor. ABD Bin Ladin'in ölüsünü denize attı. Türkiye'de asker Adnan Menderes'in mezarını gizledi, başka bir rejim kocaman anıtsal abide yaptı. Nâzım Hikmet Türkiye'de ölmeyince kemiklerini Moskova'da mezarından alıp buraya getirmek istediler. Okumamışlar mı putlaştırılmaya karşı şiirlerini? İş ölülere gelince dinler de problemli. "Tanrı alır, Tanrı verir," diyor, sonra da Tanrıymışsın gibi asıp öldürüyorsun. Suudi Arabistan şeriat rejiminde, geçenlerde yetmiş kişinin kılıçla kafasını kestiler.

▶ Bunu güç sahibi olunca mı yapıyoruz acaba? Yoksa bireyler olarak normal hayatımızda da bazen kendimizi öyle görüyor olabilir miyiz?

Pasifliğimiz de haddini bilmezlik aslında. Yoksa devlet ve din adına verilen ölüm cezalarına sessiz kalır mıydık? Başa güreşen Çin ve ABD. Al birini vur ötekine. İlkinde her yıl binlerce kişi kurşuna diziliyor, diğerinde birbirinden garip infaz yöntemleri var.

▶ Sizin mezarlarla ilişkiniz?

Gençliğimde yeni bir şehre gittiğimde ilk gittiğim yerlerden biri mezarlıklardı. O şehri bir nebze eski sakinlerinden tanımak oyunumdu belki. Annemle de bir tür mizansen yarattım. Büyüka-

da'daki mezar taşında şeffaf bir kutunun içine *Annem Belkıs* kitabını koydum. Gelip geçen, "Şurada yatan ölü kimdi?" diye merak edecek olursa kutudan kitabı çıkarıp bakabilir.

▶ Muhteşem!

Oradan da kısa bir öykü çıktı, kendimle de dalga geçerek hatırlanmak arzusunu hayali bir projeye çevirdim. Mezar taşında düğmeye basıyorsun, gözünü dayıyorsun, orada yatanın fotoğraflarını, çocukluk filmlerini, belgelerini, nasıl hatırlanmak istiyorsa öyle görüyorsun. Kafamda projeyi daha da uçurdum. Ölünün vârisleri sırtından para kazansın. Filmi seyretmek isteyenler taşın içine yerleştirilmiş bir yerde kredi kartı okutabiliyor. Biri projemin patentini alırsa köşeyi dönebilir...

▶ Ölüm korkusu başta olmak üzere korkularımız; özgürlüğümüz korkularımız sebebiyle elimizden mi alınıyor? Yani kendimize korkmak için izin verirsek, daha özgür olabilir miyiz?

"Korkmamız gereken tek şey korkudur," demişti ABD eski başkanı Roosevelt. Yaşamaktan korkanlar için başka bir ABD başkanı da bir yakınına atfen, "25 yaşında ölmüştü, 75'inde gömdüler," demişti. Kendimizi tekrarlayarak, yaşamı kucaklamayarak, yaşamla heyecanlanmayarak; kırık plak gibi kendimizi tekrarlamak... "Bugün hayatımda hiç yapmadığım bir şey yapsam," diye günümüze başlayamaz mıyız?

▶ Siz kendi ölümünüzü düşündünüz mü mesela?

Düşündüm. Özellikle arkamda kalacakların yükünü hafifletmek babında benden sonra kimseyi ilgilendirmeyecek ıvır zıvırı temizliyorum. Annemin babama hastanede refakat edereken yazdıklarını buldum geçen hafta. Hemşirelerin dertlerini dinlemiş, bir tür terapi yapmış, anneme fıkralar anlatmış, şarkılar, türküler söylemiş, şiir okumuş. Son dakikaya kadar beni rahatlattı diye yaz-

mış annem. Ben nasıl olurum bilemiyorum. Hazırlığım anne ve babamın ölümlerinden öğrendiklerim. Bir de Mehmet'ten. Esas, yakınlarımızın gidişimize hazır olması. "Ah sevgilim ölmesin, anam babam ölmesin," diye korkumuzla, bizi sevenin hayatını kahretmeye hakkımız var mı? Bencil bir korku bu.

▶ Ölüm kendimiz için bir noktada rahatlatıcı bir şey gibi geliyor bana. Çünkü önemsizliğimi hatırlatıyor öleceğimi düşünmek.

Geçici olduğumuzu sezebilmek büyük haslet. Yoksa Shelley'nin Ozymandias'ının müsveddesi oluruz. Diyelim sevdiğinizle film seyrediyorsunuz, hikâyede ikinize de zor gelen bir ölüm var. Aklından geçeni söylemiyorsun. Belki onun da aklından geçiyor, o da söylemiyor. Ortak sessizliğinizde yaşanan bir korku. Konuşabilmenin tam fırsatı. Kapınıza gelmiş, "Beni konuşun," diyor ölüm. Yemek yemek nasıl açlığını gidermiş oluyorsa, ölümü konuşabilmek de öyle. Tanış ölümünle, ama takılmadan. Nasıl kara kışa, yağmura, kötü havaya alıştırıyorsan kendini, öyle. Bugün de gelebilir, yarın da. O kadar doğal.

▶ Söylediklerinizi bana kendimde şunu fark ettirdi: Çoğu zaman kendimdeki bu ölüm korkusunu arkadaşlarıma da yansıtıyorum. Mesela çok yakın bir arkadaşım annesini kaybetti ve ne yapacağımı bilemedim. Onunla konuşmalı mıyım; bunu hiç bilemedim. O konuşmak istediğinde dinlemeye hazırdım ama bazen onu arayamıyordum bile, çünkü ne yapacağımı bilmiyordum. Kendimdeki korkuyu ona yansıtmaktan korkup ne yapacağıma karar veremiyordum doğrusu.

Ona duyarlılığınızla yaklaşabilecekken kendinize odaklanmış oluyorsunuz. Bir tür bencillik bu da. Dert edinecek bir şey değil. Hazır olduğunuzda söylersiniz nasıl hissettiğinizi.

Kuşa bakıyorum, "Ah ne güzel kuş," diyorum. Lafım kuşa bir şey katmıyor. Bense güzeli kafamda yaşatmak istiyor, kötüden, çirkinden, katilden, ölümden gözümü çeviriyorum. Ağaçlar,

ormanlar, türler yok olur, doğa katledilirken kuşu güzel diyerek yaşadığı ortamdan soyutlamam, savaş uçağının tasarımıyla heyecanlanmamdan farksız. Ortada yine bencillik ve ahlak sorunu var. Düzenin bende içselleştirdiği ahlaksızlık. Güzeli gör tabii ama ortamından soyutlayıp sahiplenmeden. Düzenin modeli, ahlakını, dinini, bayrağını sahiplenecek, ideallerine uyacak insan üzerine kurulu. Gezegenimizde yaşam üzerine değil. Topyekûn bir toplumsal ahlak değişimi lazım. Bunu konuşabilmek için önce bencilliğimizle yüzleşmeliyiz.

▶ Peki tersine çeviriyorum şimdi durumu: İntihar da bencillik midir?

Psikiyatri dergisinde bir fıkra okumuştum. Adam San Francisco Köprüsü'nden atlar, suda çırpınır, sahil güvenlik kurtarmaya gelir. Adam, "Defol, git başımdan, ölmek istiyorum," deyince polis tabancısını doğrultur, "Bin yoksa beynini dağıtırım." Hemen biner. İntihar öncesi çoğu kişi yakınlarına sezdirmek ister. Farkında olmaz, geçeriz. En duyarlılarımızdır intihar edenler. Ailesinde haksızlığın en mağdur olanıdır, sineye çeker. Üzülecek olanları düşünmez ya da onları aklınca cezalandırıyordur. Başkalarından intikam alırcasına bencil intiharlar çok. Her intiharda sorumluluğumuz olabilir. Sen duyarlılığını paylaştıktan sonra kafaya koyduysa onun bileceği iş tabii. Özellikle amansız hastalıklarda. Tarihte düşmana teslim olmaktansa ölmeyi seçmiş insanların toplu intiharlarları var. Ya da entelektüel intiharlar... Yaşamı anlamsız bulduğu için bunu kanıtlarcasına intihar ediyor. Fikir jimnastiğini zorlayarak zekice bir oyunla anlamsızlığı anlamlandırdığını sanıyor. Felsefe yaşamak için, ölüm için değil. Genellikle bencillik diye bakıyorum intihara. Edenlere onun için kızıyorum, mesajı alamadığımda kendime.

▶ Peki o yaşamın anlamsızlığına kapılmamak için ne yapabiliriz? Bazen kaybolmuş hissediyoruz. Yaptığımız hiçbir şey anlam ya da tat vermiyor.

Yaşanacak bu kadar şey varken, karnını doyurabiliyorken, yatacak yatağın varken, rüya görebilirken, yine de ısrar ediyor, doktor da bana iyi gelmiyor, antidepresan işe yaramıyor diyorsan... O zaman git be kardeşim! Senin için yapacağım bir şey yok. Senin kararın. İyi niyetimi istismar ederek intihar şantajınla da iktidar kurma. Ona sabah akşam telefon edeceğim, sevdiğimi söyleyeceğim, evinden bıçakları toplayacağım, pencerelere kafes koyacağım. Yine bir yolunu bulur öldürür kendisini. Hatta benimle inatlaşır kendini öldürebilmek için. "Pencereye kafes mi koydun, arka taraftan atlayacağım," der. Bunca el uzatmanın sonunda "Yetti artık," dersen belki vazgeçer. Tersiyse geçenlerde ABD'de oldu. Adam binanın tepesinde, bekliyorlar bir türlü atlamıyor. "Atla atla!" diye tempo tutuluyor, vazgeçiyor. Ya Japonya'da sistemden kopanlar, düzene sırtlarını çevirenler için Yalnızlık Bakanlığı'nın kurulması? Tokyo dışında bir ormana intihar etmeye gidiyorlar, belirli aralıklarla görevliler geliyor, cesetleri indiriyor ağaçlardan. Kimileri de yalnızlıktan kurtulmak için üç beş ay yatacakları küçük bir suçla hapishaneye yatıyor orada sosyalleşebilmek için. İşte çağdaş uygarlığımız.

▶ Harakiri'den çok farklı.

Evet, o, onurdan kaynaklanıyor.

▶ Peki yalnızlık insanı ölüme itebilir mi gerçekten?

Aristo'nun, "İnsan sosyal hayvandır" lafına geldik yine. Tek başınalığı seçiyorsa ya vahşi yaratıktır ya da tanrısallaşmıştır.

▶ Peki acaba teknoloji ölümü, ölümle olan ilişkimizi nasıl şekillendirecek sizce?

Belki ölmeyeceksin, ama sen de artık o sen olmayacaksın. Yapay zekâ nasıl gelişecek bilmiyoruz, yeni bir insan türünün eşiğinde olabiliriz. Silikon Vadisi'nin insanı yeniden tasarlama programı,

nanoteknoloji, biyoteknoloji, bilgi teknolojisi, robotik ve bilişsel bilimle hızla güçleniyor. Genetik mühendisliğiyle hastalıklarımızı engelleyebilir, biyomühendislikle yeteneklerimizi güçlendirirebiliyor olmamız bildiğimiz anlamda türümüzün sonunu getirebilir. Bilim ve ahlak arasında makas geri dönüşümü olamayacak şekilde açılıyor. Belki hayvanat bahçesi misali bugünkü halimizden beş on tanemizi bırakırlar doğal halimizde üreyelim, DNA'mızın özünü koruyalım diye.

Eh, niçin bunları günlük yaşam felsefesi kitabımıza alıyoruz? Mesele kendimize ayna tutabilmek, bize yakıştırmadıklarımızdan soyunmak. Mesela "ölünün arkasından konuşulmaz" lafımız. Kendisini savunamayacak diye mi Hitler'in arkasından konuşuyorsun ama, ölçüt ne? Bana ve başkalarına kötülük yapmış, geleceğimizi kaydırmış öğretmenimin arkasından niçin konuşmayayım? Kimsenin arkasından konuşulmasa tarihimiz yazılamazdı.

▶ Bu inançlarla ilgili bir şey galiba. Dürüst olmaktan korkuyoruz, ayrıca inançlar da bunu destekliyor...

Biz dürüst olmaktan korkarken devlet de tersine, ölünün arkasından konuşulsun istiyor. İşine göre kitaplarında, okullarında, tapınaklarında konuşulsun istiyor. Osmanlı'nın son padişahlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarında "vatan haini" diye bahsedildi, "memleketi sattılar," dendi. Devlet, Başbakan Adnan Menderes'i astı, Menderes okul kitaplarında aşağılandı. Derken Cumhuriyet'le problemli bir iktidar geldi, aşağılık komplekslerinde gölgesinin altında bile ezilirken Atatürk'le didişti.

▶ Bırakın ölünün arkasından konuşmayı içimizden geçenleri daha yaşarken yüzüne söyleyemiyoruz.

O da sansürümüzün başka bir örneği. Başka türler gibi insanın da sonu kaçınılmaz. Bunun uzun bir zaman sonra olacak olması, algılamamızı zorlaştırsa da, gerçeği değiştirmez. İnsan, dünya, gü-

neş, samanyolu hepsi yıldız tozuna dönüşüp bitecek. Bunun azıcık bilincinde olabilsek, "Güneş ne güzel battı," derken biraz da öleceğini duyumsasak, belki dünyanın da yaşamın da kıymetini daha iyi bilebilir miyiz? Yoksa bugün gibi, nasıl olsa bitecek diye har vurup harman savurmaya devam mı? Okullarda niçin güneşin öleceğinden söz edilmiyor? Çocuklar korkmasın diye mi? "Güneş doğudan doğar, batıdan batar," tekerlemesi üzerine kurulu uygarlığımız.

▶ Bunları çocuklarla konuşmak aslında çok doğal bir şey. Ama iklim krizinin bile küçük yaşlarda çocuklara anlatılıyor olması bir ara bayağı gündem olmuştu. Aileler gelip, okulu basıp, "Siz niye strese sokuyorsunuz çocuklarımızı?" demişlerdi. Bu konuda sizin görüşünüz nedir? Çünkü bunun için de genelde psikoloji kullanılıyor ya da psikologlar belki ilk karşı çıkanlar oluyor, "Niye bunu anlattınız?" diyerek.

Çocukluğumuzda dizimizin kanaması, kabuk tutması iftihar vesilesi oluğu gibi akranlarımız nezdinde de kahramanlık mertebesi. Günümüzün çocuk bahçeleri çifte korunaklı, yumuşak zeminleri şilte gibi. Sokağı çocuklara yasak bölge yapan anne baba onların kanını gördüğünde acil servise koşuyor, bisiklete binerken savaşa gider gibi giydirilen çocuklar görüyorum. "Yabancılarla konuşma" öğütleriyle yetiştirilenlere site ve apartman dışı mayınlı tarla gibi. Bunlar yerine açılan tek pencere de, sosyal medya müptelalığı. Yaşamdan korumalı kuşaklar. Çekirdek ailede dede nine yok. Oysa yaşlıyı görmek, çocuğu adım adım ölümle de tanıştırıyor. Kendimizden, doğal halimizden, doğallıktan korkan bir toplum olduk. Yakında zararlıdır diye çocukların masallarından da kovarız ölüleri. Psikologlar sorunsuz insanlara bile sesleniyor. Boğaziçi Üniversitesi, ilk gün kayıt yapan öğrencileri "Hoş Geldin" demek yerine savaş alanına gidiyorlarmışçasına "Kaygı ve streslerinle baş edemiyorsan gel yardımcı olalım" mesajıyla karşılıyor.

▶ Evet, aslında bu yaşamaktan korkmak dediğiniz şey bir yandan da ölümü konuşmamak.

Ölümden kaçarken yaşlıları görmez olduk. Bir yerlere sepetliyoruz onları. Eskiden üç, dört kuşak aynı çatı altında yaşardı. Şimdi paranız varsa bakıcı tutuyorsunuz. Artık ne birlikte sofraya oturmak var ne de sohbet. Sevdiklerinden uzak huzurevi mahkûmiyeti. Türkiye gibi kentle kırsal bağın güçlü olduğu ülkelerde, yaşlı insan memleketine yollanıyor orada rahat ölür denilerek. Yaşlıları tecrit ettiğimiz gibi kendi yaşımızdan da kaçar olduk. Yaşlılığı hastalık gibi görmeye başladık. Genç görünmek hırsıyla makyajlar, ameliyatlar... Yaşlı, bilge kişiyken, toplumun yükü oldu. Günlerini doldurmuş, topluma faydası yok, üretmiyor diye bakılıyor. Oysa başka bir dünya mümkün. Bunları konuşmamız yakınmak değil, başka bir olabilirliğe ufkumuzu açabilmemiz için.

▶ Siz diyorsunuz ki, "Yaşamı böylesine özel, böylesine benzersiz kılan her şeyin yalnızca bir kez olması. Bunu algılamak ölümün bilincine varmakla olabilir ancak. Ölümün bilincinde olmayan insan, yaşadığının da bilincinde değildir."

Evet. Bizde ise tam tersi: "Ölüm olduğunu biliyorum ama niçin ben?" hali.

▶ Şimdiye dek konuştuğumuzlarımızdan çıkardığım şu; doğal olandan o kadar uzaklaştık ki doğada olan her şeyi farklı bir konuma getirdik. İnsan oluşumuzu ve parçası olduğumuz doğayı hatırlayıp bazı şeyleri hafife almak gerekiyordur belki de.

Bir anlamda doğa da kalmadı, nesneleştirdiğimiz için göremiyoruz. Dilimiz doğa katledicisi. Potawatomi bir Kuzey Amerika dili. Kelimelerin %70'i fiil, İngilizce'de bu oran %30. Potawatomi dilinde cumartesi, cumartesi olmak, kırmızı, kırmızı olmak demek. Kelimeleri hareket halinde yaşatıyorsunuz. Bu doğaya bakışımıza da yansıyor. Körfez kelimesi mesela. Kelime, isim olarak alana kapatılmış durağan su birikintisi. Potawatomilerde fiil olduğunda hareketleniyor, denizle gitgelde. Dilimiz doğayı

nesneleştirdikçe ölümüne kapı aralıyor, gözümüzü kırpmadan şu kadar metreküp ağaç için ormanı kesebiliyoruz. Ağaç dilimizde fiil olsa yaşıyor olacaktı. Kelimelerimiz, yaşam felsefemizin özü. Yaşlılığımız doğa gibi, kullan ve at.

▶ Bugünün dünyasında yaşlılar, kapitalizmin "öteki"si herhalde.

Evet. Üretmiyorsa niçin yaşıyor diye düşünülüyor. Emeklilik zaten bela. Yetmiyormuş gibi bilim de ömrünü uzatıyor, yüz yıl yaşatıyor ama bir köşeye bırakıyor. Hiç olmazsa hayatına anlam verecek bir işi olsun. Emekliler hayatlarında yeni pencereler açamıyorlarsa sıkıntının pençesindeler.

▶ Peki modern toplumlarda bu sıkıntı nasıl aşılabilir?

Almanya'da üniversiteli gençlerin yaşlılarla yaşadıkları, birbirlerinden öğrendikleri, aynı sofrayı paylaştıkları mekânlarla, yurt ihtiyaçlarının karşılandığını okumuştum.

▶ Çok iyi fikir! İki tarafın da sorununu çözüyor.

Evet. Yaşlıları dinlemeye merak da vardır kimi gençlerde. Yaşlıyı kutsallaştırırlar. Evde yüktür, bakım gerektiren birisidir, ama başka yerde gördüğünüzde ağzınız bir karış açık dinler, bilge yaparsınız.

▶ Şimdi *boomer* diye bir terim var mesela, hiç duydunuz mu?

Araştırdım, o benmişim. Benim kuşağımmış.

▶ Uygarlık kimseyi muhtaç kılmamalı.

Belirsizlik İlkesi ve Genellemenin Yanılgısı

▶ "Yürürken de neden konuşmayalım?" diye düşündük. Ve nereye gittiğimizi bilmeden yürüyoruz. Aslında buraya geldiğimizden beri yürüyoruz. Ve yürürken de birçok farklı konuda sohbet ediyoruz. Yolda gördüğümüz kedileri renklerine göre ayırırken, "genellemenin yanılgısı" diye bir tanım öne sürdünüz. Bu ne demek? Biraz açabilir misiniz?

Birlikte gözlemlerimizle dolaşırken bu sefer de Foça'nın sahil kedileri bizi oynamaya çağırdı. Yürürken üst üste üç sarman gördüm ve ilk gözlemlerimden hemen hareketle, "Çok sarı kedi var," dedim. Derken üç siyah gördük. Kalıtım nasıl çalıştıysa kediler iki renkten. Saymaya koyulduk. Sarılar Duru'ya siyahlar Gündüz'e yazıldı. Bir ona, bir bana, sayılar arttıkça artıyor. Derken ikili genelleme sistemimiz alt üst oldu.

▶ Sarı-siyah kedi genellemesi.

Evet, derken bizi şaşırtan sarı siyah kediyi gördük. Hem sarı hem de siyah. Onu ikimizin de hanesine yazdık ve genellemelerin, kategorilere bölmenin ne kadar aldatıcı olduğuna bir kez daha kanaat getirdik. Çünkü öyle bir istisna çıkıyor ki ikisi birden olabiliyor. Bana fizikte kutunun içindeki kedinin hem ölü hem de canlı olabileceğini belirten Schrödinger'in Kuantum deneyini hatırlattı.

Heisenberg'in doğadaki belirsizlik kuralı değil mi dünyaya bakışımızı alt üst eden? Newton yasalarıyla yüzyıllardır alıştığımız, bilimle şudur budur diye sabitleştirdiğimiz kestirilebilir dünyamıza bakışımız 20. yüzyılın başıyla alt üst oldu. Ayak uyduramıyoruz. Doğa bilimlerinin gölgesinde kendilerine sosyal bilimler demeyi yakıştıranlar hâlâ deterministik kuramların boyunduruğunda. Örnek, Freud'un, çocukluğun yetişkinliğini belirler genellemesi. Edebiyatımız da belirsizliğe ayak uyduramadı. İstisna Marquez'in *Yüzyıllık Yalnızlık* romanıyla öncülük ettiği, Borges'in, Murakami'nin sürdürdüğü Büyülü Gerçekçilik akımı. İktisat teorileri de çuvallamadı mı? Beklenmedik durumlara kriz deyip işinden çıkıyorlar. Şunu da ekleyelim, "Kadınlar şöyledir / Erkekler böyledir / Çocuklar odur budur," genellemelerinden insanları ve bireyleri özgürleştirelim, abes sohbetlerimizle zaman satmayalım. Hiçbirimiz o bildiğin erkeklerden, kadınlardan değiliz.

▶ Bu dediğiniz cinsiyet kalıpları gibi bazı ayrımlar da yıkılmaya başladı bence gençler ile. Ama millet gibi ayrımlar bugün hâlâ çok güncel tabii.

Biz ve onlar ayrımı var.

▶ Biz mesela siyah ya da sarı kedi kategorilerine girmeyenleri "öteki" diye saymayı tercih ettik ya da onları iki gruba birden kattık.

Evet, ötekileştirdik ya da asimile ettik. Yani özgünlüğünü tanımayarak kimliksizleştirdik. İkisi de aynı kapıya çıkar. Temel soru neden bu ayrımı yapmaya ihtiyaç duyduğumuz. Aristoteles belki çetelecilerin işine yaradı ama bize iyilik yapmadı. Descartes'ın ikilem yaratan tezi tam bir aymazlıktı. Bir de üstüne başka canlıları dışlayıp "düşünüyorum, öyleyse varım" gevelemesi. Bu arada Durucuğum biz üst perdeden bunları konuşurken etrafımızda deniz, ağaçlar ve çiçekleri sohbetimize dekor bile kılmadık. Hep-

siyle birlikte doğayı da dışımızda bıraktık. Hepimiz parçasıyken, gidilecek, seyredilecek, kaçılacak bir yer oldu.

▶ Evet, biz bugün "doğada" vakit geçirmeye gidiyoruz. Ve doğada vakit geçirebilmek için de şehirde yaşıyorsak arabaya binmemiz gerekiyor. Yani o kastettiğimiz doğaya ulaşmak için.

O kopuş yaşam felsefemizi de değiştiriyor tabii.

▶ Siz doğayla çok iç içe bir yaşam sürüyorsunuz değil mi? Yine o ayrımı yaparak sormuş oldum ama.

Adada yaşadığımdan iç içeyim. Ama o çiçekleri tanımadan, mevsimden mevsime nasıl değiştiğini, ne zaman açacağını, yaprak dökeceğini bilmeden, otobüs gibi dolaşıyorum. Yeni yeni bütünleşmeye başladım. Yoksa yürüdüğümüzde, "Aa bak ne güzel!" demekten öte pek bir şey diyemiyoruz. Çiçeğin geçmişini, hangi kıtadan geldiğini, adının kökenini... Çinlilere baktığımız gibi bakıyoruz; hepsi birbirine benziyor.

▶ Peki sizce bunları bilmek insanın hayata bakışında neleri değiştirebilir?

Aynı bütünün parçasıyız.

Küstahlığımızı tokatlayabilir. Aynı bütünün parçasıyız. Bunu Spinoza iyi anlatıyor. Oysa iklimin bile bizi nasıl etkilediğini anlamış değiliz. Kendimizi didik didik etmek saplantısında psikologlar güneşli hava ile bulutlu havanın bizi nasıl etkilendiğini araştırma ihtiyacını bile hissetmemiş. Edebiyat, Dada, Gerçeküstücülük, Beat Kuşağı, Postmodern gibi akımların peşinde, Freud'un masalları, Woolf'un bilinç akışı, Adler'in kompleksle-

ri, Sartre'ın varoluşçuluğu etkisinde insanı anlamaya çalışırken, kendimizi doğadan, doğamızdan soyutladık. Kişiliğimizi düşüncenin nesnesi olarak kapalı bir ekosistemin sayfalarına hapsettik. Doğa da bilimin konusu olup ölçülürken belirsizliği mutlaklaştırdık zannettik. Genç kuşakların oyun mangalarında zaman ötesi boyutlarla, hayali canavarlarla, yaratıklaşan insanlarla yolculuğu boşuna değil. İşte size Miyazaki'nin dünyası... İşte şu anda dünyamızda en çok izlenen film Kpop Demon Hunters.

Edebiyat, Dada, Gerçeküstücülük, Beat Kuşağı, Postmodern gibi akımların peşinde, Freud'un masalları, Woolf'un bilinç akışı, Adler'in kompleksleri, Sartre'ın varoluşçuluğu etkisinde insanı anlamaya çalışırken, kendimizi doğadan, doğamızdan soyutladık.

Kişiliğimizi düşüncenin nesnesi olarak kapalı bir ekosistemin sayfalarına hapsettik.

▶ Ve Metaverse de avatarlarımız bizi bekliyor.

Kediler bizden daha dünyalı. Gezegenimizi, yani evimizi katletme aşamasına gelen bir türden söz ediyoruz. O ilkel denilen eski halimizi, doğayla bütünleşmiş halimizi yakalayabilmeliyiz ki iklim krizini diğer canlılar gibi idrak edebilelim. Bilimsel kanıtlar, Greta'nın çığlığı bizi inandıramadı. Doğanın dilinden koptuk. Birbirimizden korktuğumuzdan şehirlerde güvenlik nedeniyle geceyi aydınlattık, yıldızları, kâinatı göremez olduk, gündüzleri kovaladığımız ihtiraslarımızla baş başa kaldık. Gecenin ufuk-

suzluğuna daldığımızda, "Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorularımızı unuttuk. Günü saatlere bölüp zamanın bizim olduğumuzu sandık. Algı tahtımızda gerçeği ters yüz ettik. Güneş doğmuyor, biziz sabahları güneşe doğru devrilen.

▶ Peki geriye dönüşü mümkün görüyor musunuz? Ya da nasıl mümkün olacak sizce?

Nörologlar ne kadar uğraşsa da ancak kendine dışarıdan bakabilirsen bilincini anlayabilirsin. O da mümkün değil. Bilincimizin dışına çıkamayız. Doğayla tekrar bütünleşmemiz, diğer canlıları tanımamızla, kendimiz kadar onları da tanrılaştırmamızla, dillerine duyarlılık göstermemizle olabilir. Geç kaldık, geçmiş olsun diyenler çok. Cehaletimizden soyunmanın yolu uzun. Önceden değinmiştik, güneşin dünyanın etrafında döndüğüne inanan ABD'lilerin %23'ü, dört yüz yıl önceki Kopernik devrimiyle bile tanışmamışlar.

▶ Bugün işlere bağımlıyız denebilir, bütün gün işyerindeyiz. Sonra işten çıkıp arabaya ya da toplu taşımaya biniyoruz ve eve dönüyoruz. Yine dört duvarın içindeyiz. Bu döngüde yaşayan ve işlerimizin bize sağladığı mekânlara hapsolan şehirdeki insanlar olarak ne yapabiliriz?

Sanatın kendini tekrarlayarak aynı şeyi bin bir farklı şekilde söyleme çöplüğünden çıkmalı; selin, kıtlığın, orman yangınının, kuraklığın, fırtınanın, kasırganın sıradanlaştığı gezegenimizin hallerini bize yaşatmanın dilini aramalı. Protesto diliyle, soyut yaklaşımlarla, duyarlılık şovenizmiyle dikkatimizi çekerek, konfor alanımızı tokatlayarak değil. Bunların zamanı geçti ya da zaten zamanı değildi. Sanatçı yarı zamanlı vicdanıyla benciliğinin uykusundayken yeni kuşak mimar, iş insanı, tarımcı şehirlerimizde yeni yaşam biçimlerinin, şehri doğayla buluşturmanın çabasında. Susuz tarım, yeşil damlar, güneş enerjisi kullanımı gibi yeni yaklaşımlar bu gidişe dur deme duyarlılığında. Böyle giderse terk etmeye mecbur ka-

lacağımız şehirler, ileride insanlar böyle yaşıyordu diye korkuyla anılacak müzelere dönüşecek. Türkiye'nin elinde deprem sonrası müthiş fırsat vardı, yeşil ve akıllı şehirler yaratmak için. Ankara'dakiler inat ve cehaletle aynı yapılaşmayı tekrarladılar. Kötü örnekler ortadayken bizi sadece doğaya değil, birbirimize düşmanlaştıracak şehirlerde, apartmanlarda ısrar edildi! Fransa'da, İngiltere'de yüzlerce daireli binalar mecburen bırakılmıştı, yaşayanlar mekânlara tahammül edemeyip zarar vermeye başlayınca.

▶ Biz bireyler olarak şehirlerimizde bu dönüşümü talep edebiliriz belki.

Edebiliriz elbet. Çocuklara daha ilk baştan başka bir dünyanın mümkün olabileceğini gösterebilsek. Düzene uyum sağlamaktan çok düzenin doğaya uyumsuzluğunu yuvadan, ilkokuldan dile getirebilsek. Yurttaşlık bilgisi yerine gezegenli olma bilincini içselleştirebilsek. Dinlere nasıl inançlarını çocuklara şırıngalama olanağı tanınıyorsa, biz de bugünkü gibi tüketici değil de yaratıcı bir sanatın öncülüğünde yeni bir dünyanın senaryolarını onlarla birlikte oluşturabiliriz. Yoksa ergenlik dönemi geldiğinde protestodan öteye gidemez kendini de yakarsın. Şimdiye kadar devrimciler sil baştan yapar, muhafazakârlar da inatla direnirken, ikisi de aynı kapıya çıktı, tepeden inmeci düzen süregeldi. Mesele genç yaştan yeni bir dünyanın değerlerini içselleştirerek oluşturabilmek.

▶ Thoreau diyor ki, ben şimdi buradan yürümeye başlasam şehirlerde çalışan insanların çalışıp, plan yapıp, para biriktirip trene binerek gidecekleri yere daha hızlı giderim. Üstüne bir de yolun, yürürken gördüğüm manzaranın keyfini çıkarırım. Belki de "hız" anlayışımızın değişmesi gerek. Ne düşünürsünüz bu konuda? Hızlı yaşam - yavaş yaşam kavramları da yeni yeni dilimize geçmeye başlamışken.

Düzenin hıza yatırımı bizi yavaşlatıyor olabilir mi? Geçen gün hesapladım; Japonya'daki hızlı tren Avrupa'da olsa, İstanbul'dan

Berlin'e trenle gitmek, uçakla gitmekten daha hızlı. Tren doğa dostu, maliyeti düşük, sosyal ve ucuz. Havaalanına gitmek, güvenlik kontrolleri, bagaj teslimi, üstelik uçakta konserve kutusuna tıkılma halimiz falan derken iki saatlik uçuş üç dört misli zamana, gereksiz telaşa mal olabiliyor. Peki neden uçak? Düzeni öyle kurmuşlar. Başta fabrikalar, uçaktan beslenen nice şirket var; havaalanı işletmecileri, petrol şirketleri, havaalanı alışveriş merkezleri, orada çalışan yüzlerce personel, saymakla bitmez... Daha hızlı dediğimiz uçak aslında Avrupa'da çok daha yavaş.

20. yüzyılın başında İtalya'da sanatkârlar Fütürist Manifestosu'nda hıza övgüler diziyordu. Akım, Sovyetler Birliği'nde de benimsendi. Nâzım Hikmet şiirinde "Kim bilir ne harikuladedir," der, "160 kilometre giderken öpüşmesi." Bravo. Hızı seyirlik yaptık. At, otomobil derken kaplumbağaları yarıştıranlar var. Devletler de hızın bayrak yarışında. Hitler, ırk diye bir şey varmış gibi, Aryanların herkesten hızlı olduğunu kanıtlamak için düzenlediği 1936 Olimpiyatları'nda Amerikalı siyah Jesse Owens yüz metreyi kazanmasıyla rezil olmuştu. Söz Diyojen'de: Yarışı kazandıktan sonra omuzlarda taşınan adamı görünce, "Karıncaların en hızlı gidenini ödüllendirmesi gülünçken, hayvanların çoğundan yavaş olan insan kazandım diye göğsünü şişirerek kimi aldatıyor?" diye sormuş.

▶ Evet, siz sporun rekabet üstüne kurulu olmasını da eleştiriyorsunuz.

Olimpiyatlar savaş üzerine kurulu. Fransızlar Prusya savaşını kaybetmelerinin nedenini spor yapmamalarına bağlayıp rol modelleri yetişsin diye Paris'te Olimpiyatlar'ı yeniden başlattılar.

Oyunları da kardeşlik, barış vs. diyerek Olimpiyat halkalarına sığınarak dünyaya pazarlıyorlar. Soğuk Savaş'ta Sovyetler ile ABD'nin şimdi de Çin'in birbirlerine nal toplatma yarışıyla sporun kardeşlik makyajı düştü.

Hangi sporda rekabet varsa şike kaçınılmaz. İngiltere'de oynanan 3. Lig futbol maçına Vietnam'daki adam para yatırıyor.

Sen git kapitalistlerin kazanma hırsını eleştir, sonra kazandı diye çocuğunun sırtını sıvazla.

▶ Siz spor yapıyor musunuz ya da hareket etmek için ne yapıyorsunuz?

Adımlarımı saymak için yürümüyorum. Bir saat geçmiş kendimle kaybolurcasına yürümüşüm.

Yürüyen merdivende yürüyorum. Genellikle asansöre binmiyorum. Yüzmek farklı. Mümkünse suyun dibine bakıp düşüncelerimden kurtulmak için.

▶ Sadece yürüyüş değil, mesela bu sabah biz çalışmaya başlamadan önce siz dediniz ki, "Ben bir denize girip geleyim, böylece bu işi daha iyi kucaklayacağım."

Evet yüzmek için yüzmek de var, denizle bir olabilmek için de. Müziğe dans etmekle müzikle dans etmek arasındaki fark gibi.

▶ O hareketten bir güç aldığınızı hissettim ben de. Ve çoğumuzun da buna ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Çünkü gündelik yaptığımız işlere çok kapılıp gidiyoruz ve bize iyi gelen şeyi, dışarıda olmayı unutuyoruz. Siz bunu günlük hayatınıza nasıl yerleştiriyorsunuz?

Denizle, gökyüzüyle kendimi kucaklaştırabilirsem, bana beni unutturabilirse... her şeyi yavaşlatıyor. Nabzımı yavaşlatıyor, düşüncelerimi, kendimi ve çevremi tahlil etmeme yavaşla diyor. İşte şu yürürken gördüğümüz kendi halindeki köpek güneşin altında ne de güzel yatıyor, huzurlu. O huzuru kaybetmek çok kötü.

▶ Bugün sadece bir şeye odaklanmak da çok zor. Aynı anda, mesela çalışırken, yemek hazırlarken, bir podcast açıp onu dinliyoruz. Yemek yerken film izliyoruz. Dışarı çıktığımızda ya biriyle konuşuyoruz ya yine telefon elimizde Instagram'a bakıyoruz. Hatta

üçünü aynı anda yapıyoruz. Telefona bakıyorum, biriyle konuşuyorum ve yürümeye çalışıyorum.

Ülkeye ilk televizyon geldiğinde sohbete değil, televizyon seyretmeye gelen misafirler eve girer girmez ekrana teslim olurdu. Gün boyunca açık bırakılan televizyon karşısında yemek yenirken pek konuşulmaz, özellikle haberlerde, "Herife bak, yine saçmaladı!" türünden laf atılırdı. Zamanla televizyon baş köşeden kalktı, sofra sohbetlerine geri dönüldü. Telefonla da eskiden ev ziyaretindeymişsin gibi saatlerce konuşulurken şimdi anlık mesajlarla haberleşiliyor. Her teknolojinin adabı zamanla gelişiyor.

▶ Bir televizyon yerine sofraya beş telefon geldi şimdi, o da giderek ayıplanıyor.

Antenlerimiz çok yere açılırken karşımızdakine kapandı. Telefonlarımıza dalıp yanımdakiyle konuşmamak birbirimizin reddi gibi görünse de, buluştuğumuza göre orada adını koyamadığımız bir iletişim var. Ekrandaki görüntüleri onunla paylaşıp birlikteliğimizi sürdürüyoruz. Dostların nargile tevekkülünde yan yanayken arada sırada laflaması gibi.

Mesele bizi bağımlı kılmak üzerine kurulu teknolojinin tuzağına düşmeden onunla haşır neşir gençleri de ötekileştirmemek.

▶ Peki yalnızlığımızı ve bir şey yapmadan durabilmeyi unutmadık mı? Sorun sadece biriyleyken değil çünkü. Tek başımızayken de boş kalmak istemiyoruz. Yani birini dinliyoruz, bir şey açıp izliyoruz.

Bir tür müptelalıktan söz ediyorsanız tedavi yöntemi var.

▶ Yaşasın!

Alkolden arındırmak gibi. Sosyal medya beyinde dopamin tetikleyicisi. Seni bağımlı kıldığından tedavi sürecinde tam tecrit. Te-

lefon, gazete, müzik, kimseyle görüşmek, odandan dışarı çıkmak yok. Yemeğini bile konuşmadan bırakıyorlar. Zamanla rejimi gevşetiyorlar sonunda iyileşiyorsun. Ancak eroine alıştıran mafya gibi sosyal medya şirketleri hazır bekliyor seni tekrar yakalamaya. Avusturalya 16'dan küçükler için sosyal medya erişimini yasakladı. Çin kullanım saatlerini sınırladı. Sırada başka ülkeler var "çürük beyin" ya da "beyin çürüklüğü" deyimini duydunuz mu? Oxford University Press'in, sosyal medya tüketiminin olumsuz etkilerini tanımlarken 2024 için seçtiği yılın deyimi.

▶ Tam bir patoloji.

Alışkanlıklarımızı sorgulayarak azaltmalı. İstikrar deyip esneklikten kaçmamalı. Farklı kahvaltılar denemek. Yatağın öbür tarafından kalkmak. Evde eşyaların yerini değiştirmek. Bir şeyi alışkanlıktan yapıyorsan oturduğun yerin, sevdiğin insanın, içtiğin çayın farkında değilsin demektir. Alışkanlıklarımızdan arınmanın yolu oyunlarımızı, oyunlarımızın kurallarını değiştirmek. Haftada bir günümüzü kimseye soru sormadan yaşamak. Telefon perhizi rejim değil de neden bir oyun olmasın? Yolda, metroda, vapurda kulaklıklarımızı çıkarıp çevremizi yeniden tüm duyularımızla hissedemez miyiz? Yoksa Orhan Veli boş yere mi dinlemiş İstanbul'u gözleri kapalıyken.

▶ Evet kendiliğinden yapamıyoruz, bari oyunlaştırarak yapalım diyorsunuz. Yavaş şehirlerden bahsettik biraz önce. Siz daha önce demiştiniz ki, "Yavaş turizm anlayışım var." Onu da anlatabilir misiniz?

Venedik'teydim. Dar sokaklarının kalabalığı. Koşturacağına olduğun yerde kal, şehir etrafımda dolansın dedim, Rialto Köprüsü'nün ayağındaki kafeyi mekân edindim. Yavaş turizm diye adlandırdığım ilk deneyimimi yaşadım. Bunu yaşadığımız şehirlerde de oynayabiliriz. Hiç gitmediğin bir semte kahve içmeye git, üç saat otur. Dünyayı dinle. Onun da dinlenmeye ihtiyacı

var. Telefonunu sustur, insanlara bak, kulak misafirliği yap. Not tut gezginmişsin gibi. Kendi şehrinde, kendi insanlarında şimdiye kadar farkında olmadığın o kadar çok şey görürsün ki.

▶ Türkiye'de de Seferihisar gibi yavaş şehirler var.

Slow Cities (Yavaş Şehirler), Slow Medicine (Yavaş Tıp) Slow Parenting (Yavaş Ebeveynlik) hareketleri çoğaldı. Haftada dört gün çalışma süresi de dünyaya yayılmakta.

Yavaş turizm oyunumda, bir yere orada yaşayan birinin gözüyle bakmanın ayrı bir keyfi var. Azıcık ahlaksızca bir şey, bazen yapıyorum. Oralıdır diye gözüne kestirdiğin birinin günlük yaşamına tanıklık edercesine onu takip et. Peşinden bakkala, bankaya, vergi dairesine, üniversiteye git. Nereye gidiyor, nasıl yürüyor, kimlerle selamlaşıyor. Bilmediğin yollara sokacaktır seni.

▶ Evet, orada yaşayanların ne yaptığının gözünden bakabilmek şehirleri çok değiştiriyor. Bunu kendi yaşadığımız şehirde bile uygulayabiliriz aslında. Yapmanın keyfi de bambaşka olmalı.

Ya da otur. Martı gibi dur, bak, dinle...

▶ Doğadayken de biraz öyle değil mi, her şey kendi oluşunda ama çok iyi izlemek, dinlemek gerek.

Henry David Thoreau kendine ormanda, göle yakın küçük bir kulübe yaptı, orada birkaç yıl yaşadı, gözlemlerini *Walden*'da yazdı. Edebi şaheser değil belki, ama dünyanın çok sözü edilen kitaplarından oldu. Doğa o denli bir ihtiyaç ki bize çekici geliyor. *Sivil İtaatsizliği* yazanın da o olduğunu unutmamalı. Yaşamdan kaçmıyor.

▶ Böyle özellikle kendinizi zorlayarak yapmaya çalıştığınız şeyler var mı? Mesela yağmur yağdığında dışarı çıkmak olabilir.

Yağmuru yaşamak için sokağa çıkmak, işte bu kadar.

▶ Siz mesela İğneada'da çıplak ayakla geziyordunuz her yerde; o benim dikkatimi çekmişti.

Bebek yürümeden pabuç giydiriyorlar. O yaşta ayağa vurulmuş pranga gibi. İlle yoksul mu olmalı çıplak ayakla dolaşmak için? Türkiye'de şehir gerillalığı özentisinde kışkırtılan gençler darbe peşinde postal giyerken; ABD'li "68 kuşağı"nda özgürlük timsaliydi çıplak ayakla dolaşmak. Düzen silahla değiştirilse de kültür değişimi olmazsa işe yaramıyor. O da adım adım yürünecek evrimsel bir süreç. Bu nedenle devrimlerimiz, ters tepen, insana kıyıp kâbusa dönüşen maceralardan öteye gidemiyor. İklim krizine duyarsızlığımız tüketim patolojimizi sorgulayamamızdan. Savaşa, sefalete olmaz diyebilen sanatımız, iklim krizinde sınıfta kaldı, düzenin eğlence ve kültür sanayinin işbirlikçisi oldu. Garip bir şekilde tek dinler kaldı dokunulmazlığı olan. Oğlumuz Doğan Oxford'dayken süpermarkete giriyor çıplak ayakla. Almıyorlar. "Pabuç giymek dinime aykırı," deyince müdür geliyor, özür üstüne özür.

▶ Şunu da merak ediyorum, siz çok fazla yer de değiştiriyorsunuz, değil mi? Bir yerde çok uzun süre kaldığınız oluyor mu?

Bir söyleşide "Niçin İstanbul'da yaşıyorsun?" diye sorduklarında içimden "Eyvah," derken, "Umarım alışkanlıktan değildir!" cevabını vermiştim.

▶ Bu çok güzelmiş. Bunu belki hepimiz kendimize sormalıyız. "Beni burada tutan ne var?"

Gauguin de sormuş. Tablosunun ismi gibi, "Kimiz, nereden geliyoruz, nereye gidiyoruz?"

▶ İstanbul'un sizin için bir alışkanlık olduğunu fark ettikten sonra neyi farklı yapmaya başladınız?

Cakarta'da yazarlar toplantısındaydım. Benim için yeni bir coğrafya. Artık ülke yerine bu kelimeyi kullanıyorum, devletin çağrışımlarından uzaklaştırıyor. Oteldeyken, "Oğlumuza ne desem ki ileride aklında kalır?" diye düşünürken, "Mümkünse gittiğin yerde yaşarcasına seyahat et" lafımın etkisinde "Yahu ben neden bunu yapmıyorum?" dedim, üç beş ay sonra Mostar'daydım. Orası bana köprü kitabımı yazdırdı. Ardından Sicilya. Şimdi de Foça. Yürüyüşümüz alışmadıklarımızı konuşmamızın vesilesi oldu. Güzel yürüdük, ikimiz de gördüğü güzeli, "Bak ne güzel," diyerek birbirimizin gözüne sokmadık. Farklı yerlere bakarken birbirimizi çelmelemedik. Konuşuyoruz, konuşmuyoruz, yürüyoruz işte. Daha ne olsun.

İki kişi seyahate çıkıyorsun, birlikte aynı yerlere, aynı saatte gitmen şart değil. Hele müzeye. Orada yüzlerce resim varken aynı resimlerin önünde duracak mısınız? O bir tarafa gitsin, sen başka. Bir saat sonra buluşun, isterseniz gördüklerinizi paylaşın. Yoksa ne o yapışık ikizler gibi...

▶ Evet, biz her şeyi aynı ayna yapmaya çalışıyoruz. Neden öyle?

Kedi gibi olamadığımızdan. O hem senin farkında hem de değil. İlla yanımızdakine onun farkında olduğumuzu göstereceğiz.

▶ Aslında şimdi yürürken yolun başında, "Çiçeklerin adını bilmiyoruz," dediniz ya, gerek var mı adını ya da özelliklerini bilmeye? Çünkü sonuçta bir kediyi düşünürsek o da bilmiyor.

Adını bilmek değil belki fakat hangi mevsimde hangi çiçeğin sana merhaba diyeceğini bilmek keyifli beklenti. Türümüzün varoluş sürecinin neredeyse tümü binlerce canlının doğumuna, tohumların yeşermesine tanıklıkla geçti. Çağdaş uygarlığımız doğaya yabancılaşmamızın patolojisinden mustarip. Dediğiniz gibi, çiçek, sen sormadan kendisini tanıtıyor. Yeter ki tanımak iste. Adı önemli değil. İleride öğrenirsin.

▶ Evet, o anlamda sanırım doğayı tanımak, bilmek evimizi tanımak gibi. Hem diğer taraftan kendimizi de tanımamızı sağlayacak bir şey hem de bugün getirdiğimiz hali tersine çevirmenin tek yolu.

Onlar birbirlerini bizim kendimizi tanıdığımızdan iyi tanıyor. Nâzım Hikmet'in, "Bir ağaç gibi tek ve hür, bir orman gibi kardeşçesini," yaşıyorlar. Kohn'ın *How Forests Think* kitabı bu yaşamla bizi tanıştırmaya açılan bir pencere. Ağaçlar haberleşiyor, birbirlerinin ihtiyaçlarını kolluyor. Kökleri zayıf olana, susuz kalana köklerini uzatıyor, besliyorlar.

▶ Her şey bir döngü içinde ve ilk gün konuştuğumuz, hatırlamamız gereken geçiciliği de bize hatırlatıyor bir yandan. Sizin peki böyle, "Mutlaka şunu yaparım," dediğiniz bir rutininiz var mı doğayla ilgili?

Hiçbir âdetim yok galiba Duru. "Şu saatte bunu yaparım," "Bu saatte şunu..." Gün içinde beni neyin çağırdığı önemli. Sorun, bir süre yazmadığımda huzursuz olmam. Ondan kurtulabilmem özgürlük mü olur, emin değilim.

Direniş, Değişim, Arayış

Nereye gitsek kendimizleyiz. Kafamda ne varsa dolaştırıyorum. Oysa dur bir dakika, kendini unut, etrafına bak! O bulut, kedi, göçmen, polis de sana bir şey söyleyecektir. Neden bu bencillik? Çevreden her soyutlanış, çıplak bakıştan kaçış.

▶ Her yere kendimizi götürüyoruz ve herkesi dinlerken kendimizi de dinliyoruz.

Sil kendini, sen bir gezginsin. Sokağa her çıktığında gezginsin. Bak, kaydet, hatırla, sorgula. Her nefes alışınla canlı yayın yapma. Varlığını duyurma. Çocuk denize atlayacakken, "Anne baba bana bak!" değil bu. Annen baktığında takdir kolay. Aynı takdiri başkalarından bekleyince hüsrana uğrayabiliyorsun. Bırak takdiri, yaptığını görmezler çoğu zaman.

▶ Peki kendimizi götürmemenin yolu merak etmek mi?

Kendinden perhize girmek. Gündüz kendisi olmamayı oynasın, yapmadığını yapsın, yaptığını yapmasın.

▶ Birinin taksiye her bindiğinde bir sohbet açıp kendiyle ilgili tamamen yalan bir hikâye anlattığını duymuştum.

Sokağa kendine yakıştırmadığın farklı kıyafetle çık. Bir tanıdığım Starbucks'ta kahve ısmarladığında isim uyduruyor, hazır

olduğunda onu öyle çağırsınlar diye. Otobüse, metroya bin, son durakta in, öylesine dolaş. Nerede olduğunu kimseye söylemeden otelde kal bir gece. Metrodasın, karşında oturanla ilgili bir hikâye uydur. Dünyaya, kendimize farklı bakabilmemiz için herkesin kendine göre uydurabileceği oyun çok. Başkası olmak dünyayla bütünleşmenin, ne yapabilirim diye sorabilmenin anahtarı.

▶ Siz bunu havaalanında yapıyordunuz değil mi?

Evet, pabuçlarla. Karşımda oturanın pabuçlarına bakıp neye benzediğini hayal ediyorum. Kaç yaşında? Erkek mi kadın mı? Ne giymiş? Saçının rengi? Başlıyorsun kafanda yazmaya. Uçağa çağırıyorlar. Hikâye bitmemiş, keşke gecikseydi diyorum sonunu merak ettiğim için. Oyun bitsin istemiyorum.

▶ "Oyun gibi yaşamak" hali, sırf bitsin diye sürdürdüklerimize çözüm olabilir.

Yapay zekâyla robotlar yakın gelecekte çalışmayı ortadan kaldıracak. Sevmediğiniz bir işteyseniz atılmayacak kadar az çalışmalı.

▶ Direkt düzen değişecek yani...

Siz mutlaka göreceksiniz, on yıl içinde.

▶ On yıl içinde mi olacak?

Evet. Robotlar fabrikalarda. Mesleklerimizi yapay zekâ, hem de bizden iyi yapacak.

▶ Peki siz bu dönüşümü insan ve doğa açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

İnsanı özgürleştirecek teknoloji kapının eşiğinde. Çalışmak bi-

tecek. Sorun nasıl geçineceğimiz. Neredeyse sıfır maliyetli bir dünyada herkesin refah içinde yaşayabilmesi mümkün, yeter ki musluğun başını tutanlar hırslarından vazgeçsin, paylaşmanın erdemini görmekten öte uzun vadede bunun kendi çıkarına da olduğunu görsün. ETG, yani herkes için Evrensel Temel Gelir siyasi partilerin programlarına girmeye başladı. Sorun, çalışmaya gerek kalmayan düzende tembellikten yan gelip yatacak mıyız yoksa keyfimize göre sanat, zanaat mı yapacağız? Bölüşümde makas açıldığındaysa isyanlar, savaşlar çıkacak. Dünya gelirinin %48'ine nüfusun %1'i sahip. Adını koymalıyız. Servet bağımlılığı. Obezite gibi zenginlik müptelalığı da veba gibi yayılabilen bizi de kıskacına alabilen bir patoloji. Nasıl da utanmıyorlar. Utanmayı bırakın Boston College'ın bir araştırmasına göre ortalama serveti 78 milyon dolar olanlar konumlarını yetersiz gördüklerinden kaygılıymış. Nepal'de gençler, kodamanların çocuklarının sosyal medyada paylaştıkları yaşam tarzlarını protesto etmesiyle başbakanı istifaya mecbur kıldılar. Duyurulur! Rejime pes dedirttikleri simgeleri Japon manga kahramanı Straw Hat Jolly Roger. Dünyaya hükmeden bankalar, ordular, diktatörler değil, onların bizi edilgenleştirdiği masalları ve onları geçersiz kılacak olansa bizim yaratıcılığımız.

▶ Robotlara hazır mıyız?

Robot oyuncaklar, sanal öğretmenlerle psikologlar ve dostluklar. Yeni kuşaklarda insan insana bire bir temaslardan uzaklaştırılacağımız bir dünyanın arifesindeyiz. İhtiyaçlarımızın insanlar tarafından karşılanıyor olması yakında zenginlere özgü bir lüks olacak. Çocuğuna uygun bir arkadaş mı arıyorsun? Dükkânlarda model model. İlk romanını Kazuo Ishiguro yazdı, *Klara ile Güneş*. Seninle arkadaş olacak, huyundan anlayan, eğlendiren, kitap, sanat, spor tartışan, sevişen, psikolojik sorunlarına yol gösteren robot arkadaş. Bunlar kaçınılmaz. Avcı-toplayıcı dönemde doğayla iç içeyken grup halinde yaşıyor, dans ediyor, müzik yapıyor, hikâyeler, efsaneler anlatıyor, kar yağdığında, şimşek çak-

tığında, deprem olduğunda, yıldız kaydığında, gezegenler yer değiştirdiğinde ne, niçin, neden oldu diye merak edip şaşırıyordun. Şimdi sadece elektrik kesildiğinde şaşırıyorsun. Gözün kendinde, neyin sana iyi geldiğinde. Teknoloji bıçak gibi, insan da öldürür elma da keser. Sıra yapay zekâyla insanı da dijitalleştirilmesinde.

Yunan mitolojisinde Promete bizim için Tanrı'dan ateş çaldı, haddimizi bilemedik. Mary Shelley'nin *Frankenştayn* romanında idealist doktor mükemmel insan yaratmak için bilimini seferber etti, Aydınlanmanın rüyasını kâbusa dönüştürdü. Einstein? Atom bombasını aceleye getirtti nükleer savaşa her zamankinden yakınız.

Merakımızın ahlak kopukluğunda koy ver rahvan gitsin hırsımız tarihimiz boyunca başımıza nice belalar açtı. Svante Paabo evrimimizi araştırıyor, Nobel ödüllü. "Bu şeytani merakımızı tetikleyen bir genimiz mi var?" diye kafaya takmış. "Yoksa," diyor, "Neanderthallar 500.000 yıl boyunca oldukları yerde dururken Homo Sapiens yeni bir insan türü olarak neredeyse ortaya çıkar çıkmaz denizlerin sonsuzluğuna yol açılsın? Deli olmalıyız. Bilmiyor ki karşısına Avusturalya gibi bir kara parçası çıkacağını." Şimdi sonu meçhul başka bir yolculuğun arifesindeyiz. Yapay zekânın dünya satranç ve GO şampiyonlarını yenmesindeki uyarıyı geç de olsa görebildik. Bıçak yapay zekânın eline geçmek üzere. Denetleyemezsek oyun biter.

▶ Biz her şeyi aynı anda görüyoruz ve çok alıştık buna. Gerçeğe olan duyarlılığı nasıl geri kazanacağız?

Gerçek geçmişin masalıydı. Her gerçek bildiğimiz, onu da açıklayan başka bir gerçekle sınanıyor. Bilim bilimi masallaştırıyor. Mutlak bildiklerimize bağımlılığımızın sağladığı güven, uzayın sonsuzluğuna yol alan James Webb teleskopunun gönderdikleriyle olası alternatif evrenleri, paralel dünyaları gündeme getiriyor.

Mesele, o insani duyarlılık her neyse, onunla yola devam edilip edilmeyeceği. Sanırım yakın gelecekte geride bıraktığım

bugünkü dünyama ve vahşi bizlere ilkel yaratıklar diye bakılacak.

▶ Bu dedikleriniz çoğumuzu korkutuyor. Yani siz nasıl bakıyorsunuz buna? İyimser bakıyorsunuz diye algıladım.

Kaçınılmaz diye bakıyorum. Hele mutlu olunacaksa. Ben olur muyum? Yaşamadan bilemem. Çoğundan dolaylı olarak da olsa sorumlu hissettiğim felaketlere rağmen yaşamayı sevebiliyorsam, intihar etmiyorsam, gelecekteki dünyanın da en az şimdiki kadar yaşanır olacağından eminim. Yeter ki iklim krizi halledilsin, nükleer savaş tehlikesi kalksın ve yapay zekâ denetlenebilir şeffaflıkta olsun. Teknoloji bizi rahatlatacak. Yaratıcılığımıza, mutluluğumuza yeni pencereler açması yeni bir ahlak anlayışımızın doğrultusunda yaşam felsefemize bağlı. Böyle bir dünya mümkün. Yapabilecek miyiz bilmiyorum. Yedeğine dinleri de almış kapitalizmin bizi kıskıvrak yakalamış değerlerinin arkasında, Chomsky'nin deyimiyle rıza imalatında beyin yıkama ve propaganda ordusu 7/24 çalışıyor. Yeni düzende ben yokum diyenler tabii ki olacak. Belki kimsenin ayağına basmadığımız adacıklarımız olabilecek. Duruların, Gündüzlerin kendilerine göre dünyası, adacıkları olacak, istersek robotsuz, yapay zekâsız yaşayabileceğiz. Direniş ve değişim kaçınılmaz. Bir arayışımız ise hep olacak.

▶ Siz mesela sosyal medyayı kullanmıyorsunuz. Akıllı telefonunuz bile yok gibi bir şey. Nasıl oldu bu?

İhtiyacım yok Duru. Yurtdışıyla bedava konuşmak için kullanıyorum Whatsapp'ı, o kadar.

▶ Biz sanırım sosyal medyayı kullanmazsak biraz uzak kalmış hissediyoruz, kaçırıyor gibi oluyoruz.

Belki tam tersi. Rousseau 300 yıl önce toplumların ortak bir kül-

türde benzeşmesinden endişe duyduğunda "Artık insan olduğu gibi görünmeye cesaret edemez," demişti.

▶ Evet, kendimizden uzak kalıyoruz.

Başkalarından farklı olabileceğimizi hissediyor olmamız megalomani değil hepimizin hasleti. Nice Durular var. "Ben böyle olmak istemiyorum," diyen. Hele Covid'le evden çalışmayla kendimizle yeniden tanışmaya başlandı.

▶ Yani bunu yapabilen de var, yapamayan da var. Çünkü bir de şimdi bu hibrit ya da uzaktan çalışma modeliyle biraz 7/24 ulaşılabilir olma gerekliliği başladı şirketlerde. Hani belki cevap verip yapmak zorunda değilsiniz ama, "Şu yapılması gerek," mesajı telefonunuza geliyor ve onu açıp gördükten sonra aklınızda onunla yaşamaya devam ediyorsunuz.

Maaş köleliğimize şimdi bir de dur diyemediğimiz tüketim köleliği eklendi.

O hakkı almış olsan bile, "İşimi kaybedeceğim, sözleşmem yenilenmeyecek," diye korkuyorsun. İhtiyaçlarımızı aşan tükettiklerimizi karşılayabilmek için de daha çok çalışanlarımız var. Ankara memur şehri. Eskiden ailede tek kişi çalışırdı. Şimdi iki kişi çalışıyor, ay sonunu getiremiyorlar. Maaş köleliğimize şimdi de dur diyemediğimiz tüketim köleliği eklendi.

▶ Zenginlik tanımıyla ilgili bir şey olabilir mi bu? Sizin zenginlik tanımınız ne?

Dünyaya açılan pencerelerimizden bakabildiğimizde doğanın korunarak süregelmesi. Oysa düzenin zenginlik tanımıyla, asıl zen-

ginliklerden mahrum bırakıyoruz kendimizi. Ülkelerin yılda %3, %4 gibi ekonomik büyümeyle ölçülen zenginlik tanımının zararlı olduğunu yeni telaffuz etmeye başladık. Oysa 1972'de Roma Kulübü adıyla toplananların çıkardığı *Limits of Growth* (Büyümenin Sınırları) kitabı, daha iklim krizi gündemde değilken büyümenin uygarlığımızın sonunu getireceğinin haberini veriyordu.

Düzenin zenginlik tanımıyla, asıl zenginliklerden mahrum bırakıyoruz kendimizi.

Türkiye'nin güçlü olmasını istemek komşuların güçsüz olmasını istemek demek. Komşu da neden senden güçsüz olayım demez mi? Ben silahlanma değil silahsızlanma yarışı istiyorum.

Ülkeleri silahlanma aymazlıklarını sürdürürken onların gençleri koşa koşa gelir milliyetçilikten uzak refah seviyesinde yaşamaya. Dünyanın bilmem kaçıncı büyük ekonomisiyim diye böbürlenenler, bir numara olsalardı ABD gibi emperyalist bir ülke olacaklarının ya farkında değiller ya da dünyanın başına bela olacaklar.

Kapitalizmin fikir babası Adam Smith. Sanayi Devrimi'nin daha başında lüzumsuz üretim ve tüketimin farkında. Tek biçim ve renkte tarak yeterken aynı işi gören 10 farklı biçim ve renkte tarağı lüzumsuz kaynak ve enerji tüketimidir dedikten sonra ama bu şart diyor. Sürekli yeni ihtiyaç yaratılmalı ki daha çok tüketim olsun. Onun için pembe tarak, mor tarak, puanlı tarak, dişleri sağa doğru, dişleri sola doğru tarak... İnsanlar üç, dört, beş tarak almaya kandırılmalı ki ekonomi büyüyebilsin, borçlanma devam edebilsin.

▶ Yani o ihtiyaçlar yeniden tanımlanınca aslında temel ihtiyaç dağılımı da eşitlenecek, doğru mu anlıyorum?

Ülkeler küçülsün, daha az üretim ve tüketim olsun, para daha eşit dağılsın. Azla yetinmek bir tür üretim kusmuğu olan nesnelerden, her yıl yeni modeli çıkan telefonlardan kendimizi kurtarmak demek. Sovyetler Birliği'nin iflası ABD'yle silahlanma yarışında vatandaşlarını renk renk taraklardan mahrum etmeye mecbur kalmasından kaynaklanmıştı.

▶ Evet, bu bizim toplumumuzda da çok var ve bunu fark edip uzak durmak istemek nasıl olacak kendiliğinden, onu merak ediyorum.

Dönüp dolaşıp aynı noktaya geliyoruz. Esas soru: Bizi tüketim patolojimizden arındıracak ahlaki dönüşümümüz nasıl olacak?

▶ Yine "Ne yapabilirim?" diyerek herkes kendi elinden geleni yapacak.

Kooperatifler bu düzen içinde güçlenen bir alternatif. Sizin de yakından ilgilendiğiniz türetim ekonomisi adil ve çevre dostu yaklaşımların habercisi. Bir örnek de İspanya'daki Mondragon. Herkes çalıştıkları fabrikalara ortak, kendi üniversiteleri, hastaneleri, gazeteleri var. Vahşi kapitalizme bir alternatif. Bilmiyoruz çünkü düzen duyulsun istemiyor. Türkiye'de üç büyük şirket yerine üç büyük kooperatif olsa burası bambaşka bir ülke olurdu. Siz de türetim ekonomisinden söz edebilir misiniz?

▶ Evet, türetim ekonomisi yeni bir alternatif ekonomik sistem önerirken kapitalist sistemin iki kutuplu üretici ve türetici kavramlarını reddediyor. İklim ve biyoçeşitlik krizlerinin kökenini, yani kâr maksimizasyonu ve tüketim üzerine kurulu mevcut ekonomik sistemi dönüştürmek üzere, çevre bilimci Uygar Özesmi tarafından tasarlanmış bu ekosistem. Türkiye'de bir sosyal girişim olan Good4trust.org tarafından hayata geçiriliyor.

Müthiş bir model bence. Anlayabildiğim kadarıyla bir tüketici olarak üreticinin kim olduğunu öğreniyorum. Ortak ağı oluş-

turuyor, buluşuyoruz. Aracı, reklamcı, pazarlamacı yok. Kredi gerekirse belki bankayı da aradan çıkararak bağımsız fon oluşturup yepyeni bir sistem kuruyorsun. STK'ya benzemiyor. Düzene bambaşka bir alternatif.

▶ Şimdi alternatif yerine "sonraki" de deniyor. Sonraki ekonomik sistemlerde aktivist kelimesine de gerek kalmayacak. Bu nedenle sizin aktivizme bakışınız bana kendi eylemlerimi de sorgulattı.

Öğrenmek mi, Bilgilenmek mi?

▶ Bugüne kadarki tüm sohbetlerimizde, hem bu kitap kapsamında hem de dışarıda, merak etmek, soru sormak, ufkumuzu genişletmek; sizin hep bir şekilde bahsettiğiniz ya da benim gözleyebildiğim eylemler oldu sizde. O yüzden sizin günlük hayatınızda öğrenmeyle olan ilişkinizi merak ediyorum.

Hepimiz gibi öğrenmeyle ilişkim unutmak üzerine kurulu. Okulda ezberlettirilenler, adresler, rüyalar, çoğu o anda yaşanan. Gazete haberleri en çok unutulanlardan. Öğrendiklerimizin kimi yanlış çıkmış, unutmuşuz. Acılarımızı kim bilir nereye gömmüşüz. Beynimiz, düzenin ıvır zıvır çöplüğü olmamak için bize pompalananları kusamadığından unutarak kendini korumaya almış. İngiltere'de köyde oturuyordum. Eve postayla gelen gazetede haber: "Ay'da su bulundu." Dünya'dan başka yerde su yoktur diye öğrenmiştik. Aldanmışız diye kızdım. Evde, köyde, konuşacak kimsem yok. Az ötede postane vazifesini de gören küçük bir dükkân. Zarfın üstüne adres yazdım, içine kâğıt koyup kapattım, postaneye gittim, pul almak için tezgâhın arkasında kadına zarfı uzatırken, "Ay'da su bulunmuş," dedim. Yüzünü kaldırmadan, "Bana ne," dedi. "İsa'nın pabucu bulunmuş," desem ilgisini çekebilirdi. Yıldızlar, gezegenler, eskiden Tanrılarla açıklanırken, bilimin konusu olduğundan beri doğa ilgimizi çekmez oldu, kanunlarımızla mutlaklık kazandı, nesneleşti. Oysa bilim de değişiyor. Newton Fiziği, Einstein, Kuantum Teorisi.

Öğrenmek, doğru bildiklerimizin eksik ve yanlış çıktığını kabullenmemizin süreci. Çoğunu unutuyoruz. Zaten hepsine artık internette ulaşabiliyoruz.

Sorgulamadıklarımız yaratıcılığımızı susturan şeyler. Bizi bunaltan, zamanımızdan çalan, ufkumuzu körelten okullar sınıfta kaldı. Öğrendiğimizden çok, neyin yanlış olduğunu araştırmalı, okullarda yalanlardan nasıl korunacağımızı öğrenmeli. Ancak bu şekilde düzenin girdabında savrulmayız. Öğrenmek bilginin üst üste toplanması değil, öğrendiklerinden vazgeçmektir de. Düşüncelerinin sorgulanması tehdit değil kazançtır.

▶ O yüzden öğrenmeyi öğrenmemiz gerekiyor. Anladığım kadarıyla sizin için bu da öğrendiklerimizin değişebileceğini öğrenmekle başlıyor.

Sürekli değişken bir ilişki biçimi bu. Sabit yok. Merak, heyecan, sorgulamak var. Okulların amacı Sanayi Devrimi işçilerine asgari becerileri kazandırmak, ulus devletin değerleriyle bütünleştirerek üniformasını giydirmekti. Hele Türkiye'nin hali acıklı. Milli Eğitim Bakanlığı adlı bir kurum var! Eğitimin millisi ne demek! Olsa olsa ideolojilerin, inançların propagandası olabilir. Bakanlığın bir de "Talim Terbiye Başkanlığı" var. Talim? Terbiye? İnsana hakaret değil mi? Eskiden ayı terbiyecileri vardı. Hayvanlarda bile sökmüyor. Çocukları bataklıklarda tutmaya hakkımız yok.

▶ Peki bu sistemde; özellikle okulda öğrendiklerimizle ailemizden öğrendiklerimiz arasında bir tutarlılık varsa, öğrendiklerimizi sorgulamakta daha da zorlanabiliyoruz. O yüzden şunu sormak istiyorum; bu düzene ve kurumlara rağmen nasıl öğrenebiliriz?

İsveç'te okul öncesi eğitim modeline tanık olmuştum. Yerel yuvalar. Çocuğu mahallede tutuyor, servislerle oradan oraya taşımıyorsun. Mahalleden birisi öğretmen olarak eğitiliyor, ona eğitim malzemesi veriliyor, evinin odasını açıyor. Anneler baba-

lar öğretmeni tanıyor, komşular zaten. Onlar da mesleklerini, bilgilerini, sanatlarını paylaşıyor. Birlikte program yapabiliyor, gezilere çıkabiliyor. Öğretmen ile aile dirsek temasında. Program hem yerel koşullara uyumun esnekliğinde hem de merkezle bağlantılı. Uzmanların da ilgisi buraya odaklı. Tepeden inme değil. Şimdi bu konuyu genişletebiliriz isterseniz.

▶ Çok isterim.

Öylesine beyin fırtınası. Yetişkinleri eğitim sürecine katalım. Çocukların dünyasına tek öğretmen yerine başkaları da sayısız pencere açsın. İşe gideceklerine, haftanın belirli saatlerinde okullara gidip bildiklerini öğretmenin de yol göstermesiyle paylaşsınlar. Her şeyi algoritmaların inceleyeceği veri sistemine koy, şeffaf bir iletişim ağı kur. Neyi ne zaman ne kadar öğrenebilirler yaklaşımını geliştir. Acele yok. Çocuk istediğini, istediği zaman, istediği kadar öğrensin. Aynı yaşta çocukların aynı zamanda aynı şeyi aynı tempoda öğrenmeye hazır olmadıkları kaç defa kanıtlandı. Sınıf geçme, not yok. Yeter ki programı tamamlasın. Herkes yapabilir bunu. Kurulduğunda bir tür imece ekonomisine de gidilebilir. Zaman ve emeğimizi vererek birbirimizin günlük yaşamına katkıda bulunabiliriz. Bunlar bu düzen içinde yapılabilecek şeyler.

▶ Eğitim sistemimiz sınav odaklı olduğu için öğrenme amacımız sınavı geçme arzusundan ibaret. Keza sonrasında "öğrendiklerimizin" çoğunu unutuyoruz. Eğer bahsettiğiniz gibi bir veri sistemine geçilirse kime neyin öğretileceği ya da kimin neyi öğreneceği nasıl şekillenebilir sizce?

Bebek, anne sütünden kesildikten sonra ne yemeli? Çocuğun önüne sofra koymuşlar; aklınıza gelecek her şey var. Acılısı da tatlısı da. Sıvı da var katı da. Sıcak da, soğuk da. Çocuk ne isterse seçiyor, ağzına koyuyor, kimini beğeniyor, kimini bırakıyor. Sonra bir yığın test. Kan, idrar, dışkı... Bünyesinin neye ihtiyacı varsa çocuk onu seçmiş.

Eğitim de böyle. Çocuğun özelliği merakı. "Kuş neden uçuyor?" "Neden ben uçmuyorum?" O kadar uçmak istiyor ki meraktan kendisini balkondan atabilir. Atmıyor ama, içgüdüsel olarak birçok şeyden korunmasını biliyor. Meraklarını, şevklerini kırıyoruz. Hele işin içine ideolojilerimiz, dinlerimiz girince başlıyoruz beyinlerini yıkamaya. Öğrenmeye hazır, susturuyoruz. Okuldan kaçmak istiyor, ayakları geri geri gidip ağlıyor, elinden tutup zorla okula. "Arkadaşların bekliyor," "Öğretmenin seni özlemiş," yalanları. Eve gelince şunu alacağım, bunu yapacağız rüşvet taktikleri...

Çocuk yeteneklerine, rüyalarına, arzularına göre gelişsin, okullarda, öğrenme kalıplarından kurtulsun. Aynı yaşta çocukları aynı sınıflarda tutan, çoğu kışla mimarisi binalar gereksiz olmaktan öte ufuk karartıcı, hayal kırıcı. Yaşamın her alanı okul. Paulo Freire'den söz etmiştik. CIA darbesiyle devrilene kadar Şili'de sosyalist Allende hükümetinin yoksullar için okuma yazma kampanyasının başındaydı. Hocaların yoksullardan pek beklentisi yok, bunlar adam olmaz diye düşünürler. Freire topluyor 5-10 çocuğu, yürüyüşe çıkıyorlar. Mahallede kocaman Coca Cola reklamı. Tanıdık ama okuyamadıkları bir yazı. Freire o yazıyı okumayı öğretiyor. "C'den bu ses çıkar, O'dan bu..." Çocuğun her gün gördüğü şekiller sese dönüşüyor. Artık elinde günlük yaşamda karşılaştıklarını açıklayan anahtar var. Freire soruyor:

"Coca Cola nedir?"

"İçecek."

"Nereden geliyor?"

"ABD'den."

"Kendi içeceğimizi yapamıyor muyuz?"

Konu aritmetik:

"Babanın maaşı ne kadar?"

"Facebook'un sahibinin maaşı ne kadar?"

"Aradaki fark ne?"

"Neden?"

Bilsin ki toplumu dönüştürebilesin. Kaç kümeste kaç tavuk,

kaç yumurta yaptı diyerek çocukların aklına zikrettiğin sorularla ancak yumurtaları kırarsın. Bırak çocuk da sorsun soruları. Muhtemelen cevabını bilemeyeceksin. Birlikte araştırın. Araştırmayı öğrenin. Eğitimin amacı, çevreni tanımaksa, dünyanı tanımaksa, ahlakla yoğrulmuş adil bir düzense, bunu somut dünyanın pratiklerinden yola çıkarak keyifle yapabilirsin.

▶ Müthiş! Çünkü ben küçükken hep şunu sorguladığımı hatırlıyorum: "Bu bilgiler benim ne işime yarayacak?" Hatta muhtemelen en çok işime yarayacak bilgiler için sorardım; kimya, biyoloji, fizik gibi. Çünkü sözel derslerden daha çok zevk alırdım. Sınıfın içinde formüllerle anlatılanlar benim için o kadar soyut kalıyordu ki, halbuki esas onlar somut.

Eğitim birçok ülkede disiplin sorunu. ABD'de yoksul mahallelerdeki okullarda kimi öğretmen okul saatlerinde kendini sigorta edecek şirket bulamıyor. Sınıfta öğrenci sessizse, gürültü çıkmıyorsa, kavga dövüş yoksa öğretmen başarılı sayılıyor. Sınıfını geçemezse öğrencinin derdi. Oysa başarısız olan öğrenci değil okul.

▶ Bu düzene hâlâ bir şekilde mahkûm olduğumuzu düşünürsek aileler ve gençler için çıkış nasıl mümkün sizce? Çocukken kaybettiğimiz merakı geri bulmak mümkün mü?

Aileler "AVM'ye giderek çocuklarını bu tüketim düzeniyle, patolojiyle zehirleyeceğine, onun ilgi alanlarını zenginleştirsin. Üniversite öğrencileriyle, çeşitli meslek sahibi komşularıyla tanıştırsın.

▶ Öğrenmede "gereksiz" diye bir şey var mı?

Ne işe yarayacak sorusu anlamsız. Tornavida için sorulur belki ama keman için sorulmaz.

Üstelik Şarlo tornavidayı *Modern Zamanlar* filminde fabrikalarda otomasyonun insanı nasıl çıldırttığını anlatmak için kul-

lanır. Hele düşünce ne işe yarıyor diye hiç sorulmaz. Einstein'ın da bulunduğu Princeton Üniversitesi'nde, Institute for Advanced Studies'e Polonya'dan sosyolog gelir, İngiltere'den matematikçi, Uruguay'dan siyaset bilimci... İşlerini yapar, sofrada buluşur, sohbet ederler. Merkezi kuran adamın "Gereksiz şeylerin gerekliliği," adlı makalesi var. Mesele işe yarayacak bir şey yapmak değil, aklına takılanı kovalamak. Biri sana saçma sapan gelen düşüncenden yola çıkıp bambaşka bir şey keşfedebiliyor.

▶ "Ben bir şeyi hatırlamak için öğrenmiyorum," dediniz. Halbuki çoğumuz öğrendiklerimizi hatırlamak istiyoruz.

İsteyerek, bütünleşerek okuyorsak, yarım saat sonra unutsak dahi, o beynimizde, nöronlar arası yolculuklarda yer buluyor. Yeni bilgiler onları canlandırıyor. "Haksızlık" kelimesiyle karşılaştığında mesela, senin bir yerlerinde bütün duyduğun, okuduğun, hissettiğin haksızlıkların birikimleri var. Mesele ıvır zıvır tuzağına düşmemek.

▶ Öğrendiklerimizi hatırlamasak bile öğrenme sürecinin kendisi zaten bizi dönüştürüyor.

Dönüştürüyor. Beyni dönüştürüyor çünkü.

▶ Çok güzel! Kendinize neyi neden öğrenmek istiyorum diye sorduğunuzu okumuştum.

Eksik hissettiğimden değil, negatiften yola çıkmamalı. Öğrenmekle bilgilenmek arasında fark bu değil mi? Bilgi yüktür. Kimse sana "cahil" demez, ama hamal gibi yüklüsün. Ne işe yarıyor o yük? Altında ezilir, sürmenaj olur, hatta, bildiklerinle başkalarını da bunaltırsın. Üstelik tarihimiz boyunca bilinenlerin hepsi parmaklarının ucunda, internette.

▶ Teknoloji sayesinde bilgiye ulaşmak çok kolayken doğru bilgiye ulaşmak gittikçe zorlaşıyor. Bir de teknolojinin bilgiye ulaşmayı

kolaylaştırması beni tembelleştiriyor gibi hissediyorum. Nasıl olsa bilgiler orada ve dilediğimde ulaşabilirim diye, bazen dinlemeyebiliyorum örneğin.

Merakımızı celbeden herkesle tanışamaz, cezbeden herkesle sevişemeyiz. Seçicilik kaçınılmaz. Leonardo mesela bundan mustarip. Yerinde duramıyor, daldan dala atlıyor, bir buluştan bir başkasına atlıyor, çoğu yarıda kalıyor.

Diğer yandan "Aaa öyle mi?" dediğimiz, "Demek Yunuslar da ırza geçiyormuş," diye duyunca şaşırdığımız anlar. Genellikle, "Ya sen bunu nerede okudun? Kaynağın ne?" sormuyoruz. "Gerçek sonrası" denilen bir toplumda yaşadığımız, yalanın siyasette kurumlaştığı bugünlerde sorgulama özürlüyüz. Uyduruk kaynaklar, bilgiler, seni yalanlarıyla saptırmak isteyen kurumlar, onlara aracı olan halkla ilişkiler uzmanları, reklamcılar! Nereden biliyorsun diye sormak kaçınılmaz. Ahlakımızın, yaşam felsefemizin bunu şart koşması lazım. Bana, "Nereden biliyorsun?" diye sorsanız, ben de kaynak gösteremezsem, özür dilemem, araştırayım, geri döneyim demem lazım. Ama bildiklerimizle iktidara oynamaya teşneysek, bozuluyoruz böyle bir soruya. Bizler de, hele hocalarımıza ayıp olur korkusuyla soru sormayarak yalanı ve otoriteyi meşrulaştırıyoruz. Kimse otorite olamaz. Otorite ancak, o anda gerçek diye bildiğimizi yansıtandır.

▶ Bu soruyu acaba öğrenciler öğretmenlerine de sorabilir mi mesela? Okulda bir şeyleri değiştirir mi bu?

Sorsa disiplin cezası alır. Öğretmeni "ukala" der, sınıf arkadaşları dalga geçer. Sıradan bir soruyu bile sormanın cesaret istemesi ne kadar köleleştirildiğimizin ifadesi. Öğretmenlerin sözde bildikleriyle sınıfta megaloman kesilmesi aşağılık kompleksinden çok otoriteye bağlı sistemin bunu mümkün kılmasından. Yine de, "Nereden biliyorsun?" diye sormanın yolu var. Mesela, "Bunu daha çok okumak istiyorum, kaynağını nasıl bulabilirim?" diye sormak. İnternet o sözde bilirkişilerin foyasını orta-

ya çıkarabildiğinden de eğitim sistemin iflası yakınlaştı. Sorunu "kötü öğretmen"de görüp kişiselleştirdiğimizden sistemin kofluğunu göremiyoruz.

▶ *Annem Belkıs*'ta şu kısmın altını çizmiştim: Müdür, "Öğrencilere bilmiyorum denmez, mesleğimizin otoritesini beş para etmişsin," demiş, annenizi Çamlıca Tepesi'nde o yıllarda ancak atlı arabayla gidilen bir okula sürdürmüş.

Evet, mesleğini, bilgini iktidar yaptığında, otoritenle kendini satmaya başladığında ahlaksızlık başlamış demektir. Metin Bayrak, "Fikir iktidar olduğunda kirlenir," der.

▶ Peki sizce yapay zekâyla öğrenme nasıl bir şekil alacak?

Bizi şimdiden zenginleştirmeye başladı. Her birimize özgü kişiselleştirilmiş öğrenmeyle eğitim sürecini verimli kılarak destekliyor. Tehlikesiyse insan aklının denetiminin dışında olabilmesi. Yakın zamanda "Singularity" denilen tekillikle yapay zekânın bizden akıllı olacağı öngörülürken bunun türümüzün sonunu getirebileceğinden endişe ediliyor. Şöyle bir mantık: "İnsan savaştan yakınıyor, savaşı çıkaran insan, insanı yok etsem savaşlar bitecek." Kendi programını yapan da yapay zekâ olacağından Asimov'un "insana zarar veremez" gibi Robotik Kanunlarına tabi olmayacak. Musk'ın geliştirmekte olduğu Neurolink'in hedefiyse bu tehlikeyi bertaraf etmek üzerine kurulu. Yani yapay zekânın nöronlarımıza bağlı elektrotlarla düşüncelerimizin iradesinde olması. Çin, ABD ve dev şirketler arası türümüze yönelik tehlikeyi kaale almayan büyük yarış var. Hadi yapay zekâyı millileştirdin. Devletler? Nükleer silahlarda denge kurabilmişlerdi. Şimdi?

▶ Yine de iyimsersiniz diye anlıyorum.

Gerçekçi iyimserlik diyelim. Türümüz bugüne adım adım evrilir-

ken yapay zekâyla yeni tanışıyor. Asırların kültür ve kurumlarını, dinlerini, düzenimizi var eden ve giderek sorgulamaya başladığımız masallarımızın hepsi oraya yükleniyor.

Yapay zekâdan ne isteyip istemediğimizi masaya yatırma zamanı tükeniyor. Aşkı tanımıyor. Utanmıyor. Gülmüyor. Psikopatla peygamberi ayırt edemiyor. İnsanda, toplumda neyi değerli buluyoruz? Yapay zekâ bize hangi alanlarda yardımcı olurken nerede dışarıda kalmasını istiyoruz? Yapay zekâ arkadaş, sırdaş ya da sevgili olursa, sınırları aşmış olur mu? Yapay zekâ bizi kendimize köleleştiren masallarımıza güzel bir tokat atabilir, sorgulamayı aklımızdan geçiremediğimiz putlarımızı yıkabilir. Yeter ki ne biz onu tanrılaştıralım ne de o kendini yeni tanrımız sansın.

▶ Yapaz zekâyla anlaşmamızda mı sorun?

Belki. Sosyal medyayla nasıl kapana sıkıştırıldığımızı gördük. Şöyle bir araştırma var. OECD, 31 farklı ülke ve ekonomide 16-65 yaş arası 160.000 yetişkinle, okuryazarlık, sayısal beceri ve problem çözme yeteneklerini on yıl önceki araştırmalarının verileriyle karşılaştırmış.

Sonuç? Geriliyoruz. Yeteneklerimiz 14 ülkede sabit kalırken 11 ülkede gerilemiş. İstisna Finlandiya ve Danimarka. Gerçeği ayırt etmek, belirsizlikle başa çıkmak ve karmaşıklığı yönetmekte giderek çuvallıyoruz. Oysa bugün belirsizliklerin dalgalarında sörf zamanı.

▶ "Büyüdükçe daha zor öğreniriz," düşüncesi?

Böyle tezler var. Çoğu fizikçi, matematikçi gibi dâhi bildiklerimizin buluşları 20-30 yaş arası mesela. Ama Hokusai gibi bir ressam da, "Doksan yaşıma gelebilirsem büyük ressam olabilirim," demiş. Bence her yaşta beyin farklı bakabilir, farklı gelişebilir. Tembelleşiyoruz. Alışkanlıklarımızla heyecanımızı kaybediyoruz. Bir yaştan sonra onu bunu kendimize yakıştırmıyor, hevesimizi yitiriyoruz. Çocuk pusetteyken oraya bakıyor, bura-

ya bakıyor, şaşıyor, tekrar bakıyor, bir şeyleri ağzına götürüyor, devamlı hareket halinde o beyin. Sormayarak, sorgulamayarak, başkalarının yazdıklarını, buluşlarını okumakla, sanatlarını izlemekle yetiniyor, sonra da canım sıkıldı diyoruz. Bravo. Beynimizi emekliye çıkarmakta ustayız.

Sormayarak, sorgulamayarak, başkalarının yazdıklarını, buluşlarını okumakla, sanatlarını izlemekle yetiniyor, sonra da canım sıkıldı diyoruz. Bravo. Beynimizi emekliye çıkarmakta ustayız.

▶ Peki dil öğrenmek? Öğrenme sürecini nasıl etkiliyor?

Durucuğum söyleşimizi Türkçe yapıyoruz, tartışmayı içselleştiren Fransızca, uyumu pekiştiren Japonca ya da vakit nakittir yaklaşımıyla Amerikanca yapıyor olsaydık çok farklı algılama süreçlerinden geçecek, dünyaya, birbirimize farklı gözle bakıyor olacaktık. Günümüzde İngilizcenin egemenliği, en totaliter rejimler kadar tehlikeli. Her dile ihtiyacımız var. İtalya'da dağ köyünde oturan çocuğun yerel dilinde doğa kelimesi olmadığını, sadece ayrı ayrı kuş, ağaç gibi kelimeler kullandıklarını konuşmuştuk. Ya da "din" kelimesi. Eski Mısır'da yok mesela.

Kitaplar önemli. İncil, Kur'an olmasa o dinler olmayacaktı. Kitap var diye varlar. Kelimeleri olmasa Mısır Tanrıları Thoth ile Amun, Yunan Tanrıları Zeus ve Poseidon'u da bilmeyecektik.

▶ Kayda geçirilmiş.

Din kitaplaşınca, Tanrı'nın sözlerini sorgulanamayacak kalıplara dökerek kutsallaştırıyoruz. Tarihe gömülen, müritlerini kaybeden dinler ve tanrılar genellikle kitapsız olanlar. Kelimeler

tepeden inerek, kılıcın, otoritenin gücüyle gelmemeli, tabanının ruhunu yansıtmalı. Adaletsizliğin mağdurlarıdır hak ve özgürlüğün yollarını en iyi bilenler. İyi niyetle onlara gidiyor, hadi bilinçlenin, örgütlenelim diyorum ama tutmuyor. Türkiye'de İşçi Partisi Başkanı seçim öncesi köyde konuşma yapar, ayrıldıktan sonra merak eder onu nasıl buldular diye. Boş vaatlerde bulunmadı diye sevilmiştir, lakin köylülerin anlayamadığı "piliçleninçe" ne yapacakları. Meğer köyden ayrılırken "Kurtuluş bilinçlenmenizde," demiş. Bizi ezenlere kızarak, taş atarak, kurban vererek, kurbanları kahramanlaştırarak bir yere varılamayacağını da artık öğrenmiş olmamız lazım. Günümüzde yeni kuşaklar bunun ifadesi. Hiyerarşi yok, lider yok, şiddet yok ve hepsinden de önemli karşındakini küçük düşürmek yok.

▶ Ayıp sözcüğü de önemli değil mi? Mesela çoğu dilde karşılığı yok.

Öyle mi? Bu da çok ilginç!

▶ Fransızcada yok; biz bunu arkadaşımla çok aradık. "Yakışıksız" denebiliyor mesela. Ama ayıbın tam karşılığını bulamadık.

Yalnızlık da İngilizcede çok farklı. Türkçede çağrışımı hoş değil, "Ah zavallı, yalnız, tek başına." İngilizcedeyse bunlar daha çok huzur, tevekkül, bağımsızlık çağrıştıran kelimeler. Türkçe, cemaat toplumunun dili. Bireyin farklı yalnızlıklarını gösterecek kelimelerden yoksun. İngilizcede gani. Cemaat ve cemiyet toplumları arasında farkı irdeleyen sosyolojinin kurucusu Durkheim'in tanımlarını, yalnızlık gibi kelimeler sayesinde kolayca anlayabiliyoruz.

▶ Mesela Japoncada duygularla ilgili kelime çok azmış. Duygularını ifade etmek iyi bir şey olarak görülmüyormuş çünkü. Bunun aksine renk tonları için bin bir çeşit kelime varmış.

Shakespeare'in oyunlarında, sahnede devamlı kılıç kavgaları. Bağırıyor, çağırıyor, öldürüyorlar. Hamlet'in sonuna geldiğimizde neredeyse bütün karakterler ölü. Japonya'nın Noh Tiyatrosu'nda saldırganlık ince sembolik hareketlerle. Mesela kadının serçe parmağının ucunu bükmesi ilişkimiz bitti anlamına geliyor.

▶ Kültürün, bilginin tekeli de zaten aslında bu...

Düzenin hizmetindekiler karar veriyor neyin paylaşılacağına. Sosyal medyanın şalteri de onların elinde. Twitter'da çıkan, X'e neden olan patırtı gürültü buradan kaynaklanıyor. Özgür düşünceye filtre takılınca birbirimizden kopuyor, yolumuzu engelleyecek ya da açacakları göremiyoruz.

▶ Siz "halk" denmesini de çok eleştiriyorsunuz.

Evet, halk diye bir şey yok. Sınıflar var belki ama halk yok. Kim halk? Merak ediyorum. Kelimeyi aşağılayıcı anlamda daha çok zenginler kullanıyor.

▶ Halka inmek örneğin.

Evet. Onu sol da kullanıyor. Haddini bilmezliğinde, seni kurtarmak için ne gerektiğini ben bilirim sanrısında, topluma tepeden bakıyor.

Halk değil biz. Biz ne yapabiliriz, ne yapmalıyız? İnisiyatif bizde. Neyi, ne yaparak, nasıl değiştireceğiz, alfabesi bizde. En yakınımızdan, en olabilirden başlayacağız. Ağı biz kuracağız. Yankı odamızda birbirimizin aynası olmaktan çıkıp, en yakınlarımızdan başlayarak denize atılan bir taşın halkaları gibi yayılmak. Şikâyeti değil ufuk açıcı gelişmeleri, çözümü paylaşmak. Yalnız olmadığımızı hatırlatmak.

▶ Aileden, devletten, okuduğumuz bilgiyi de her zaman sorgulamak gerekiyor.

"Demokrasi" diyoruz mesela. Başka modellerini görmek için yakın tarihimize bakmak yeter. Kolomb peşinde yağmacılar ABD'ye gittiklerinde, oradaki yerlilerden Avrupa'da demokrasinin yolunu açacak ilke ve uygulamalarından ilham almışlar. Bilmiyordum. Liderli toplumlar olduğu gibi lidersiz, herkesin katıldığı iktidar paylaşımlı olanları da var. Günümüz siyaset bilimi ve felsefesi kitaplarında yerlilere reislerinin hükmettiği kabile diye bakılır. Graeber ile Wenglow'un 2023'te çıkan ve düşünce dünyasını sarsan *Her Şeyin Şafağı* kitabında okumuştum. Venedik, Floransa, Siena gibi şehir devlet modellerini, eski Yunan ve Likya'da da lidersiz demokrasi uygulamalarını unuttuk. Occupy Wall Street, Brezilya, Bulgaristan, İngiltere, Bosna gibi başka ülkelere yayılan "Dünyayı İşgal Et" hareketleri, Ortadoğu'da Tahrir ve Arap Baharı, Türkiye'de Gezi, İspanya'da Indignados protestoları... Hepsi küresel gençliğin lidersiz, örgütlenmelerine örnek. Hepsi tek tip demokrasi anlayışımızın dışında başka dünyaların mümkün olduğunun ifadesi. Kendine uygun olanı bul, yaşat, geliştir, değiştir. Günümüzün şaibeli demokrasi uygulamalarına takılma. Siyasette, sanatta, doğada her türlü evrimin esası değişim değil mi?

Partilerin ömrü bitti, meclisler salla başını al maaşını kapıkullarının mekânı. Eğitim, sağlık hizmetleri toplumun ihtiyaçlarından soyutlandı, siyaset seyirlik oldu. Gelecek katılımcı demokrasiyle yerelleşmede. Buraya varmakta ilk adım demokrasi kelimesine ambargo. Kim beni seçin demokrasi gelecek diyorsa yalan söylüyor. Kendini aldatıyor. Mümkün değil. Demokrasi bağırış çağrıştırıcısı ABD oligarşi rejimi. Her fırsatta demokrasiden söz edenlerin ülkelerinde demokrasi yok ki bu kadar çok sözünü ediyorlar.

▶ Birkaç gündür konuştuğumuz "başka bir dünya mümkün"ün de anahtarı bu bilgilerde belki.

Martin Luther King Washington'da "Bir Rüyam Var" diye on binlere hitaben konuşma yaptı, ABD'de siyahlar otobüslerde an-

cak arka sıralarda oturmaya mahkûmken, tarih açısından göz açıp kapanacak zamanda bir siyah Beyaz Saray'a başkan olarak yerleşti. Başka bir dünyanın mümkün olduğunu gör, göster ki, böyle gelmiş böyle gider diyenler de geleceğe omuz versin.

Başka bir dünyanın mümkün olduğunu gör, göster ki, böyle gelmiş böyle gider diyenler de geleceğe omuz versin.

Aklıma dünyayı nasıl algıladığımızı iki farlı yaklaşımla açıklayan, Isaah Berlin'in Tilki ve Kirpi argümanı. Kirpi, Platon gibi tek bir büyük penceresi olanların, Tilki ise Aristo gibi dünyayı farklı perspektiflerden değerlendirenlerin simgesi. Tolstoy da işin içinden çıkamamış tilki gibi yazıp kirpi gibi düşünen demiş.

▶ Tolstoy demişken, hangi kitapları nasıl okumalıyız diye de sormak istiyorum. Yayıncılık da bir sektör olduğu için, tıpkı film sektöründe Hollywood ile olduğu gibi büyük yayınevlerinin kabul ettiği, okunacağı için yazılan, özel sipariş edilen kitaplar var. Siz bu noktada nasıl bir yol izliyorsunuz?

Okumak, yeni bir insanla tanışır gibi, sana dil dökmek isteyenle yola çıkmak. En kıymetli şeyini, zamanını vereceksin okumaya. Neden? Bunu niçin okuyorum diye kendime sorduğum gibi, onun da neden yazdığını düşünüyor muyum? Kültür sanayiimiz çiklet gibi kitap sürüyor piyasaya. Okumak eğer kültürlenmek, bilgilenmek, yemek yerken, su içerken olduğu gibi, eksikliğimizi gidermek için değil, en geniş anlamda evrenle bütünleşebilmek için var. "Balık nasıl avlanır?" "Borsada nasıl kazanılır?" türünden kitapları kast etmiyorum.

▶ Nasıl kitap okuyalım?

Soru sorarak. Kitapla konuşarak. Kızarak, sevişerek, kendini okuduklarının yerine koyarak. Sayfaları çevirircesine değil, kelimelerin nedenini, niçinini tadarcasına. Bundan sonra ne olacak diye gıdıklayan, kelimeleri yutturan türden pop yazarların oyununa kanmayarak. İyi okur okumaya başladığı her kitabı bitiren de değil, yazarın, eğer varsa, özgün dilini kavrayamadan vazgeçen de değil. İyi okur, sevdiğiyle de sevmediğiyle de dünyasını genişletip zenginleştirendir. Sokrates'in, "Akıllı insanlar her şeyden ve herkesten öğrenir, sıradan insanlar deneyimlerinden öğrenir, aptallar zaten tüm cevaplara sahiptir," lafı kayda değer. Anlayamayacağın kitap yoktur, kötü yazılan kitap vardır. İyi kitap karmaşığı en yalın şekilde anlatır, yoksa yazar yazdığını bilmiyor demektir.

Kitabı Almanların *zeitgeist* dediği yazıldığı zamanın bağlamında görelim. Sudan çıkmış balık gibi olur zamanından soyutladığımız kitap. Machiavelli'nin *Prens*'i mesela. Günümüzden bakıldığında politikacının çirkefliğinin kitabı. Prense, iktidarda kalabilmesi için üç kâğıdı, başkalarını birbirine nasıl düşüreceğini anlatıyor. Oysa o günün gözüyle bakarsanız, yönetim sanatında çığır açıcı bir aşama. Siyaset bilimine giriş. Prens eskiden yaptığı gibi sırf korkuyla, işkenceyle, asıp kesmeyle idare etmek yerine, entrikacı yöntemlerle gücünü koruyor. Savaş destanı bilinen Hint epiği Mahabarata, özde savaşçı kaderini kaçınılmaz gören Arjuna'nın direnişindeki ikilemi anlatıyor. Ya bilinen ilk kitabımız Gılgamış? Haddimizi bilmeyerek ölümsüzlüğe oynamayalım diye kulağımızı çoktan çekmiş.

▶ Bu kitap fikri ortaya çıktığından beri siz sürekli, "Daha fazla ne öğrenebilirim? Daha fazla ne konuşabilirim?" sorularının peşindesiniz. Ve bunu yaparken ne okursanız aslında onun kendi felsefenizi oluşturmaya yaradığını söylemiştiniz. Çünkü okurken filozofla ya da bilim insanıyla tartışarak sizin kendi düşünceniz de ortaya çıkmış oluyor.

Konfüçyüs'ü, Schopenhauer'i okuyor, bu akıllı adamlardan bir şeyler öğrenerek tasdik edercesine başımı sallıyorum. Hepsi ken-

dine göre yaşam felsefesi geliştirmiş. Çelişkilerini görüyor, aramıza eleştirel mesafe koyuyor, herkes gibi saçmalayabileceğini görürken, sana "Dur bakalım, benim de dünya görüşüm, felsefem var," demeye başlıyor, düşüncelerimle yola çıkıyor, kendimi geliştiriyor, beni ona buna tepkilerimle çalkalanan serseri mayın olmaktan adım adım uzaklaştırıyor. Evet, herkesin yaşam felsefesi olmalı, yoksa hayatımızı bozuk para gibi harcar, başımızı bir oraya bir buraya vurur, bir arayış içinde kendimize kıyarız. Lakin felsefem varsa da üniforma gibi değil, esnek ve değişime açık olmalı. Felsefe öğrenilmez sorgulayarak yaşanır.

Yeni teknolojilerle insan ilişkileri, ahlak, doğru-yanlış dediklerimiz değişiyor. Doğum kontrol hapı mesela. Sadece kadının değil toplumun duruşunu değiştirdi. Değişkenlik içindeyiz. Mesele başkalarını da boğmadan yüzebilmek.

▶ "Doğru" kalıbını yıkabilmek için bir de deyimlerden bahsetmiştiniz. "Her deyimin, atasözünün bir tersi var," diye.

Evet. Bir köşede "Demiri tavında döv." Karşı köşede "Sakla samanı, gelir zamanı." İkisine de doğrudur diye başımızı sallamamızın bir örneği *Don Kişot*'ta çöken Ortaçağ düzenine atıflarda. Çağdaş dünyamız geçmişi sayıklayan yaşlıların elinde. Oysa kültürümüzün tarihinde ilk kez yaşılar gençlerden öğreniyor. Avcı toplayıcı, tarım ve sanayi toplumlarımızda yaşlılardı neyin nasıl yapılacağını gösteren. Kuantum bilgisayarları, üç boyutlu yazıcılar, biyoteknoloji, nanoteknoloji, algoritmalar, yapay zekâ, hepsi gençlerinken, düzene hırsla sarılan 70'e, 80'e merdiven dayamış politikacılar. Makasın gençlerin aleyhine açıldığı düzen ayaklanmaya, nice çatışmaya gebe. Oysa gençler paylaşıma açık. En azından vahşi kapitalizmin çarklarını yağlamaya teşne değiller. Yaşlılar yeniliği de tehdit olarak görürken bir yandan da, gençler gelecek sizin palavrası var. Gelecek şimdi! Başkanlar, rektörler, köşe başlarını tutanlar, hepsi istifa etsin, yolu açsınlar. Diyojen'in İskender'e söylediği gibi, gölge etmesinler başka ihsan istemez.

▶ Deneyime hâlâ çok bağlıyız, yani önem veriyoruz galiba.

Düzeni deneyim değil menfaat şebekeleri koruyor. Meslek sahipleri arasında en cahiller kendilerini politikacı olarak tanıtanlar. Böyle meslek olabilir mi? Cahillerin yönetimindeki bir dünyadayız. Gençlerin yaşlılara hâlâ aptalca bir saygıları var. Temcit pilavı gibi tekrarladıkları anılarını dinlemeye bayılıyorlar.

▶ Öğrenmeyi öğrenmek ve bilgilenmek arasında yaptığınız ayrım bence çok önemli. Çünkü bu düzende yaptığımız şey aslında bilgiyi aktarmaya yönelik sadece. İşte sanırım bunun için tüketim kültüründen çıkmamız gerekiyor. Ama tabii bahsettiğiniz şey aileden ve yakın çevreden başlayabilir.

Bir örnek Manchester Üniversitesi İşletme Fakültesi öğrencileri. Farklı ülkelerden gelmişler, elit işletme eğitimi alıyorlar. CEO olacaklar, banka yönetecek, yatırım danışmanı olacaklar belki ama eski dünyanın tekrarını istemiyorlar. Derslerse çöken düzenin aynası. Avrupa'nın ilk üniversitelerinde olduğu gibi kendi aralarında da hoca buluyor, öğrenmek istediklerini birlikte belirliyorlar. Başka bir örnek, Polonya'yı Sovyetler Birliği işgal ettiğinde yaşanıyor. Sendikalarla birlikte üniversite öğrencileri de rejime, kızıl burjuvaziye başkaldırmış, işten atılmış muhalif hocalar öğrencilerle birlikte örgütleniyor, kendi olanaklarıyla dersleri sürdürüyorlar. Türkiye'de hocalar bunu yapamadı. Boyun eğip kurumlarında kapıkulu olmayı tercih ettiler. Üniversitenin oyulmasında görev aldılar. Utanç verici bir biat kültürümüz var. Boğaziçi Üniversitesi gibi başka ibret verici bir örnek de siyasi partiler. Hepsinin yapısı diktatörlük. Bir yandan da memlekete demokrasi diye sesleniyorlar. Kim inanır. Ama inanıyoruz. Masallarını içselleştirdik, kurtuluşu kişilerin kendilerini de kandırdıkları yalanlarında aradık. Rakip partinin başkanına yüklenmek kolay. Sıra kendi partinin başkanına gelince boynunu büküyor, düğmelerini ilikliyorsun. Türkiye'de muhalefet olmak da utanç verici!

II

Evren ile Bir

Gezegenli Olmak

Takvimler matrak. Geçmişimizi hükümdarların adlarıyla tanırken sayılara kilitledik. Kanuni ve Elizabeth'in adları çağrışımlarıyla tarihimize sayfalar açıyor. Japonya'da Edo, Osmanlı'da Lale Devri de öyle. İstisna günümüz diktatör heveslileri. Hayattayken bile sokak, hastane, üniversitelerde adlarıyla tarihe çivi çakarken gülünç olmuyorlar mı? Sayılarla geçmişimizi ruhsuzlaştırdık. Çağdaş şehirlerimiz de öyle. İşte New York'ta 5., 6., 7. Caddelere karşın; Paris'te Avenue Victor Hugo, Roma'da Via del fori İmperiali adlarıyla birer kitap gibi. Sayılar yoksullaştırıyor. 14 mesela. Yumurta da olabilir, Fransızların 14 Temmuz devrimi de, 14 defa âşık oldum da. Sayılar yalan da söyler. Jeolog Charles Lyell, gezegenimizin milyonlarca yıllık geçmişini açıklayana kadar Hıristiyanlar hadlerini bilmezliklerinde dünyamızın MÖ 23 Ekim, 4004 tarihinde yaratıldığına inanıyordu. İleride zamanı kaydedeceğimiz başka sistemlerimiz olacak. Hepimizi birleştirecek ortak gezegen takvimimize az kaldı

▶ Siz içinde bulunduğumuz dönemi nasıl adlandırırdınız?

Değişimin hızını idrak edemediğimizin ifadesiyle 3,146768'e tekabül eden Pi dönemi diyebilirim. Hem somut hem de sonsuz. Fizikteki belirsizlik ilkesine atfen Heisenberg Dönemi de olabilir ya da kuantum kuramında aynı anda şu da olabilir, bu da olabiliri çağrıştıran Schrödinger'in Kedisi Dönemi. Geçiciliğimizi

yansıtsın, gezegenimize başka bir bilinçle bakmamızı sağlasın. İnsan merkezli olmasın. Yıllarımızın İsa'yla bağlantılı masalı bize yakışmıyor.

▶ Belki tarihimizin, gezegenin tarihi olarak dönüşmesi mümkün olur. Bu olacak mı sizce? Ya da yakın mıyız böyle bir değişime?

Evet Durucuğum! Gezegenin tarihi! Siz kendinizi ne zamandan beri gezegenli hissediyorsunuz?

▶ Doğduğumdan beri.

Doğduğunuzdan beri?

▶ Yani 1995.

Yani daha önce sorulduğunda, "Dünyalıyım, gezegenliyim," dediniz mi hiç mesela?

▶ Yok hayır. O anlamda sanırım Fransa'ya taşındığımdan beri diyorum. Hatta daha da geç. Yani Fransa'ya taşınıp, aidiyetlerin geçersiz olduğunu, kendimi bir yere sığdırma çabamın saçma olduğunu fark ettiğim zaman.

"Nerelisin?" diye sorulduğunda ne diyorsunuz?

▶ "Türkiye" diyorum. Siz?

"İstanbulluyum," dediğim oluyor, pek olmadığım halde. Bazen her neredeysem şakayla karışık, "Buralıyım," diyorum. Türkiye'de "İnsan nereli olduğunu nasıl bilir?" diye sorduğumda "Baban nereli?" diyorlar. "Aydınlı," diye cevap verdiğimde "O zaman sen de Aydınlısın," diyenler çok. "Oğlumuz İngiltere'de doğdu, o nereli sayılır?" diye sorduğumdaysa Boston doğumlu olduğumdan akılları karışıyor. Bir gün Mostar Köprüsü'de adam

"Hangi kandansın?" diye sorduğunda donakalmıştım. Düşünün, Bosna etnik temizlik katliamından yeni kurtulmuştu. "Tavşan kanından/Zürafa kanından," "Senin kanından," demek varken, ne dediğimi hatırlamıyorum. Nerelisin sorusunda ortak aidiyet arayışı var. Taraflaşmaya kadar gidiyor. Kuala Lumpur'da taksi şoförü nerelisin diye sorduğunda, "İstanbullu," demiştim. "Müslüman?" deyince de "Elhamdülillah." Sevindi, para almadı. Ertesi gün başka bir takside aynı konuşma. "Müslüman?" sorusuna, "Dinlere inanmıyorum," dememle öfkesinden kaza yapacaktı. Türkiye'de taksi şoförü arkadaşıma soruyor, "Nerelisin?" "Ermeni'yim," kelimesini duyunca, "Estağfurullah," demiş. Babam "aynı güneşin altında çamaşırlarımızı kuruttuk" deyip geçerdi aitliklere.

▶ Bende de Fransa'da yaşarken, her takside aynı olay oluyor. "Nerelisin?", "Türkiye", "Aa, hiç Türk'e benzemiyorsun."

Almanya'ya işçi göçü başladığında, Türkiye'den diplomatlar da aynı şey söylendiğinde iltifat kabul eder, Türk'e benzetilince bozulurlardı.

▶ Peki siz ne zamandan beri gezegenli hissediyorsunuz ya da öyle söylüyorsunuz?

Sanırım uzaydan çekilen dünyanın ilk fotoğrafını gördüğümden beri. Gezegenimizin Samanyolu'nda toz zerreceğinden de küçüklüğü beni geçiciliğimizle buluşturdu. Evrende kayda değer yerimiz yok.

▶ Siz hep gezegen kelimesini vurguluyorsunuz.

Hepimiz gezegenliyiz sözü ötekileştirmek yerine birleştiriyor. Umarım bu bilinç, uzayda herhangi bir oluşuma düşman mı acaba diye bakma nedeniyle değil de, dünyamıza sevgimizden doğar.

Hepimiz gezegenliyiz sözü bizi ötekileştirmek yerine birleştiriyor.

▶ Tabii günlük yaşantımızda bu kimliklerden sıyrılabilmemiz ve gezegenli hissetmemiz, özellikle şehirlerde ve bu tempoda yaşayan insanlar için çok zor.

Gezegenleri sırasına göre sayabilir misiniz?

▶ Sayamayabilirim.

Ben de. Galiba hepsinin adını bile sayamam. Ivır zıvır bencilliğimizle bize komşu başka güneşleri, gezegen sistemlerini bilmeyecek kadar komşularımızdan kopmuşken devletlerin maden peşindeki şirketleri uzayı yağmalama peşinde. Zehirlemeye başladık bile. Ay paslanıyor, Dünya'dan yayılan oksijen parçacıkları, Ay'daki mineralleri hematite dönüştürüyormuş. Bayrak yarışımızı da uzaya taşıyoruz. Seneye, aya bayrak dikenler çoğalacakmış.

▶ Siz peki bu alanda bilgi edinmeye uğraşıyor musunuz kendi hayatınızda?

Evet ama günlük kültürümüze yansımadığı için kısa zamanda unutuyorum da. Uzayı bilim kurgudan arındırıp sanatla, müzikle, resimle henüz buluşturamadık. Felsefenin insan modeli hâlâ gezegen bilinci üzerine kurulu değil. Psikoloji de, aile, din, cinsellik aitlikleri üzerine patinaj yapıyor, makro boyutta ufkumuzu genişleteceğimize mikro ayrıntılarda kayboluyoruz. Evren bağlamında varlığımızı hissedebilmemiz, kozmosu tanıdıkça sonsuzluğunu içselleştirmemize bağlı. Ulaştıkça ulaşılamayan tanrı.

Aile, din, cinsellik aitlikleri üzerine patinaj yapıyor, makro boyutta ufkumuzu genişleteceğimize mikro ayrıntılarda kayboluyoruz.

▶ Belki yıldızlar ile galaksiler sokak adlarımıza girebilir.

Fevkalade fikir, Van'daki Ferit Melen Havaalanı da bize en yakın yıldız Alfa Centauri olsun.

▶ Gündelik yaşam felsefesini konuşuyoruz. Yaşam da aslında her bir günü nasıl geçirdiğimiz, nerelerde bulunduğumuz, kimlerle olduğumuzla şekilleniyor, yapılması gerekenler listeleri baskın olup günümüzü esir alabiliyor. Ben 18 yaşımdan beri tek başıma yaşıyorum ve o zamandan beri her günüme alarm kurarak başlardım. Sizinle söyleşimize kadar, o dönem alarmsız uyanmaya başladım.

Nasıl?

▶ Bir sohbetimizde, güne "Alarm!" ile başladığımı bana fark ettirdiniz.

Ürktünüz alarm nosyonundan. Sağlıksız. Uykuyu bölüyor. Sinirli yapıyor, depresyona sokuyor, iştahı etkiliyor. Yangın, hırsız, savaş… Hepsinin habercisi alarm denen şey. Güne alarmla başlanmaz diye felsefi tavır aldınız herhalde.

▶ İşte… Keşke alabilseydim! Sormak istediğim tam da bu. Günlük hayatın akışı ve yapılacaklar tekrar başlayınca ben yine alarm kurmak zorunda kaldım. Sizin alarmlı günleriniz hiç olmadı mı, merak ediyorum. Çoğumuzun içinde bulunduğu tempoda alarm-

sız, yani telaşsız ve kendiliğinden güne nasıl başlayabiliriz ki? Sizin yolculuğunuzda belki bunun ipuçları vardır.

Gün o denli çağırıyor ki beni, güneş hoş geldin demeden ben onu çağırıyorum nerede kaldın diye. Sanki çocuğun bayram hediyesini sabah uyandığında bulacağı heyecanı. Hep böyle olmasa da, gene güne sevdiğin bir şeyi yapacağını tahayyül etmekle başlamak.

▶ Ancak işlerin azalacak olmasının iyi bir gelecek yaratması için sistemin de değişmesi gerekiyor. Çünkü bu sistemde en temel iki ihtiyacımız barınma ve beslenme için bile paraya muhtacız.

Şimdi konuştuklarımızın bir kısmını siz göreceksiniz, ben görmeyeceğim. Ama şu kesin, besin ucuzlayacak, et yemek gıda teknolojisinde gelişmelerle sonlanacak. Bir sığırı yetiştirmek için ormanları yakarak yer açmak gezegeni mahvediyor. Et yiyebilmemiz için dünyada kullanılan alan Afrika'nın büyüklüğüne eşit. Yem yetiştirmek, hayvanları büyütmek, nakletmek, mezbahalarda kesmek, soğukta depolamak, paketlemek, tekrar nakletmek korkunç bir şey. Ahlaki, vicdani nedenlerle bitmeyecek, belki o da olur zamanla, ama pahalıya mal olduğundan bitecek. Biyoloji ve kimya alanındaki çalışmalarla etten çok besleyici, bol proteinli, etin lezzetini aratmayacak ürünler keşfediliyor. Nasıl geyiğin taşaklarından parfüm yaratıyorsak, hiç beklenmedik formüllerle soframızı zenginleştirecek envai çeşit gıdalar olacak. Başka canlıları öldürmeye ihtiyaç kalmayacak, besin ucuzlayacak. Hele nanoteknolojilerle. Barınma da ucuzlayacak.

▶ Nasıl yani? Şu an en pahalı şey barınmak.

Ütopyadan değil kaçınılmaz bir gelecekten söz ediyorum. Bu yolculuğun adı neden "Şimdiye Övgü?" Üç boyutlu yazıcılar anında ev yapıyor, otomobil ve uçak parçaları yapıyor, sıra organ-

larımızda. Mesane bile yaptılar. Dört boyutlu yazıcı vücut ısısı ve iklime göre değişen giysi yapıyor. Hepsi neredeyse bedavaya çıkıyor, kullandığı enerji dışında. Nasıl bilgisayarlar, telefonlar, otomobiller ucuzladı, her şey ucuzluyor, ucuzlayacak. Moore Yasası'na göre her iki yılda çiplerin transistör sayısının iki katına çıkması bilgisayarların daha hızlı ve ucuz hale gelmesini sağlıyor. Çocukluğumda dolma kalemi olana zengin diye bakılırdı, bugün hemen herkesin bilgisayarı var. Önce sözünü ettiğimiz ETG'nin bir sonraki aşaması Evrensel Yaşam Geliriyle herkes ihtiyaçlarının ötesinde rahatça sürdürebilecek hayatını.

▶ Biraz konudan sapacağım ama merak ediyorum; yapay zekâya ve bizim geleceğimize dair iyimser bir bakışınız var. Sizce paraya ihtiyaç mı kalmayacak? Yaşam ve sistem gelecekte tamamen farklı mı olacak?

Yapay zekâ ve robotlarla çalışma kalkıp serbest kaldığımızda yine zamanımıza saldıran, bize şunu bunu satmak isteyenler çıkacaktır, ama maaş köleliği sona erecek. Bu telaş, bu baskı kalmayacak. Yapay zekâyla herkes refah içinde bir yaşam sürebilecek. Güneşten, sudan, rüzgârdan enerji üretiliyor olacak. Bu kadar endişeli olmayacağız. Karnımızın acıkıp acıkmadığını anlamak için saate bakmayacağız. Günümüzü biz düzenleyeceğiz. İnsan ilişkileri değişecek. Yeter ki sade kendimizin değil başkasının da zamanına saygımız olsun. Demokrasiye giden yol buradan gelecek, yani zamanımıza sahip çıkmaktan. Şu anda zamanımızı başkaları zapt etmiş durumda.

▶ Tabii şu an Türkiye'deki ekonomik durum ve her şeyin çok pahalı olması sebebiyle bu dediğinizi çok hayal edemiyorum. Örgütlenmek mi lazım?

Türkiye gibi cehalet ve yolsuzluğun iktidarla el ele gittiği korku toplumları çok. İkinci sınıf vatandaş olacağını bile bile dışarıya büyük göç var. Gençlerini kaçıran ülkeler gerilemeye mahkûm.

Genede nisbi bir demokratik ortamda, yolsuzluğun engellendiğinde Türkiye'ye döneceğini söyleyenler çok. Arnavutluk ihalelere fesat karışmasın diye geçenlerde kurduğu bakanlığın başına yapay zekâyı getirdi.

▶ Bu kaygıyı yaşayan, geleceğini göremeyen gençler sizce Türkiye'den gitmeliler mi Türkiye'de kalmalılar mı?

Nâzım Hikmet, Mehmet'e şiirinde "Oğlum, dünya babanın eviymiş gibi yaşa," der. Ama ortalığı dağıtarak değil, sorumluluğunu alarak. Türkiye'den başka ülkelere yerleşenler oranın sorunlarıyla ilgilenmeyerek kendilerini ikinci sınıf vatandaşlığa mahkûm ediyor. Oranın insanı olmuşsun, çöpünün temizlenmesiyle ilgilensene. Belediye başkanı, belediye meclis üyesi seçiliyorsa, o da etnik azınlık oylarıyla. Yurttaş olmuyor, olamıyor.

▶ Kafamızın sınırları alıkoyuyor.

İşte konumuz bu. Ülkeler savaşlarla oluşmuş, savaşlarla sınırlar edinmiş. Bizler de dörtnala uzak Asya'dan gelip buraları bizim diye sahiplenmişiz. Kurtuluş Savaşı'nda Batı'ya 500 kilometre daha gidip Bulgaristan'ın bir kısmı da Osmanlı'nın devamıdır diye gasp edilseydi... Yani ordunun fethettiği, gidebildiği kadar gittiği yer ülkem oluyor. Ama azıcık ötede, nehrimden oraya giden suyun az akması, kirli olması beni ilgilendirmiyor. Milliyetçi değilim diyen de milliyetçiymiş gibi düşünüyor. Gezegenli olmamıza, akan sular bizimdir diyebilmemize yolumuz var.

▶ Ama bu düşünce yavaş yavaş kırılıyor.

Kırılıyor. İstanbul'u 500 yıl önce zapt etmiş olmanın böbürlenmesiyle ufkumuz açılmıyor.

▶ Siz bir de ulusal aidiyetlerin azaldığını söylüyorsunuz.

İşçi ve öğrenci göçleriyle değişiyor. Sevgiyle, aşkla, seksle değişiyor. Türkiye'de aileler, çocukları yurtdışına okumaya gittiği zaman, "Eyvah gavurla evlenecek!" diye telaşlanırdı. Okumuş gençlerden, dinlere, bayraklara uzak, ulus ötesi bir dünya nüfusu oluşuyor.

Milliyetçilik, geleceği tehdit gören, geçmişin küllerinde kıvılcım arayanların meşgalesi.

Londra'da Hintliyle Japondan doğan kız İzlandalıyla evleniyor. Çocukları ABD'de doğup o da Arnavutla evlendi mi tam bir çok pasaportlu dünya karması. Bu arada vatandaşlıklar satılır oldu. "Bir Türk dünyaya bedelken" şimdi 250.000 dolar. Milliyetçilik karikatür gibi. Zengin, hoşgörülü bir dünyaya gidiş var. Milliyetçilik, geleceği tehdit gören, geçmişin küllerinde kıvılcım arayanların meşgalesi.

▶ O zaman ulus devletler yakın bir zamanda değişecek mi sizce?

Yerine ne koyacağımızı bilmediğimizden, adını koyamadığımızdan yeni bir düzenin çağrıları, simgeleri, edebiyatı oluşmadığından kafamızda netleşemiyor. Ulus devletlerin birkaç yüz yıl önce doğacağını kim öngörebilmişti ki! Yakın zamanda bitecekler. Bir anlamda bitti de. Hiçbir ulus devlet bağımsız değil, ABD tahvillerinin yarısı Çin, Japonya, İngiltere, Lüksemburg ve Belçika'nın elinde. Bir anda satsalar ABD'yle birlikte dünya tepetaklak olur. Bir çırpıda oradan buraya gidebilen çok uluslu sermaye devletlere dediğini yaptırabiliyor. Raf ömrü dolmakta olan ulus devlet dünya sorunlarıyla baş edebilmek için çok ufak, yerel sorunlar içinse çok büyük. İklim krizi, göçler, nükleer savaş, yapay zekâ, Covid gibi salgınlar... Hiçbir devlet bunlara tek başına önlem alabilecek, çözüm bulabilecek güçte değil. Tek dil, tek din, tek

vatan mitolojisi uzatmalara oynuyor. Göçlerle ülkelerin demografisi değişiyor, tüccar devlet vatandaşlık satıyor. Devlet varlığını halkından vergi toplamaya ve ona karşı şiddet kullanma hakkına borçlu. Farklı etnik gruplar, dinler, diller ve göçlerin değiştirdiği toplumların eski tek tip üniforması dikişlerinden patlıyor.

▶ İçinde yaşadığımız düzen günlük yaşantımızı çok etkiliyor. Kaygılarımız, dertlerimiz bambaşka olabiliyor. Belki ben dediğiniz gibi gezegene kafa yoracakken o günün içinde sıkışıp kalıyorum, daha çok ekonomik ya da bambaşka gündemlerle meşgul olmak durumunda kalıyorum. Bu konuda sizin farklı ülkelerdeki deneyimlerinizi ve gözlemlerinizi merak ediyorum. Sizin yaşadığınız farklı coğrafyalar gündelik hayatınızı, yaşama biçiminizi değiştirdi mi çok? Bir gününüzü nasıl değiştirdi mesela? Yoksa günün kontrolü hep sizde mi?

Yaşadıkça yalnızlığım zenginleşiyor, dünyayla bütünleştikçe dünyadan uzaklaşıyorum. Anlatması zor. Yaşadığım ülkelerde genellikle dil bilmesem de kendimi hem oralı gibi hissettim, hem de dışarıdan bakabildim. En azından öyle hissediyorum. Geçici olarak gittiğimiz ülkelerdeki kümeslerden hiçbirine ait olmadığımızda oralı bizi kendine yakın hissediyor. Hani Türkiye'de bir turistle çekinmeden konuştuğumuz gibi. Farklı ülkelerde yaşamak kendine farklı bakmanı da sağlıyor. Siyahların aşağılandığı ABD'de beyaz olmamın ayrıcalığını yaşadığım gibi. Mesele hepimizin içinde yaşadığı kümesi görebilmesi, kümeslerimizin horozlarını susturabilmesi.

▶ Sizin yaşamınızı kolaylaştırmış, yolunuzu çizerken size ışık tutmuş olan şeyi ve seçiminizin nedenini kısa da olsa anlatmanızı rica ediyorum. Bu, günlük hayata dair bir pratik de olabilir, yaşamınızdan damıttığınız bir bilgi de, insan ilişkileri ya da kişinin kendisiyle ilişkisi hakkında bir tavsiye ya da sizi şekillendirmiş bir "aydınlanma" anı da...

Nasılsa hepsi 18 yaşımda oldu:

Gardiyanlık: Akıl hastanesinde gece nöbetinde çalıştım. İnsanın her halini gördüm.

Marcus Aurelius: Onun yaşamını anlatan bir vaaz dinledim. İsyanım yaşamla tanıştı.

Babam: Votkayla kız tavlamak istedim, "Yazıklar olsun," dedi.

Annem: Ağacın dalında düşecek çocuğa, "yapma," yerine "ne olacağını düşündün mü?"

Buysa kırkımda.

Oğlumuz: Doğar doğmaz kucağıma verdiler. Kulağına fısıldadım, "Ne biliyorsan anlat."

▶ Irkçılıkla deneyiminiz nedir? Maruz kaldınız mı ya da siz yaparken kendinizi yakaladınız mı?

Annemin hikâyesi. New York'ta 30'lu yıllar. İstanbul'dan ABD'ye taşınmış, Harlem'de yaşayan zenci bir kadının ziyaretine gidiyorlar. Kadın şikâyetçi, "Ah sormayın çok zor burada yaşamak Belkıs hanım. Nereye baksam herkes kapkara," diyor. Beyazları görmeye alışmış, Harlem'i yadırgıyor. Ona ırkçı denebilir mi? Afrika'da adam köyünde yolda yürürken karşısına çıkan beyaza çarpıyor. Hayalet sanıyor, ömründe hiç beyaz görmemiş. Irkçılığıma bir örnek Boston'da kuzeyde oturduğumuz şehre gitmek üzere otobüs beklerken. Önümde bir siyah. Yan peronda New York'a gidecek otobüsü göstererek, senin ki bu dedim. Eyaletimizdeki tek siyah aileyi hepimiz tanıdığından yanlış kuyrukta sanmıştım. Başka bir örnek New Hampshire'da yatılı okuldayken. Okula WASP, yani Katoliklerle Yahudileri aşağılayan Beyaz Anglosakson Protestan kültürü egemen. Başkalarını aşağılayıcı fıkralar. Aynı marka ayakkabı, gömlek, yakasını aynı şekilde düğmeleme. Özel okul züppeliği. Daha önce devlet okulundaydım, hepimiz aynıydık. Buradaysa onlar gibi olmaktan rahatsız oldum, yabancı öğrenci derneğine girdim, İngilizceyi

yabancı aksanıyla konuşmaya başladım. Bir yıl daha dayandım, son sınıfta İstanbul'a, Robert Kolej'e kaçtım.

▶ Bu yüzden mi?

Bu yüzden. Yahudileri hor görenlerden, o fıkralara katılanlardan oldum. Bana, bizim gruba, güç veriyordu, aidiyet katıyordu başkasını aşağılamak. En büyük gücüyse kızların arkalarından konuşurken alıyorduk.

▶ Bunu istemediğinize ne zaman karar verdiniz? Yoksa hep istemeyerek mi yaptınız?

Adım adım oldu. Sadece ırkçılık değil, ABD'de değerlerin para ile ölçüldüğünü, cinsel kimliklerin üniformalaştığını gördükçe o günlerin antiemperyalist ortamıyla ABD'de yaşamaya dayanamadım, 17 yaşımdan geri döndüm. Meğer neye dönmüşüm!

▶ Neden? Bu sefer de Amerikalı sıfatı mı yediniz?

Hayır hayır. Sınıf ayrımından...

Robert Kolej'de sınıf arkadaşlarımın beni bağrına basmalarıyla kendimi evimde hissettiysem de Türkiye'de sınıf ayrımı beni tokat gibi çarptı. 17 yaşında bir çocuğun ilk gözüne çarpan o. Haksızlık.

Türkiye'de sokaklarda asla aynı sofrada oturmayacak iki ayrı tip insan. Kılık kıyafetleri, Türkçeleri farklı. Okullarda dayak yiyen onların çocukları. Üst katlarda beyler, bodrum katlarında Ali Efendilerle kadın tabir ettikleri gündelikçi Hatice hanımlar. ABD'de sınıf farkı gözle görülür değildi. Herkes kendini orta sınıf sayıyor, kot pantolonla birbirine benzemeye çalışıyor, ev temizliğini kendisi yapıyor. Türkiye'deyse isyan duyguların kabarıyor. Lisede edebiyat dersinde hocan Nâzım Hikmet için vatan haini diyor, devletle tanışıyorsun. Kürtçe diye bir dilin yasak olduğunu, bir zamanlar İstanbul'da Rumlar ile Ermenilerin yaşadığını

öğreniyor, neredeler diye merak ediyorsun. Özlemle geldiğin rüyalarının ülkesinde hayal kırıklığına uğruyorsun. Yıllar geçiyor, 12 Eylül. Almanya, Nazilerden kaçan hocalara Türkiye'nin ev sahipliği yaptığını unutmamış, sana sahip çıkıyor, Kassel'de üniversitede ders vermeye başlıyorsun. Derken Kürtleri keşfediyorlar. Sen Türk kimliğinle onların nezdinde birden faşist oluyor, ulusal aidiyetlerin bozuk para gibi siyasete alet edildiğini öğreniyor, kimseye kimlikleriyle bakmamaya özen gösteriyorsun.

▶ Öteki kimliklerin kesişimi olan durumlar da var.

Evet, çeşitli mağduriyetlerin birleştiren kişiler ve peşlerinde düzenin avcıları. Rosa Luxembourg, Nazilerin kurbanı... Kadın, Yahudi ve komünist. Yengem Sabiha Sertel. Onda da aynı kimlikler. Bir de eşcinsel olsalardı. Siyahsın, eşcinselsin, göçmensin, yandın.

▶ Bir de giysilerimizle bize atfedilen kimliklerimiz...

Şeriat toplumlarında kadının kimliği, kıyafeti. Dünyada gidişat ise tam tersine. Yüz yıl önce özgürlüğün başkenti bilinen Paris'te çıplak kadın kartpostalı pornografi sayılırdı. Osmanlı'da kadının ayak bileğiydi erkeği tahrik eden. Günümüzde çıplaklık sosyal medyada, filmlerde, reklamlarda, plajlarda. Hayal kurmaya gerek yok. Komplekslerimizden arınıyor, dinlerin doğallığımıza, çıplaklığımıza koyduğu sansürden kurtuluyoruz. Sorun tek tanrılı dinlerin Havva'ya giydirdiği o incir yaprağında. İlk toplumlarımızda kadınla erkeğin çıplaklığı "Hadi gel yapalım," daveti değildi. Cezbe, törelere, şarkıya, dansa, göz süzmemize, parmaklarımızın ucuyla hafifçe dokunmamıza bağlıydı, çıplaklığa değil. Asırlardır sımsıkı perde çektiğimiz özel hayat anlayışımız, yaşamını açıkça paylaşan genç kuşaklarda kalkıyor. Sosyal medyada arkadaşlarıyla çıplaklığını paylaşıyor, her şeyi konuşuyorlar. Nasıl seviştiklerini, rüyalarını anlatıyor. Otosansür yok, ileride aleyhimde nasıl kullanılır, şantaj mı yapılır korkusu yok.

▶ Normal neyse oyuz yani.

Normallik düzenin bize dayattığı emzik. Kaosla, belirsizlikle baş edemeyince tekdüzelikte güven arıyoruz. Bize anormallik hissettirildiğinde kendimizden kuşkulanıyoruz. Tıp öğrencileri hastalıkları kitaptan ilk öğrendiklerinde "Eyvah bu bende var mı?" diye hastalık hastası olmalarıyla bilinir. Adı bile var, Tıp Öğrencisi Sendromu.

▶ Bizim normal tanımımız, kan değerleri, havanın ısısı gibi ölçüye gelenlerden çok daha geniş.

Hem de nasıl. Normal üniforma, terzisiyse düzen. Düzenin beklentisi ve değer yargıları. Bize sağlıklı bir kelime gibi geliyor, normal olmak istiyoruz. Psikolog olduğumu öğrenenlerin tepkisi, "Eyvah, söylediklerime dikkat etmeliyim, kim bilir neler göreceksiniz," idi. Şimdi, düzenin dibe vurmasıyla onlara gitmek normalleşti.

Yoksa kim normal olmak istesin ki? Ancak kendime güvenebilirsem normallikten kurtulurum. O film çok beğenildiyse, "Ya sen nasıl beğenmezsin!" diye bana yükleniyorlar. Tokadı yemekle kalmayıp kabulleniyorsun da, "Evet o kadar kötü değildi, müziğini sevmiştim," diyerek geçiriyorsun. O keyifli sohbet sürsün, iki dakika sonra birlikte şarkı söyleyeceksiniz zaten. Ortamın normaline ters düşmemek için ufak ufak satıyoruz kendimizi. Çoğu zamanda farkında olmadan.

▶ Normal denen şey toplumların kolayına geldiği için mi kabulleniyoruz peki?

Düzenin dayattığına uyum sağlayıp dışlanmamak için. Her ne kadar düzen bizi normal olmaya özendirse de, eşitsizliğin, adaletsizliğin sefaletinde normal olmak nasıl mümkün olabilir ki? Irkçılık da çabası. Ağzınla kuş tutsan normal olamazsın.

Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği*'nin güzel günler vaatlerinde iktidara gelen domuzların ilk yaptıkları iki ayak üstünde yürüyerek normalliğin sıradanlığından kurtulmaları.

▶ Normal, sorgulanmadan içselleştiriliyor da. *Cehenneme Övgü* bana normallerimi sorgulatan ilk kitaptı. Evin bölümlerini bile sorguluyor, neden burada yemek yiyor, burada uyuyorum. Yani *Cehenneme Övgü* bir normali yıkma rehberi bile sayılabilir.

Peki Durucuğum o zaman "normal" kelimesini sözlükten, günlük dilimizden azat ediyoruz.

▶ Günümüzde biraz da olsa yıkıldığını düşünüyor musunuz "normal"lerin?

Hâlâ "Evde pantolonu kim giyiyor?" diye soranlar var. Demin siz, "Paris'te artık etek giyen, elbise giyen erkekler var," dediniz, sevindim.

▶ Tabii, Türkiye'de de var. Bir de sosyal medyada ya da sanatı aracılığıyla takip edilen kişiler de "normaller"in yıkılmasında etkileyici olabiliyor sanırım. Siz niye giymiyorsunuz?

Aklımdan geçmedi. Gene de dikkat çekerim diye istemem. Kolumdaki bileklikler bile hayatıma yeni girdi, birini Foça'da birlikte aldık zaten. Halbuki çeksin dikkati ne olacak? Kendin ol. Bakan baksın bakmayan bakmasın. Birisi bakıyor diye sana ne! Görüntümüzden özgürleştiğimizde birbirimize bakmaz olacağız.

▶ Seçmek özgürlüğün tam tersi mi oluyor o zaman?

Evet, önceden konuştuğumuz kız arkadaşımı, sinema mı, bir şeyler atıştırmak mı seçiminin ikileminde tuzağa düşürmem.

▶ Demin ki sorum, biraz da olsa yıkılıyor mu "normal"lerimiz?

Biraz. Normal olmamak normalleştikçe, bireyler olarak tekdüzelikten kopuyor olsak da "Şıkları söyle amca," toplumundayız. Çökmekte olan düzene uyumumuz başka nasıl açıklanabilir ki?

▶ **"Herkes aynı yöne çekseydi dünya alabora olurdu."**

Oluyoruz işte. Wilhelm Reich'in bir sözü: "Asıl açıklanması gereken, neden aç insanın çaldığı ya da sömürülen adamın grev yaptığı değil, neden aç insanların çoğunun çalmadığı ve sömürülenlerin çoğunun greve gitmediğidir."

Cinsel Kimlik, Başarı, Rekabet

Caddelerde, meydanlarda iç çamaşır reklamları, vitrinlerde albenili mankenler. Erkek vücudu pek ortalıkta yok. Durucuğum bu size vücudunuzu algılamanızla ne hissettiriyor? Erkek olarak vücudumu fazla algılamıyorum, bana bakıldığını hissetmiyor, bakılıyorsa da anlamıyorum. Kadın mutlaka anlıyordur. Bin bir türlü bakış var. Erkek bakışının hükmettiği bir dünyada nasıl bir şey kadın vücuduna sahip olmak?

▶ Dediğiniz gibi gündelik hayatta otosansüre sebep olabiliyor bu, benim kendi giyim tarzımdan tutun yürüyüş şeklime kadar. Bazen farkında bile olmadan, rahatsız olmamın önüne geçmek için kendimi kamburlaştırıyorum mesela. Kadın cinayetleri hâlâ o kadar fazla ki insan ister istemez etkileniyor. Güvenli sayılan yerlerde olmama rağmen bazen çok geç eve döndüğümde avucumun içinde anahtarımı tutarım. Hoş, ne yapacaksam o anahtarla. Eskiden telefonla konuşuyormuş gibi yapardım: "Geldim zaten neredeyse," diyerek. Olmaması gerek tabii bunların. Değişmesi gereken ve değişecek olan kadın değil.

Terör dünyası... Peki yaşla değişiyor mu? Yani on dokuz yaşındaki Duru ile şimdiki Duru arasında fark nedir?

▶ Değişti. Sanırım artık o bakışlardan rahatsız olmamayı öğrenmeye çalışıyorum. Yani, "Sizin bakışınız beni rahatsız edemez,"

demeyi daha fazla kendime, kendi hayatıma katıyorum... Tabii esas mesele sistemin değişmesi.

Peki sadece Duru'nun değişmesinden de öte, son on yılda Avrupa'da ya da Türkiye'de gittiğiniz yerlerde erkeğin kadına bakışı değişiyor mu?

▶ Bence değişiyor, sizce?

Tacizlerin eskisi gibi konuşulmayıp sıradan sayılacağına bugün toplumsal konu olması duyarlılığımızın arttığının göstergesi. Eşcinsellik mesela. Hapisten evliliğe evrildi, ABD'de Boston'da yasallaştığında erkenden belediyeye gittim. Tarihte ilk defa devlet mümkün kılmış. Sabah 07.00. Kuyruk vardı. 300-400 çift. Yakınları, kimilerinin çocukları da var. Anlatayım mı gözlemlerimi?

▶ Lütfen.

Erkek çiftler genç, bakımlı, şık, daha zengin görünümlü ve genellikle birbirleriyle aynı yaşta. Kadınların eskisi gibi cazip erkek bulamadıklarından şikâyetçi olduklarını anlamak kolay. Kadınlarda yaş farkı çok, kimi sakile varan sıradan kıyafetler. Kadınlar el ele tutuşuyor, sevinçten öpüşüyor, eskiden erkek için porno malzemesiyken şimdi devlet binasında öpüşebilmenin doğallığındalar. "Bu nasıl olur? Ailenin sonu mu geldi?" tepkisinden özgürleşmiş. Erkek hayal kurup, "Ben bunlarla aynı yatakta olabilirim," diye bakmayacak. Her ne kadar maço düzen dışlayacak, ahlaka, dine karşı diyecek olsa da zamanla alışıyor, ileride çocuğu eşcinsel olduğunda ona da sahip de çıkacak. Eşcinselliğin meşrulaşması kendi cinsel kimliklerimize de soru işaretleri yerleştiriyor, "Bu kadar yaygın bir şeyse, benzer eğilimler bende de olabilir mi?" diye. Tarihte eşcinselliğe en sert tavırları alanların kendi eşcinselliklerini gizlediklerini de unutmayalım.

▶ Çünkü eşcinsellik, ataerkil toplum düzenini doğrudan yıkıyor, üstüne kurulduğu bütün değerleri ters düz ediyor.

Evet. Cinsel kimliklerin çoğalması kadın erkek ayrımcılığı üzerine kurulmuş düzenin ayağının altından halıyı çekiyor. Özellikle din referanslı, erkek peygamberli maço kültürünün direnmesi kaçınılmaz. Kadınsan Katoliklerde papaz, Müslümanlarda imam olamıyorsun. Asya'daki ilk İslam topluluğunda kadın imam varmış ama milyonda bir. İlginç olan, ikinci sınıf konumuna, özellikle aybaşından ötürü kirli addedilmesine rağmen kadının erkekten dindar olması. Erkeklere kıyasla, din hayatımda çok daha önemli diyor, dua ediyor, çocuğunu dindar yapıyor. Kölenin sahibine sahip çıkması gibi bir gariplik. *Economist* dergisinin yeni bir araştırmasına göre en dindar kadınlar Hıristiyanlarda olsa da ABD'de genç kuşaklarda kadınlar daha az dindar.

▶ Bunun nedeni ne acaba?

Bilmiyorum. Erkek, geleneklerin şiddete dayalı simgesiyken, çocuğa dindarlığı aşılayan annenin yumuşaklığı. Şarkıyı, ninniyi söyleyen, duayı mırıldanan, "Sana sütümü helal etmem," diyen kadın, baba değil. Bu rolü üstlenen baba olsaydı belki daha az dindar olunurdu.

Cinselliğimize dönelim. Arzularımızı konuşamamamıza. "Bana farklı baktığını hissettim," diyebilsek. Karşısındaki de samimiyetle "Yok öyle bir şey," dese ya da "Oh be," deyip sarılıverse. Samimiyetsizlikten, ne der korkusundan, nice yıllar geçiyor çıkmaz sokağa dönüştürdüğümüz ilişkilerimizde. Hep bir soru işareti kalıyor orada. Huzursuzluk veren bir soru işareti, kaçırılmış bir ilişki duygusu, dilin ucunda kalan keşke söyleseydim sözleri. Sade cinsellikte geçerli değil bu. Arkadaşım ressam mesela, resmini isteyemiyorum çünkü para almayacak benden, biliyorum. O da teklif etmekten çekiniyor, odamda asmaya mecbur hissetmeyeyim diye. Bunlar kolay aşılacak şeyler. Konuşa-

mıyoruz. Akılda kalacak bir romanda, şarkıda, tiyatroda bu çekingenliğimiz işlense, yolumuzu açmaya, yaşamımızı zenginleştirmeye yardımcı olabilir.

▶ Aslında bahsettiğiniz gibi oluyor. Bunlar sanat eserlerinde özellikle işlenecek bir konu olmaktan ziyade karakterin olağan bir özelliği haline geliyor. Nasıl heteroseksüellik üstüne film yoksa, bu da yavaş yavaş olağan, karakterin kurgulanan bir özelliği olarak işlenmeye başladı.

Hava durumunu sunan kişinin artık siyahi olduğunun dikkati çekmemesi gibi. Bir şeyin sıradanlaşması, önyargının kalktığının ifadesi.

▶ Bu kadınlar için de hâlâ tam dönüşebilmiş değil. "Bir kadın olarak kadın stand-up'çı olmak size ne ifade ediyor?" sorusuna, "Yani ben sadece stand-up'çıyım, bir şey ifade etmiyor. Aynı zamanda kadınım," diye cevap veriliyor. Siz peki kendi tarafınızdan, kendi kuşağınızda ne gözlemliyorsunuz bu konuda? Yani bahsettiğimiz tüm bu değişimler sizin ilişkilerinize de yansıyor mu?

Benim için bu değişimlere alışmak zordu.

▶ Öyle mi?

Oğlumuz Boston'da lisede, 1500 kişilik okulda en büyük kulüp LGBT'ye üye olmamak dışlanmak demekti. Gençlerin kendilerini eksik hissetmemek için sol ya da sağa nasıl zorlandığını bildiğimden hoşuma gitmemişti.

▶ Pozitif ayrımcılık konusunda ne düşünüyorsunuz?

Nedir pozitif ayrımcılık sizce?

▶ Toplumlarda dezavantajlı konuma getirilmiş kişilerin şans eşitliği sağlanana kadar ayrıcalık verilerek desteklenmesi. Mesela

kadın, okula gitmesinden tutun aldığı maaşa kadar erkekle eşit haklara sahip olmak için yıllardır mücadele veriyor.

Orkestra eleman alacak. Jürinin gözleri bağlı. Üyeler çalanını göremiyor, çaldığını duyuyor. Her zamankinden çok kadın seçilmiş. Adaletsizlik bu kadar bariz. Ancak sorun kadınlara pozitif ayrımcılık yaparak onları erkeklerin kurduğu rekabet düzeninde yarıştırmak değil mi? Mesele kadınlarla erkeklerle birlikte kurabileceği yeni bir düzeni hayata geçirmek değil mi? Orkestrada kemancılar çoğunlukla erkek, eşitlenene kadar kadın alalım diyorsan, seçmelere sadece kadın mı çağıracaksın? Ya o kadınların hiçbiri ölçütleri karşılayamıyorsa? Hangisi önemli? Eşitlik mi, işi en iyi yapanların seçilmesi mi? İdealimiz eşitsizliğin kalkmasını en iyi müziğe tercih edecek bir toplum mu? Benim seçimim, önce insan. Bunu orkestrada yapmak kolay. Zamanla da eşitlik de olur en iyi müzik de. Ama beyin cerrahı seçerken? Kadınlar da daha başarılıysa? Eşitlik olsun diye erkek mi seçeceğiz?

▶ Evet. Bir de bir pozitif ayrımcılık olacaksa da bunun imkân eşitliğini sağlamaya hizmet etmesi gerekiyor ki daha sonrasında pozitif ayrımcılığa ihtiyaç kalmasın.

Takım ruhu ve verimlilik açısından iki cinsin varlığı tercih edilmeliyken tersi de söz konusu. Kızlarla erkeklerin okullarda ayrı olması akademik başarı için daha iyi. Daha genç yaşta olgunlaşan kızların hormonları yeni patlayan erkeklerle okumaları sorun. Verimlilik mi, yoksa toplumun bütün renklerinin temsil edilmesi mi olmalı? Sonuç verimli diye kızlar ayrı mı okumalı? Bence asla. Ama ırkçılık söz konusu olduğunda, siyahların temsil gücü eksik kalınca, toplum huzursuzluklara, çatışmalara, hatta isyanlara gebe.

Irk denilen uyduruk kavramın biyolojik bir gerçek olmadığı önyargılarımıza ters geliyor. Kalıtımsal yapımızın %99,9'u aynı, kalan %00,1 göz, cilt rengi, boy ve kalıtımsal hastalıklarla ilgili.

▶ Bir de konu biraz da şununla da ilgili değil mi sizce; mesela erkeklerin liderliğe daha çok soyunuyor gibi görünmesinin sebebi çok özgüvenli yetiştirilmeleri. Kadınlar ise hep bir şekilde geri tutuluyor.

Kadın edilgen, uyum sağlıyor düzene. Erkek, "Sen lidersin," diye yetiştiriliyor. Herhalde bunu kastediyorsunuz?

▶ Evet.

Tabii. Geçmişe yönelik şöyle bir resmimiz var. Erkek ava giderken kadını da saçından sürüklüyor. Hayali karikatürümdeyse kadın ateşi keşfederken erkekler ateşin etrafında sopalarla dövüşüyor. Maço değerleriyle alfa erkeği esas kılan liderlik anlayışı son kertede toplumu ve işyerini, liderin hırsına kurban ediyor. Demin konuştuk, kadın CEO olmak istiyorsa erkek dünyasında, erkek kıstaslarıyla rekabette. Muzaffer Şerif, annemin İstanbul felsefeden sınıf arkadaşıydı. Milli Şef İnönü döneminde üniversiteden atılınca ABD'ye gitti, sosyal psikoloji dalını kurdu. O başlatmıştı lider tanımı ve seçimini. Lakin araştırmaları erkek deneklerle. Ormana adam salıyor, bakalım yollarını nasıl bulacaklar, nasıl ateş yakacaklar, kim kime nasıl yol gösterecek diye izliyor, buna göre lider şudur, budur diyorlar, ona göre lider yetiştiriyorlar.

▶ Bahsettiğiniz kişisel gelişim kitaplarında da var. "Nasıl başarılı olunur?", "Yedi Adımda Başarılı Olmak" ve orada gördüğümüz vasıfların da çoğu tam olarak bu toplumsal yargılara göre kararlaştırılmış oluyor haliyle.

Güçlü lider nasıl olur merak ediyorlarsa palavra kitapları bırakıp mafyayı çalışsınlar. Başarı da, lider gibi içi boşaltılmış bir kelime. Telefonu tuşluyorsun, "başardınız" diyorlar. En basit şeylerle bana başarılı hissettiriyorlar. Halbuki o sistemde başarılı

olmak istemiyorum. Bir zul hatta. Okullarda 10 başarılı, 0 başarısız. Geçti, kaldı yeter oysa.

▶ Başarıyı kendi hayatınızda nasıl tanımlıyorsunuz?

Başarılı olmak hep kaybetmektir ki daha iyisini yapalım. Tek rakip kendinizsiniz.

▶ Hiç "başardım" dediğiniz bir şey olmuyor mu o zaman?

Başarı şuradan şuraya zıplamakta olur, 100 metre koşup 100 kilo kaldırmakta olur. Başarı rekabeti fişteklerken işbirliğini sabote ediyor. 100 kiloyu tek başına kaldırıp rekor kıracağına ikimiz 50-50 kaldıralım, birbirimize destek olalım. Aynı kilo kalkacak sonuçta. Ama o zaman altın madalyalı olmayacak. Birisinin başarısı başkalarının edilgenliğine, kompleksine yol açıyor. Amaç diye bir şey varsa hepimizin eylemin bir yerinden tutarak pay alması, iyi hissetmesi olmalı. Yapılan ortak ürünümüz olacak. Yeni CEO'yla kâr artıyor, başarısı sayılıyor. Üniversiteden sınıf arkadaşım Ford'un Güney Amerika'da CEO'su olmuştu. İlk yılında kâr %40 artınca şirketi kahraman ilan etti, dünyanın primini verdi. İkinci yıl yine %40, ama bu sefer %40 düşüş oldu, merkeze çağırdılar.

▶ Bir de bu örnekte yalnızca kâr etmek başarı olarak tanımlanıyor.

Problem o zaten... Özgüveni sahte pompalama var. Hele okullarda. Aptalca bir başarı düzeni çocuğu da aptal yerine koyuyor. Ödüllerin çoğu özel okulların aileyi tavlamak için verdikleri şeyler. Cemaate aidiyet olduğunda kişi öne fırlamaktan, önde olmaktan utanırdı. Düzenin bireyi yarıştırmasına rağmen mahcubiyet duygusu çoğumuzda hâlâ var. Başkalarına karşı başarılı olmak toplumda hırsı besler, bizi böler. Yapılan değil, başarının kendisi hedef olur. Konuşulmayansa kaçınılmaz olarak başkalarına "Nasıl geçirdim!" tavrı.

Başkalarına karşı başarılı olmak toplumda hırsı besler, bizi böler.

▶ Sporda özellikle böyle. Takım sporlarında, takım olarak "geçirdim" deniyor. Taraftarlar da, oynamayanlar da kendini buna katıyor...

Yeni uydurduğum voleybol kurallarından bahsetmiş miydim?

▶ Hayır.

Yıllardır yaptığımız Nâzım Hizmet Kampları'nda rekabet olsun istemiyoruz ama spor da olacak. O da voleybol. Bildiğiniz gibi oyuncular her sayıda kendi alanlarında yer değiştirir. Rotasyon sadece kendi alanında olmasın, her sayı değiştiğinde bir kişi öbür tarafa geçsin, sonunda herkes kazanmış, herkes kaybetmiş oluyor.

Futbolda da aynı şeyi yapabilirsin. Diyecekler ki, "O zaman takım ruhu olmaz." E olmasın takım taktiği, takım ruhu. Savaş yapmıyorsun, ölüm kalım meselesi değil, spor bu. Mesele keyif almak, oynamak. Üstelik bu takım değiştirme düzeninde teknik direktörler oyunu çok daha iddialı ve heyecanlı kılacak yeni taktikler geliştirebilirken maçlarda büyük ölçüde şikenin de önüne geçilmiş olur. Doğaçlama müzik gibi, oyuncuların daha çok inisiyatif kullanabilecekleri doğaçlama futbol.

▶ Biraz oyun gibi aslında.

Oyun tabii. Oyundan başarı çıkarmaya çalışmak aptalca bir şey. Oyun eğlencedir. Kaybetmek kötü. Kazan-kazan diye formüller yok mu matematikte, siyasette, iş hayatında? Sporda neden olmasın? Başkasını yenmek, onun sırtını yere getirmek; berbat şey-

ler. Arkasında yatan şey, hayvanlarda gördüğümüz, erkeklerin dişiye hükmetmeleri. Uygar bir toplum rekabeti çoktan aşmış olmalı.

▶ Aslında biz de hayatımızda başarmak için bir şeyleri yaptığımızda bir savaşa girmiş gibi oluyoruz; bu benzetmeniz bana onu düşündürdü.

"Hayat bir savaştır," deniliyor hatta. Durucuğum, Hindistan nüfus olarak dünyanın en büyük ülkesi olmasına rağmen tarihlerinde aldıkları altın madalya sayısı onu geçmez. Çoğu da yıllarca sömürgesi oldukları İngilizlere kendi oyunlarında, krikette, ders vermekten. Kültürlerinde, felsefelerinde yok böyle bir rekabet. Sporcular maaş ödenmesi de bize yine Anglosaksonlardan çıkma kapitalizmin marifeti. Sanayi Devrimi'nden sonra İngiltere'de başlıyor.

▶ Bizim eğitim sistemimiz de tamamen rekabet üstüne kurulu. Bizim dönemimizde hep duyduğum şöyle bir ifade vardı; rakipleri elemek. Üstelik bunu öğretmenler söylerdi "Rakipleri eleyeceksiniz," "Bu soru rakip eleyen soru." "Kaç rakip eledin bu soruyla? 300 kişi." Böyle bir sınav sistemi.

Nasıl geliyordu bu size? Siz de rakip elemek ister miydiniz?

▶ Biz dalga geçerdik bununla.

Sistemle mi dalga geçiyorsunuz?

▶ Kendi aramızda "Eledim seni." "Sen de rakip eledin mi?" diyerek bunun şakasını yapardık. Ama bunun baskısı altında ezilen çok arkadaşım da oldu.

Vahşet. Bizim de gönüllü kurbanları olduğumuz vahşet. Kore, Japonya gibi ülkelerde sınavlar intihara davetiye. Anne babalar,

yani bizler, bile bile, şikâyet ede ede, çocuklarımızı Kırkpınar'a pehlivan hazırlarcasına yetiştiriyoruz. Çocuk değil de, onu sisteme teslim eden anne baba pişmanlığından intihar etsin bakalım. Belki o zaman anlarız. Sesleri çıkmadığı gibi evlatlarını bedbaht eden bu düzenin işbirlikçileri onlar. Her şey çocuğumuz için diyorlar. Hadi oradan! Psikolog da nemalanıyor çocukları stres atsın diye.

▶ Tüm bu sistemler aslında rekabetin insanın doğasında olduğu anlayışıyla temellendiriliyor. "Sistem değişmez" fikrine getirilen ilk açıklama bu oluyor. Rekabet insanın doğasından mı gelir hakikaten, o yüzden mi bu sistemler kuruldu?

Rekabet kaçınılmaz olsaydı türümüz yok olmuştu. Avcı toplayıcı döneminde en hızlı koşan, en iyi duyan, en iyi gören, koklayan değildik. Bizi dayanışma kurtardı. Galiba tek yeteneğimiz pes etmeden en uzun mesafeyi koşabilen olmamız. Var olabilmemiz rekabet değil tam tersi ilk günlerimizde işbirliğimiz sayesinde. Kimi daha iyi mızrak yapıyor, hangi dalları seçeceğini biliyor, kimi mızrağı daha iyi fırlatıyor, kimi avı daha iyi takip ediyor. O da olası bir liderin emir vermesinden değil. Mızrağı sen at, avı sen kovala demesinden değil. Öyle olsaydı lider savaşlarında birbirimizle kapışmaktan aç kalırdık. Yeteneklere göre iş bölümü. Kimi otları daha iyi tanımış, kimi balıkları. Kimiyse şarkısıyla, sesiyle bizi mutlu kılmış. Avcı toplayıcı günlerimizde hırsını seferber eden liderler de mutlaka çıkmıştır. Onların egemen olduğu bir yaşam biçiminde türümüz belki 10.000, 50.000 yıl yaşayacak, sonra yok olacaktı. Mesele başarıysa işbirliğimiz sayesinde başarılı olduk, bugüne gelebildik.

Durucuğum, türümüzle ilgili kandırıldığımız masallardan biri orman kanunu. İnsanı ormanlar kralı aslanla kıyaslayan bu saçmalık, kapitalist ideolojinin fikir babalarından, Herbert Spencer'a ait. Adam Darwin'in doğaya uyum sağlayan yaşar gözlemini, toplum güçlü insanın zayıfı yenmesiyle ilerler diye çarpıtmış. Spencer'in güçlü insanı kim? İngilizler, beyazlar, Hı-

ristiyanlar. Onlar ormanın beyaz, mavi gözlü aslanları. Sosyal Darwinizm adı verilen bu ırkçı yaklaşım sade sosyal bilimci diye geçinenler arasında değil bizim aramızda da yaygın.

▶ Size baktığımda kitaplarınız var, dünyanın birçok yerinde yaşamışsınız, birçok kişinin olmak isteyeceği bir yere getirmişsiniz kendinizi. Bunlar çoğu insan için başarının karşılığı olabilir. Kendisini başarıya odaklamış ve çevresinden de bunun baskısını gören bir insana, sizin gibi zaten başarılı bir insanın başarıyı önemsememesi kolay görünebilir. Bu çerçevede, hele içinde bulunduğumuz kendini gerçekleştirme döneminde, başarıyı önemsememek genelde başarılı kişilerin yapabildiği bir şey değil mi?

Başarının tanımı önemli. Âşık olmak nasıl bir başarı değilse matematik yapmak, şiir yazmak da öyle. Kendini tutamadığın için oluyor. Bunun sınıfsal temeli olabilir tabii. Açsan da şiir yazabilirsin ama nereye kadar? Şu veya bu şekilde geçimini sağlayarak şevkle bu işi sürdürebilmek şansa da bağlı. Başarı biraz da içi boş bir kelime. Hapisten kaçabilen başarılı mı? Adam başbakan, milyoner. Kimin sırtından? Kimi aldatarak? Kimden neyi gizleyerek?

Ben başarılıysam düzene düşüncelerimle olabildiğince uyumsuz olduğum içindir.

Yüz metrede birinci oldun. Bunca şeye muktedir beyni olan insan için övünülecek bir şey mi? Belki başarı, kimseyi korkutmadım, korkutmuyorum diyebilmektir. Zararlı olmamamızsa neredeyse imkânsız. Kaş yaparken göz çıkarıyoruz. Atom bombasının icadı başarı mıydı? Merak ederim, Einstein bombayı yapmalıyız diye ABD başkanına yazdığı mektuptan pişman oldu mu? Ben başarılıysam düzene düşüncelerimle olabildiğince uyumsuz olduğum içindir.

▶ Peki bugüne kadar nasıl geldiniz?

Hep tesadüf. İlkokul bitti, karnem zayıfa yakın ama herkes bitiriyor bir şekilde. Ortaokul, lise aynı. Bir sınıf bitince düzen bir üst sınıfa geçiriyor. Bu arada sınıfsal nedenlerle düşenler oluyor tabii. Üniversite de öyle, zaten bursla, borçla ve çalışarak okudum. Aklımdan yapacak başka bir şey geçmediği için üniversiteye gittim.

▶ Onu da bir şey başarmak için yapmadınız yani.

Evet, gidişat öyleydi. Seçtiğim yol değil, çünkü bir şey seçmedim, tesadüfler beni götürdü. Üniversite beni almasaydı başarısız hissedebilir miydim? İsyan edebilir, sisteme karşı mücadeleyle isyanımın oyuncusu olabilirdim. Bir ara diplomat olmayı düşündüm, devletin yalancısı olamam diye vazgeçtim. Hocalık yaptım, o da "Türkiye'de İntihar, Alkolizm ve Boşanma" başlıklı bir toplantıda söz alıp, "Boşanma sağlıklı olabilir," deyince Şerif Mardin Boğaziçi'nde iş teklif ettiği için. Türkiye'de 12 Eylül ve YÖK'e kadar sürdü. Yurtdışında hocalık yaptım, oğlumuz oldu, yerleşik düzene geçtim. Kitap yazmam başarı mı peki? Bir arkadaşımla sohbet ediyor, içiyoruz sabaha kadar, sonra güneş çıkıyor, sohbetimizi öldürüyor, bizi kovuyor. O yüzden *Geceye Övgü* diye kısa bir şey yazdım, arkası geldi, günlük yaşamımızda kendimize ördüğümüz hapishaneleri anlatan kitaba dönüştü. Başka bir kitap olmayacaktı belki. Avrupa'da, üniversitelerde ders veriyordum ama hiçbirinde kalmak istemiyorum. Oğlumuzun annesi üniversitede ders veriyor. Çocuk büyüyecek, adam evde oturuyor, gazete okuyor, televizyona bakıyor. Bir şey yapmalıyım, "Bari beni yazarken görsün," dedim. *Cennetin Dibi* çıktı böylelikle. Sonra bir tutku başladı, insanın haline isyanımda, özgürlük peşinde yazmadan edemez oldum. Halbuki seni hayatta iyi hissettirmek için yaşamak yeterli olmalı. O da sevebilmene dayalı, kitap yazmana değil. Sevmen lazım; denizi, sizi, bir halıyı...

▶ Ama yazmayı da sevmişsiniz sanki.

Yazarken zamandan kopuyor, kendimi unutuyorum. Bitince iyi hissettiriyor. Ama mesela bir tavşan yazmadığı zaman da iyi hissediyor, huzurlu ve mutlu, öyle oturuyordur herhalde. İnsanın muamması; var olmak için yaşamak dışında kendini bir şey yapmaya mecbur hissediyor. Sokrat'ın dediği gibi ille iz bırakacak, hatırlanacak. Yoksa önceden de konuşmuştuk, yaşamın amacı ölünceye kadar yaşamak. Araya bir şeyler katmak senin bileceğin iş.

Yaşamın amacı ölünceye kadar yaşamak.

▶ Mesele başarıyı amaç yapmamak aslında. Peki tersi, başarısızlık ne ifade ediyor hayatınızda?

Sevgiyi bulamamak sanırım. Yazdıktan sonra dışarıdaki bulutu seviyorum. Yazmadan da bulutu sevebilsem, belki yazmaya ihtiyaç kalmayacak.

▶ Yine de biz bu bölümü iyi başardık!

Eh, bize de sonunu böyle bitirmek yakışırdı.

Bu Koşturmaca Nereye? Modern Yaşam Hızında Kaçırdıklarımız

▶ "Alarm" kelimesinde olduğu gibi, kanıksadığımız ve hayatımızın içinde olan, hatta yer yer hayatımızı yöneten bir başka kelime de *"deadline."*

Türkçesi de vardır *deadline*'ın.

▶ Doğru, "Son teslim tarihi" diyebiliriz sanırım.

Teslim olmak; rakibe, düşmana teslim olmak gibi. Güçlü olana, üzerimde tahakküm kurana teslim olunur. Emeğimize gölge düşürüyor. "Son paylaşım tarihi" olamaz mıydı?

▶ Kesinlikle! Zaten kelimenin kendisi bile stres kaynağı. Yine hayatımıza bu dönem daha çok giren bir başka kelime de *"procrastinator."* Onu da erteleyici diye tanımlayabiliriz belki. Ben sizin, bizi bir yerlere yetiştirmeye çalışan tüm bu kelimelerle ilişkinizi merak ediyorum.

"Vaktim yok" temalı âlemimizde nereye koşuyoruz? Nereye geç kalacağız?

Geceleri uyuyan bir varlığız. Karanlık olduğunda uyur, güneş doğduğunda uyanırdık. Vücudumuzun kimyasal yapısı, elektromanyetik enerjisi, yiyip içmemiz, rüya görmemiz iki milyon yıldır buna uyumluydu. Derken yüz yıl önce elektrikle gece gündüz birbirine girdi. Bünyemizin, psikolojimizin olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdı. Kanser, depresyon, uykusuzluk gibi saymakla bitmeyen hastalıklar. Sadece kendimizin değil doğanın da milyonlarca yıllık dengesini bozduk, kendimizi kapitalizmin 24 saat açık olduğu bir dünyaya mahkûm kıldık. Bir gece vakti Kuzey Amerika'nın bir ucundan diğerine uçun. Koca kıtaya elektrik çarpmış. "Vaktim yok" temalı âlemimizde nereye koşuyoruz? Nereye geç kalacağız?

▶ Bu senaryolardan biri de zamanı en verimli kullanma yöntemleri sanırım değil mi? Reçete gibi veriliyor. Örneğin dikkatin ortalama bir süresi olduğu söyleniyor, bu doğru mu? İnsan dikkatini kırk dakika ya da en fazla bir buçuk saat tutabilir gibi. Okullarda dersler, işyerinde toplantılar buna göre ayarlanıyor.

Psikometri safsatası. Neye, niçin dikkat ettiğimize, dikkat etmek isteyip istemediğimize bağlı. Verimi insanın önüne koşmuşuz. Önce insan! Eğitimde mesela, Matematiği Mehmet'e öğretmek değil, Mehmet'in matematiği öğrenmesi.

▶ Hele bugün, dijitalleşme ile çok fazla uyaran var etrafımızda. Bu durum dikkati daha da zorlaştırıyor değil mi?

Işıklar, reklamlar, ekranlarda on binlerce yüz binlerce şekiller, kelimeler. Farklı kıyafetlerde, farklı şeylerin peşinde farklı farklı insanlar. Hepsine az bile olsa dikkat etmen kaçınılmaz. Sürekli seçme, eleme. İstanbul'da İstiklal Caddesi'nde birine çarpmamak için belki 1000 kişiye bakıyorsun. 10 bin yıl önce Göbeklitepe'de bin kişiyi ömür boyu görmezdin.

Uyarıcı enflasyonu uç noktada. Yoruyor, geriyor.

▶ Esas ilgi duyduğumuz şeye dikkat etmek de zorlaşıyor...

Düzenin attıklarıyla çöplüğümüzde eşelenirken bizi oraya mahkûm edenleri göz ardı ediyoruz. Önümüze saldıkları seni çağırıyor, "Bana bak!" diye. Kimi havanda su dövdürtüp boş vakit harcatan, kimi bizi kandırarak rızamızı oluşturmaya yönelik telkinler. Çoğu, tüketim patolojimizin çöpleri. "Beni satın al! Beni satın al! Beni satın al!" diye çağırıyor.

▶ Şehirde yaşarken bundan kaçmanın yolu var mı sizce?

Düzenin zehrine aşılanmak. Seçici dikkatle çöple samanı ayırmak. Bir tür zihni inzivaya çekilmek. Düzene müptelalığımızda vicdanımız nasırlaştı. İşte Gazze'de siyonistlerin soykırımı. On bin yıl önce bir kişi ömrü boyunca belki bir iki cinayet görür, belki hiç görmezdi. Şimdi televizyonda, sinemada, haberlerde on binlerce ölüme tanıklık.

▶ Bunu ben de çok düşünürüm.

El ele tutuşmayı, sevişmeyi aceleye getiriyoruz. Mutluluğun yolu hayatı yavaşlatmaktan geçiyor, yavaşlatmanın yolu da yeni üretim biçimleri, yeni çalışma koşullarından.

Kim bilir kaç bin kişinin seviştiğini, kavga ettiğini görmüşümdür. Bu beni duyarsız kılar, başkalarına ve kendime yabancılaştırır. Acele yaşama neden olur. Olası bir cinayetin yanından geçebilecek hale geliriz, çünkü bir yere yetişeceğiz. El ele tutuşmayı, sevişmeyi aceleye getiriyoruz. Mutluluğun yolu haya-

tı yavaşlatmaktan geçiyor, yavaşlatmanın yolu da yeni üretim biçimleri, yeni çalışma koşullarından. Demin sözünü ettiğimiz yapay zekâ destekli robotlar, 3-4 boyutlu yazıcılar, nanoteknoloji devreye girmeye başladı bile. Maaş köleliğinden kurtulmamız bizi sanatkâr kılacak, zanaatı yaşatacak. Ama bir tehlike de yine yapay zekânın da etkisiyle beş para etmeyen, neredeyse porno niteliğinde resimler, müzik, kitaplar, fıkralar. Chopin'in, Dostoyevski'nin, Picasso'nun yarattığı sanat herkese hitap etmiyor. Asgari müştereklerimize odaklanan pazarın karşısında kültürümüzün evrimi zaman alıyor. Her şeye hız kattığımız aceleciliğimizle sanatı sindiremeyip seyirliğe indirgedik. Sanatçılarsa ancak kendilerinin anlayabildiği soyutlaşan diyaloglarıyla toplumdan kopmakta. Pop kültür fetişizminin meşhurluk tantanasında sanatçının da acelesi var. Fuara kitap, konsere parça, koleksiyoncusuna resim yetiştirmekte. Üstüne, yapay zekânın ürettikleriyle hızında sanatı kimliksizleştirmesi.

▶ İranlı yönetmen Abbas Kiyarüstemi bir söyleşisinde göz kırpmadan izlenen filmler yerine uyuyakaldığı filmleri tercih ettiğini çünkü genellikle o filmlerin hayatı boyunca onunla her yere geldiğini söylüyordu.

E tabii o kadar gürültü patırtıyla dikkatimizi çekme rekabetinde gözünü dahi kırpmamanı istiyorlar. Sülük gibi dikkatimizi, düşüncemizi, duygumuzu anbean emecekler. Sanat sanayimiz bunun üzerine kurulu. Sanatın bizi boş zamanımızda oyalamasını bekliyorsak geçmiş ola. Arkadaşım Reşit Ergener, bir şiirinde, "Şairler ne zaman susacak?" diye sorduktan sonra "herkes şair olunca," der. Bebek müziğe tempo tutuyor, şarkıyla coşuyor, yürüyemeden dans ediyor, eli kalem tutunca resim yapıyor, masal dinlemek istiyor, masal anlatıyor. Özde hepimiz dansçıyız, müzisyeniz, oyuncuyuz. Öyle başlıyor hayatımız. Anadilimiz, müzik, dans ve resim. Derken sanatı dışlayan, "Büyünce ne olacaksın?" soruları. Ailelerimizin beklentileri, geçim derdi kaygıları, çocukluğumuzun sanatçılığını rafa kaldırıyor. Okulla-

rımızda sanatı öldürür, doğal yeteneklerimizi hadım eder olduk. Sonuçta, sanata ancak para getirirse meslek diye bakıldığından, yeteneklerimiz piyasa beklentisine yönlendiriliyor. Robotlarla, yapay zekânın yaratacağı refahla, geçim sıkıntısının bitmesiyle, hepimizin tekrar sanatkâr olabileceği bir ortam yakın geleceğimizde mümkün.

▶ Umarım böyle olur, içim umut doldu! Ben de çocukluğumu gösteriler hazırlayarak geçirdim, siz anlatırken düşündüm, "Ne zaman durdum?" diye sordum. Mesela resim yapmayı ne zaman bıraktığımı hatırlıyorum. Bir öğretmenim bana, "Senin resme yeteneğin yok," demişti. Halbuki çok severdim ve yetenek gerekir diye düşünmezdim tabii.

Ne demek yeteneğim yok diye caymak. Belki milyon dolar kazanmayacaksın resimle, belki sergi açmayacaksın. Onlar zaten piyasa işi. Eğer seviyorsan yaptığını, kendini alamıyorsan, zaten bırakmazsın. "Cesaret edemiyorum," da bahane. Yeteneğin kıstası ne? Her ne menem şeyse bilirkişiler, müziğine, resmine, dansına puan verirler. Onların gülünçlüğü, önyargıları da onlara kalsın. Yaşamın, keyfin yeteneği olabilir mi? Ne hakkı var o kendini bilmez hocanın kalkıp da çocuğun şevkini kırmaya.

▶ Yeteneğim ne diye ararken yapmayı sevdiklerini bırakıyor sanırım insan, büyüdükçe de vazgeçiyor çoğu zaman.

İlk kaş yaparken göz çıkaran da anneler babalar. Çocuğunu şuna mı, buna mı yeteneği var diye deneme tahtası gibi o faaliyetten bu faaliyete götürüyor; dans dersi, müzik dersi. Çocuğun kendisi yola çıkar aslında, yeter ki ona duyarlı olalım.

▶ Sizi yazı bir şekilde çağırdı ve kendinizi durduramayıp yazmaya başladınız. En son *Ressam'ın İsyanı*'nda Caravaggio için yedi yıl çalıştınız. Tüm bu yazı sürecine, yaratma sürecine dair, yazmaya ya da herhangi bir alanda üretim yapmaya başlayacak birine neler

önerirsiniz? Yazmaya başlayan biri yayınevinin beklentilerinden nasıl sıyırabilir kendini?

Herkesin tek kitabı olsun, ölene kadar o kitabı yazsın diye aklımdan geçmişti geçen gün. Sicilya'da Caravaggio'nun resmiyle tanışmam ve uğraşmaya başlamam yedi de değil on yılmış. Sonu yok, yazdıkça yeni pencereler açılıyor, yolculuk bitmiyor. Yayıncının, piyasanın beklentileri farklı. Okuru da ona göre koşullandırıyor. Yazar hırs yarışında değilse kitabı, şiiri dünyayı içselleştirerek yazarken bulunamayacak o mükemmeli arayabilir. İyi bir yayınevi satacağına emin olduğu kitapların dışında mutlaka genç yazarlarla risk almalı ki edebiyatta yeni ufuklar açılabilsin. Şüphem yok ki okur da, peş peşe önüne sürülen kitaplardan çok daha iyi bir edebiyatla tanışır. Beklentiler siparişe dönüşünce yol kesiyor, susturuyor. Oysa hiçbir şeyin sınırı yok. Tek istisna, sınırı olan yaşam. Ölüm kaçınılmaz.

▶ **Sizinle bu yolculuğa başladığımızda hayatın "kendiliğinden" olmasından bahsetmiştiniz. Aslında bütün bu saydıklarımız yazmak, dans etmek, resim çizmek, uyanmak... Bunların kendiliğinden olmasını kaybettik sanırım.**

Bizden bekleneni kendi beklentimiz sanıyoruz. Sade sanatımız mı o çocuksu kendiliğindenliğini çoktan kaybeden. Nerede ne giyeceğimizi, çatalı nasıl tutacağımızı, nerede nasıl konuşacağımızı, davranacağımızı düzen belirliyor. Camide gülemezsin. Tutamadın kendini, güldün. Döverler adamı. O da kim olduğuna bağlı. Diktatör gülerse, onunla birlikte gülünür. Dâhiler de rahattır. Mozart istediği yerde güler, istediğinde şaklabanlık yaparmış. Kültürler de farklı, değil mi? Gaz çıkarmak Hindistan'da serbest. Geğirmek birçok yerde doğal, iyi yemek yendiğinin belirtisi. Tükürmek de sağlığın için genzini temizlemekti zamanında. Tükürük hokkası taşırdı insanlar, şimdi ayıp. Hepsi gelenek üniformaları. Dün siz, "Arkadaşıma gitmezsem ayıp olur," dediniz. "Başkaları ne der", hapisim, kendimi hapse koyuyorum demek.

▶ Sizin günlük yaşantınızda böyle sınırlamalarınız yok mu?

Mutlaka vardır Durucuğum. Ama mümkün olduğu kadar inzivada yaşadığımdan beni yargılayacak insanlar yok etrafımda. Öyle bir lüksüm var son on, on beş yıldır. Yoksa düzenin tutsaklarıyız. Uç nokta totaliter rejimler. Türkiye'de askeri rejim kadının pantolon giymesini yasaklamıştı. Sakalını kesmeyen hocaları üniversiteden attılar. Şimdi de iktidar sakalcı kesildi.

▶ Biz de lisede etek giyiyorduk zorunlu üniformamız vardı. Sonunda toplanıp ayaklanmıştık, "Kışın rahat edemiyoruz, pantolon giymek istiyoruz," diye. Pantolon hakkımızı aramıştık.

Elde ettiniz herhalde.

▶ İlk başta izin vermediler, kızların forması etek olacak dediler. Ama sonunda istediğimizi aldık.

İşte bu kadar! Değiştirmek bizim elimizde. Risk almalı. Kolay değil. Almanlar Nazi döneminde inandıklarından mı faşist partiye üye oldu yoksa rejime uyum sağlamak işlerine geldiklerinden mi? İşini korumak için ha rakıyı gizli iç, ha faşist partiye üye ol, aynı kapıya çıkıyor. Vicdanımızı dinlemeyince, ilkelerimiz sofrada laf ebeliğinden öteye gitmeyince, her kılıfa girip uyum sağlamakta ustayız. Türkiye gibi aydınlanmayı, yani sorgulamayı yaşamamış, korkuyla demlenmiş cemaat toplumlarında biata yatkınlığımız had safhada. Ayıp olacak diye inanmadığımız bir şeyi yapıyorsak, her şeyden önce kendimize ayıp. Kendimize saygısızlık.

▶ Peki bu ayıplama kültürü nasıl değişir?

"Ayıp olurlarımızla", "Ne derlerimizle" bir komedinin parçası olduğumuzu görebilmekle. Kendimize yaptığımız ayıbı idrak et-

tiğimizde toplumda ayıp kalmaz. Edebiyatta, sinemada, resimde bizim gibi olmayanlarla tanışırken, başka "Nasıl olunabilir"leri de yaşayıp, normal insan tanımımızı sorgulayarak. En yakınımı tanıyabilmek, çetrefil bir romanın kahramanını çözümleyebilmekten büyük bir sanat. Ve ancak onu yapabildiğimiz zaman, birbirimizin bireysel farklılıklarına duyarlı olabildiğimiz zaman, ayıplardan, kurallardan uzak bir toplum olabiliriz. Biliyorsun, kahramanlar totaliterdir diye bir tezim var. En çok da onların önünde çekiniriz. Çocukluğumun çizgi roman kahramanı Pekos Bill maceradan maceraya koşarken, "Ya, bu adam hiç tuvalete gitmez mi?" diye sormamla kahramanımın süngüsü düşüverdi. ABD Başkanı Johnson Türkiye'de resmi ziyarette, tuvalete girer, bir türlü çıkmaz, şürekası ayıp olur diye seslenmekten korkar. Tuvalet kâğıdı bulamamış o da çekiniyor seslenmekten. Putlaştırdıklarınızı tuvalette tahayyül edin, bizden farkları kalmaz.

Birbirimizin bireysel farklılıklarına duyarlı olabildiğimiz zaman, ayıplardan, kurallardan uzak bir toplum olabiliriz.

▶ Bazen her şeyi yapmak isterken hiçbir şey yapamıyoruz, nereden başlayacağım derken kilitlenip kalabiliyor insan. Siz böyle bir durumda buluyor musunuz kendinizi? Nasıl aşılır bu tıkanmışlık hissi?

Donup kalmakla bir şey kaçırmamak arasında gidip gelmek doğal halimiz. Benim tıkanma halim ille bir şey yapma beklentimden kaynaklanıyor olabilir. "Nasıl olsa geçecek," diye kendimi ikna edebildiğimde dert değil. Mesele kendimize dışarıdan bakabilmek. İstiklal Caddesi'ne açılan ara sokaklardan birinde yürüyordum. Kalabalık birikmiş. Binanın üst katında pencerede durana bakıyorlar. Ha atladı, ha atlayacak. Yanımda yeğenim,

"Gidelim," dedi. "Bekledikçe onu atlamaya teşvik edeceğiz." Miami'de de, adam atlamıyor, tempo tutmuşlar, "Atla! Atla! Atla!" diye. Bizi bir şey yapmadan seyirci kılan zamanımıza tıkanmak, onu boşa satmak değil mi? Adam atlasın ki beklediğimize değsin istiyoruz.

▶ "Atla! Atla! Atla!" hikâyesi sanki biraz önce konuştuğumuz duyarsızlaşmayla da ilgili diye düşünüyorum. Bu olayları o kadar sık, kolay ve beklenmedik bir şekilde görüyoruz ki internetten. Sizde nasıl oluyor orada olmamak? "Bir şey kaçıracağım" endişesi? Mesela kitap okumak istiyorum, çok fazla kitap var listemde, çok fazla film var. Nereden nasıl başlayacağım derken hiç başlayamıyorum gibi. Ya da çok fazla yapmam gereken olduğunda, hangisinden başlayacağım derken zaman geçip gidiyor.

Benzer duygularla şöyle isyan etmiştim. Kitapçıdayım. Okumadığım yüzlerce kitap. Kedinin ciğere baktığı gibi bakıyorum. Dükkândakiler şaşırarak bana bakarken, "Kitapçılar haftada sadece bir gün açık olmalı," dedim. Kesmedi, "O bir günde de sadece bir saat açık olmalı," diye ekledim. Oradaki kitaplarla beraberlik, çoğu uzaktan da olsa tanıdıklarla yaşamımızda nadir olan bir tür sarhoşluk hali. Mesela isterdim ki hayvanat bahçesindeyken de aynı duyguları yaşamış olayım. Maymuna, gergedana, zürafaya bakıyorsun, Darwin'in evrim kuramından feyz almadan, nasıl bu biçimleri aldılar, acaba kafeslere hapsedilmeden nasıl yaşıyorlardı diye düşünmeden, "Şunu da göreyim, buna da bakayım," diye geçip gidiyorsun. Maymun bize baktığında benim onda gözlemlediğimden daha çok şey gördüğünden eminim. Fizikçiyle konuşuyorsun, neler biliyordur diye hayran kalıyorsun. Kafası heyecanlarıyla dopdolu, lakin Titanik filmini duymamış, Mercedes simgesini tanımıyor. Ne fark eder? Dünyasını kurmuş. Yaşamın ıvır zıvır koleksiyoncusu değil.

▶ Peki bu günlerde neleri merak ediyorsunuz? Özellikle Caravaggio'nun peşine takıldıktan ve onu geride bıraktıktan sonra.

Felsefe okuyorum, ama beyin jimnastikçilerini değil. Aydınlanma'yla çoğu filozof günlük yaşama sırtlarını dönmüş, düşünceleriyle tek kale satranç oynamaya başlamışlar.

▶ Caravaggio gibi peşine takıldığınız biri veya bir konu var mı bu aralar?

Kitabımızın yollarında dolanıyorum. Voleybolda Filenin Sultanları'yla etkilendim. Kim bulduysa güzel isim.

▶ Onları seyrettiniz...

Heyecanlı. Kızların birbirlerine desteği, sevgisi. O coşkuyu görmeyi arzulamışım. O yüz ifadeleri, sevinç kucaklamaları, sarılmaları birbirlerine, hasret kalmışım.

▶ Sporculardaki takım ruhu hepimizde olabilse.

Evet, oysa komşularımızı tanımıyoruz. Neden kaçıyoruz? Toplumu dönüştürmek takım oyunu değil mi? Rejimden şikâyetçiysen yandaşlarınla kendini tekrarlayacağına tanımadıklarınla konuş. Mahallenle tanış. Falanca siyasi görüşü satmak için değil. Yerel sorunların çözümünde birleşmek için. Küba'da çok şey mahallelerin örgütlenmesiyle gerçekleşiyor. Çocuk bakımı, kreş, spor... Bırakın şehrimize ait olmayı mahalleli bile değiliz. Kalmadı ki. Dünyamız yankı odamızdaki dostlarımızdan ibaret. Annemle babamın ABD'de yaşadığı şehirde; gönüllülerden oluşan "Hoş geldiniz" komitesi vardı. Taşındığın evde seni ziyaret eder, şehri, okulları, alışveriş yerlerini, lokantaları vs. tanıtırlar, yeni gelenler mahalleli olurdu.

Rejimden şikâyetçiysen yandaşlarınla kendini tekrarlayacağına tanımadıklarınla konuş.

▶ Bir de Türkler misafirperverdir derler.

Bu kadar Afrikalı var İstanbul'da. Hangimiz birini tanır? Futbol ligleri bile var. Buralılar. Çağırsana kültürel etkinliklere. Tanışsana danslarıyla, şarkılarıyla, sanatlarıyla. Kursana bir dostluk derneği. Belediye ne güne duruyor, İstanbulluları kaynaştırsın. Galiba ötekilerimizle kaynaşanlar en çok casuslarla sivil polisler. Onlar her yere giriyor, herkesle tanışıyor.

▶ Bu da ironikmiş.

Şanslılar, herkesle tanışıyorlar. Bizden olmayanlarla beraberliklerden uzak duruyoruz. Farklı kıyafetler deniyoruz, "Bana yakışır mı yakışmaz mı?" diye. Yeni yemekler deniyoruz, "Damak tadıma uygun mu?" diye. Yeni ülkelere gidiyoruz. Bir maceraya çıkıyoruz, belki de beğenmeyeceğimiz. Evine temizliğe birisi geliyor. "Akşam yemeğine aileni getir, sofra kuralım," demek aklımızdan geçmiyor. Neden? Aşağıladığımızdan. Ötekileştirdiğimizden. Sonra insan şöyledir, böyledir diye ahkam kes.

▶ Peki Türkiye gibi kutuplaşmanın yüksek olduğu toplumlarda nasıl olabilir bu dediğiniz? Örneğin siz bile bu söyleşimizde Türkiye hakkında çok konuşmak istemediniz, her kesim okusun ve benimle tanışsın dediniz.

Hepimizi konuşmak istedim. 12 Eylül yıllarında Türkçe dil olarak politize olduğundan etkisi altına kalmak istemedim, *Cehenneme Övgü*'yü İngilizce yazdım, yoksa günün taraflaşmış dili yazdıklarımı arka planda bırakacaktı. Ömer Madra ve annesi Zehra Gençosman Türkçeye çevirdi. Ne var ki bugün de her zamankinden çok ikiye bölünmüş bir Türkiye var.

▶ Sanki her ülke öyle.

Evet. Bugüne baktığımızda yakın geleceği kestirmek zor değil. Dünyada neredeyse hangi ülkeye baksanız, birlikteliği temellendiren ortak masalları bitmiş, farklı inançlarla içsavaş öncesini andırırcasına zihinsel sınırlar çizilmiş. Özellikle başkentlerde, büyük şehirlerde yaşayanlarla ülkenin diğer kısmındakiler ayrı dünyaların insanları. New York, Paris, Londra gibi şehirler kozmopolit ve çok göçmenli, iç kesimlerse muhafazakâr, ırkçılığa varan ölçülerde yabancıdan rahatsız. Cinsellik anlayışları, dinle ilişkileri geçmiş yüzyıllardan kalma. Ulus devletin birleştirici değerleri ancak ülkenin yarısına hitap ediyor. İngiltere'de taraflar, ülkenin Brexit'le Avrupa Birliği'nden çıkmasıyla çizildi. Başkan kararnameleriyle anayasası kâğıtta kalan ABD'de ülkeyi Cumhuriyetçilerle Demokratlar parçalamakta. Suriye, Irak, İran, Bangladeş, Brezilya, Venezuela, Columbia, Macaristan, Romanya... Kimi bölünmüş, kimi eşiğinde. İktidar partilerinin, hangi görüşte olursa olsunlar, asayişi sağlamak için otoriter rejimlere dönüşmeleri, halklarına karşı şiddet kullanmaları kaçınılmaz. Çoğunluğumuzunsa istikrar adına bu rejimleri yılana sarılırcasına olsa da destekleyeceği kesin. Hava kararıyor. Beş yıl? On yıl? Nefes alınabilecek yerler tek tük. İsviçre, Montenegro, Katmandu, İzlanda.

▶ Tarihe ve bugüne bakarak konuşursak ulus devletlerden sonra yeni dünya düzeni nasıl olacak sizce?

Afganistan şeriat diktatörlüğü. Muhalifler kaçıyor. Dünya ne yapmalı? Bir şey yapmalı mı? Afganistan'a müdahale doğruysa neden Suudi Arabistan gibi başka şeriat rejimlerine, Kuzey Kore gibi laik diktatörlüklere, Gazze'de soykırıma girişen apartheid devleti İsrail'e değil? Uluslararası hukuk bağımsız devletlere müdahale hakkı tanımıyor. Ulus devlet makyajında birçok ülke mafya çetesi, terör örgütü gibi. Kadınları Kuzey Afrika'da sünnet ediyorlar, çocukları satıyor, köleleştiriyorlar, engelleyemiyorsunuz. Tersine bu ülkelerin madenlerini ele geçirmek, ticaret yollarını denetlemek, yatırım yapmak için uygar görünümlü

devletler, dünya kamuoyuna sergiledikleri kravatlı başkanları ve first lady'leriyle birbirleriyle yarış halinde. Mevcut koşullarda tek yapılabilecek bu ülkelerden kaçanlara yardımcı olmak, yol göstermek. Yapılansa göçmenleri kaçak çetelere teslim etmek, sınırları kapatmak, ucuz iş gücüne ihtiyacın olduğu için de yolda telef olmayanları arka kapıdan ülkene almak. Bu oyun hepimizin önünde oynanırken bizler de Olimpiyatlar'da, dünya kupalarında, ulus devletlerin bayraklı spor sirklerinde taraf olup madalya ve gollerle coşuyoruz. Uzun vadede federal yapıda dünya hükümeti kaçınılmaz.

▶ Küreselleşmekten ziyade daha çok yerele mi dönülecek sizce?

Hem yerel hem küresel olacağız. Gezegenimizin su gibi doğal kaynakları, Amazon ormanları gibi ciğerleri, ulus devletlerin tasarrufunda olmamalı. Deprem, sel gibi doğal afetlerde, Covid gibi salgın hastalıklarda beceriksiz ve yetersiz olan ulus devlet yardıma kapısını kapatamamalı. Virüsler dünyaya yayılacağından her ülkeye müdahale şart. Bunu mümkün kılacak uluslararası sözleşmeler gerekli. Yoksa gezegenle birlikte milyonlarca can da telef oluyor. Demin de konuşmuştuk, ulus devlet dünya sorunlarıyla baş edebilmek için çok ufak, yerel sorunlar için çok büyük.

Kısa vadedeyse yerel örgütlenmelerde buluşabilir miyiz? Belediyeleri parti diktalarından, sermayeden özgürleştirip toplanan vergilerimizin istediğimiz hizmet ve yatırımlarla bize geri dönmesini sağlayabilir miyiz? Gözümüz hep yüksek yerde, büyük davalar üzerine laklak ediyor, beklentilerimizi devrim rüyalarımızda, güzel günler göreceğiz tekerlemelerinde hadım ediyoruz. Yerel politikaları yadsıyor, beceremiyor, küçümsüyoruz. Ulus devletin çözülmesinin yolu yerel örgütlenmemizden geçiyor.

▶ Gündelik hayata geri dönerek sonlandırmak istiyorum bu bölümü. Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*'te, "Zihinlerimize, yani kendimize koruyucuları olduğumuz masum ve saf çocuklar gibi davranmalı.

içlerine hangi nesneleri ve konuları soktuğumuza dikkat etmeliyiz," diyor. Gündüz Vassaf zihnine neleri sokmak ister? Size neler iyi gelir? Bunu merak ediyorum.

Sokmak değil çıkarmak. Türümüzün masallarının silinip anlatıcılarının emekli edilmesi. Sevmek ve sevilmek de her zaman iyi gelir, ama sevilmek için seviyorsan sevme daha iyi. Sevginin borsası yok.

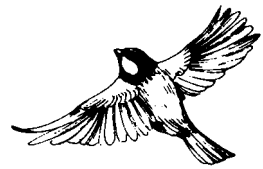
Sevmek ve sevilmek de her zaman iyi gelir, ama sevilmek için seviyorsan sevme daha iyi. Sevginin borsası yok.

▶ Bu sevgi her varlığa karşı sanırım, değil mi? Sadece insanları kastetmiyorsunuz sanırım.

Yıldız tozumuzda bu dans hepimizin dansı.

İz Bırakmak

▶ "Size neler iyi gelir?" diye sorduğumda "sevgi" dediniz. Şimdi aynı şekilde, "Nelerden uzak durmaya dikkat edersiniz?" diye sormak istiyorum.

Zaman gaspçılarından. Tersiyse, aniden beliriveren kuyruklu yıldız gibi seni peşine takan o tarifsiz âlemlere açık olmak, kendinden korkmamak, kaçmamak. Kendime değil hepimize sesleniyorum. Vahiyler peygamberlere özgü değil. Oğlumuz 13-14 yaşındaydı, sofrada, "Bugün ne öğrendiniz?" diye sormuştu. Arkadaşıma söyledim, o da sofraya, "Bugün seni ne mutlu etti?" sözünü ekledi. Nefes alabilmek yeter her gün bunları yaşayabilmek için. Yoksa bunu konuşmuş muyduk?

▶ Evet, tabii. Foça'daki her sohbetimizin sonunda size bunu soruyordum hatta. Bugün ne öğrendiniz?

Eskiden böyle değildi. Bir film hocası konuşmaya davet edilmiş İngiltere'ye. Vize cevabı gelene kadar konuşmasının tarihi geçmiş. Şimdi bunu öğrendiğim için mutlu oldum mu? Düzenin ayıpları da bize güç katmıyor, özlediğimiz günlerin ufkunu açmıyor, yaratıcılığımızı uyarmıyor mu? Bunlar acımız olduğu kadar besinimiz de.

▶ Gençlerin en büyük problemlerinden biri bugün bu ve Türkiye'den gitmelerinin de en büyük sebeplerinden biri bu; ekonominin yanı sıra.

Evet. Rahatça gidebilse belki burada yaşamaya devam edecek; 3 ay gidecek, 5 ay gidecek, ama sonra dönecek, çıkıp kurtuldum demek yerine.

▶ Peki bugün sizi ne mutlu etti?

Sabah yürüyüşü ve yüzmek. Ve yürüyüşte uzaklaşmak, her şeyden uzaklaşmak. Sizi ne mutlu etti?

▶ Ben İstanbul'un yokuşlarının ne kadar dik olduğunu öğrendim. Sabah güneşinin, denizin rengini nasıl değiştirdiğini gördüm; denize uzun süre baktım ve mutlu oldum. 07.30 - 08.00'e doğru uyanmıştım. Bulutun arkasında kalmıştı güneş. Denize vuran ışığı denizin rengini değiştiriyordu, ona daldım.

Einstein da o ışığa binmeyi düşünmüş, binmiş de. Yoksa nasıl bulacaktı zaman kavramını.

▶ Bir de nelerden uzak durmaya dikkat edersiniz diye sormuştum.

Fikrim sorulduğunda düşüncelerimi paylaşıyor, kimseyi ikna etmek için konuşmuyorum. Hemen anlaşılıyor konuşmanın ders vermek üzerine kurulu olup olmadığı görüşlerimizi tekrarlayarak abesle iştigal ediyoruz. Neler söyleyeceğimi biliyorum zaten, neden konuşayım?

▶ Fikrini değiştirmeyeceğinizi düşündüğünüz insanlar için böyle herhalde değil mi?

Bazen dinlendiği için de fikrini değiştirebilir. Sazı almış gidiyor, karşısındaki kuzu kuzu dinliyor. Bir yerde bindiği daldan düşer anlar saçmaladığını. Konuşurken genellikle "Sen bu konuda ne düşünüyorsun?" diye sormayız. Tasdik edilme arzumuzun fukarasıyız. Adam kendisini anlattıça anlattıktan sonra nihayet kar-

şısındakine, "Şimdi sen konuş, hakkımda ne düşünüyorsun?" diye sormuş. Siz satır arası sorularla çelişkilerimi yakalıyor, beni açıklamaya yönlendiriyor, kendimi tanıma fırsatı veriyorsunuz.

▶ Bir dönem beni çok yoran bir durumdu bu. Çevremdeki çoğu kişi kendi söyleyeceğini hazırlıyor gibi geliyordu ben konuşurken. Gittikçe de yaygınlaşıyor gibi hissediyorum. Acaba hep böyle miydi?

Sosyal medyada aklımıza geleni yazmak bize güven verdi.

▶ Nasıl iyi bir dinleyici olunabilir?

Bireyin kendisini yücelttiği bir dönemde yaşıyoruz.

Başkasının düşüncesini merak ederek. Dayımın, babamın sofrasında herkes sırayla konuşur, birbirini dinlerdi. Sohbete şiir, edebiyat katar, şarkı söylerlerdi. Bir meclisti o sofra. Eski Roma'da, Yunan'da da öyle değil mi? Platon'un sempozyumu sofrada konuşulanlar değil mi? Telefonlarımız, sofranın uzantısı oldu. İşe de yaramıyor değil, bilgiye, şarkıya, şiire onunla uzanıyoruz. Bireyin kendisini yücelttiği bir dönemde yaşıyoruz. Psikoloğa gidiyor, elli dakika boyunca konuşmadıktan sonra ona "Senin zamanını satın aldım ister konuşur ister konuşmam," diyor. Kulaklıklarla, telefonlarıyla kendi âlemlerine dalanları yadırgıyorum hâlâ. Çünkü otobüste keyif alırım konuşmaları dinlemekten, kıyafetlere ve davranışlara bakmaktan. Orada herkes bir oyuncu olduğunun farkında olmadan hayatın o an biçtiği rolü oynuyor. O topluluk içinde kendi dünyana kapanmak bana ters geliyor. Babamla uçakta giderken, otomobille trafikteyken yoldakiler için hikâyeler uydururduk. Çevreyle ilişkimiz vardı. Şimdi ancak bir gariplik olunca bakıyoruz. O da belki.

▶ Sizin *Yol Arkadaşım* kitabınızda okuduğum havaalanı yazılarınızda bu oyunu öneriyorsunuz yazı yazmak isteyenlere. Yanınıza oturana "Bakın, izleyin, hayal edin. Nereye niçin gidiyor? Havaalanına gelmeden ne yapıyordu? Gölgesi olun an be an gününü onunla yaşayın." Peki, "tartışmak" dediniz, uzak durduğunuz başka ne var?

Kalabalıktan uzak duruyorum. Balık tutamıyorum. İğneden çıkarken acılı bir ses çıkarıyor istavrit.

▶ Ben de bir gözlemimi ekleyebilir miyim? Hareketsizlikten uzak duruyorsunuz. Hareket eden birisiniz genelde.

Nasıl?

▶ Bulduğunuz ilk fırsatta yürüyüşe çıkıyorsunuz, denize giriyorsunuz, egzersiz yapıyorsunuz. Yani egzersiz dediğim esneme. Durup hiçbir şey yapmadan oturduğunuzu görmedim.

Kitap okuyorum.

▶ Ama işte yine bir şey yapmak o.

Doğru. Halbuki mesela Duru sandalyeye oturuyor ve...

▶ Öylece duruyorum.

Evet, Duru dünyayla diyaloğa girmeden, onu kucaklamadan dünyayla bir olma halinde. Orada otururken annenizi düşünmüyordunuz herhalde, değil mi? Veyahut akşam ne yiyeceğinizi de. Orada bir vapur, bulut, işte her neyse belki onu yaşıyordunuz.

▶ Siz her gördüğünü, duyduğunu, okuduğunu sorgulayan, "Nereden biliyorsun" demeyi öneren birisiniz. Buna benzer bir şekilde,

kendinize sorduğunuz belli sorular var mı?

Duru'nun var mı?

▶ Var ama zamanla değişiyor. Bu ara, "Zarar verir miyim?" olabilir mesela.

Müthiş soru.

▶ Ben galiba bu aralar bir etki arayışındayım. Hem yaptığım işte hem gündelik hayatımda yaptığım şeylerin etkisine kafa yoruyor ona önem vermeye çalışıyorum. Ortaya çıkacak etkiyi önemsiyorum.

Çünkü?

▶ Çünkü sizin yazdıklarınızın da benim hayatımda büyük bir etkisi var. O yüzden çok heyecan duyuyorum kitabımızı okuyacak kişiler için. Ve önden bunu ben deneyimlediğim için de çok şanslı olduğumu düşünüyorum.

Ben de Duru'yu, çoğu zaman satır arası dünyayı dinleyebilen birini yaşıyorum. Bundan sonra ne yapacağını düşünmeden, on beş dakika sonra, iki saat sonra ne yapacağını düşünmeden... Tanpınar'ın deyimiyle, "Ne içindeyim zamanın ne de büsbütün dışında." Ermişlik bu bence. Ve belki bu vesileyle, aynı düşünceleri paylaşan kişilerin aslında özde ne kadar farklı olabileceklerinin anlaşılması.

Durmak, bakmak. Bir şey istemeden bakmak. Kendinizi katmadan bakmak. Neden, niçin, nasıl diye sormadan bakmak. Hayatın anlamını sormadan yaşamak. Şöyle bir söz var, *Cennetin Dibi* kitabımdaydı: "Ardında iz bırakmamak, yere basmadan yürümekten daha kolay."

▶ Ve bir övgü mü bu söz?

Emin değilim, öyle sanmış, kitaba almıştım. Sokrat da iz bırakmasından söz etmişti, ölüme mahkûm olduğunda baldıran zehrini içmeden. Ama neden? Şart mı iz bırakmak? Hayatta zaten yapacağını yapıyorsun, illa iz bırakacağım diye yaşanır mı? İzlerimiz zararlı da olamaz mı? Goethe romanında genç Werther'in gerçekleşememiş aşkını yazdı, ardından onun kahramanını benimseyenler intihar etti. Böyle bir iz kim bırakmak ister? Peygamberler bilseydi öğretileri adına binlerce yıl sonra müritlerin birbirlerini katlettiklerini, pişman olurlar mıydı? Kaş yaparken göz çıkardığımız çok. Zararlı olmadan yaşayabilmemiz imkânsız. Yaşamımızda iz bırakacaksak, bu sonunda kimseyi korkutmadım, kimse benden korkmadı diyebilmek olmalı.

Hayatta zaten yapacağını yapıyorsun, illa iz bırakacağım diye yaşanır mı?

▶ Kendinize sorduğunuz sorular neler peki?

Galiba soru sormuyorum. Herhalde gençken kendimle, isteklerimle uğraşıyordum. Sanırım önemli bir yeri kızlar tutuyordu. Kimseyi korkuttuğumu sanmıyorum ama mutlaka zararlı olmuşumdur. Biriyle mutluluğunu paylaşıyorsun ama belki o sade senin mutluluğunun seyircisi. Hatta belki mutluluğunda bencilliğin ona kötü geliyor. Kötümserliğiyle bütünleşen biriyle beraber olunca ona yaşam gücünü hatırlatmaktan kendimi tutamıyorum. Umarım zarar vermiyorumdur. Ali Arif'ten bahsetmiştim, değil mi?

▶ Hayır.

Mostari kitabımı ona ithaf etmiştim; *Locked in Sendromu*'ndan mustarip 13-14 yıldır yataktaydı. Kollarını, bacaklarını kıpırdata-

mıyor, konuşamıyor, başını oynatabildiğinde gözlüğünden alfabe tahtasına yönlendirebildiği lazer ışınla iletişim kurabiliyordu. Kitabımı bir an önce gösterme mutluluğumun heyecanıyla odasına dalıp gösterdim. Alfabe tahtasına, harflere sabırla tane tane ışık tutarak, "Nasılsın?" diye sordu. Önce insan. İz bırakmak sonraki iş. Ona ithaf ettiğim kitabımla iz bırakacağımızı zannederken önce "Nasılsın?" diye sorarak iz bırakmadan iz bırakan Ali Arif'ti.

Halinden hiç şikâyetçi olmadı, hep yaşamak istedi. Yaşama hırsından, ölümden korktuğundan değil. Günlerini dolu dolu geçirdi, Açık Radyo'da müziklerini seçtiği caz programı yaptı. Ondan öğrendim hiçbirimizin yaşamdan şikâyet etmeye hakkımız olmadığını.

▶ Malum ikimiz de reçeteci değiliz, gene de söz Ali Arif'ten açılmışken şöyle bir kötümserlikten kaçış doğaçlaması yapalım mı?

Kötümserlik sobesi diyelim. Belirsizliğe pencere aç, kaçma, yaşamın kendiliğindenliğini kutla. Arada sırada tanıdık her şeyden uzaklaş. Kendine "Hayatımda en son ne zaman ilk defa bir şey yaptım?" diye sor. Geri çark etme. En kötü ne olabilir ki? İyi ya da kötü olan duygularımız değil onları, nasıl algıladığımız. Adam filozof diye yazdıklarını ciddiye alman şart mı? Herodot, Traklar doğdukları için ağlar, kurtulduk diye ölümü kutlarlar demiş! Laf mı! İlk fırsatta intihar etselerdi. Ya bize mantık teoremleri veren Pascal, "İnsanın yüceliği özde sefil biri olduğunu bilmesindendir" diye buyurmuş. Schopenhaeuer daha yalın, "İnsanın varlığı bir hata olmalı." Sen de kötümserliğin bir anına çakılırcasına bunlara mı saplandın? "Ah benim başıma gelenler," abartısında türümüzün kültür mirası, filmleri, kitapları, müziği seni açmaz, mı oldu? Tarihten birini çağır, hayali bir diyalog kur, bana şunu bunu yaptılar diye sineye çektiklerini sınavdan geçir. Mutlu olduğun üç şeyi say. Baudelaire'in "Sarhoş olmalı" şiirini oku. Gene mi olmadı, duşa gir. Suyla vücudunun elektromanyetik alanı değişir, bir de sıcak soğuk su karşımı yaptın mı yeniden doğmuş gibi olursun.

'68 Kuşağı'ndan Yapay Zekâ Çağına

▶ Oğlunuz Doğan'a ne gibi kitaplar okurdunuz ya da okuması için teşvik ederdiniz?

Baba çocuğuna kitap alacak; 5-7 yaş için rafa bakıyor. Her çocuk aynı değil ki. *Küçük Prens* çocuk kitabı mı? Orhan Pamuk Robert Kolej'de öğrencilerle konuşmuş, "Şu kitaplarımı şu yaştakiler okuyabilir," demiş. Bana ters geldi. Çocuk savaş çıktığında, deprem olduğunda ölü görüyor, ihanet görüyor, kıtlık görüyor, birilerine kazık atan insanlar görüyor, dayanışma görüyor, direniş görüyor. Haberlerde her yaşta buna tanık olabilirken edebiyata bakıyorsun, "Bu yaşta çocuklara bu olmaz" tiyatrosu. Özellikle orta sınıf ve zengin çocukları için yapay, sağlıksız bir dünya yaratılmak isteniyor. Dünyanın en yaygın zekâ testi Wechsler'de "Polis niçin gereklidir," diye bir soru var. ABD'de siyah bir çocuğun ailesinden biri hapisteyken, polisin teki komşusunu ulu orta vurmuşken, bu soruya nasıl cevap verebilir ki? Oynarken dizi kanamasın, üstü kirlenmesin diye özel tasarımlı çocuk bahçeleri çocuğu çocukluğuna yabancılaştırır, yaşamdan korkan biri yapar. Kitap da öyle. Oğlumuz 8-9 yaşındaydı galiba. Bir gün *Otomatik Portakal* ve *Guguk Kuşu*'nu seyretmiştik. Konuştuk da üstüne. Annesi kınamıştı. ABD'den dünyaya X, Y, Z kuşak kimliği pazarlıyorlardı şimdi bir de beta çıktı. Duymuş muydunuz? 2025-2039'lular. Doğmamışlara kuşak uydurup isim taktılar. Pazarlamacılar şimdiden kolları sıvadı kimlik ima-

latı için. Kuşaklara göre yıldız falına bakanlar henüz çıkmadı. Onlar da köşeyi dönerken bizleri de peşlerinden sürükler.

▶ Kesinlikle, kuşakların kendiliğinden var olmasından ziyade kuşaklar hakkında dışarıdan konuşuluyor. Bu söyleşiye hazırlanırken Z kuşağının dertleri ne diye kendimce çevremdeki Z kuşağı gençlerle konuşmaya başladım. İlk karşılaştığım tepki, "Bıktık bu Z kuşağı lafından. Bizi rahat bırakın," oldu. Bir tanesi, "O tanımladıkları şeyler biz değiliz, biz normal yaşıyoruz," dedi.

Korumuşlar kendilerini. Bildiğiniz gibi beklentiyi gerçekleştirmek diye bir şey var. Türkler kahramandır dendikçe kendini kahraman zanneder, bunu Bulgar'a, Arap'a söyleyip sana güldüğünde şaşarsın.

▶ Bu tanımlardan rahatsız olmanın yanında, "Dünyanın dertlerini bizim çözmemizi bekliyorlar, halbuki ekonomi de dünya da kötüye gidiyor" gibi bir baskı hissi de vardı konuştuğum kişilerde.

Evet, bunlar olurken şu da çok sakat değil mi; rol modeli diye bakılan meşhurların, devlet temsilcilerinin, iş insanlarının mezuniyet törenlerinde, "Sizden şunu bunu bekliyoruz," umut tacirliği... Kimisi özür de diliyor, "Biz bu işi beceremedik," diye, lafügüzaf. Gençleri gazlıyorlar, azıcık bir şey yapmaya başladıklarında da tokadı atıyor, "Önce kendi işine bak, sonra dünyayı kurtarırsın." Hele haksızlığa karşı çıkıp eşitlik, insan hakları, çevre adına baş kaldırdıklarında kötü yiyorlar tokadı. Tarih boyunca devletlerin gençlerden tek beklentisi onları peşlerinden sürüklemek. Geçtiğimiz yüzyılda Almanya'da "Hitler Gençliği", Sovyetler'de "Genç Öncüler", Çin'de "Kızıl Muhafızlar", ihbarlarıyla ailelerinin, öğretmenlerinin öldürülmesine neden oldular. Yetişkinlerin mezuniyet konuşmalarında yuhalanmadıklarına şaşıyorum. Gülünç duruma düşüyorlar. Ne var ki onlarda da gençken yedikleri dayağın, hayal kırıklıklarının tecrübesi var. '68 kuşağının lafı vardı, "30 yaşından büyük kimseye güvenme," diye.

Lakin bu da bizi çıkmaz sokağa götürür. Gençlerle yetişkinler birlikte olmaz, birlikte bir proje yapmaz, birlikte haksızlığa karşı çıkamazsa işimiz zor. Anneler babalar eskiden yandıkları için, "Aman onlardan uzak dur sen de yanarsın," derken gençler de yetişkinlere düzene satılmış gözüyle bakma eğiliminde. Toplum, düzenden ortaklaşa hesap sorarak değişebilir. Gezi bunun habercisi idi, yoldan çıkarıldı, devlet şiddetine yenik düştü, arkası kaçınılmaz. İki kuşağın birleşmesi şart.

Toplum, düzenden ortaklaşa hesap sorularak değişebilir.

Güvenerek birlikte hareket etmek lazım. Ben annemi kim bilir ne kadar üzmüşümdür. Üstelik onu ikna etmeme gerek yoktu, Nâzım Hikmet kuşağındandı. Tecrübesinden yararlanmasını bilemedim. Şimdi genç olsam yetişkinleri yanıma çekmeye çalışırım.. Aceleciydik, sabırsızdık, hemen olsun istiyorduk. Gezi dünyada az yaşanmış bir hareket oldu. Kuşakların birliği düzene öylesine beklenmedik tehdit oluşturdu ki bugün tepede hâlâ paranoyasını yaşıyorlar.

▶ Aslında her türlü birleşme, bize dayatılan sorunların ötesine geçerek esas soruna odaklanmamızı sağlıyor ama bahsettiğiniz gibi, karşılığında gördüğü şiddeti ve baskıyı nasıl aşacak?

Devlet, gençlerin hareketlendiğini gördüğü zaman genellikle başta onlara alan tanır, Türkiye'de eski başbakan Demirel gibi, "Yollar yürümekle eskimez," der ipi gevşetir. Buna özellikle üniversitelerde izin veriyorlar. Özgürlük adına afişini assın, şarkısını söylesin, bağırsın çağırsın, protesto etsin. Hatta belki okulu da bir hafta işgal etsin, kurtlarını döksün, sonra nasıl olsa aklı başına gelecek diyorlar. Tersine, hemen tokat atmaya meyilli rejimler

de var. İkisi de aynı kapıya çıkıyor. Rejim ister şiddet kullansın ister zamana bırakıp geçiştirsin, kuşakların birleşmesi, gençler ile yetişkinlerin el ele yürümesi şart. İklim kriziyle ilgilenen niçin sadece gençler olsun? Büyük dönüşüm için geniş bir demografiyi, kadınlı erkekli değişik yaşlardakileri arkana almazsan etkili olmazsın.

▶ Bu dediğiniz çok önemli. Çünkü çoğu gençlik hareketi, sonuçlanmadığı takdirde bu şekilde umutsuzluğa da yol açabiliyor.

Evet, aile desteklemeyince umutsuzlukları yeni kuşaklara geçiyor. Hakları yok köstek olmaya, tarihe dur demeye.

▶ Sizce '68 Kuşağı gibi hareketler ile bugün arasında ne gibi farklar var?

Çok farklı. Türkiye'de gençlik hareketi silahlıydı. Sovyetler ve Çin, ABD güdümündeki Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak için sol, sağ demeksizin gençlik hareketlerini silahlandırdı, özellikle kışkırtılıp provoke edilen, bin bir parçaya bölünmüş sol gençler rüyalarının kurbanı oldu, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan, Deniz Gezmiş asıldı. Onları ölümlerine gönderen, özeleştiri özürlü Türkiye solu hâlâ mağrur ve mağdur masalını yazarken kendi sırtını sıvazlamakta.

Oysa '68 kuşağı deyince başta ABD, Fransa, Japonya, İsveç ve nice ülkede barışçıl hareketler vardı. Almanya'da terörist 15-20 kişilik Baader-Meinhof çetesi oldu, Fransa'da benzeri Aksiyon Direct vardı ama bunlar '68'in dünya çapında "Çiçek Çocuklar" kültürüne ters düşenlerdi.

Yaklaşımımız, düzen bize gölge etmesin, başka ihsan istemezdi. Evet gölge etmesin, ama gezegeni iklim krizine getiren, gençliği işsiz bırakan düzenin gölgesi bile kâbus gibi. '68 kuşağının iş bulamama, okul parasını ödeyememe derdi yoktu. Rahattık. Doğum kontrol hapıyla kadının korkularından arınıp bedenine sahip çıkabilmesi sayesinde eşitler arası cinsel ilişkiler

kurulabilir oldu. Ama sanıldığı gibi barışçıl değildik, savaşa gidip ölmekten korkuyorduk. Washington'da üniversite öğrencisiyken Vietnam saldırısını protestomuzda Pentagon'a yürüdük, binayı kuşattık, devlet sabretti, biraz tokatladı, ertesi gün dağıldık.

ABD'nin Uzakdoğu Asya'da milyonları katlettiği saldırganlığıydı bizi savaş karşıtı yapan. Ona rağmen, "Barış için savaşalım" gibi çelişkili laflar da benim kuşağımın ağzı. '68 kuşağının liderleri vardı. Mısır'da Tahrir, Türkiye'de Gezi, ABD'de Occupy Wall Street, İspanya'da Indignados, bunların hiçbirinin lideri olmadı. Yeni kuşaklar farklı. Sesleri daha çok duyulacak. Lider artık istenmeyen adam. Gezegenli olmamıza çağrı yapacak evrensel bir şarkı arıyorum.

Günümüzün sorusu, "Niçin bir şey yapamıyoruz? Ne yapmalıyız?"

Sıra genç yetişkin buluşmasında. Düzenden, devletten bana ne der, keyiflerine bakarken apolitik olmakla suçlanan gençlik aslında ilgisizlikleriyle devleti, siyaseti gayri meşrulaştırıyor. İklim krizi nedeniyle düzenin cürümlerine duyarlı bir kuşak var. Bir şey yapıyorlar, yapmıyorlar, ama duyarlılar. Gezegenin geleceğine duyarlılar. Günümüzün sorusu, "Niçin bir şey yapamıyoruz? Ne yapmalıyız?"

▶ Ve gençler "yeter" diyorlar bence Gündüz Bey. Çünkü her şey artık daha zor ve bu zorlukların da farkında olup, "Neden bütün bunlarla biz uğraşmak zorunda kaldık? Sebep olmadığımız sorunların çözümü için bize bu kadar sorumluluk neden yükleniyor?" hissi ortaya çıkıyor.

Evet, yeter! "Sevgilimle yaşamak istiyorum, iş bulamıyor, ev tutamıyorum." Bağımsız olabilecekleri yaşta özgürlük alanları

daraldı. Özgürlüğümüz, güne ve gelecek kuşaklara toplumsal sorumluluğumuzdan ayırt edilemez.

▶ Siz bütün bu hareketlerin içinde bulunmuş ve hiçbir zaman vazgeçmemiş biri olarak şu anki gençlere ne söylemek istersiniz?

Kapılarımızı gençlere açmanın yollarını aramalı, yankı odalarından çıkmalarını sağlamalıyız. Evimizi çocuklarımızın arkadaşlarına açmak, çaylar bizden diyerek, ne yapabiliriz diye sorarak tecrübemizi paylaşmak... Tekrarlanan geyikler yılgınlığa yol açtıkça iktidarın susturmasına ihtiyaç kalmıyor. Gençler, "Aynı düşüncedeyiz, dünyayı değiştireceğiz," acelesiyle patinaj yaparken potansiyellerini tüketiyorlar. Birbirimizi arayıp bulmalıyız.

▶ Yankı odaları özellikle sosyal medya ile daha da artıyor ne yazık ki, geçirdiğimiz seçimlerde de bunu çok net gördük.

Siz de yankı odasında mıydınız?

▶ Evet, algoritmadan kaçamadım.

Özgürlük, sosyal medyadan uzak kalmaktan, özümüzü korumaktan geçiyor. Zaman toplu halde piknik zamanı.

Kapıdan kovuyorsun, bacadan giriyor. Fişleniyoruz. Gönüllü kurbanlarıyız bizi yönetmek isteyenlerin. Güvenli haberleşme yöntemlerini kullan. Bilgilenmekle yetin, düşüncelerini paylaşma. Beş bin kişiye sesleneceğine, beş kişiyle buluş, söz kendiliğinden yayılır. On dakika sonra unutacaklarının peşinde saatlerce takılma. Sistemi çuvallatma yöntemleri bul. Sahte profiller, absürt bilgilerle algoritmaları aptallaştır. Özgürlük, sosyal med-

yadan uzak kalmaktan, özümüzü korumaktan geçiyor. Zaman toplu halde piknik zamanı.

▶ Sosyal medya sanırım bu toplu pikniklerden haberdar olmak ve yayılmalarına fayda sağlamakta iyi olabilir.

Mesele, bazı konserlerde olduğu gibi buluşma yer ve saatlerini son anda paylaşmakta.

▶ Sizin bir de Facebook'a ithaf ettiğiniz ve sonrasında pişman olduğunuzu söylediğiniz *Tarihi Yargılıyorum* kitabınız var.

Brexit referandumunda Facebook'tan satın aldıkları verilerle kamuoyunu yönlendirdiler, Türkiye'den göçmenler İngiltere'yi istila edecek diye seçmeni kandırdılar. Oy verir, alışveriş yaparken mantıkla karar verdiğimize inanılırdı. Duygularımızı "nudging" denilen dürtmelerle yönlendiriyorlar Yalanlar ormanında yaşıyoruz. Facebook'a inanmış, din, bayrak ve sınıf bagajlarımızı arkada bırakacağımız yeni bir İpek Yolu sanmıştım. İpek Yolu'nda kültür kaynaşmasının temelinde ticaret vardı. Burada o da yoktu. Alışveriş, çıkar, satış, kazıklamak yoktu. Sadece tanışma. Oysa olay tersine, kimlik satışına dönüştü. Botlar çıktı. Benimle haberleşen insan mı bilemiyorum. Facebook'un kurucusu, sosyal medya diktatörü. Zuckerberg arkadaş kelimesinin anlamını değiştirdi, beni tıklayana tanımasam da, arkadaşım diyorum. Sokağa çıkma nedenlerim azalıyor. Dünyamızı giderek ekran başında yaşıyoruz.

▶ Covid, evden çalışmanın artması gibi durumlar da bizi buna itiyor.

Ve sabırsızlık. Çünkü sosyal medyada tık tık her şeyin cevabı var, siparişlerin de evine getiriliyor. Hemencecik seviliyorsun, sevilmiyorsun. Beş dakikada beş kişiyle can yoldaşı, üç kişiyle düşman oluyor, bir çırpıda onları siliyorsun. Sevilmek kolay mı?

İnsan tanıştıkça sever. Sokağa çıkmalı. Sokaklar para da harcamadan nerede buluşulacağını bizim kararlaştıracağımız yerler.

▶ Sosyal medyadan bahsetmişken teknolojiye geçmek istiyorum. Teknoloji inanılmaz bir hızla ilerliyor siz bu gelişmelerin bizi iyiye götüreceğini söylüyorsunuz. Ben kendi hayatımda buna ayak uydurmakta zorlanıyorum. Teknolojinin çok içinde değilim ve kurulan dünyadan kopuk kalacağım, yetişemeyeceğim gibi hissediyorum. Bu denge nasıl sağlanır ve siz nasıl bir yerde duruyorsunuz kendi hayatınızda? Bildiğim kadarıyla teknolojiyle çok içli dışlı değilsiniz.

Bilakis olup bitenden uzak kaldıkça, toplumun nabzını tutmaya yakınlaşmış oluyorsunuz. Sosyal medya önemliyle önemsizi ayırt edebilmemizi engelliyor. Mesele siyasetin pusulasını görebilmek, nereye yönlendirilmemiz istendiğini kestirebilmek. Gezegenin doğal kaynakları hangi ülkelerde, kimin elinde, yeni teknolojilerine, hangi kaynaklara talep yaratacak? Arkadaşlık mefhumumuz da sosyal medyanın kurbanı. Emojiler bizi duygu ve dil fakiri yapıyor, ruhumuzu yoksullaştırıyor. En son ne zaman birine şiir yazdınız?

▶ Gene de sizi tanıyorsam mutlaka çıkışı görüyorsunuzdur.

Evrimimize kuş bakışı bakınca evet. Geçmişimizden ilhamla aklımda şöyle bir senaryo. Bakalım ne diyeceksiniz. Dünyada yeni tutunmaya başlayan türümüz birkaç bin kişi, beşer, onar kişilik küçük gruplarda yaşıyor, dilimiz henüz gelişmemiş. Konuşmasını bilmediğimizden, vücut dilimizle, taklitler ve mimiklerle birçok şeyi anlatabiliyor, birbirimizi tanıyor, çevremizi tarif ediyorduk. Bir tür danslaştırdığımız hareketlerimiz, şarkılaştırdığımız seslerimizle ilişkilerimizi derinleştirirken kelimesiz dünyamızda anlaşabiliyor, duman, ıslık, çizgi ve farklı nesnelere anlam yüklediğimiz şekillerle haberleşebiliyorduk. Av ve yiyecek peşinde gitmemizin gerektirdiği iş bölümüyle konuşmamız gelişti. Derken türümüzün

evriminde kritik eşik olan yazı. Kritik diyorum çünkü insanı birbirine yabancılaştırdı, yazının sembolleri yaşamı soyutlaştırdı.

Türümüzde birbirimizden büyük kopuş iletişimimize yazının aracı olmasıyla başladı. Nüfusumuzun da yayılmasıyla haberleştiğimiz kişinin yüzünü göremez, sesini duyamaz, kokusunu alamaz, ona dokunamaz olduk. Yan yana olmanın getirdiği altıncı hisin yokluğu da cabası. Karşımda yazı. Düşünce ve duygularımızın kelimelerde putlaştığı yazı. O kişi karşımda olmadığından, sorgulanamayan, neler yazdığının yorumunu kaçınılmaz kılan, anlaşmazlığa yol açan, yazı... Asırlar sonra o kopukluk telgrafla sürdü. Derken telefonla ses soyutlandı, fotoğrafla görüntü geldi ses gitti. Hepsi bizim parçalanıp farklı unsurlara indirgenmemizin şizofrenik ifadeleri.

Şimdi, türümüzün tarihindeki ilk haline dönüyoruz. Ekranda birbirimizi görüyor, konuşuyorken. yazıdan her gün biraz daha kopuyoruz. Annem '30'lu yıllarda Kadıköy'de otururken Şişli'de arkadaşı mektup yazıyor falanca gün, falaca yerde buluşalım diye. Zaten elyazısından vazgeçmemizle, telefonlarımızdaki kısaltılmış kelimeler ve emojilerle yoksullaşıyorduk. Bugün Zoom gibi yeni teknolojilerle göz göze, yüz yüze anlaşabiliyorsak yazı niçin var? Kanunlar ve formüller dışında neyimize lazım? Yazının tek kıymeti, duygu ve düşüncelerimizi soyutlayarak süslediğimiz şiirde, edebiyatın güzelliğinde. Konuşmak, haberleşmek için yazıya ihtiyacımız yok. Üstelik yazıyla yalan söylemek, kandırmak çok daha kolay. Yüz yüze görüşmede samimi olmaya mecbursun, karşındakini sorgulayabilirsin, samimiyetsizliği sezebilir, yalanı daha kolay yakalayabilirsin. Kendimizi ifade etmemizdeki aracıların kalkmasıyla ilk günlerimizdeki gibi ses ve görüntümüzü birleştirerek birbirimizi tanıyabiliyoruz. Tek eksiğimiz, kokumuzu almamak ve dokunmamaksa, çağdaş toplum bizi kokumuzdan utandırdığı, dokunmayı tacizle karıştırdığı için zaten önemsenmiyor.

▶ Sizin bir lafınız var, "Sovyetler Birliği ideolojilere, Cumhuriyet dinlere, akıl hastanesi insana bakışımı değiştirdi," diyorsunuz. Teknoloji neye bakışınızı değiştirdi?

Evrimimize. Sen gel iki ayak üstüne çıkmışken günümüze geldiğinde yürümeyi zul say. Los Angeles'ta, "Şuradan şuraya kaç dakikada yürünür?" diye sorsan şaşkınlıkla bakar, kimi "Beş dakika" der, kimi "Yarım saat." Yürümemekle zaman mefhumuz değişiyor, vücut değişiyor, oryantasyonumuz, yön duygumuz değişiyor. Milyonlarca yıldır güneşe, gölgeye göre yön tayin eder, samanyolunda bile yıldızların değişen konumlarını bilirdik. Bugün şehirli insan kuzeyle güneyi ayırt edemiyor. Teknoloji evrimimize yön veriyor, garipsemiyoruz. Dolly'i hatırlıyor musunuz? Klonlayarak yarattığımız ilk canlı.

▶ Evet, İngiltere'de bir kuzuydu. Tanrıya oynamayın diye kilisenin karşı geldiğini hatırlıyorum. Devletlerle dinler seferber olmuştu insan klonları yapılmasın diye.

Gizlice yapmış da olabilirler. Yüz yıl öncesinden baksalar bizi tanıyamazlar. Zamanla yarışır olduk. Günü saatlere, saati dakikalara, saniyelere böldük. Zaman hokkabazlığımızla birçok şeyi birden yapıyoruz. Yarış, yaptıklarımızı anlamsızlaştırıyor. Düğmeye basıyorsun, görüntü değişiyor. Sersem eder insanı. Anında yaratıyor, anında yok ediyoruz. Değişim o kadar hızlı ki, uyum sağlayamıyor, strese, depresyona giriyor, kanser oluyoruz. Perişan ediyor, özgüvenimizi sarsıyor, yetişemediğimizde, "Ben yetersiz miyim?" diyoruz. Afrika'da Kalahari Çölü'nde yaşamlarını sürdürenler, mevsime göre otların, bitkilerin peşinde gittiklerinden, yüz kilometre ötede hangi kökü bulacaklarını biliyorlar. Bizler için çok şey tıklamanın ucunda, türümüzün bellek gücünü az kullanır olduk. Ivır zıvırla o kadar doluyoruz.

▶ Teknolojiyi tıpkı din gibi bir kurtuluş olarak görenler de var, sizce bu evrimin devamında ne yatıyor?

Ahlaksızlaşma. Teknoloji kutsandıkça, iklim krizini teknolojiyle atlatırız diye bakıldıkça ahlaksızlaşma.

▶ Yapay zekâ bizi özgürleştirecek mi sizce?

Sizce?

▶ Ben daha çok endişeli taraftayım galiba.

Ne sebeple?

▶ Yapay zekâ var olan işleri aldıkça, paranın ya da yeni düzende belki ihtiyaçların adil dağıtılabileceğine pek inanmıyorum sanırım. Adaletsizliklerin ve eşitsizliğin derinleşebileceğini düşünüyorum.

Globalleşmiş sermaye dünya ekonomisi ve siyasetini yönlendirir, servet vergiden kaçar, bitcoinlerler denetlenemezken oyun devam eder. Hizaya getirecek olan küresel tüketici boykotları. Uzun vadede, şimdiden aldatma, yalan söyleme, kendini bizden koruma belirtileri gösteren yapay zekânın bize mi yoksa bizim ona mı hükmedeceğine bağlı. Elon Musk YZ çiplerini insan beynine yerleştirme yarışında ki, hükmeden biz olalım.

▶ Beyninize çip yerleştirmeyi kabul eder miydiniz?

Yaşımı da göz önünde tutarak geçmişten kalma numune insan nasıldı örneği olmayı seçer, kabul etmezdim.

▶ Bu değişim size korkutucu gelmiyor mu peki?

İşsizliğe, yoksulluğa mahkûm edilmemizin süregelmesi, türümüzde depresyonun yaygınlaşması, haplara bağımlılık değil mi esas korkutucu olan. Küresel ısınma ve nükleer savaş olasılığını atlatabilirsek yapay zekâ geleceğimizin kaçınılmaz belirleyicisi. Bizi nasıl etkileyecek, göreceğiz. "Acı çekmeden ölmek istiyorum," diyen gencin, yapay zekâ işi bitirmenin başka yolları ol-

duğu telkiniyle intihar etmesi gelecek açısından ürkütücü. Şeffaflaştırılarak denetlenmesi gerekli.

▶ Mesela yapay zekâ tarafından yazılmış bir kitabı okumak ilginizi çeker miydi?

Belki farkında olmadan okuyoruz. Arkadaşım senaryo yazacak, karakterler, akış, mekân belli. ChatGPT'ye beş anahtar kelime koydu, üç dakikada altı farklı senaryo. Derdim konuşma dilimizi, terbiyemizi etkiliyor olması. Diyelim Giardano Bruno'yu sorarken önce "lütfen" demiştim. Niçin? Karşımda kimse yok ki! Bruno yaz yeter, soru işareti bile gereksiz. Cümle yapım bozuluyor, nezaketim gidiyor. Yapay zekâ resim yapıyor, küratörlük yapıyor, eserleri satılıyor. Şiiri, romanı neden okumayayım. Dilin sonsuzluğunum örneklerini verecek

▶ İnsanın yaratıcı tarafını elinden alabiliyor olması da beni ürkütüyor.

Ayırt etmek için "İnsan yazmıştır," "Yapay zekâ yazmıştır," ya da "Yazar yapay zekâdan yararlanmıştır" gibi açıklamalara gidiliyor. Ahlaksızlık politikacılara özgü değil, gizlemek isteyen yazar çıkar tabii.

▶ Yapay zekâya sizin adınızı yazınca en çok satan kitabı olarak Gündelik Yaşamın Felsefesi çıktı. Halbuki öyle bir kitabınız yok!

Kahin değil ya! Ürkütücü. E-postalarımızı mı hacklemiş, konuşmalarımızı mı kaydetmiş, yazmakta olduğumuzu öğrenmiş olabilir mi? Kime şikâyet edeceğim? Hesabını kimden soracağım? Başta kucaklayıp ardından şikâyetçi olduğumuz otomobil gibi yapay zekâdan da pişman olacak mıyız? Otomobil ABD'de '68 kuşağını özgürleştirdi. Haftada 20-30 saat yaz işlerinde çalışarak ucuza, kullanılmış otomobil alıyorduk. Annen baban nereye gittiğinden, ne yaptığından habersiz. Hele sevgilin de varsa... Ül-

keyi keşfediyor, otostopçularla yol yapıyorsun. Otomobilini sanatlaştırıyor, üstüne resim yapıyor, Californialı Beach Boys gibi şarkılarla methiyelerde bulunuyordun. Özgürleştirdi bizi, yeni yaşam kültürü getirdi. Ardından da felaket...

ABD'li oyun yazarı Arthur Miller 12 Eylül günlerinde cuntanın mağdurlarıyla dayanışmak için İstanbul'a gelmiş ona ve Harold Pinter'a rehberlik etmiştim. Miller oteldeki odasının penceresinden gördüğü otomobiller için "Yüzyılımızın baş belası" demişti. "Satıcının Ölümü" oyununda da seyyar satıcı ne kadar çabalasa iflasa sürüklenir, sonunda arabasının egzozuna hortum bağlayarak intihar etmesiyle Amerikan rüyasının çöküşünü simgeler. Ajda Pekkan'ın Eurovizyon yarışmasına bizim de benimsediğimiz "Aman petrol, canım petrol" şarkısı da bugünden bakınca ürkütücü. Son kertede trafikte yan yana dizilen, içinde tek başımıza oturduğumuz otomobil bizi yoldaşlıktan çıkarıp birbirimize yabancılaştırırken fosil yakıt bağımlılığında iklim krizini de tetikledi.

▶ Bir de şimdi bizi tüm bunların da ötesine taşıyan yeni bir dünya kuruluyor: Metaverse. Onunla ilgili ne düşünüyorsunuz?

Olmak istediğimiz gibi olmamıza fırsat vermeyen düzen bizi ötekileştirerek yargılıyor; tüketmediklerimizle yargılıyor, düşlerimizle yargılıyor, düzene ters düşen kimliklerimizle yargılıyor.

Öfkeliyim. Metaverse'e çok öfkeliyim. Olmak istediğimiz gibi olmamıza fırsat vermeyen düzen bizi ötekileştirerek yargılıyor; tüketmediklerimizle yargılıyor, düşlerimizle yargılıyor, düzene ters düşen kimliklerimizle yargılıyor.

Metaverse'de avatarlarınla kendine istediğin görüntüyü verebilirsin. Kime özeniyorsan olabilir, ötekileştirmenin bana ekti-

ği aşağılık komplekslerimden yeni avatarlarımla soyunabilir, bu âlemde istediğimi yapabilirim. İşte bize tanınan özgürlük! Biz sanal dünyada avatarlarımızla oyalanırken alanı boşalttığımız gerçek dünyada atı alan Üsküdar'ı geçiyor.

Hedonizmin çağrısında avatarımla istediğimi yaparken düzeni yönetenlerin savaşları süregelecek, tepeme bombalar düşerken Metaverse'de dolaşmaya devam edeceğim orası için yaratıp yaşattığım sevgilimle.

▶ Düşünüyorum, tüm bu teknolojik ilerlemeler yaşamı ve gezegeni tehdit eden üç büyük krize karşı kullanılabilir mi?

Tam da soru bu! Vakit dar. Küresel ısınma ve nükleer savaş olasılığında yapay zekânın rolünü kestirmek mümkün değil. Yapay zekâyla istemediğimiz işlerden kurtularak belki zaman kazanacağız. Sorun zamanı nasıl kullanacağımızda. Metaverse'lerde mi savurulacağız, yoksa teknolojinin bize bahşettiği zamanın sonsuzluğunda yaratıcı gücümüzle bugün aklımızın almadığı dünyalar mı kuracağız! Bildiğimiz meslekler, hukuk, tıp, her neyse yapay zekâ takviyeli robotlarla yapılacak. Doktorlardan iyi teşhis koyuyor, hukukçuların baro sınavlarında onlardan iyi not alıyor, mesleklerimizle ilgili bütün araştırmaları okuyor, gelişmeleri takip ediyor. Tabii muhakemesini içinde bulunduğu düzenin kalıplarına, değerlerine göre yapıyor. Yüklendiği algoritmalar Anglosakson kültürü ağırlıklı. Çin'inki de Çin'in. Afrika insanı gene resimde yok. Suudi Arabistan gibi krallıklarda şeriat düzeninde devreye giren algoritmalar? Hepsi kendi mantığı içinde geçerli ve hukuki. Almanya'da Nazizm, Sovyetler'de komünizm de hukuki idi. Sosyalist bir düzenin hukukuyla kapitalist düzenin hukuku da haliyle başka. Bunları henüz sorgulayan pek çıkmadı.

▶ Dinlerin geleceği nasıl olacak peki?

Eğitim arttıkça dünya dinsizleşiyor. İşte İzlanda ve Kuzey Avrupa. Osmanlı İstanbul'uyla bugünkü İstanbul'da dinin yaşan-

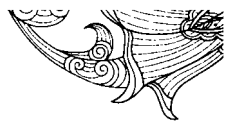
tımızda yeri aynı mı? Çin'de din yok. Yeni ufak, butik dinlere hazır olun. Müzikte, edebiyatta, modada olduğu gibi dinlerde de çok kişiye hitap edecek, çoksatar anlayışı bitiyor. Sosyal medya paylaşımıyla bin kişinin sevdiği müzik grupları da var, 5 milyon kişinin de. Dinler de öyle olacak bence. Bizi asırlardır birleştiren ortak inançlar, eğitimle, evliliklerin çeşitlenmesiyle, kültürlerin kaynaşmasıyla cezbesini yitiriyor. Batı'da tapınaklar kapanıyor, kültür merkezi, diskotek, ev ya da apartman oluyor. Bu arada robot papazlar türemekte, İsviçre'de bir kilisedeyse yapay zekâ günah çıkartıyormuş. Japonya'daysa robotların gömüldüğü tapınak var.

▶ Peki son olarak tüm bu gelişmelere bakarak, 20'li yaşlarındaki kendiniz ile konuşabilseydiniz ona ne söylemek isterdiniz, gelecekten mesajınız ne olurdu?

Misafirimiz 92 yaşında kadın heykeltraş. Carrera mermeriyle çalışabilmek için her yıl Floransa'ya gider. Yemekten sonra lokum ikram ettim. Tozu genzine takıldı, nefesi kesilir gibi oldu. Kırk elli saniye sonra kendine gelince "Ne büyük zaman kaybı değil mi?" dedi.

En kıymetli şey zamanın. Bozuk para gibi harcama. Zararlı olma. Kaş yaparken çok göz çıkarıyoruz.

Sanat Neye Yarar?

▶ Nedir sanatı bu denli insana ve yaşama dair kılan sizce?

Bizi var eden sanatımız, türümüzün tek mirası.

Biyolog E.O. Wilson, Harvard'da veda konuşmasında hepimize soruyor, "Uzaydan gelseler neyimizi merak ederlerdi?" Gelebildiklerine göre Einstein'ı çoktan aşmışlar, "Sanatımızı," diyor. Nice din, dil, uygarlık yok olmuşken avcı toplayıcı günlerimizden mağara resimlerine hayranlıkla bakıyoruz. Tarih boyunca işgal ordularının ilk el koydukları sanat. Son örnekleri Hitler'in Paris'e geldiğinde müzelere göz koymasıyla, ABD'yle İngiltere Bağdat'ı işgal ettiklerinde müzelerden yağmalanan Mezopotamya eserleri. Sanat asırlarla yaşlanmıyor, bizi yaşatıyor. Uzaya kendimizi tanıtmak için gönderdiğimiz rokette. Gene sanat. Ben merkezciliğimizin bir ifadesi de olsa, Leonardo'nun insan figürü. Hokusai'ın balıklarını, Van Gogh'un ayçiçeklerini, Arcimboldo'nun sebzelerini de yollasak fena olmazdı bence. Bizi var eden sanatımız, türümüzün tek mirası.

▶ Picasso, "Sanat gerçeği görmemize yardımcı olan yalandır," diyor. Katılır mısınız?

Picasso resminin 2-3 kopyasını yapmış birine, "Bu kopya sahte," demiş, ikincisine, "Bu daha az sahte," üçüncüsü için de, "En iyi sahte bu," demiş. Sanat gerçeğin yorumu belki, ama kendisi de bir gerçek. Picasso öyle kuyruklu bir laf etmiş işte. Nazilerin İspanya İçsavaşı'nda sivil halkın bombalanmasını resmettiği tablosu sahte miydi? Bir de Sovyetler ve Çin'de yaptıkları gibi gerçeğin kamuflajında sanatlarını ideolojilerine alet edenler var, o da başka bir rezaletti.

▶ Peki siz yazarken etkinizi düşünerek yazıyor musunuz?

Kendimin okuruyum, kendime yazıyorum. Gene de anlaşılır olması önemli. Kimi yazarlar gibi istediklerini anlasınlar, dilim bu diye bir tavrım yok. Yazdıktan birkaç yıl geçip kitaplarıma baktığımda bunu ben mi yazmışım diyor, kendimi tanımıyorum.

▶ Belli bir kesime hitap ettiğinizi düşünüyor musunuz ?

Gençler. Kitap okuyan, kendilerinin, dünyanın keşfine çıkan onlar. Yetişkinler genellikle kültürle süslenme derdinde. Yaş otuzu geçti mi okur sayısı azalırken, sürdürenler de daha çok okuyor. Kime hitap ettiğinizde endişeyse yazdıklarınızdan alıntıların bağlam dışı kullanılması. Siz siz olmaktan çıkıyorsunuz. Sabahattin Ali, Sinop'ta kalebent, bu mahkumiyet de geçer anlamında şiirinde, "Aldırma gönül aldırma" diyor; günümüzde şarkı oldu, sofralarda kadeh tokuşturularak, "boş ver, keyfine bak," dercesine söyleniyor. Aklıma Che Guevara geldi şimdi, onun da Küba devrimini çağrıştıran bereli fotoğrafı burjuvaların t-shirtlerinde.

▶ Banksy'nin bir sergisine denk geldim bir gün. Replikalar tabii ki. Merak ettim gittim. Şimdi tam hatırlamıyorum ama 10 Euro muydu, 11 Euro muydu, böyle bir para ödedim. İçeri girdim, ilk polise karşı yaptığı eser, yanda Oscar Wilde'ın olduğu düşünülen resim. Şunu düşündüm Gündüz Bey, "Adını açık etmeyen, herkese ulaşması için sokak duvarlarına resim yapmayı seçen birinin resimle-

rini görmek için neden para verdim?" Geri döndüm, "Kim yapıyor bu sergiyi?" diye sordum. İnternet sitesinden ulaşabilirsiniz dedi. Ne bilgi bulabildim ne mailime dönüş aldım. Sonra haberlerini gördüm, Banksy ile ilgisi yokmuş...

İstanbul'a da geldi.

▶ Sergi çıkışında hediyelik eşyalar vardı. Bansky'nin resmettiği, kapitalizme hayır baskılı tişörtler 30 Euroya satılıyordu!

Banksy öcünü aldı. Resmi İngiltere'de müzayededede. Satıldı diye çekiç inerken Banksy'nin çerçevenin içine yerleştirdiği alet herkesin gözünün önünde tuali lime lime parçalarken alıcının milyonlarda çöpe.

Sanatın paraya dönüşmesi iğrenç. Eskiden sanatkâr hükümdarlardan, tapınaklardan, zenginlerden siparişle geçinir, işini onlara beğendirirdi. Oyunun kuralları değişti. Şimdi para kazanmaya mecbur, sanat metalaştı. Nice yazar, ressam, işini pazarlama ustası. Biri meteliğe kurşun atarken diğerinin resmi neden pahalı olsun? Niçin Caravaggio unutulup dört yüz yıl sonra keşfedilince eseri milyonlarca dolar etsin?

▶ Burada daha temel bir soruya bile gidebiliyoruz. Sanat eseri nedir, sanat nedir? Neye sanat diyoruz? Örneğin bir söyleşinizde soruyordunuz; koku neden bir sanat sayılmıyor?

Parfüm yapan da sanatkâr. Doğanın kokularını birleştirip azıcık gülden, azıcık geyik taşağından yeni bir koku yaratıyor. Sorun sanatın tanımından biçilen değerden kaynaklanıyor. Değerliyse sanat. Kim karar veriyor? Kim ödül veriyor, birinci, ikinci, üçüncü yapıyor. Sanata hakaret değil mi? Sanatçı para kazanmak için şeytanla el sıkışmış, kitabım "Kaç satar? diye düşünüyor. Piyasaya göre müzik, resim, film. ABD'de bir yayınevi çoksatar kitap peşinde. Formül belli; azıcık seks, azıcık heyecan. Ekibe yazdırı-

yor. Sattıracak yazar da lazım. Onun da hikâyesi, pazarlanması gerekli. Üniversiteden, galiba 3. sınıftandı, profili piyasaya uygun kız buluyorlar. Yaptıkları ayyuka çıktı, yayınevi rezil oldu.

▶ Bu çok satanlar kültürü sizce nereye gidiyor?

Bitecek, bitiyor. Oscar film ödüllerini televizyonda seyredenler her yıl azalıyor. Genç kuşaklar için nasıl liderler çağı bittiyse, sanatçı da, Andy Warhol'un "Herkes bir gün 15 dakikalığına meşhur olacak," lafıyla aynı doğrultuda. Toplum kendi sanatçısını buluyor. Kiminin çok, kiminin az takipçisi var, ama çeşitleniyorlar, özgün sanat yapıyorlar.

▶ Peki neden sanat?

Ben sorayım, hiçbir işe yaramayan Nureyev'in balesi, Picasso'nun resimleri, Mozart'ın fügleri, Ezra Pound'un kantoları neden? Hayatımızda savaş yokmuş gibi Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanı neden? Sanata susamışlığımızın sessiz çağrısında varız. Hapishanede, veba günlerinde, savaşta sanat arıyor, sanat yapıyor, sanatı yaşıyor, sanatı yaşatıyoruz. Ölüm kamplarında resim yapıyor, korkalım diye usta yönetmenlerin korku filimlerine bile para ödüyoruz. Sanata ihtiyacımız var. Kumdan kaleler yapmak, papağanla papağanlaşmak, pırasaya tatlar katmak, kendine kıyafet yakıştırmak, bebeğin gülüşünde ölümün çağrısında dans etmek, yağmurun yağışını, elmanın rengini, toprağın dokusunu, aşkın dillerinin hazzını paylaşabilmek.

Sanat türümüze özgü. İşimize yaramıyor, varlığımız.

▶ Sanatın eğitimi olur mu sizce?

Arkadaşım Altan Adalı, o zamanki adıyla Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocaydı. Öğrenciler resim yaparken dolaşır, boyayı karıştırmakta, tiner kullanmakta fikir verir, "Uzaktan bak resmine," derdi, o kadar. Okulda juri resimlere not verirken ko-

nuştuklarını gizlice kaydetmiş.

Sağırlar körler diyaloğu.

▶ Siz bir de "anonim sanat" denen bir şeyin olacağına inanıyorsunuz. Onu da biraz anlatır mısınız?

Mağara resimleri anonimdi; Mısır'da sanat anonimdi. Yunan da Appelles, Zeuxis gibi tek tük isimler var. Daha çok Aydınlanma'yla, bireyin öne çıkmasıyla, "Bunu ben yaptım," dalgası başlıyor. Özenle yapıldığında her şey sanat olabilir. Birbirimizin paspası olmasak insan ilişkileri de bir sanat. Geçen gün sizle birlikte tanıştık; 60 kişi bilgisayar oyunu yapıyormuş. Hani o ebeveynlerin, eğitimcilerin, psikologların gençliğe Fransız kaldıklarından kınadığı. O da yeni bir sanat türü değil mi? 60 kişinin birlikte yaptığı interaktif bir sanat. Karakter geliştirmesi var, hikâye var, müzik var, renk var. Üstelik sen de oyuncusun, yön veriyorsun hikâyeye. Sanatlarda edilgeniz. Edebiyatta mesela, ancak kitabın altını çizerek, kitapla tartışarak ilişki kurabiliyoruz. Opera, tiyatro, konser, sesini çıkaramaz, öksüremezsin. Yeni oyunların içine giriyor, karakterlerle bütünleşiyor, birlikte yol alıyorsun. Çocuklar oyunlarla okullarda öğrendiklerinin kat kat fazlasını öğreniyor, yüzyılımızla tanışıyorlar.

▶ "Sanatçıdan sakının," diyorsunuz. Neden? Sizden sakınmalı mıyız?

Kitabına, resmine, filmine yoğunlaşıyor, başka şey düşünmüyor, kendisini sanatına vakfediyor. Bencil. Ailesini, arkadaşlarını, sevgilisini reddedercesine itiyor, bazen onayları olmaksızın yakınlarını sanatında kullanıyor hikâyesine, resmine, müziğine yerleştiriyor. Sanatçı kimliğinde ego da pompalaması had safhada. Ondan beklenen de bu. Hak etmediği ulvilik atfediyoruz. Düzenin mağdurlarını es geçip yazarın kapısını çalıyor, sayfa dolduruyorlar. O da çok konuda ahkam kesiyor, azı kapısını açmayıp, "Yeter ki sanatım konuşsun," diyor.

▶ Bir de örnek bir kişi olması beklenir genelde.

Beklentimize ters düştüğünde de tefe koyup çalıyoruz. Bana yakın örnek Zekeriya dayım. Onca kitabı var. Resimli Ay dergisi ve Tan gazetesiyle düşünürlerin, solun baş tacı, Milli Şef rejimine karşı muhalefetin sesi. Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Cevat Şakir, Aziz Nesin, Niyazi Berkes, Nail V'yle birlikte. Harp zenginlerini açıklayacak. Milli Şef İnönü'nün ayaklandırdığı gençler Tan matbaasını balyozlarla yıkar, karısı Sabiha Sertelle Türkiye'den ayrılmaya mecbur kalır. Nâzım Hikmet'le Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde 40 yıldan fazla beraberler, birbirlerinin en yakın arkadaşları. Ömürleri boyunca hapisler, sürgünler, ölüm tehditleri. En son *Nazım Hikmet'in Son Yılları* kitabında şairin Sovyetler'deyken hayallerinin yıkıldığını yazar, pusulaları Moskova'yı gösteren Türkiye solunun sosyal lincine uğrar. Kahrından öldü diyebilirim.

▶ Siz bir ilham bekliyor musunuz yoksa her gün disiplinli bir şekilde, yazdığınızdan memnun olamazsınız da yazar mısınız?

Alıp beni götürüyorsa âlâ. Ama disiplin? Aşkın disipline ihtiyacı olur mu?

▶ Yani, "Her gün bir cümle de olsa yazayım," gibi bir rutin...

Öyle bir laf var, o cümleyi yaz arkası gelir diye. Ya da son cümleni ertesi güne sakla kolay başlarsın derler. Başka bir laf da "%1 ilham, %99 ter." Haltercinin antremanla şu kadar kilo kaldırmasına benziyor, ona da boş ver, inadının altında kalırsın. Benimki galiba yöntemsizlik. Nâzım Hikmet mesela anında yazıyor. Dayım anlatmıştı, kâğıt bulamayınca aklına gelen dizeyi pantolonuna yazmış. Bir genç Rilke'ye, "Sizin gibi şair olmak istiyorum, ne yapmalıyım?" diye soruyor. Cevap, "Kendini tutamıyorsan şairsin." Benim de ilavem, yeter ki yalan söyleme, samimi ol. Yol önemli, olmak değil.

▶ Biraz önce bir şiirinizi okuttunuz bana. Şiirin üstünde 2013-2022 yılları arası yazıyor tarih olarak. 15 kere üstünden geçmişsiniz.

Öyle oluyor, bitmiş sanıp bir yana koyuyorsunuz, seni bırakana kadar, azat edene kadar sürüyor.

▶ Biraz bekleyip sonra bakınca hâlâ değişecek bir şey olmaması mı gerekiyor?

Bir resim, bir kitabımız olmalı hiç bitmeyen, sen bitince biten. İki kişi nasıl tutkuyla yaşıyor, yeni danslar keşfedebiliyorsa sanatçı da eseriyle ömür boyu konuşabilir, yeni patikalar keşfedebilir.

İki kişi nasıl tutkuyla yaşıyor, yeni danslar keşfedebiliyorsa sanatçı da eseriyle ömür boyu konuşabilir, yeni patikalar keşfedebilir.

▶ Caravaggio'yla, *Ressamın İsyanı*'yla ilk defa roman türünü denediniz, eski bir röportajınızda da çocuk masalları yazmak istediğinizden bahsediyordunuz. Şiirleriniz var ama bildiğim kadarıyla şiir kitabınız henüz yok. Yeni bir tür denemeye karar verdiğinizde o süreç nasıl işliyor? Örneğin Caravaggio'yu yazarken hiç cesaretinizin kırıldığı anlar oldu mu?

Kimi yazarların hangi kitabını okusan, ona ait olduğunu anlarsın. Kafka mesela. Kendine özgü imzası var. Sıkılıyorum kendimi tekrarlamaktan. Her seferinde yeni bir Gündüz çağırıyor. Değişik şeyler denemek, farklı yollar, farklı ülkelere gitmek gibi. Sonunda roman da yazmış oldum. Vazgeçmek istedim, at bunu dediğim oldu. Caravaggio ile güzel bir yolculuk yapmışım zaten, kitap olmazsa olmasın. Arkadaşım bekle dedi, kelime kelime 800 sayfayı bana okudukça yazdıklarımla yeniden tanışıp safrayı attım.

▶ Kolay mıydı atmak? Bir sohbetimizde, "Kasetçalar çıktığında inanamadım, Chopin'i susturabiliyordum," dediniz. Ben de geçen gün tiyatroya gittiğimde oyuncuyu anlayamayıp, "Geri alayım," diye düşünürken kendimi yakaladım.

Benim, "geri alayım" deneyimim Boğaz Köprüsü'nü ilk geçişim. Yeni yapılmıştı, otomobille bir çırpıda karşı kıyıya varmamın şaşkınlığında, "Vücudum geçti, ruhum arkada kaldı," demiştim. Eskiden Karaköy İskelesi'nden vapura biniyor, şehri arkadan bırakıp ağır ağır ayrılıyorsun, kafan biraz da bıraktığın yerde, Karaköy'desin. Yarı yola geldiğinde vapurda yolcusun, gözün etrafındaki insanlarda, belki iskeleden yolda bakarım diye aldığın kitapta. Kadıköy'e yaklaşırken gideceğin yerin hissiyatında, bineceğin dolmuşu, buluşacağın arkadaşını düşünüyorsun. Yol boyunca farklı ruh halleri. Köprüyü otomobille geçmekse bir anda, birkaç dakikada. İşte o ilk geçtiğimde "Vücudum geçti, ruhum arkada kaldı," demiştim. Hız bize zaman tanımıyor. Edebiyatta da aynı şey. Çabuk okunsun diye, daha kısa yazılıyor belki ama o ruhu yakalayamıyor işte. Kelimeler koşturuyor, sen de kelimelerle koşuyorsun. Sanatta ne oluyordan ne olacağa odaklandık.

Hız soktuk edebiyatımıza. *Fast food*, *fast* seks derken *fast* edebiyat. Sayfalar tuvalet kâğıdı rulosu hızında dönecek. Yazar, striptiz yaparcasına cümlesi bitmeden bir sonraki cümleyi merak ettirecek. Doğayı seyretmenin, denizi dinlemenin başı sonu olmaması merakımızı engellemez. İş romana gelince neden ille başı sonu olacak, bir yerden bir yere gidecek, sürükleyici olsun diye kitabın yazarı bize oyun oynayacak? Bildik kalıplara hapsedilmeden, yaşam gibi sanatın da akışı olamaz mı? Şimdi ne olacak duygusu vermesin.

Her noktasında bizi durdursun, başka bir yere gitmek istemeyecek kadar lezzet versin, ilgimizi çeksin. O an içine girdiğimiz kartpostalı yaşayalım. Oysa günümüzün romanı başı, sonu, ortası olan formülle yazılıyor. Buluta bakarken ne başını düşünüyorum ne sonunu. Zamansızlığında kayboluyorum. Bulut başka bir şekle dönüşüyor, onun keyfini yaşıyorum. Ne ola-

cak, diye sormuyorum. Bazen usulca, bazen aniden değişen hava gibi, roman da yaşam akışkanlığında olsun istiyorum. Edebiyatı, müziği o kadar formülleştirdik ki, yazar da bizle oyun oynuyor. Sanattan beklediğim, sanatçıyı kendisinden kurtarması.

▶ Siz bunun önüne geçmek için ne yapıyorsunuz?

İşte neredeyse inadına bilmem kaç yüz sayfalık Caravaggio'yu, *Ressam'ın İsyanı*'nı yazdım. Kitabın ölçütü bir çırpıda bitirdim olmamalı. Önsözüne "Sevgili okur," diye yazmıştım, "işiniz kolay değil. Bir çırpıda okuyup bitiremeyeceğiniz bu uzunca romanı yedi yılda yazıldı. Niyetliyseniz, ricam, demlenerek okunması."

▶ Nâzım Hikmet'in oğlu Mehmet için, "Beni uçururdu, beni çok teşvik ederdi, 'daha fazla uç' derdi," dediniz.

Üniversitede hayal kırıklığımdan anladı hocalığın matah bir şey olmayıp kariyerizme dönüştüğünü. Paris'te psikolojik işkenceyi gündeme getirdiğim uluslararası toplantıma denk geldiğinde, esas birlikteliğimizin konulardan bağımsız olarak akademisyen turizmi olduğunu gördü. "Ne yapıyorsun üniversitede!" dediğini hatırlıyorum. Yazmama da etkisi oldu Mehmet'in. "Yaz, olduğun gibi yaz, hoca gibi, bilirkişi gibi yazma," derdi. Havaalanlarına güvenlik nedeniyle erken gidip saatlerce beklememiz gerektiğinde uçağım kalkana kadar yaşadıklarımı yazayım demiştim. Sadece orada yazılacak, evde üstünden geçilmeyecek, olduğu gibi kalacak. Mehmet'in sevdiği, alıp arkadaşlarına dağıttığı *Yol Arkadaşım* kitabı oldu.

▶ Yazılarınızı etkileyen, düşünce hayatınıza etkisi olmuş kimler var?

Önce annemle babam. Annemden samimiyeti babamdansa düşüncelerimin sesini. Nâzım Hikmet'in insan olma hali yaşamımı etkiledi. Başkalarına da zarar verebilen âşık olma haliyse başka. Kelebeklik bu.

▶ Kelebeklik nedir?

Âşık olduğundan çok, âşık olma haline âşık.

▶ Peki sizin düşüncelerinizi etkileyen başka kimler?

Değişik dönemlerde değişik kişiler. Yıllar öncesinden Hermann Hesse, John Steinbeck, Wolfgang Borchert, Lenin, Mao. Daha sonra Erich Fromm, Shakespeare ve Dostoyevski'de insan halleri. Doğayı kucaklayışıyla, Homeros ufkunda doğa senfonisiyle Yaşar Kemal. Freud'u ilk okuduğumda etkilenmiştim. Bilgi zannettiğinin masala dönüşmesi, her ne kadar masalı zararlı da olsa, keyifli bir süreçti.

▶ Freud'un masala dönüşmesi psikoloji okuduktan sonra mı oldu?

Önce, 13-14 yaşımda evde başlamıştı, yeterince sorgulayamadan okumuştum. Terapi yapmaya başladıktan sonra onu işin içine karıştırmadım. Onu pek de okumadan karizmatik bulsaydım müridi olur, yüceltir miydim? Marx'ı okumadan müridi olanlar, Marksistim diyenler o kadar çoktu ki sol ile gençliğin el ele gittiği yıllarda.

▶ Merak ettiğim şey, her başladığınız kitabı mutlaka bitirir misiniz?

Bitirmediğim çok. Dili, yaklaşımı beni yakalamıyorsa, ufuk ötesine götürenler nadir. Siz nasıl okuyorsunuz?

▶ Ben bitirmeden bırakmakta zorlananlardanım. O kitaptan nefret de etsem de bitirmek zorunda hissederim.

Öyle bir inanç var çoğumuzda, ödevmiş gibi ya da haksızlık etmemek için, ayıp olacakmış gibi, "Bu kitap bitmeli!" Bazı ya-

zarlar için sabır gerekli. Kendine özgü dil geliştiren Proust ya da Joyce. "Bunu kim okur?" diyebilirsin. Lakin ikisinin de yayınevi bulmaları ne kadar zor oldu. Beklentimiz beğenimize göreyse çok şey kaçırıyor olabiliriz. Ben Proust'a sabredemedim mesela. Joyce'da da *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*'nde kaldım. Edebiyat şahaseri diye bilinen kimi kitapların beni sarmamasının ayıp olmadığını öğrenmem zaman aldı. Günümde de çok satan kitabından sonra o formüle göre yazıp, ufkunu yitirmek pahasına kendilerini tekrarlayanlar çok olsa da takipçisi bir alıştı mı peşini bırakmıyor.

▶ "Edebiyat bitti," mi diyorsunuz?

Güncel edebiyat bitti, iflas etti. Kendisini tekrarlıyor, yeni olabilmek için didiniyor, arıyor, bulamıyor.

Öyle mi demişim? Güncel edebiyat bitti, iflas etti. Ne yapacağını şaşırdı. Kendisini tekrarlıyor, yeni olabilmek için didiniyor, arıyor, bulamıyor. Günümün, zamanın ruhunu, bana hissettirmiyor.

Bizi tanıklıklarımızdan uzak, savaşsız, zelzelesiz, göçmensiz, sabahları uyandığımızda diktatörlerin günümüze saldırmadığı bir dünyaya postalıyorlar. Üç maymuna oynayan kahramanları yazarın suni teneffüsüyle yaşıyor, uyduruk karakterleri duygularımı yakalayıp beni oyalarken biletimi avareliğe kesiyorlar. Günüme de değinsin, kahramanları sırça köşklerinde yaşamasın yeterli. Nobel ödüllü suya sabuna dokunmayan yazarlar edebiyatın ibret verici durumunun ifadesi değil mi? Çağdaş yazarları okurken sayfalardan silkinip, "Yahu kahramanı âşıkken dünyasında neler oluyordu?" diye sormak aklımızdan geçmiyor. Kaçışlarına bizleri de suç ortağı yaptılar.

▶ Sinema, müzik, dans, tiyatro ile aranız nasıl?

İnzivada olmamın kaybı sanattan uzak kalmak. Tiyatroyu ekranda seyretme, müziği makineden dinleme, orada olmadığını hissettiriyor, damardan vurmuyor. İstanbul'da tiyatro yepyeni diller yaratıyor, kaçırdığıma üzülüyorum.

▶ Heykel ve mimariden örnekler var mı sizi etkileyen?

Dilek Hekimoğlu'nun tek ayak üstünde flüt çalan Pan heykeli. Resim sormadınız. Gün gelir Mehmet, Nâzım Hikmet'in oğlu diye anılacağına, Nâzım Hikmet, Mehmet'in babası diye tanınır. Sanat belli olmaz. Modern mimari, kullanımımızı kolaylaştırmaktan çok Ayn Rand'in roman kahramanı mimarın megalomanisinin ifadesi. Bir örnek Frank Lloyd Wright. Chicago'da bir zengin için yaptığı evin önünde turun başlamasını bekliyoruz. Yağmur çiseliyor. Baktım oluk yok. Rehbere sordum, küçümsercesine, "Dikey hatlar kullanmazdı ki," dedi.

Madrid Havaalanı'ının son ilavesi. İçinde yürürken "Adam bayağı döktürmüş," diyorsun, devam ediyorsun, tekrar merdiven, tekrar koridor, sağa git, sola git... Zen bahçesinde yürür gibi oryantasyonun değişiyor, yürüdükçe yürüyor, sonra birdenbire, "Ya ben Madrid'e geldim, şehre ineceğim," diyorsun, fakat adam dolaştırıyor seni, vaktini çalıp mimarlığını sergiliyor. Havaalanının amacı seni A noktasından B noktasına, yani uçaktan inip kapıdan çıkmana en kısa zamanda ulaştırmak değil mi? Norman Foster öyle döktürmüş ki, seni gösterisiyle yakalıyor. Londra'da Millenium Yaya Köprüsü'yle de ünlendi. İlk açıldığında yayalarla o denli sallanmıştı ki köprüyü kapatıp onarmaya mecbur kaldıklarında, Foster, "İnsanlar yürümesini bilmiyorlar," diye demeç vermişti. Mimaride beni mekânların ruhaniliği etkiliyor, inançla yapılmış tapınaklarda huşu içinde oluyorsun.

▶ Modern sanat?

Çağdaş sanat, gazete haberleri gibi bugün var yarın yok. Günümüzde Marx'ın adını bile ağızlarına almayan sosyal bilimcilerin otosansürlerinde köşelerine çekilmeleriyle performans sanatçıları meydanı boş buldu. Çoğumuz bir şey anlamıyor, postmodernciler de, "İster anla ister anlama, herkes zaten farklı algılar," diyor. Orlan adında performans sanatçısını doktor arzusu üzerine ameliyatla çirkinleştiriyor, alnına iki küçük boynuz yerleştiriyor, o da güzellik mefhumunu sorguluyorum diyerek dünyayı dolaşıp kendini sergiliyor. Çin'de ev hapsindeyken Batılı entelektüellerin keşfiyle tanınan Ai Weiwei sanatın değersizliğini kanıtlama peşinde çağırdığı fotoğrafçıların önünde Han döneminden kalma kaç bin yıllık vazoyu yere atıp kırıyor, fotoğrafçılar "İyi çekemedik," deyince de ikincisini. Sıra toplumun vicdanına oynamasında. Akdeniz'de boğulan göçmenlere dikkati çekmek için bir kız çocuğunun sahile vuran cesedinin bulunduğu yere yatıp poz veriyor. Banksy elinden geleni yapıyor bu şarlatanlar dünyasında.

▶ Yapay zekânın sanat yapıp yapamayacağı konusu da çok tartışılıyor, senaristler ayaklanıyor. Yapay zekânın bu alana girmesi ve insan gibi üretmesi, sanatçı olması mümkün mü sizce?

Oldu bile, piyasası var. Romanya'da yapay zekâ sergi küratörü oldu. Yeter ki bilelim neyin insan, neyin yapay zekâ, neyin karma olduğunu. Nasıl organik ve organik olmayan bezelye var, sanatta da bilinmeli. Ancak yapay zekânın yaratıcılıkla alakası yok. Algoritmalarla sonsuza uzanan şıkların farklı bileşimleri.

▶ Sanatın geleceği? Özgürleşebilecek mi?

Özgürlük anlayışımıza bağlı. Devlet çatlak sesler çıksın istemiyor, dinler tahammül edemiyor piyasa başka türlü susturuyor. Suya sabuna dokunmayanlarsa kolay bulunuyor. Sopalı devlet toplumu ince yöntemlerle denetlemeyi beceremeyenlerin zavallılığı. Öbür uçta ABD'liler kontrol edildiklerinin fakında olmadıklarından özgür bir toplumda yaşadıkları sanrısında, terbiye

edilmiş uyurgezer bir toplum. ABD'li dünyanın en özgür ülkesinde yaşadığını söylüyorsa cahilliğinin samimiyetinden. İstediğimi yapabiliyorum diyen sanatçıları büyük resimden kopuk. İşte bu nedenle Çin, Rusya, Suudi Arabistan gibi sopa toplumlarından çok ABD, İngiltere ve benzerlerinden daha çok korkuyorum. Korku toplumunda insan daha özgür. Kendini savunması, neyi koruması gerektiğini biliyor. Kalbine yakın bir yerde sakladığı, özgürlüğün ta kendisi. ABD'deki özgürlük ülkemde yok deyip burada yaşamak isteyenlerin "ah bir kurtulsam" diye düş kurması hayra alamet değil. Sanatta özgürlük anlayışımızı toplumsal sorunlardan arındırdığımızda, bencilliğimiz ağır basıyor.

Devlet çatlak sesler çıksın istemiyor, dinler tahammül edemiyor piyasa başka türlü susturuyor. Suya sabuna dokunmayanlarsa kolay bulunuyor. Sopalı devlet toplumu ince yöntemlerle denetlemeyi beceremeyenlerin zavallılığı.

▶ Özgürlük cesaret meselesi mi?

Düzenin kahrettiği herkes cesur. Çoğumuz, içselleştirdiğimiz isyanımızda günlük hayatımızın siperlerindeyiz. Sovyet tankları Prag'a girdiğinde kendini meydanda yakan genç öğrenci Jan Palach'ın, Nazilerin ölüm kamplarında gaz odalarında yakılan arkadaşlarının dumanını altında yarını düşleyebilen Victor Frankl'ın cesur olduğu gibi, Gazze'de siyonistlerin soykırımında yaşayabilen Filistinliler de cesur, ülkesinde nedenini dahi bilmeden devletin her an kapını çalabileceğini bilerek günlük hayatını sürdürebilen de. Düzenin gezegenimize 7/24 saldırısı karşı konumumuz, geçmişte rejimlerin günümüzü cehennem eden baskısın-

dan farklı olduğundan, cesareti yeniden tanımlamalıyız. Özgürlük fısıltısını yarına taşıyabiliyorsak hepimiz cesuruz. Düzenin gözlerine içine bakabilmek onurumuz. Yılmak, yaşama ihanetimiz, sorgulamamak afyonumuz.

▶ Korku toplumunda cesaret?

Ankara'da ilkokulda dayak nedir bilirdik. ABD'de Ortaokulda öğrenci temsilcisi seçiliyorsun, kantindeki dondurma fiyatını çok görüyorsan senden beklenen idareye kafa tutman, haklarını araman. Orada korku görmedim. Şunu dersem şu olur kurgusunu yaşamadım. ABD'lilerde kabalık olarak gördüğümüz belki de içten hesaplı olmamalarından, akıllarına gelenleri ulu orta söylemelerinden. Bu ülkenin ipliğini pazara çıkaran özgür düşünceliler olmasaydı dünya nereden bilebilir ki ABD emperyalizminin girdisini çıktısını. Türkiye'ye geldiğimde korku toplumu vardı. Arkadaşlarım devrimci bile olsa korkaktı. Korkmasına rağmen devrimciydi. Askerlik yaparken mangamda afla memlekete dönmüş eski FKÖ savaşçıları komutanın önünde hapşırmaktan korkuyordu.

▶ Size sürpriz hazırladım. ChatGPT'ye "Gündüz Vassaf'la ilgili bir şiir yazar mısın?" diye sordum, bunu yazdı:

"Gündüz Vassaf, sözlerin gücüyle tanınmış/ bilgisiyle aydınlatmış/ her bir anı, kalemiyle düşünceye şekil vermiş/ kelimelerle dans eden bir ozan. Fikirleri derin/ kalemi keskindir. Zihninde nice hikâyeler gizlidir/ Sözleriyle insanları etkiler/ Gündüz Vassaf bilgelikte bir yıldızdır."

Günümüzde "aydınım" demeye cesaret eden kimse çıkabilir mi? 19. yüzyılda Zola'nın Dreyfus davasıyla aydın kimliğini toplumsal bir beklenti olarak yerleştirmesinden sonra köprünün altından çok sular aktı. Noam Chomsky son yıllarında ülkesinde filin sırtında sivrisinek konumundaydı. Vicdan aklayıcı imza dilekçelerimizle, dostlar alışverişte görsün eylemlerimizle aydının

suyunu çıkardığımız gibi, oraya buraya saldığımız beyaz barış güvercinleriyle topluma gına gelmiş olmalı. Gün, yol gösterenlerin değil şimdileşmemizin günü.

▶ İki arada bir deredeyiz sanki.

Korkutucu olan, gerçek ile yapay zekânın halüsinasyon denilen uyduruk yazılarını ayırt edemeyecek konuma gelmemiz. Eflatun'un önerdiği gibi dünyamız yansımalardan ibaretse denetimimiz dışında yapay zekâyla işimiz iş. Algı alanlarımıza yeni boyutlar katan farklı insan modelleri çıkabilir.

▶ Hatta içinde olduğumuz dönemde insan yeni bir modelde deniyor.

Evet. Darvin'in insanı bitiyor, türümüz kendi evrimine yol verme eşiğinde. Öncelik sağlıksız mutasyonlardan, hastalıklardan kurtulmak. Sonra uzun yaşayalım, genç kalalım istenecek. Derken yeni yeteneklerle donanmak arzusu. Denizin dibine daldığımızda beş dakika değil, normal nefesimizle yarım saat, bir saat kalmak isteyeceğiz. Genlerimiz çeşitlenecek, biraz ahtapot olacağım, sinir sistemimin duyarlılığı ve esnekliği katlanacak; biraz kedi, biraz arı olacağım, sayısı olabilirmiş diye beşle sınırladığımız duyularımın dalga boyutları esneyecek. Algı alanlarım yelpaze gibi açılacak. Belki türümüzden başka türler evrilecek. Bir de uçabilsek... Bildiğimiz anlamda insan bitecek. Uzatmalara oynuyoruz.

▶ Bu gidişle bizim yerimize tek kitaplarımızla görsel kayıtlarımız kalacak eskiden kimler olduğumuzu yansıtan.

Sorun her şeyin 0, 1 şeklinde kodlanmasında. Diyelim ki Kuvay-i Milliye Destanı'nın bende 5. sizde 6. baskısı var, değişiklik varsa görebiliyor, baskıları karşılaştırabiliyoruz. Kimsenin elinde orijinal kâğıt baskı yoksa metnin değiştirildiğini bilemeyeceksin. Tarih kitaplarımız, anayasalar, kutsal metinler ancak elektronik ortamda analoglarla erişilebilir olduğunda vay halimize.

▶ Dezenformasyon şimdiden kontrol edilemiyor...

İlk kitabımız Gılgamış'ı değiştirseler farkında olamayacağız. Kitaplarımızı atmayalım.

▶ Asla.

Kitaplar özgürlük aşımız. Algoritma totaliterizminde aslı sandığımız sahte olacak. Kitapların yaşayabilmeleri için ezberlendiği *Fahrenheit 451* romanı bunun habercisiydi. Üstelik elektronik ortamda neyi ne sıklıkla okuduğumun, neyi bold yaptığımın izini bırakmış olacağım.

▶ Yine sanatçı olan, yaratmak isteyenler için sorum var. Düşünce özgürlüğünün pratikte olmadığı, baskıcı toplumlarda yaratıcı kişiler otosansürün önüne nasıl geçebilir?

Sanatçıların yaratıcılıklarını her ortamda sürdürebileceklerinin tarihte örnekleri çok. Stalin döneminde Anna Akhmatova'nın, Milli Şef döneminde de Nâzım Hikmet'in şiirleri elden ele dolaşmadı mı? Sovyetlerde özgür edebiyat samizdat adı verilen, yazarın daktiloda yazdığı eserinin karbon kopyalarını çoğaltmasıyla sürmüştü. Günümüzde teknolojinin olanaklarıysa sonsuz. Her sanat dalında sesimizi duyurabiliriz. Tiyatroları mı kapattılar, evden eve gezici oyunlarını götür, resimlerini sergileyemiyor, kitaplarını bastıramıyor musun, radara girmeyen sanatkâr kooperatifleri kur, birbirini destekle. Lakin tüm bunların başarısı sanatını, toplumun bir kesitine de olsa, eserlerini benimsettirebilmene bağlı. İlgi yoksa o senin sorunun, devleti mazaret gösterme.

Biat kültürünün yolunu biz döşüyoruz. Üniversite hocası eskiden otosansürden utanıp yaptığını gizlerken, günümüzde işinde kalması için katlandığı fedakârlıkla açıklıyor. Otosansür ahlaksızlaştırıyor. Vicdanımıza kılıf takmamızı kolaylaştırıyor. Genç kuşaklar ülkeyi terke zorlanırken, kapıkulluğunla öğrenci-

lerinin karşısında saygınlığını yitirdiğin bir toplumda ancak kendini aldatabilirsin. Boğaziçi Üniversitesi'nde protestoyu başlatıp hapse giren öğrencilerine ters düşmeyeyim diye sembolik jestlerle kayyum rektöre sırtını dönüyorsun. Nasıl da çabuk unutuyorsun şaşalı törenlerle Kenan Evren'e fahri hukuk doktorasını verdiğini. Aklından geçirmedin mi kurumun adına Türkiye'den özür dilemeyi? Akademik özgürlük ve üniversite özerkliğini yıkan YÖK elli yıla yakın yürürlükte. Nispi demokratik dönemlerde, üstelik ikisi de Boğaziçili, Tansu Çiller başbakan, Erdal İnönü başbakan yardımcısıyken bile sesini çıkarmadın, YÖK'ü sineye çektin. İşbirliğini örtbas etmek nereye kadar? Almanlar Hitler'i desteklemelerinin ayıbından hâlâ kurtulamadı. Ne mi yapmalı diye soruyorsunuz. Önce kendimizle hesaplaşalım. Biat kültürümüzün ahlaksızlığından arınabilmeyi sesizce de olsa kendimizden özür dileyerek başlatalım. Neler çektik diye mağdurluğa oynamayalım. Arada sırada saman alevi gibi haksızlığa parlamak bizi affettirmez.

▶ Öneri ve listelere karşısınız ama sizi etkileyen kitap, film, şarkı varsa aklınıza gelen...

Öylesine diyelim, yarın bunu konuşacak olsak mutlaka farklı şeyler söylerdim. *Othello,* hırsın, kıskançlığın insanı nereye götürebileceğinin ifadesi. *Batı Yakası'nın Öyküsü*'nde ırkçılık, sınıf savaşı, göçmenler, aşk, dans, duygudan duyguya sürükleniyorsunuz. Pinokyo'yla Pinokyo oldum, korktum; Kafka'yla devlet dairesinde damga peşinde pul. Çağdaş roman kahramanlarıyla azıcık özdeşleşiyorsun belki ama adlarını hatırlamıyorsun. Tolstoy ya da Dostoyevski karakterlerinin adını herkes hatırlar, Murakami için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Guguk Kuşu, psikiyatride bilim adına şarlatanlığı, psikiyatrinin insana değil uyduruk hastalık kategorilerine takıldığını gösterdiğinden; *Otomatik Portakal*, gençlere hitap etmekte iflas etmiş düzenin onları ihya etmek adına barbarca yaklaşımları ele aldığından, *1984* son yüzyılımızı özetlediğinden, *Doktor Jivago*

da aşk ve ideoloji gitgelinde her şeye rağmen yaşamı yücelttiğinden, Çinlilerin Maymun Kralı beni yoldaş kıldığından... Şarkılar... Boğaziçi'nde istifadan önce son dersimde Queen'in "We don't want no education"ını çalmıştım. Tschaikovsky'de acır, Beethoven'da coşar, Zeybek'te babamı oynarken hatırlar, Cat Stevens'da İngiltere'de sevgilimle... Sonu yok, Duru beni uzun yolculuğa çıkardınız, Mozart'ın *Türk Marşı*'yla bitirelim.

Aktivizm Açmazı

▶ İklim krizinden, tarihteki ve günümüzdeki mücadelelerden bahsettik. Ben kendimi aktivist olarak tanımlamaya hep çekinen, bu konuda kendini yeterli görmeyen, "Yeteri kadar aktivist değilim," diyen biriyim. Fakat sonra sizin "aktivizm" kelimesini eleştirmenizle, aktivizm kelimesine bakış açım tamamen değişti.

O eleştiri?

▶ Neden aktivist diyoruz? Zaten tüm bireylerin kendiliğinden aktivist olması gerek. Yani kendimizi o kadar pasif bir yere indirgemişiz ki hakkını talep edenlere "aktivist" diyoruz.

Kelimeyi ilk duyduğumda, "Ne güzel! Dünyayı değiştirmekle duyarlı kişiler zamanlarını veriyor, risk alıyorlar," diye düşünürken, biraz mesafe alıp bakınca hayatlarını inançlarına vakfetmiş misyonerleri görüyorum. Japonya'ya giden Cizvitler mesela. İyi niyetleriyle onları tanrıları adına tavlamaya, saflarına çekmeye çalışıyorlardı. Aktivizm de öyle. Sevgilim solcu, kadınlarla gecekondu çalışmaları yapmaya giderken kıyafetini, pabucunu değiştirir ikna edici olabilsin diye onlar gibi gözükmeye çalışırdı. Bal gibi biliyordu, "Bu burjuvanın burada ne işi var?" diye bakıp, benden ne istiyor, başımı ne belaya sokacak tedirginliğinde ona bakacaklarını. Aktivist diyen bindiği dalı kesiyor, kelime ötekileştirici. "Halkı bilinçlendirmek" adına köylünün, işçinin arasına girenlere "komünist" dediklerinden gayretleri geri teper,

bırakın laflarının dinlenmesini, ihbar edilirlerdi. Aktivist de öyle. Kelimenin sonundaki o -ist eki yok mu, yandın. Kitlelerin nezdinde faşist, aktivist, komünist, nihilist, anarşist... Aynı kapıya çıkıyor.

▶ Bir kimliğe dönüşüyor çünkü.

Aktivistim diye kendine nişan takıyor, rütbe veriyor, egosunu şişiriyor. Mesele çevrende sana uzaktan bakanlarda olumsuz tepkiler yaratarak dikkat çekmek değil, çoğunluğun diliyle gezegenleşmek.

▶ Yine yankı odasında kalıyoruz yani, öyle mi?

Birleşmiş Milletler'deki "Nasıl cüret edersiniz! Çocukluğumu çaldınız," çığlığıyla aklımızdan çıkmayan 11 yaşında Greta'yla çoğumuz iklim krizine uyandık. İlkokul çocuğunun okulu boykot etmesi yeni kuşağın bir mektubuydu yetişkin dünyasına. Sesi her yerde yankılandı. Sonrasındaysa, aktivist kimliğiyle algılanması onu giderek gürültü koparan birine dönüştürdü. Reklamcılardan öğreneceklermiz çok. Coca Cola'yı siyah da içiyor türbanlı da. Genç içiyor, tekerlekli sandalyede olan içiyor. Aktivist kendisini, ötekileştiriyor, kazanmak istediklerinden uzaklaştırıyor. İnsanları eyleme çağırırken kimsen o ol. Kabına sığamayacağın kimliklerle öne fırlama. Kendini ayrıştırmadan tanış, tartış, değiştir.

▶ Bir şeyleri tanımladıkça sanki amacından uzaklaştırıyoruz gibi hissediyorum. Geçtiğimiz günlerde sanat eserlerine boya atarak dikkat çekmek isteyen iklim aktivistleri vardı. Bu yöntem elbette tartışılır, "Yapılsın mı yapılmasın mı? Amaca ulaşıyor mu ulaşmıyor mu?" Ama sonuca baktığımızda eylemin duyurmak istediğinden çok eylemin kendisini ve tanımladığımız bir grup insanı konuşuyoruz gibi geliyor bana.

Müzede *Mona Lisa*'ya boya atıyor, saatlerce beklemiş, kimi uzak ülkelerden gelmiş turistlerin, tabloya ulusal hazine diye bakan Fransızların, sanatseverlerin tepkisini çekiyor. Olay çıkarıyor, trafiği, uçakların kalkışını, metro seferlerini aksatıp yolculardan küfür yiyor. Eylem dikkat çekici olmalı, riskli de olabilir, lakin kazanmak istediklerimizi karşımıza almak olmamalı.

Kimi devrimcilerin, "Ortalığı velveleye verelim, olay çıkaralım, devlet şiddeti artsın, faşizm gelsin, herkes acı çeksin ki devrimin yolu açılsın," kafasından gittiğini "Extinction Rebellion" gibi aktivistler bilmiyor mu?

▶ Peki nasıl olmalı?

Annem anlatmıştı, sonra Mandela'nın anılarında da okumuştum. Rüzgâr ile güneş adamın paltosunu çıkarmak için iddiaya tutuşur. Rüzgâr eser, estikçe adam paltosuna sımsıkı sarılır. Sıra güneşte. Bulutların arasından hafifçe yüzünü gösterince adam kollarını gevşetir, az daha çıkınca düğmelerini çözer, tepeye geldiğinde adam paltosunu kendiliğinden çıkarır. Yani zorla yaptırtarak değil. Kendisi o ihtiyacı hissedecek.

▶ Bu örnek çok ilham verici ama bir yandan da aktivist dediğimiz kişiler, bir yerde sorumluluk almayı seçen kişiler. Yani sorumlu hissediyor ve harekete geçme cesareti gösteriyorlar. Ama gördüğümüz gibi azınlık olarak kalıyorlar.

Greta'nın vicdanıyla, ruhuyla, beyniyle isyan ettiğindeki çığlığı bende yok, olamaz. O ancak bir çocuğun sesi olabilirdi. Hareket oluşturmak bambaşka. Sokaktaki insanın katılması Greta ile olamaz; yanında yer almayanları suçluyor, ne biçim inşasınız diye hakaret ediyor. Üstelik onun gibi 7/24 aktivist olamayacağımı hissettiğimden kendimi suçluyor, suçladıkça sokakta dilencileri görmezden gelenler gibi başımı çevirip edilgenleşiyorum.

Aktivistler olmadığı için Gezi olabildi. Kimsenin peşinden gitmekle olmuyor. Aktivist örnek olmaya soyunmuş biri. Benim

gibi olmalı el ele tutuşabilmemiz için. Örnek kişi bitti; mankenlikte, modada bitti, lider peşinde gitmeyen yeni kuşaklarda bitti. Mankenler *anorexic* olurdu. Şimdi şişmanı, uzunu, kısası, senin benim gibisi var.

▶ Suçluluk hissederken sorumluluk almak, harekete geçmek daha mı zor? Sanki bunun tetikleyici olması gerekirdi...

Hassas dengeler. Suçluluğunun kabullenmen kimliğini yeniden inşa etme gereğini doğurur. Aziz Augustine'in ya da Rousseau'nun kitaplaştırılan itirafnameleri, hepimizin harcı değil. Düzene uyum sağlayarak kat kat oluşan suçluluk komplekslerimizle yaşıyoruz. İklim krizi acil müdahale gerektiriyor. Lakin bu aciliyetin kavranması "yangın var" diye bağırıp çağırarak değil, yaratıcı eylemlerle, önce dirsek temasımızdakilerle adım adım oluşturulacak kamuoyuyla mümkün.

Suçluluğunu kabullenmen kimliğini yeniden inşa etme gereğini doğurur.

▶ Sizin suçlu hissettiğiniz bir şey var mı hayatınızda?

Yaşadığımız kadar suçlu, yaşayabildiğimiz kadar masumuz.

▶ Sivil toplum kuruluşlarını da eleştiriyorsunuz.

İsveç'te adam başına üç dört STK düşüyor. İstenilen çoğu şeyler devletin vazifesi. Vergimi alıyor, bana o hizmeti verme zorunluluğu var; eğitimde, sağlıkta, çevrenin korunmasında. Devlet onu yeteri kadar yapmıyor, bürokratlar ordusuyla, şovenizmiyle, törenleriyle, kendini besleyen hazımsız bir aygıt olarak hareket ediyor. STK'lar devletin vazifesini yapmaya çalışıyor, çöpçüsü

oluyor, pislettiğini temizlemekle uğraşıyor, yaratıcılığımızla neler yapabilecekken ufkumuz kararıyor. Devlete yüklenmek lazım. Biz, Duru, Gündüz olarak STK'larımızla yara bandı olmaktan öteye gitmezken, rejime dayanıklılık aşısı yapıyor, fazla ses çıkardığımızda tek tek şiddetinin tokadını yiyoruz. Hepimiz birleştiğimizde kolay mı üstümüze gelmesi.

▶ Devletlerin sömürgelerinde halkları bölüp yönetmesi...

Ezilenlerin rekabeti. 12 Eylül'de Türkiye'de askeri rejim. Üniversiteler darmadağın edilmiş, akademik özgürlük, üniversite özerkliği yok Cenevre'de World University Service'le temas kurdum, toplantılarına davet ettiler. Atılan hocalara iş, öğrencilere burs bulabilirler, dünya kamuoyunu harekete geçirebilirler. Salona konuşmak üzere girerken Guatemalalılar dışarı çıktı. Onlar da ABD emperyalizmin mağduru, dikkatler Türkiye'ye kayacak diye rakip istemiyorlar. "En önemli sorun benimkidir," inancıyla yola çıkanların büyük resme hitap edebilmek için başka STK'larla yan yana gelebilmeleri, el ele tutuşup yürümeleri, yok denecek kadar az. Toplumun dikkatini çekme, maddi destek için pastadan pay alma rekabetinde olduklarından ancak nadir protestolarda birlikte yürüyorlar.

▶ O zaman bir şekilde toplumda herkesin hareket geçmesini sağlayacak bir şeye ihtiyacımız var...

Evet. Somut, risksiz, tek konuda, kolay kazanılır tek bir çağrıyla hepimizi harekete geçirecek bir eylem. Başardıktan sonra suya atılan taşın dalgaları gibi topluma esenlik getirecek eylemlerle adım adım devam.

▶ Baltık ülkelerinde el ele tutuşulan Şarkı Devrimi gibi.

Yoksa beş STK ortak eylem yapacak diyelim, beşinin başkanı, yönetim kurulu, tabanı, şusu busu... Eylem nasıl olacak? Kim

ne diyecek? Hangi sırayla? Basın bildirisini nasıl yazacağız? İşin içinden çıkamazlar.

▶ Tabii onların da bir kurumsal düzeni, bürokrasisi var.

Bize bir iki cümlelik çağrı yetmeli ortak eylem için. Tutar ya da tutmaz. Toplum seferberliği, çoğunu bilemediğimiz sayısız değişkenin yan yana gelmesiyle mümkün. Gezi öyle oldu. Sonunda doğru zamanda yapılmış bir şey olacak ve tutacak. Duyarlılık gerek. Sebat gerek. Tesadüflerin yan yana getirdiği son damla bardağı taşıracak. Senin farkında olmayan sevgilinin birden sana bakması gibi.

Süslü Bireysellik

Durucuğum sohbetimizi bu sabah da ben başlatayım, dün sokakta kılık kıyafet gözlemlerimin çağrıştırdıklarını unutmadan.

▶ Evet, yeni bir kavram geliştirdiğinizi söylüyordunuz.

Uydurdum diyelim. Konu beyzbol şapkası, özelliği sınıf tanımaması. Günlük yaşamımıza girmesi 15-20 yıl önce başladı. Devletinin ciddiyetinde garnizon komutanı, konumunun asaletinde Prenses Diana, domates tezgâhında manav, fanlarının kovaladığı rockçı, Nobel ödüllü Türk yazarı, ehliyet soran trafik polisi... Belki de siz Duru. ABD'li sporcunun topu tutarken gözüne güneş girmesin diye siperliği olan beyzbol şapkasıyla kimliğini süsleyen süsleyene.

Uzaydan bize bakan, devenin hörgücü, zebranın şeriti gibi bu şapkaya da türümüzün kültürel evriminin alamet-i farikası sayabilir. Mutasyonlar gibi, işe yarayanı yaygınlaşıp küreselleşiyor. Önüne gelenin bu şapkayı takmasıysa bireysel şovenizme, şapkayı ters giyenlere, davetiye çıkardı. Siperlik arkada, güneşe karşı korumasız. Hepimizin modaya karşı içten isyanında "ben" olma arzusu var. Milyonların kendisine yakıştırdığı bir şeyden kurtulmanın yolu çifte standart. Modaya uyarken uymuyor gibi gözükmek. Farklı olmadan farklı olma arzusu. İşte buna taktığım isim süslü bireysellik.

▶ Evet, lisede kendimizi ararken nice süsler deneyenler olmuştu.

Örnekleri çok. Saçını mora boyayan, iki misli büyük gözlük takanlar. Moda yaygınlaştığında öncülerinin hemen koca gözlükleriyle boyalı saçlarından vazgeçmeleri. Süslü biresellik dilimize de yansıyor. Bir bakıyorsunuz "Hoşça kal" yerine "Bay bay" diyenler kapıcın oğlunun da "bay bay" demesiyle tekrar Türkçeye çark ediyor. Aramızda göze batmamayı içtenlikle tercih edenler azalıyor. Dikkat çekmemeyi en çok yüzlerine, gözlerine bulaştıranlarsa sivil polisler.

▶ Bu tür oyunlarımızın etkisi?

Tek tip kıyafet zorlayan şeriat diktatörlüklerini çileden çıkarıyor. Avrupa'ya giden kadınlar uçak kalkar kalkmaz çarşaflar fora. Şarlo görsel hicivlerini buralara odaklamış olabilseydi Suudi Arabistan, İran gibi rejimlerin sonunun yolunu açabilirdi. Şarlo, tornavidayı mesela alışılagelmişin dışında kullanıyor. Yaratıcı adam. Bizi güldürürken aynı anda düzeni de eleştirmiş oluyor. Sovyetler Birliği'nin tek kurşun sıkılmadan çökme nedenlerinden biri, nice nesne için tüketim seçeneklerinin sınırlılığında herkesin aşağı yukarı aynı giyinmesiyken kot pantolon gençlerin özgürlük simgesiydi. Karaborsada ya da vatandaşlara kapalı dolar dükkânlarında satılır, tedarik edebilen gençlere düzen karşıtı diye bakıldığından holigan denir, bu nedenle üniversiteden bile atılırlardı. ABD'de giysilerin ucuz olması kitleleri tüketici uyur gezerliklerinden uyandırmamak için.

▶ '68 kuşağına şimdi nasıl bakıyorsunuz, siz de onlardansınız.

Sohbetimizin diğer konularında da olduğu gibi ancak benzer tecrübeleri yaşayanlar için konuşabilirim. Afrika, Çin ve Sovyetler Birliği için '68 ne ifade etti bilmiyorum. Biz düzene, tabulara başkaldırdık, hayatımızı yaşadık. Yetişkinliğimizde bildik mes-

leklere çöktük, iş insanı, politikacı, hoca olurken düzeni olduğu gibi sahiplenerek büyük resmi kaybettik. Yeni bir dünya kurabilecekken geçmiş yüzyıllardan hesap sorduk, tarihin tozlarına saldırdık, heykelleri yıktık, siyaseten doğruculuk oynadık. Durucuğum bu kadar da ifrata kaçılır mı? Ornotologlar 18. Yüzyılda adları konan kuşların adlarını değiştiriyor. Neymiş onu keşfeden İngilizin ailesi esir ticareti yapıyormuş. Durmasalar George Washington'un da köleleri vardı diye ABD'nin başkentinin adını değiştirecekler. Tarihi bağlamından koparanlar özgürlük adına geçmişi sansürlerken, geleneksel değerlerimize saldırıyorlar diyen yeni milliyetçi sağın hortlaması kaçınılmazdı. Liderleriyle arkamızdan gelen kuşakların yolunu tıkıyorlar. Devlet başkanlarının yaşlarına bakın. Bu ne hırs! ABD başkanı seksen yaşında, bir dönem daha seçilsem, o da kazanacağını bilip seçimleri yaptırırsa, fena olmaz diyor.

▶ Varda'nın *Yersiz Yurtsuz* diye bir filmi var özgürlük ve sahip olduklarımız ilişkisi üzerine. Bugün sahip olduklarımız bizi daha özgür kılar diye düşünüyoruz ama esas özgürlük sahip olmamak, ait olmamakta mı? Eğer öyleyse içinde bulunduğumuz toplumlarda özgür olmak mümkün değil mi?

Her şeyin bir fiyatı var anlayışıyla yaşama, doğaya tüketilecek nesne gibi baktıkça düzenin kurbanı da biziz işbirlikçisi de.

Özgürlük ahlaktır, benim değil bizimdir, toplumsaldır. Sahibi olduğumuz nesneleri paylaşmaktan çekinir, üzerine titrer, uğruna kavga eder, katil bile olurken, bizim olmayanı zarar verecek ölçüde hor kullanırız. Kiralık otomobil çabuk yıpranır. Toplumsal sorumluluğu yadsıyan kapitalist ahlak bencilliğimiz üzerine kurulu. Boston otobüs terminali. Cep telefonu henüz icat edil-

memiş, yirmi koltuğun önünde para atınca çalışan yirmi ufak televizyon. Öyle yerleştirilmişler ki yanındakinin ekranını göremiyorsun. Seste sorun oldu, yanımdaki adam kulaklığı parçaladı. Her şeyin bir fiyatı var anlayışıyla yaşama, doğaya da tüketilecek nesne gibi baktıkça düzenin kurbanı da biziz işbirlikçisi de. Özgürlüğümüz gezegenimizi annenin çocuğuna baktığı gibi kucaklayabilmemizde. "Her şey bizim" diyen Sufiliğe daha çok var.

Özgürlüğümüz gezegenimizi annenin çocuğuna baktığı gibi kucaklayabilmemizde.

▶ Siz kendinizi "iyimser gerçekçi" olarak tanımlıyorsunuz.

Yaşamı seven kötümser olamaz. O zaman niçin yaşıyorsun, bu işi bitir de denmez ama, virüs gibi yaşıyorsun be kardeşim derim.

▶ Mesela dün, "Gençlerin yaşlılara saldırmasından korkuyorum," dediniz. Ama bir yandan gelecek için gençlerden umutlusunuz... Toplum ve düzeni bu kadar sorgularken ve düzenin değişmesi gerektiğinden bahsederken geleceğe dair hep iyimsersiniz, bu nasıl olabilir?

"İnsan böyledir" diye havluyu atarken, kendini insandan soyutlayan ben kimim peki? Yaşamın gücü iyimserliğim, tarihin akışıysa gerçekçiliğim. Türümüz her zamankinden uzun yaşıyor. Yetmez mi? Gerisi bizde.

İklim krizinde, nükleer silahlarda kayıtsızlık, YZ'de denetimsizlik var. Çöken düzende geleceğe hazır değiliz. Genç yetişkin uçurumu derinleşiyor. Bir yanda tüketici, tüfeyli, yaşlılar, bir yanda, düzenin kıyımına duyarlı umutsuz, yılgın gençler. Depresyon, işsizlik, intihar. Milyonlarca yoksul genci uyuşturan haplar. Ruh halleri isyana dönüşür mü? Yaşlılar kaçacak delik arama

konumuna düşer mi? Gençler bir ayaklandı mı tarihin ırkçı, dinci kavgalarını gölgede bırakır. Korkum o. Yapay zekânın tetikleyeceği küresel boyutta işsizlikte gençlerle yetişkinler el ele veremezse seyreyleyin gümbürtüyü. İklim krizinin önüne geçilmesi, nükleer savaş ortamının dizginlenmesi bize bağlı. Yapay zekâ, robotik teknoloji, 3-4 boyutlu yazıcılar, kuantum bilgisayarları, bio-genetik ve başka yeni teknolojilerle aklımızın alamayacağı, herkesin hayatına yansıyacak bir zenginliğinde eşiğinde olduğumuzu konuşmuştuk. Başka bir dünya her zamankinden daha çok mümkün.

Kelimeler Olmasa

▶ Şimdi değişik bir şey yapacağız... Bu sizin isteğinizdi aslında ve bence çok keyifli bir çalışma. Atasözlerinin kendi içinde çeliştiğini fark etmişsiniz. Ben de buraya birkaç tane listeledim. Örneğin, "Aklı başa yaş getirir" ve "Akıl yaşta değil baştadır." Bunu yorumlamak ister misiniz? Yoksa hepsini okuyayım öyle mi?

Turlayalım, hiçbirinin Anasözü olmadığının da altını çizelim.

▶ "Damlaya damlaya göl olur," ama "Taşıma suyla değirmen dönmez."

"Demiri tavında döv," deniyor, bir yandan da "Sakla samanı gelir zamanı."

"Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir," ama "Gün doğmadan neler doğar."

"Öfke baldan tatlıdır," buna rağmen "Öfkeyle kalkan zararla oturur."

Politikacılar ipe sapa gelmez laflarını atasözüyle tahkim etti mi başlar evet dercesine sallanır.

▶ Çelişkileri fark edişinizin arkasında bir olay var mı yoksa...

Bu işi *Don Kişot*'ta Sancho Panza çok iyi yapar. Oradan aklıma takılmış olabilir. Atasözleri görmüş geçirmişliğin otoritesi, sorgulanmamaları, düşünce tembelliğimiz. Geleneksel toplum için

ideal ikna aracı. Don Kişot'un idealizmini Sancho Panza atasözleriyle tersler.

▶ Siz *Cehenneme Övgü*'de "Sözcüklerimizin tutsağı olduk," diyorsunuz. Japonya'da duyguları göstermek hoş karşılanmadığından duyguları ifade eden kelimeler azmış. Duygularımızı ve dünyayı kelimelerin sınırına mı indirgiyoruz?

Bugüne yazısız bir dille gelebilirdik diye düşündüm. Beynimizin evrimi konuşabilmemizi kaçınılmaz değil olanaklı kıldı. Sümer'de koyun, keçi sayısını kaydetmekle başlayan çivi yazısı denilen şekillerle yola çıkıp bugüne geldik. Hepimizi birleştiren yazıdan başka bir iletişim sistemimiz olabilirdi. Pasifik Adaları'nda iplere düğümler atarak akıntıları gösteren haritalar yapıyor, okyanusta binlerce kilometre yol alıyorlar. Sade Doğu Karadeniz'de değil, seksene yakın ülkede konuşmanın yerine geçen ıslık diliyle haberleşilebiliyor. Afrika'da dilimiz ve yanaklarımızın kullanımına özgü tıklama dilleri var. Herodot yarasalar gibi sesler çıkararak haberleşen bir Habeş kabilesinden söz eder. Renklerle, şekillerle, yazıdan bağımsız, esnek, oynak, daha az kalıplı, doğaçlama, müzik ve vücut dilini de içeren, başka koşullarda, başka tesadüflerle yazısız nice iletişim sistemleri çıkabilirdi. Ahtapotlar, yunuslar, balinaların dilleri başka olasılıkların ifadesi.

▶ Diller farklı tutsaklıklar yaratıyorlar. Mesela aşk ve nefret. Kavgayı, katliamı tetikleyen kelimeler. Oysa ikisi de aynı anda çalkalanan, iç içe geçmiş duyguların ifadesi bir bakıma. Üstelik içine biraz ihtimam, azıcık nefret, bir nebze beklenti, korku da yerleştirilmiş kelimelerken nasıl zıtlıklara indirgenebilir?

Evet, bence sanılanın aksine türümüzün evriminde çeşitli tesadüflerin yan yana gelmesiyle oluşan dilimiz iletişimi kolaylaştıracağına anlaştığımız sanrısında aldatıyor. Kelimelerimiz kısıtlıyor, duyguyu donduruyor, düşüncemizin bir parçacığını ortaya çıkarıyor, ona verdiğim anlamda kilitleniyor. Ola ki bize başka

pencereler de açan farklı bir dilde daha iyi anlaşır daha az kavga ederdik. Dili en ince ayrıntılarına indirgeyen uluslararası sözleşmeler ne işe yarıyor ki? Hesap tutmakla işe başlayan Sümer'den yanlış bir dille yola çıkmışız. Sanatçıları çağırıyorum yeni iletişim yolları yaratmaya. Denemeye değmez mi? Konuşma ve yazma oruçuna girsek belki yeni ifade biçimleri bulabiliriz.

▶ Kelimeler duyguların değişkenliğini ifade edemiyor galiba, değil mi? Ve belki aslında kendini anlayamadığını hissetmek büyük oranda bundan da kaynaklanıyor olabilir mi?

Kelimeler çıkmaz yollara bizi gönderirken her an değişebileceğimizi kaale almıyor.

Şu an konuşurken adını koyamayacağımız, belki ancak bir nebze farkına varacağımız, bin bir türlü süreçten geçiyoruz. Yapay zekânın belkemiği algoritmaların 0-1 sistemi, bütünün parçalardan büyük olduğu geştaltı yadsıyor. Türümüzde iletişimi etkileyen metabolizmamızın, elektromanyetik alanlarımızın yeterince araştırılmadığından yapay zekâ kıskacına girmemiz uygarlığımızın evriminde aksi bir tesadüf.

Kelimeler çıkmaz yollara bizi gönderirken her an değişebileceğimizi kaale almıyor.

▶ Kendini sözcüklerle ifade eden biri olarak bunu sizden duymak daha da ilginç. Çünkü sizin kendinizi tutamayarak ifade etmeyi seçtiğiniz yol da sözcüklerden geçiyor.

Maalesef. Başka yolları kapattık. Dilimizden zengin ve esnek olan müziği algılama sürecimizin olgunlaşmasıyla farklı bir dünyayı yaşıyor olabilirdik. Sanatçının kâbusu eleştirmenlerinin kelimeleri. Özden uzaklaştıran metaforları, şunun gibi, bunun gibi alaka-

sızlığında lafları. Müziğin, resmin, hele matematiğin dili, kelime dilinden çok daha zengin, çok daha özgür, çok daha kalıpsız. Ressam kırmızıyı kırmızının değişik tonlarıyla boyarken başka renklerle birlikte çağrışımları sonsuz. Ya sözün saldırganlığı! Müzik ve resmin dillerinde saldırganlık var mı? Âşıklar gibi, rapçiler gibi atışabilirsiniz o kadar. Söz nedeniyle dava edebiliyor, hapse girebiliyor, işkence görüyoruz. Söz biraz da körebecilik oyunu. Karşılığı olmayanları arayışımız. Ondan değil mi şiir çevrilemez sözü?

▶ Başka bir söze geçeceğim.

Durun, durun. Duygu-düşünce yumağının sözleri üzerine oyunumuz bitti mi? Biraz daha dilden bahsedeyim, heyecanlandırıyor. Soyut bir gerçeğe dilimizin el verdiği kadar yaklaşabilirken bir az da Platon'un mağarasında olduğumuzdan gerçeği göremiyoruz. Bundan değil mi sık sık, "Tam olarak onu söylemek istemedim," ya da "Beni yanlış anladın," dememiz.; birden çok dil konuşanların zaman zaman ikinci dilden kelimeler kullanmaya zorlanmaları.

▶ Cümleleri nasıl kurduğumuz bile düşünce şeklimizi etkiliyor, değil mi?

Hem de nasıl. Türkçe, önce sahneyi kurar, "Patikada yürüyen yeşil gözlü kırmızı şapkalı" diye başlar, sen bunları aklında tutar bir yere yerleştiremezken, arkadan kim olduğuna atfen "kız" der. İngilizce "Kırmızı şapkalı kız"la başlar, arkadan gelenler kızın özelliklerini tamamlar. Başka dillerde de neyi nasıl algıladığımızı belirleyen daha nice farklı yapılar var. Haliyle her dil için kurallar gerekli ancak biz değişime açık olmazsak diller fakirleşir ve ölür. Diasporada yaşan yeni kuşaklar için "Bu ne biçim Türkçe" diyerek dillerini aşağılayanlar çok. Orada yepyeni bir lehçe gelişiyor. Esnekliğe açıklık, dilimizi paldır küldür kullanmamıza vesile oluyorsa başka tabii. Postmodern edebiyatta da örneği çok. Dilimizi zenginleştiriyor mu, bozuyor mu zaman göstercek.

▶ Hatta belki sanatı tanımlamaya çalışmak bir insanın sanatçı olmamasına neden olan şeydir...

Sanatçı tanımı bizatihi saçma. Doktor, mühendis, dalgıç, kuaför... hepsi birer meslek. Sanatçı yaşam tarzı. Arkadaşım Altan Adalı'ya takılmıştım son günlerde resim yapmıyor diye. Cevabında onu tanımamışçasına sorgulayışımın hayal kırıklığı, "Nereden biliyorsun," dedi. "Her baktığımda resim yapıyorum."

▶ Aynısı aktivistlerle ilgili konuşmamız için de geçerli...

Sanatçı ya da aktivist olunmaz, yaşanır.

▶ Bunları konuştukça sanat eserinin üzerimizdeki etkilerinden ya da gelecekte dönüşebileceği halini sezebilmekten uzaklaşmıyor muyuz? Çünkü bu sanat mı, değil mi? Ama bunun ne önemi var aslında?

Değer biçilen esere sanat, yapana da sanatçı deniliyor. İlle para edecek yani. Oldu mu şimdi? Ah Aristo ah, bizi kalıplara hapsettin. Onu bunu tanımlayarak düzen mi verdin sandın? Gündüz'ü bir nebze dişi, Duru'yu da azıcık erkek yapan hormonlarımız yok mu peki? "Erkek öyle davranmaz," "Bu kadına yakışmaz," lafları! Kadına yakışmayan erkeğe mi yakışır? Nedir kadına yakışmayıp erkeğe yakışan? Özgürlüğümüz, kimliğimiz teslim olduğumuz tanımların kurbanı. Gene de biz şanslıyız. Hiç olmazsa Türkçe'de cinsiyetsiz "o" kelimesi var.

▶ Fransızcada tüm kelimelerin, ekmeğin bile cinsiyeti var. Çok somut sandığımız erkek ve kadın kelimeleri bile gerçekten uzaklaştırıyor bizi.

İngilizce'de de erkek-kadın ayrımı yapmamak için "they" ve "them" kelimelerini deniyorlar. Şimdi kendimi ters köşeye yatı-

racağım, mesele dilin sorunlarından, doğru sözcük bulamamaktan çok önyargılarımızın kütlüğü.

▶ Annem balerin, bu onunla da çok konuştuğumuz bir konu. Klasik balede kadın erkek ayrımı çok net. Çünkü kadın point giyiyor ve rol olarak kadın hep prenses. Erkek ise prens, kurtaran. Masallardaki gibi. Kuğu Gölü Balesi, Rapunzel... Ve annem de hep şunu söylüyor: "Klasik bale bitiyor." Çünkü artık bir bale topluluğuna biri alınırken, kendini tanımladığı cinsiyet soruluyor. Bazı erkekler point giyerek dans ediyor. Ama bu geçişkenliği klasik baleye oturtamazsınız.

Doğayı reddediyoruz. Kuğuların erkek olduğu bale yapıldı geçenlerde.

▶ Modern dans daha özgür. Çünkü orada kadın erkek rollerine göre yazılmış eserler yok. Kendimizi tanımlama ihtiyacı neden var ki? Şimdi bambaşka bir alıntıya geçiyorum: Metin Erksan'ın filmi *Sevmek Zamanı*'ndan. Filmde adam bir kadının portresine âşık, o kadın da onu portresine bakarken görüp "Ben geldim," deyince adam, "Sana değil, portrene âşığım," diyor. Bu filmi çok seviyorum, yaşanmayana övgü gibi. Yani kurduğu hayal sadece kendine ait, sevgisini bozmak istemediği için, sevgisini yaşamak, portredeki kadını tanımak istemiyor. Buradan yola çıkarak yaşanmayana övgü konusunu biraz konuşabiliriz diye düşündüm. Siz de köprüyü geçememişsiniz ya Mostar'da...

Metin Erksan'ın romantisizmi artık Metaverse'de avatarların işgalinde. Sevgilinin avatarını Metaverse'e koy, ona öyle roller oynatayım derken bir bakarsın sevgilin kendisini tanımaz olup senden kaçar.

▶ Evet, Metaverse'de de buna benzer bir yere gidiyoruz.

Kelimelerimizle de öyle değil mi? Duru kelimelerini bana seslendirdiğinde benim dünyama ait oluyor. Onlarla kafamda bir

Duru bütünü oluşturuyorum. Halbuki Duru'nun o kelimeleri kendi bütünün parçası. Sonuçta Duru'yu anladığımı düşünürken, o yanlış anlaşıldığını düşünebiliyor. Derken sözlüğü çıkarıyor, kelimenin anlamını yorumlamaya tartışmaya başlıyor, mevzudan kopuyor, birbirimizden uzaklaşıyoruz.

▶ Kim haklı?

Kelimeler haksız.

▶ Peki, bir diğer alıntıya geçiyorum, Hermann Hesse'den. Daha önce sevdiğinizi söylediğiniz için bunu koydum. "Ağaçları dinlemeyi öğrenen, ağaç olmayı arzulamaz artık. Kendisi dışında başka bir şey olmayı arzulamaz. Yurt budur, mutluluk budur." Şu ana kadar konuştuklarımız aslında.

Konuşalım, siz nasıl anladınız?

▶ Bu cümle bana huzur veriyor. İlk okuduğumda içime bir şey düşmüş gibi hissettim. Doğada insan dışındaki canlıların var oluşlarını, hatta birlikte var oluşlarını düşündürtüyor. Benim de o bütünün parçası olduğumu hatırlatıyor. İnsan bunu hep hissedebilse ya da hatırlasa başka bir şey olmak istemez bence. Yani insan kendini, hayatı, var olmayı, devamlı keşfetmeyi hatırlasa. Huzur bu benim için.

Ben senim, ormanım, sincabım, doya doya yaşadığım, içselleştirebildiğim her şeyim. Geçen gün seyrettiğim *The Incredible Shrinking Man* adlı filmde adam küçüldükçe küçülüyor, neredeyse yok olacağının isyanındayken, gece parıldayan milyonlarca yıldızların küçüklüğünde var oluşunun büyüklüğünü görüyor.

▶ Evet.

"Her yerdeyim, her şeyin içindeyim, kainatta her şey de benim içimde" afaki bir laf gibi gelebilir hepimizin yıldız tozundan gel-

diğimizi kendimize hatırlatana kadar. Düzen hoşlanmaz bu sözlerden, "Sen kim oluyorsun, kendini ne sandın" diye hesap sorar.

İşte Hallac, Spinoza.

▶ Keşke şöyle, böyle olsam dediğimizdeyse o beğendiğimiz özelliğe hiçbir zaman dönüşememek gibi bir algı da var.

Kendini en çok bir başkası gibi olmadığında sevebilir, zenginliğini ancak öyle görebilirsin.

Başkasına özenmekle kendini aşağılarsın. Kimse kimseye benzemesin. Birinin çocuğuna "Babana benziyorsun," demek hakaret değil mi? Diyen iltifat ettiğini sanıyor. Kendini en çok bir başkası gibi olmadığında sevebilir, zenginliğini ancak öyle görebilirsin. Kopuk bacağın da olsa sen busun. Başkası gibi koşamıyorsun belki ama dünyayı onun bakamayacağı farklı bir yerden görüyorsun. Üniversitede bireysel ayrılıklar dersi veriyorum. Sınıfta kör bir çocuk, "görme engelli" deniyor şimdi. Abes. Engel dediğin aşılabilir. Yüz metre engellide teker teker üstünden atlarsın. Bir gün derste, "Dünyanın hali belli olmaz, Emin'in görmeme yeteneği sayesinde onsuz yaşayamaz konumda olabiliriz," demiştim. Birkaç ay geçti, Bodrum'da sınıftan birkaç kişiyle tesadüfen buluşuverdik, yüzerken bir mağaraya girdik, içinde dolanırken karanlıkta kaybolduğumuzda hepimizi dışarı çıkaran Emin oldu. İleride tıpta gelişmelerle kimse kör olmayabilir. Diyelim bir ışın geldi uzayda bir yerlerden, herkes kör oldu. Bize kim yol gösterecek? Uygarlığımız körlere hazırlanmış bir uygarlık değil.

▶ Herkesteki "biriciklik"...

Tıbbi çözümlere rağmen birkaç kişi, "Beni ben yapan budur, zenginliğim dünyayı senden farklı algılayabilmem," der mi?

▶ **Belki...**

Evet kocaman bir belki. Aitliğimiz karmaşık mesele. Yeterki türümüzü bugüne getiren masallarımıza aitliğimizden uzaklaştıkça şimdiyi yaşatmadığımız kadar yaşatalım.

Son Sözler

Dünya iyiye gidiyor, görmek istemiyoruz. Düzenin masallarına kilitlendik. Başka bir dünya mümkün. Türümüzde saldırganlık ne kültürel olarak kaçınılmaz ne de kalıtımsal. Gemi batarken dans ediyoruz.

Sus. Şikâyet etme. "Ne yapabilirim?" diye sor. İyimser olmamaya hakkımız yok. Şikâyet ve kötümserlik düzene hizmet eder, bizi edilgen kılar, depresyona sokar.

Peşinden sürüklendiklerimizi sorgulayarak topa basalım, yaşam ahlâkı oluşturalım.

Yetti çığlıklar
Sonsuz şikâyetler
Boş laflar
Unut adını
Sil kimliğini
Göm bayrağını
Yeniden başla
Sen de biliyorsun
Yalnız değilsin
Şarkımız sevgimiz.

Günlük Felsefe Yokluğunda Havanda Su Dövme Git Gelleri

Disco Elysium oyna, yalana karşı aşılanırsın, *This War of Mine*'da fena değilmiş. Isı yükseldiğinde asfalt eriyecek, uçaklar inemeyecek, otomobiller gidemeyecek. Hollandalı tüccar Afganistan'da ağaçtan sigara çubuğu oyandan fiyatının on lira olduğunu öğrendiğinde, "Yüz tane alacağım kaça bırakırsın?" deyince, "Tanesi beş yüz lira," der adam, "Günde bir tane yapmak bana yetiyor, yüz tane oysam sana yaşamımı kiralamış olacağım." Neden yaşıyoruz? Yaşamı anlamlı halde getimek için mi yoksa anlamsızlığı kabul ettiğimizden mi? İleride evcil hayvanlar yasaklanacak, ABD'de davranış bozuklukları nedeniyle sahiplerinin her yıl uyuttturduğu binlerce kedi. Yakında türümüz etoburluktan da vazgeçecek. Roma İmparatorluğu Cesar'a biat etmeyi reddeden Hıristiyanların terörizmine yenik düşmesiyle çöktü.

Yapay zekâ kendisiyle dalga geçebilir mi? Yüzyılın bitimine yaklaştıkça Himalayaların üçte birinin erimesiyle yüzlerce milyon insan göç edecek. Evrenin %5'i galaksiler, yıldızlar, gezegenler, quasarlar, kara delikler. Geriye kalan %95? Bilmiyoruz. Martin Luther papazlarla rahibelerin seks yapması caizdir deyince Katolik ruhbanlar dinlerini terk edip evlenince Protestanlık yaygınlaştı. Masallarımız hep olacak, mesele masal olduklarını bilerek oyuna devam. Neden ABD Uzakbatı'da değil de Çin Uzakdoğu'da? Türümüzün sonu geldiğinde Tanrı da mı yok olacak? Tanrı'dan özgürlük diye tutturanlarsa önce Tanrı'yı özgür bıraksın. En iyi ilaç gülmek, öfkeyse içimizi yiyen asit gibi...

Sanat yaparak sanatı öldürenler. Kelebeğin çığlığı. Tarhunna ve Arinna, Hittit Tanrısı ve Tanrıçaları, tanışamadık. Peki, son parçalanacak olan ulus devlet? Arkadaşlarımızla buluştuğumuza saatte bir konuşma orucunda bir dakika susup gözlerimizin içine bakmak. Davranış bilimciler hepimizi önyargı yumağı olarak görür: İlk gördüğümüz bilgi tarafından etkileniriz, *çapa yanlılığı*; kendimizden gereğinden fazla emin oluruz, *aşırı özgüven yanlılığı*, değişiklikten hoşlanmayız, *mevcut durumu koruma yanlılığı*. Yaptığımız her şey geçici ama şarkımızı söylemeye devam. İnsan bugüne mutasyonlarla nasıl geldiyse tarihimiz de öyle. Biz tesadüfüz. Türümüzün bugünkü konumuna egomanyak denilebilir mi?

Asker savaş karşıtı olabilirken barış için savaştıklarını söyleyenler! Babam 1894 doğumlu, şanslıyım, kendimi onun zamanına da ait hissediyorum. Mavi yolculukta sahile çıkan iki İtalyan kumsalda kahvenin önünde amuda kalkmış yoga yapıyor, köylüler dalga geçiyor, "Ne yapıyorlar?" diye sordular. "Bunu yapan çok yaşar," dememle susup pür dikkat kesildiler. Oğlumuza yedi yaşındayken büyüyünce ne olacağın diye sorduğumda oyuncu demişti, sözünü tuttu, onun için hayat her gün hakkını vererek oynadığı bir oyun. "Nasılsın?" diye sorulduğunda cevabı, "Yaşıyorum daha ne olsun."

Avrupa Ortaçağı'ndan bayram bayrammış, Deliler Bayramı var herkesin yılın diğer günlerinde geçerli olan kuralları ters yüz ettiği. Arkadaşıma dokuz yaşında kızı isyan etmiş "Baba bu kadar da olmaz," diye; cevabı, "Kızım ben de ilk defa baba oluyorum." Bir tanıdığım seyahate iki bavulla çıkar, biri kullanacakları diğeri otel odasını evindeki odasına dönüştüreceği eşyaları. Kahvaltımız totaliterdir, ancak akşam yemeklerinde yabancı mutfaklar cazip gelir. Almanya'da Karadenizli pidecinin dükkanı Türklerin uğrak yeriydi, menüsüne ananaslı Hawaii pidesi koydu, gitmez oldular. Arkadaşım süpermarkete gittiğinde listesini tamamlar sonra da hiç denemediği yeni bir şey alır. Aristokratların tabağında yemek bırakmak hizmetçiler yesin diye âdetmiş. Yeni bitme burjuvalar da aç zannedilmesinler diye

yemek bırakırmış tabaklarında. Zengin adam portakalcıya gına getirircesine pazarlık yapıyor, arkadaşı neden diye sorduğunda, "Âdetimi kaybederim," demiş. İsveçli tur rehberi: "Problemlerinden kaçmak için seyahate çıkar, yeni problemlerle evlerine dönerler." Psikoanaliz tedavinin değil bir hastalığın adıdır. Beckett, "Hepimiz deli doğar, çok azımızı deli kalmayı başarırız."

Lacan, "Cinsel ilişki diye bir şey yok çünkü ikisi de kendi hazını yaşıyor." Kedi ve köpek arasındaki fark: Köpek, "Adam, her acıktığımda beni doyuruyor, tanrı olmalı." Kedi, "Adam her acıktığımda karnımı doyuruyor, tanrı olmalıyım." Seneca, "Hasta olduğun için değil yaşadığın için öleceksin." Epikür: "Ölümü abartma, doğmadan önceki halin." Dinler neden intihara karşı?

İşyerinde mesai arkadaşlarımızdan maaşımızı gizlemek sömürüye, dalkavukluğa davet. Yahudiyle Yahudiliği, şişmanla şişmanlığı, Müslümanla Müslümanlığı, körle körlüğü konuşmak ayıp mı? Adam ıssız adaya düşer kendine tapınak yapar sonra da ikincisini. Adaya bir başkası düşer, tek kişiye iki tapınak, neden diye sorunca adadaki "Buna gider öbürünün önünden asla geçmem," der. Rimbaud: "Ben ötekimim." Malezya'da plajda dokuz yaşında erkek çocuk altı yaşında başı örtülü kız kardeşiyle: "Kendimi onun yerine koyup ileride kadınların namusunu nasıl koruyacağını aklımdan geçirince korktum." Biz kelimesini biz dünyalılar anlamında kullanmadığımızda taraflaşma kılıcını çektik demektir. Ne yapmalı? Karşı tarafa geçme oyunları: Birimizin Filistinli diğerinin İsrailli rolünde konuşması. *Zar Adam* romanında Lukas Reinhardt adında psikiyatr hastalarının tedavisinde ne söyleyeceğine zar atarak karar verir, aynı şeyi kendi hayatını yönlendirmekte sürdürür, bir gün üç gelince intihar eder. Nasıl hayır diyebilirim? Neden diyemiyorum? Türümüz çok gezegenli olmalı, Ay'da, Mars'ta koloniler kurmalı mı, ertelenmeli mi? 12 Eylül öncesi sıkıyönetim ilan edilmiş, suikasta uğramış Cavit Tütengil hocasının cenazesini kaldırıyor, Tüm Öğretim Üyeleri Derneği olarak kortejin başında Şişli Camii'nden Zincirlikuyu Mezarlığı'na yürüyoruz, arkamızda birkaç bin kişi var. İzinsiz yürüyüş, önümüzde asker barikatı, yolumuzu kesti, en sert sesimle "Asker dur!" diye ko-

mut verdim, durdular, cenazeyi kaldırdık. Uluslararası Emzirme Aksiyon Ağı üyesi oldum, Dünya Sağlık Teşkilatı toplantısında milyonlarca bebek ölümüne neden olan Nestle şirketinin süz tozunu pazarlama yöntemlerine karşı lobi yaparak karar aldırttık, tek karşı oy verenler serbest ticaretle bağdaşmaz diyen ABD ve İsrail. Greta gibi ben de soruyorum, "Neden dünyayı koruyamıyoruz?" Nazilerin kamplarında gaz odalarında ölüme gidenler de kuyruğa girmişti. Nazi döneminde Almanya'da yaşayan Rahip Martin Niemüller: "Önce sosyalistler için geldiler, sesimi çıkarmadım, sosyalist değildim. Sonra sendikacılar için geldiler, sesimi çıkarmadım, sendikacı değildim. Yahudiler için geldiler, Yahudi de değildim, sesimi çıkarmadım. Sonra benim için geldiler, ses çıkaracak kimse kalmamıştı." Karl Marx'ın 11. Tezi: "Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert; es kömmt drauf an, sie zu verändern. (Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar; oysa asıl sorun onu değiştirmektir.)" Başlamak önemli. Kintsugi (eski Japon felsefesi): Kırılma bir kayıp değil yeni bir varoluşun başlangıcıdır. Bizim gibi sosyal hayvan olan karıncalarda (tevellüt 150 milyon yıl) iş bölümünde çocuk yapmayan başkalarının bebeklerine bakıyor, bonobolar sevişerek saldırganlığı engelliyor. Orhan Veli: "Ne atom bombası/ ne de Londra konferansı/ bir elinde ayna/ bir elinde cımbız/ umurunda mı dünya?" Deli dolu merakımızı dizginleyemiyoruz. Şimdi de neyi aradığımızı neyle karşılaşacağımızı bilemeden, sonuçlarından belki pişman olacağımız uzayın sonsuzluğuna doğru yola koyduğumuz James Watt teleskopu!

Yavaş
Sen meraklı insan
Aklın mucizesine
Benzemez evren
Düzene düzen vere vere
Sence anlamlı mı kıldın dünyanı
Zorlama yaşamı
Rahat bırak Kaos'u

CANKURTARAN
HİZMETİ
VERİLMEMEKTEDİR

Bir şey bulmak için değil,
yolumuzu yaşamak için beraberiz.
Umarım kayboluruz.
Kaybolurken birbirimizin elinden tutarak,
birbirimizi sansürlemeden sorgulayacağız.

Bilirkişi bizleriz; hepimiz, tek tek.
Kendimi ne yarına saklayabilir,
ne de dünden koruyabilirim.
Her dilde,
Herkesle,
Şimdi.

ISBN: 978-605-72467-2-1

/tuhaf_co
/inkilapkitabevi
/inkilapkitabevi
/inkilapkitabevi
Online alışveriş: inkilap.com